มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม

พระอภิธรรม ใครว่ายาก

ฉบับย่อ กระชับ ลัด สั้น ง่าย

เล่ม ๑

ความจริงอันเป็นที่สุด ๔ ประการ (จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน)

เรียบเรียงโดย ดร.วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ

พระอภิธรรม
ใครว่ายาก

ฉบับย่อ กระชับ ลัด สั้น ง่าย

สามารถศึกษาได้ด้วยตนเอง

เกี่ยวกับหนังสือเล่มนี้

นักวิทยาศาสตร์ได้พยายามค้นหาความจริงเกี่ยวกับร่างกายมนุษย์ (Human Body) ตั้งแต่ระดับพื้นฐานที่เริ่มจากเซลล์ และเนื้อเยื่อ ไปจนถึงระบบต่าง ๆ เช่น การทำงานของระบบไหลเวียนโลหิต ระบบหายใจ ระบบประสาท ระบบย่อยอาหาร ระบบกล้ามเนื้อ ระบบผิวหนัง ระบบต่อมไร้ท่อ ระบบขับถ่าย และระบบสืบพันธุ์ ฯลฯ

ถึงแม้ว่าความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์จะหาคำตอบเกี่ยวกับร่างกายมนุษย์และสัตว์ได้มากเพียงใด แต่ก็ยังไม่สามารถตอบคำถามเกี่ยวกับร่างกายได้หมดทุกเรื่อง เช่น เหตุใดการเต้นของหัวใจ การหายใจ และการทำงานของระบบต่าง ๆ ในร่างกาย จึงเกิดได้เองโดยอัตโนมัติและทำงานร่วมกันได้อย่างลงตัว เหตุใดมนุษย์แต่ละคนจึงมีรูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณ และเพศที่แตกต่างกัน บางคนเกิดมามีอวัยวะครบถ้วน แต่ทำไมบางคนจึงพิการมาแต่กำเนิด มนุษย์ทุกคนล้วนมีสมอง แต่เหตุใดจึงมีความเฉลียวฉลาดไม่เท่ากัน เหตุใดบางคนถึงมีอายุสั้น แต่บางคนก็มีอายุยืน...ฯลฯ

ในด้านจิตวิทยาซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของวิชาวิทยาศาสตร์ชีวภาพที่พยายามจะศึกษาพฤติกรรมการแสดงออก (Behavior) และกระบวนการทางจิต (Mental Processes) ของมนุษย์และสัตว์อย่างเป็นระบบ โดยใช้หลักเหตุและผลตามทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ควบคู่ไปกับการทดลอง (Experiment) ก็ยังมีข้อจำกัดที่จะตอบคำถามในสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น เรื่องอำนาจจิต จิตขณะใกล้ตาย จิตที่นำเกิดในภพชาติใหม่ จิตที่อยู่ในฌานสมาบัติ และจิตที่เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน ฯลฯ นอกจากนี้ ด้านจักรวาลวิทยายังมีคำถามว่า นอกจากโลกมนุษย์นี้แล้วยังมีโลกอื่นที่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่อีกหรือไม่ เป็นต้น

แม้ว่าคำตอบสุดท้าย หรือความจริงอันเป็นที่สุด (Ultimate Reality) ของคำถามข้างต้นจะไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่เราก็สามารถเรียนรู้ได้จากพระสัพพัญญุตญาณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ที่ทรงหยั่งรู้ความจริงของสิ่งทั้งปวงในสากลจักรวาลทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตโดยไม่มีส่วนเหลือ คำตอบทั้งหมดนี้มีปรากฏอยู่แล้วในพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นปิฎกที่สามของพระไตรปิฎกนั่นเอง

หนังสือเล่มนี้เกิดจากการนำบทเรียน “พระอภิธรรมใครว่ายาก” ชุดที่ ๑ – ๔๓ ที่ผมได้สอนออนไลน์ผ่านทาง Facebook และทาง Line โดยมีผู้ติดตามไม่น้อยกว่า ๑,๕๐๐ รูป/คน มาแก้ไขปรับปรุง และพิมพ์ออกมาเป็นรูปเล่มเพื่อความสะดวกในการอ่านและทบทวน โดยใช้ชื่อว่า **“ความจริงอันเป็นที่สุด ๔ ประการ (จิต–เจตสิก–รูป–นิพพาน)”** ซึ่งเป็นเนื้อหาโดยสรุปของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑, ๒ และ ๖ ที่อธิบายธรรมชาติของจิต (หรือวิญญาณ) ประเภทของจิต การทำงานของจิต องค์ประกอบภายในจิต (เจตสิก) เรื่องของรูป (ร่างกาย) ที่เจาะลึกลงไปจนถึงระดับที่เล็กที่สุด จนไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยกล้องจุลทรรศน์อิเล็กตรอน เรื่องจักรวาลวิทยา (ภพภูมิต่าง ๆ) และเรื่องพระนิพพาน ส่วนเนื้อหาที่เหลืออีก ๖ ปริจเฉท คือปริจเฉทที่ ๓, ๔, ๕, ๗, ๘ และ ๙ ซึ่งได้สอนผ่านระบบออนไลน์ไปแล้วเช่นกัน ก็จะค่อย ๆ ทยอยพิมพ์ออกมาเป็นเล่มตามลำดับต่อไป

ผมขอเป็นกำลังใจให้ทุกท่านประสบความสำเร็จในการศึกษาพระอภิธรรมอันเป็นแก่นธรรมของพระพุทธศาสนา และสามารถนำความรู้นี้ไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน ได้โดยเร็วพลันด้วยกันทุกท่านเทอญ

(ดร.วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ)
ประธานมูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม
๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๓

หนังสือเล่มนี้เหมาะสำหรับ

๑. ผู้ที่ต้องการศึกษาพระอภิธรรมด้วยตนเอง เพราะจะใช้ภาษาง่าย ๆ ในการอธิบาย

๒. ผู้ที่กำลังศึกษาพระอภิธรรมในชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี โดยใช้เป็นหนังสืออ่านประกอบเพื่อให้เข้าใจเนื้อหาของบทเรียนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๓. ผู้ที่เคยเรียนพระอภิธรรมมาก่อน แต่ต้องการรื้อฟื้นความรู้ที่เคยศึกษามาแล้วได้อย่างรวดเร็ว

ขอขอบคุณ

๑. กองทุนโสภณชัยสุวรรณ และกองทุนลออชัยสุวรรณ ที่ร่วมสนับสนุนการดำเนินงานของมูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรมมาโดยตลอด

๒. นักศึกษาที่ติดตามบทเรียนออนไลน์ทั้งทาง Line และ Facebook ซึ่งเป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิดบทเรียนพระอภิธรรมใครว่ายากครบถ้วนสมบูรณ์ทั้ง ๙ ปริจเฉท

๓. คุณพงษ์ศักดิ์ เวชพาณิชย์ ผู้ทำหน้าที่แอดมินในการเผยแผ่บทเรียนพระอภิธรรมใครว่ายากผ่านระบบ Line ทั้ง ๓ ห้อง เริ่มตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๖๐ จนจบปริจเฉทที่ ๙ ในปี พ.ศ. ๒๕๖๓

๔. ดร.พรศิลป์ รัตนชูเดช ที่อนุญาตให้นำ "ภาพมงคล ๑๐๘ บนพระพุทธหัตถ์" จากหนังสือ "ภาพลายเส้นพุทธศิลป์ล้านนา" มาใช้ประกอบปกหน้าของหนังสือเล่มนี้

๕. อุบาสิกาธนภัทร รักประดิษฐ์ ที่ช่วยตรวจทานต้นฉบับก่อนจัดพิมพ์

สารบัญ

อภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ (เจตสิกปรมัตถ์)

อภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๖ (รูปปรมัตถ์ และนิพพานปรมัตถ์)

บทที่ ๑
บทนำ

เมื่อกล่าวคำว่า พระอภิธรรม ก็มักจะถูกถามเสมอว่า พระอภิธรรมคืออะไร พระอภิธรรมเรียนเกี่ยวกับอะไร ใครเป็นผู้แต่งพระอภิธรรม เรียนพระอภิธรรมแล้วได้ประโยชน์อะไร คนส่วนใหญ่จะเข้าใจแต่เพียงว่าพระอภิธรรมเป็นบทสวดในงานศพที่ไม่ค่อยจะมีใครฟังรู้เรื่อง จึงขออธิบายให้ทราบว่าเนื้อหาของพระอภิธรรมจะกล่าวถึงการทำงานของชีวิตเป็นขณะ ๆ (ในแต่ละเสี้ยววินาที) เพื่อให้เห็นว่าส่วนประกอบของชีวิตหรือขันธ์ ๕ ที่ประกอบขึ้นเป็นบุคคลหรือเป็นสัตว์ใด ๆ ก็ตาม แท้จริงแล้วไม่มีสาระแก่นสารอะไร เพราะเป็นเพียงการประชุมกันของส่วนประกอบที่มีความไม่เที่ยง (เกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว) ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (เกิดแล้วก็ดับ) เป็นสภาพที่หาเจ้าของมิได้ ไม่เป็นของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด เป็นสภาวธรรมที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ขึ้นกับเหตุขึ้นกับปัจจัย เกิดขึ้นแล้วดับไป เกิดขึ้นใหม่แล้วก็ดับไปอีก มีสภาพเกิดดับอยู่เช่นนี้ตลอดเวลานานแสนนาน ไม่รู้กี่แสนชาติกี่ล้านชาติมาแล้วที่เกิดดับสืบต่อกันอยู่เช่นนี้โดยไม่รู้จักจบจักสิ้น พระพุทธองค์จะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตามขันธ์ ๕ ก็คงมีอยู่ตามธรรมชาติ พระพุทธองค์เป็นแต่เพียงผู้ทรงค้นพบธรรมชาตินี้และนำมาเปิดเผยให้เราทั้งหลายได้ทราบเท่านั้น

พระอภิธรรมคือส่วนไหนของพระไตรปิฎก

หลังจากที่พระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์เป็นเวลายาวนานถึง ๔๕ พรรษา คำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ทั้งหมดรวบรวมได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ซึ่งบรรจุคำสอนและเรื่องราวของพระพุทธศาสนาไว้โดยละเอียด แบ่งออกเป็น ๓ ปิฎก หรือ ๓ หมวด คือ

๑. พระวินัยปิฎก

๒. พระสุตตันตปิฎก

๓. พระอภิธรรมปิฎก

พระวินัยปิฎก หรือเรียกสั้น ๆ ว่า **พระวินัย** เป็นบทบัญญัติของพระพุทธองค์เกี่ยวกับศีลของภิกษุและภิกษุณี ตลอดจนพิธีกรรมและธรรมเนียมของสงฆ์ รวมถึงพุทธประวัติบางตอนและประวัติการทำสังคายนา มีทั้งสิ้น ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

พระสุตตันตปิฎก หรือเรียกสั้น ๆ ว่า **พระสูตร** เป็นหมวดที่รวบรวมพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์และของพระอริยสาวกที่ตรัสไว้หรือแสดงไว้แก่ภิกษุ ภิกษุณี พราหมณ์ กษัตริย์ คฤหบดี สามัญชน เหล่าเทวดาและเจ้าลัทธิทั้งหลาย ดังนั้นจึงมีเหตุการณ์ สถานที่ และบุคคลที่แสดงธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง มีคำสอนทั้งสิ้น ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

พระอภิธรรมปิฎก หรือเรียกสั้น ๆ ว่า **พระอภิธรรม** เป็นหมวดที่กล่าวถึงหลักธรรมล้วน ๆ มีคำสอนทั้งสิ้น ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ **พระอภิธรรมเปรียบเสมือนไวยากรณ์อันเป็นแก่นของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง**

ธรรมะส่วนใหญ่ที่ปรากฏในพระอภิธรรมแท้จริงแล้วก็เป็นธรรมะที่ปรากฏอยู่ในพระสูตร แต่ในพระอภิธรรมจะนำหลักธรรมะเหล่านั้นมาจัดเป็นหมวดหมู่ เป็นประเภทอย่างเป็นระบบ และขยายความให้สุขุมลุ่มลึกยิ่งขึ้นไปอีก โดยตัดเหตุการณ์ สถานที่ และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการแสดงธรรมนั้น ๆ ออกไปเพื่อให้เหลือแต่หลักธรรมที่เป็นวิชาการว่าด้วยเรื่องของปรมัตถธรรมล้วน ๆ

เนื้อหาโดยละเอียดของพระอภิธรรมปิฎกมีมากถึง ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ – ๔๕ รวม ๑๒ เล่ม) โดยแบ่งออกเป็น ๗ คัมภีร์ คือ

๑. คัมภีร์ธัมมสังคณี (เล่มที่ ๓๔)
๒. คัมภีร์วิภังค์ (เล่มที่ ๓๕)
๓. คัมภีร์ธาตุกถา
๔. คัมภีร์ปุคคลบัญญัติ } (เล่มที่ ๓๖)
๕. คัมภีร์กถาวัตถุ (เล่มที่ ๓๗)
๖. คัมภีร์ยมก (เล่มที่ ๓๘ – ๓๙)
๗. คัมภีร์ปัฏฐาน (เล่มที่ ๔๐ – ๔๕)

การศึกษาพระอภิธรรมปิฎกโดยตรงเป็นเรื่องยาก เพราะเนื้อหาของพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์จะกล่าวถึงธรรมะชั้นสูงที่มีความละเอียดลึกซึ้งเป็นอย่างยิ่ง

ดังนั้น ก่อนจะเข้าไปศึกษาพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ จึงจำเป็นต้องปูพื้นด้วย**คัมภีร์ชั้นอรรถกถาชื่อว่า “อภิธัมมัตถสังคหะ”** เสียก่อน เช่นเดียวกับการจะเรียนคณิตศาสตร์ชั้นสูง เช่น วิชาแคลคูลัส ได้นั้นจะต้องมีความรู้คณิตศาสตร์ชั้นต้นมาก่อน

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะคืออะไร และมาจากไหน?

ราวปี พ.ศ. ๑๕๐๐ มีพระเถระผู้ทรงความรู้ในพระไตรปิฎกท่านหนึ่ง นามว่า **พระอนุรุทธเถระ (พระอนุรุทธาจารย์)** ท่านเป็นชาวกาวิลกัญจิ แขวงเมืองมัทราช ภาคใต้ของประเทศอินเดีย ซึ่งมาศึกษาพระอภิธรรม อยู่ที่สำนักวัดตุมูลโสมาราม เมืองอนุราธบุรี ประเทศลังกา จนมีความแตกฉาน และได้รับยกย่องว่าเป็นปราชญ์ทางพระอภิธรรมท่านหนึ่ง ต่อมาท่านได้รับการขอร้องจากนัมพะอุบาสกให้ช่วยเรียบเรียงพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีความละเอียดลึกซึ้งและยากแก่การทำความเข้าใจให้สั้นและง่าย เพื่อสะดวกแก่การศึกษาและจดจำ พระอนุรุทธาจารย์จึงได้เรียบเรียงพระอภิธรรมฉบับย่อนี้ขึ้นและเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า **"อภิธัมมัตถสังคหะ"**

อภิธมฺมตฺถสงฺคห แยกเป็น ๓ บท คือ

อภิธมฺม แปลว่า ธรรมอันยิ่งใหญ่ ธรรมอันวิเศษ ได้แก่ พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

อตฺถ แปลว่า เนื้อความ

สงฺคห แปลว่า โดยย่อ

อภิธัมมัตถสังคหะ จึงหมายถึง คัมภีร์ซึ่งรวบรวมเนื้อความของพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ไว้โดยย่อ ซึ่งเปรียบเสมือนแบบเรียนเร็วพระอภิธรรม แบ่งเป็น ๙ ปริจเฉท (๙ ตอน) แต่ละปริจเฉทมีเนื้อหาโดยสังเขปดังนี้

ปริจเฉทที่ ๑ จิตตสังคหวิภาค (จิตปรมัตถ์)

แสดงเรื่อง ธรรมชาติของจิต ประเภทของจิต ทั้งโดยย่อและโดยพิสดาร ทำให้เข้าใจถึงจิตประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกุศลจิต อกุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต มหัคคตจิต และโลกุตตรจิต

ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค (เจตสิกปรมัตถ์)

กล่าวถึงองค์ประกอบของจิต หรือเครื่องปรุงแต่งจิต (ภาษาธรรมะ เรียกว่า เจตสิก) ที่ทำให้จิตสามารถทำงานได้ และทำให้จิตมีลักษณะแตกต่างกันไปถึง ๘๙ ลักษณะ (โดยย่อ) หรือ ๑๒๑ ลักษณะ (โดยพิสดาร)

ปริจเฉทที่ ๓ ปกิณณกสังคหวิภาค

แสดงการนำจิตและเจตสิกมาสัมพันธ์กับธรรม ๖ หมวด ได้แก่ ความรู้สึกของจิต (เวทนา ๓ และ ๕) ต้นเหตุของกุศลและอกุศล (เหตุ ๖) หน้าที่ ๑๔ ประการของจิต (กิจ ๑๔) ช่องทางรับรู้ของจิต (ทวาร ๖) สิ่งที่จิตรู้ (อารมณ์ ๖) และที่ตั้งที่อาศัยของจิต (วัตถุ ๖)

ปริจเฉทที่ ๔ วิถีสังคหวิภาค

แสดงวิถีจิต อันได้แก่ กระบวนการทำงานของจิตที่เกิดทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อได้ศึกษาปริจเฉทนี้แล้วจะทำให้รู้กระบวนการทำงานของจิตทุกประเภท บุญบาปไม่ได้เกิดที่ไหน เกิดที่วิถีจิตนี้เอง ก่อนที่จะเกิดจิตบุญหรือจิตบาป จะมีจิตขณะหนึ่งเกิดขึ้นก่อนเพื่อคอยเปิดประตูให้เกิดจิตบุญหรือจิตบาป จิตดวงนี้เกี่ยวข้องกับการวางใจอย่างแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) หรือการวางใจอย่างไม่แยบคาย (อโยนิโสมนสิการ) หากเราได้เข้าใจก็จะมีประโยชน์ในการป้องกันมิให้จิตบาปเกิดขึ้นได้

ปริจเฉทที่ ๕ วิถีมุตตสังคหวิภาค

แสดงถึงการทำงานของจิตขณะใกล้ตาย ขณะตาย (จุติ) และขณะเกิดใหม่ (ปฏิสนธิ) กล่าวถึงเหตุแห่งการตาย การเกิดของสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ โดยแบ่งได้ถึง ๓๑ ภพภูมิ (มนุษยภูมิเป็นเพียง ๑ ใน ๓๑ ภูมิ) ขณะใกล้จะตายภาวะจิตเป็นเช่นไร ควรเตรียมตัวเตรียมใจอย่างไรจึงจะไปเกิดในภพภูมิที่ดี พระพุทธองค์ทรงอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่าตายแล้วต้องเกิดใน

ทันทีทันใด มิใช่ตายแล้ววิญญาณ (จิต) ต้องล่องลอยเร่ร่อนเพื่อไปหาที่เกิดใหม่ และยังได้อธิบายเรื่องของกรรม ลำดับแห่งการให้ผลของกรรมไว้อย่างละเอียดลึกซึ้งด้วย

ปริจเฉทที่ ๖ รูปสังคหวิภาค และนิพพาน (รูปปรมัตถ์ และนิพพานปรมัตถ์)

เมื่อได้ศึกษาทำความเข้าใจเรื่องจิตและเจตสิก อันเป็นนามธรรมมาแล้ว ในปริจเฉทที่ ๖ นี้ พระอนุรุทธาจารย์ได้แสดงองค์ประกอบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของมนุษย์ และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย นั่นก็คือเรื่องของรูปร่างกาย (รูปธรรม) โดยจำแนกออกเป็นรูปชนิดต่าง ๆ ถึง ๒๘ ชนิด และอธิบายถึงสมุฏฐาน (เหตุ) ในการเกิดรูปแต่ละอย่างไว้อย่างละเอียดพิสดาร ในตอนท้ายยังได้กล่าวถึงเรื่อง "พระนิพพาน" ว่ามีสภาวะอย่างไร อันจะทำให้เข้าใจเรื่องของพระนิพพานได้อย่างถูกต้องและชัดเจน

ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค

เมื่อได้ศึกษาปรมัตถธรรม ๔ อันได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพานมาจากปริจเฉทที่ ๑ ถึง ๖ แล้ว ในปริจเฉทนี้จะแสดงธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลซึ่งให้ผลเป็นความสุข และธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลซึ่งให้ผลเป็นความทุกข์ โดยความเป็นจริงแล้วกุศลจิต (จิตบุญ) และอกุศลจิต (จิตบาป) จะเกิดสลับสับเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลา ส่วนจะเกิดจิตชนิดไหนมากน้อยเพียงใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับคุณธรรมและจริยธรรมของแต่ละบุคคล คนทั่วไปมักไม่เข้าใจและไม่รู้จักกับกุศลและอกุศลเหล่านี้ จึงทำให้ชีวิตตกอยู่ในวัฏฏทุกข์ไม่รู้จักจบสิ้น ในปริจเฉทที่ ๗ นี้ได้แสดงธรรมสำคัญ ๆ ที่ควรรู้ได้แก่ อกุศลประเภทต่าง ๆ อุปาทานขันธ์ ๕ (ขันธ์ ๕ ที่ถูกอุปาทานยึดมั่นอย่างเหนียวแน่น) อายตนะ ๑๒ (สิ่งเชื่อมต่อเพื่อให้รู้อารมณ์)

ธาตุ ๑๘ (ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน) อริยสัจ ๔ (ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นพระอริยะ) และโพธิปักขิยธรรม (ธรรมที่เกื้อกูลการตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค) มี ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ และหมวดธรรมอื่น ๆ ที่สำคัญอีกมากมาย

ปริจเฉทที่ ๘ ปัจจยสังคหวิภาค

ในปริจเฉทนี้ ท่านได้แสดงเรื่องปฏิจจสมุปบาท (เหตุและปัจจัยที่ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ) ในตอนท้ายยังได้แสดงความหมายของบัญญัติธรรม ซึ่งเป็นความจริงที่ชาวโลกบัญญัติขึ้นมา หรือสมมุติขึ้นมา เรียกว่า สมมุติสัจจะ หรือ สมมุติบัญญัติ (Artificial Truth , Conventional Truth) ที่ยังมิใช่ความจริงอันเป็นที่สุด ที่เรียกว่า ปรมัตถธรรม (Absolute Truth , Ultimate Reality)

ปริจเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหวิภาค

กล่าวถึงกรรมฐาน ๒ แบบ คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ว่ามีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันอย่างไร ผลที่ได้รับ (อานิสงส์) ต่างกันอย่างไร เรื่องฌานสมาบัติ (รูปฌาน, อรูปฌาน) เรื่องอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ หนทางสู่วิมุตติ (วิสุทธิ ๗) สติปัฏฐาน ๔ วิปัสสนาภูมิ ๖ ไตรลักษณ์ วิปัสสนาญาณ ๑๖ การประหาณกิเลสของพระอริยะ และโลกุตตรธรรม ๙

เนื้อความในพระอภิธรรมเกือบทั้งหมด (ยกเว้นคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ) จะกล่าวถึงปรมัตถธรรมล้วน ๆ โดยไม่มีบัญญัติธรรม (สมมุติบัญญัติ) เข้ามาเกี่ยวข้อง

ความหมายของปรมัตถธรรม

ปรมัตถธรรม คือ ธรรมชาติที่เป็นความจริงอันเป็นที่สุด (Absolute Truth, Ultimate Reality) ที่ดำรงลักษณะเฉพาะของตนไว้โดยไม่ผันแปรเปลี่ยนแปลง เป็นธรรมที่ปฏิเสธความเป็นสัตว์ ความเป็นบุคคล ความเป็นอัตตาตัวตนโดยสิ้นเชิงมี ๔ ประการ คือ

๑. จิต
๒. เจตสิก
๓. รูป
๔. นิพพาน

ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ มีความหมายโดยย่อดังนี้

๑. จิต

จิต คือ ธรรมชาติที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รับกลิ่น รับรส รู้สัมผัสถูกต้อง ตลอดจนธรรมชาติที่ทำให้เกิดการคิดนึก จิตมีทั้งหมด ๘๙ ลักษณะ (โดยย่อ) หรือ ๑๒๑ ลักษณะ (โดยพิสดาร) แต่เมื่อกล่าวโดยสภาวะแล้วมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น คือ รู้อารมณ์...**อารมณ์ เป็นภาษาธรรมะ หมายถึงธรรมชาติที่ถูกจิตรู้หรือเครื่องยึดหน่วงจิตอันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่กายสัมผัส และเรื่องราวต่าง ๆ ที่จิตคิดนึก** มิได้มีความหมายดังที่ใช้กันทั่วไป เช่น อารมณ์ดี อารมณ์เสีย หรือมิได้หมายถึงสภาพนิสัยใจคอ เช่น อารมณ์เย็น อารมณ์ร้อน อารมณ์โรแมนติก อารมณ์ขัน ฯลฯ

จิตที่เกิดแต่ละขณะจะรับอารมณ์ได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เช่น ในขณะที่เราดูโทรทัศน์ จิตที่เห็นภาพทางตากับจิตที่ได้ยินเสียงทางหู เป็นคนละขณะกัน ขณะที่เห็นภาพก็จะไม่ได้ยินเสียง ขณะที่ได้ยินเสียงก็จะไม่เห็นภาพ แต่เพราะจิตเกิดดับสลับกันเร็วมากจึงทำให้เราแยกไม่ออก และเข้าใจผิดว่าการเห็นและการได้ยินนั้นเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน แท้จริงแล้ว จิตแต่ละขณะจะรับอารมณ์ได้เพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น

เพื่อความชัดเจนในเรื่องจิตกับอารมณ์ ขอให้พิจารณาการรับอารมณ์ของจิตทางประตูทั้ง ๖ (ทวารทั้ง ๖) ดังนี้

ทางตา **จิตทำหน้าที่เห็น** .... **สิ่งที่เห็น คืออารมณ์ทางตา**

ทางหู **จิตทำหน้าที่ได้ยิน** .... **เสียงที่ได้ยิน คืออารมณ์ทางหู**

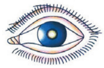
ทางจมูก **จิตทำหน้าที่รู้กลิ่น** .... **กลิ่น คืออารมณ์ทางจมูก**

ทางลิ้น **จิตทำหน้าที่รู้รส** ....**รส คืออารมณ์ทางลิ้น**

ทางกาย **จิตทำหน้าที่รู้สัมผัสทางกาย**...**สิ่งที่กายสัมผัส หรือสิ่งที่มากระทบกาย คืออารมณ์ทางกาย**

ทางใจ **จิตทำหน้าที่คิดนึก** .... **เรื่องราวที่คิดนึก คืออารมณ์ทางใจ**

รูปแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง อารมณ์ ๖ - ทวาร ๖ - วิญญาณ ๖

อารมณ์ทั้ง ๖	ทวารทั้ง ๖	วิญญาณทั้ง ๖
รูปารมณ์ (คลื่นแสงสีต่าง ๆ)	 จักขุทวาร	จักขุวิญญาณ (เห็น)
สัททารมณ์ (เสียง)	 โสตทวาร	โสตวิญญาณ (ได้ยิน)
คันธารมณ์ (กลิ่น)	 ฆานทวาร	ฆานวิญญาณ (รู้กลิ่น)
รสารมณ์ (รส)	 ชิวหาทวาร	ชิวหาวิญญาณ (รู้รส)
โผฏฐัพพารมณ์ (สิ่งที่กายสัมผัส หรือสิ่งที่มากระทบกาย)	 กายทวาร	กายวิญญาณ (รู้สัมผัส หรือรู้กระทบทางกาย)
ธรรมมารมณ์ (เรื่องราวที่คิดนึก)	 มโนทวาร	มโนวิญญาณ (จิตที่คิดนึก)

จิตที่เกิดทางทวารทั้ง ๖ จะว่างจากอารมณ์ไม่ได้ เมื่อจิตเกิดขึ้นทุกครั้งจะต้องมีอารมณ์ให้รู้เสมอ **จิตคือตัวรู้ ส่วนอารมณ์คือตัวถูกรู้ ดังนั้น เมื่อมีจิตก็ต้องมีอารมณ์คู่กันเสมอ**

อารมณ์ทางตา (คลื่นแสงสีต่าง ๆ)	เรียกว่า	**รูปารมณ์**
อารมณ์ทางหู (เสียงต่าง ๆ)	เรียกว่า	**สัททารมณ์**
อารมณ์ทางจมูก (กลิ่นต่าง ๆ)	เรียกว่า	**คันธารมณ์**
อารมณ์ทางลิ้น (รสต่าง ๆ)	เรียกว่า	**รสารมณ์**
อารมณ์ทางกาย (สิ่งที่กายสัมผัส หรือสิ่งที่มากระทบกาย ได้แก่ ปถวี คือ ความแข็ง ความอ่อน เตโช คือ ความร้อน ความเย็น วาโย คือ ความหย่อน ความตึง)	รวมเรียกว่า	**โผฏฐัพพารมณ์**
อารมณ์ที่ทางใจ (เรื่องราวที่ใจคิดนึก)	เรียกว่า	**ธรรมมารมณ์**

จิตที่ทำหน้าที่เห็น (ทางตา)	เรียกว่า	**จักขุวิญญาณ**
จิตที่ทำหน้าที่ได้ยิน (ทางหู)	เรียกว่า	**โสตวิญญาณ**
จิตที่ทำหน้าที่ได้รับกลิ่น (ทางจมูก)	เรียกว่า	**ฆานวิญญาณ**
จิตที่ทำหน้าที่รับรส (ทางลิ้น)	เรียกว่า	**ชิวหาวิญญาณ**
จิตที่ทำหน้าที่รู้สัมผัส (ทางกาย)	เรียกว่า	**กายวิญญาณ**
จิตที่ทำหน้าที่คิด นึก (ทางใจ)	เรียกว่า	**มโนวิญญาณ**

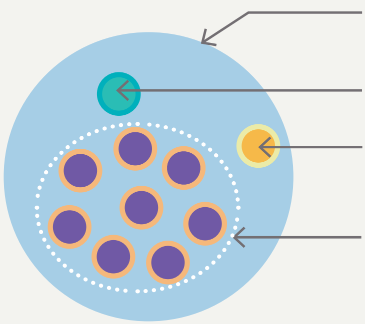
จิต กับ วิญญาณ คือสิ่งเดียวกัน (เป็นศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน) นอกจากนี้ จิต กับ วิญญาณยังมีชื่ออื่น ๆ อีก เช่น วิญญาณขันธ์ มนินทรีย์ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ มนายตนะ เป็นต้น

จิตเป็นนามธรรม มีทั้งหมด ๘๙ ลักษณะ (โดยย่อ) และ ๑๒๑ ลักษณะ (โดยพิสดาร) ซึ่งจะได้ศึกษารายละเอียดในบทต่อไป

๒. เจตสิก

เจตสิก คือ ธรรมชาติที่ประกอบกับจิต ปรุงแต่งจิต ทำให้เกิดความรู้สึก นึก คิด และการกระทำต่าง ๆ ทั้งในทางที่ดีและไม่ดี มีทั้งหมด ๕๒ ชนิด (ประกอบด้วย เวทนาเจตสิก ๑ สัญญาเจตสิก ๑ และสังขารเจตสิก ๕๐)

เจตสิกเป็นนามธรรมที่เกิดร่วมกับจิต คือเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกันกับจิต และอาศัยที่เกิดที่เดียวกันกับจิต การที่จิตโกรธหรือจิตโลภ เป็นเพราะมีเจตสิกเข้าประกอบปรุงแต่งให้เกิดความโกรธหรือความโลภนั่นเอง จิตเปรียบเสมือนน้ำที่ไม่มีสี เจตสิกเปรียบเสมือนสีที่หยดลงในน้ำแล้วทำให้น้ำเปลี่ยนเป็นสีต่าง ๆ หรืออีกนัยหนึ่งจิตเปรียบเสมือนเม็ดยา เจตสิกเปรียบเสมือนตัวยาที่อยู่ในเม็ดยานั้น

แม้ว่าจิตจะเป็นประธานในการรู้อารมณ์ก็จริง แต่การรู้อารมณ์ของจิตจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยเจตสิกประกอบปรุงแต่ง ลำพังจิตอย่างเดียวไม่สามารถรู้อารมณ์ได้ เปรียบเสมือนเรือกับคนพายเรือที่ต้องอิงอาศัยกัน ลำพังแค่เรืออย่างเดียวไม่สามารถจะแล่นไปสู่จุดหมายปลายทางได้ หรืออีกนัยหนึ่งจิตเปรียบเสมือนนาฬิกา เจตสิกเปรียบเสมือนเฟืองจักรต่าง ๆ ที่อยู่ภายในเพื่อทำให้นาฬิกาสามารถทำงานได้

จิตเกิดโดยไม่มีเจตสิกไม่ได้ และเจตสิกก็เกิดโดยไม่มีจิตไม่ได้ เนื่องจากจิตและเจตสิกเป็นสิ่งที่ต้องเกิดร่วมกันตลอดเวลา **ดังนั้น เมื่อพูดถึงจิต ก็ให้เข้าใจว่ามีเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้งเสมอไป การอธิบายในหนังสือเล่มนี้บางครั้งจึงเขียนว่า จิต + เจตสิก เพื่อให้ระลึกไว้เสมอว่า จิตและเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ต้องเกิดร่วมกัน ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกัน และไม่สามารถแยกออกจากกันได้**

๓. รูป

รูป เป็นสภาวะที่รู้อารมณ์ไม่ได้ รูปที่มีวิญญาณ (จิต + เจตสิก) เกิดร่วมด้วย ได้แก่ ร่างกายของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ส่วนรูปที่ไม่มีวิญญาณ (จิต + เจตสิก) เกิดร่วมด้วย ได้แก่ ต้นไม้ พืช ก้อนหิน โต๊ะ ตู้ ประตู หน้าต่าง ยานพาหนะ วัตถุสิ่งของนานาชนิด และสรรพสิ่งทั้งปวงที่ไม่มีชีวิต

รูปเป็นธรรมชาติที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิดใด ๆ ทั้งสิ้น (เปรียบดังท่อนไม้)...ส่วนนามธรรม อันประกอบด้วย จิต + เจตสิก จะทำหน้าที่รับรู้สิ่งที่มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ทำหน้าที่คิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ และสั่งการให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ทั้งทางกายและทางวาจา

๔. นิพพาน

นิพพาน (นิบ-พาน) เมื่อแยกออกแล้วมี ๒ บท คือ นิ+วาน นิ แปลว่า พ้น สิ้นไป...พาน มาจาก วาน แปลว่า เครื่องเกี่ยวโยงอันหมายถึงตัณหา...**นิพพานจึงหมายถึง สภาวะที่พ้นจากตัณหา**

พระพุทธองค์ทรงค้นพบว่าสัตว์ทั้งหลายที่ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏก็เพราะยังมีกิเลส และทรงพบว่ามีวิธีการอย่างหนึ่งที่จะสำรอกกิเลสได้คือการปฏิบัติตามมรรคทั้ง ๘ ผู้ที่ปฏิบัติตามมรรคทั้ง ๘ ได้อย่างสมบูรณ์แล้ว กิเลสทั้งหลายก็จะค่อย ๆ ถูกทำลายจนหมดสิ้นไป

นิพพานโดยความดำรงอยู่ของขันธ์ ๕ มี ๒ ประเภท คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ยังเป็นไปกับขันธ์ ๕ หมายถึง การที่ประหาณกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว (กิเลสนิพพาน) แต่ขันธ์ ๕ ยังมีการเกิดดับอย่างต่อเนื่อง ซึ่งหมายถึง พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ปราศจากขันธ์ ๕ ซึ่งหมายถึง นิพพานของพระอรหันต์ (ผู้หมดจดจากกิเลส) และท่านได้ละสังขารไปแล้ว (คือ กิเลสก็ไม่เหลือ ขันธ์ ๕ ก็ไม่เหลือ) หรือที่เรียกว่า ปรินิพพาน (ปริ = โดยรอบ) **เมื่อปรินิพพานแล้ว จิต+เจตสิก จะหยุดการสืบต่อและดับลงโดยสิ้นเชิง** นิพพานมิได้อยู่บนฟ้าหรือมีดินแดนอยู่ ณ ที่ใด **เมื่อพระอรหันต์ปรินิพพานไปแล้วก็จะไม่มีการเกิดอีก หรือไม่มีภพใหม่ชาติใหม่อีกต่อไป**

นิพพาน เป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะต้องพยายามเข้าถึงให้จงได้ จึงจะเรียกได้ว่าเป็นพุทธสาวก หรือเป็นทายาทผู้รับมรดกธรรมในพระพุทธศาสนานี้

ขันธ์ ๕ กับปรมัตถธรรม ๔

ขันธ์ ๕ กับปรมัตถธรรม ๔ (จิต เจตสิก รูป นิพพาน) มีความสัมพันธ์กัน ดังนี้

ชีวิต คือการทำงานร่วมกันของธรรมชาติ ๕ ประการ รวมเรียก **ขันธ์ ๕** ได้แก่

- ๑ รูปขันธ์ คือ **รูป**
- ๒ เวทนาขันธ์
- ๓ สัญญาขันธ์
- ๔ สังขารขันธ์
- ๕ วิญญาณขันธ์ คือ **จิต**

๒ เวทนาขันธ์, ๓ สัญญาขันธ์, ๔ สังขารขันธ์ รวมเรียกว่า **เจตสิก**

เจตสิก + ๕ วิญญาณขันธ์ (จิต) = **จิต + เจตสิก**

ดังนั้น ขันธ์ ๕ ก็คือการทำงานของ รูป และ จิต + เจตสิก นั่นเอง

ส่วน "นิพพาน" เป็นธรรมชาติที่พ้นจากขันธ์ ๕ เรียกว่า ขันธวิมุตติ

ความหมายของขันธ์ ๕

ขันธ์ แปลว่า กอง หรือ ส่วน

ขันธ์ ๕ หมายถึง ส่วนประกอบ ๕ ส่วนที่รวมตัวเป็นชีวิต อันได้แก่

๑. รูปขันธ์ คือ ส่วนของชีวิตที่รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ไม่ได้ โดยสมมุติสัจจะ หมายถึง ร่างกายของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง **โดยปรมัตถสัจจะ หมายถึง รูปปรมัตถ์ ๒๘ ชนิด** ที่เป็นส่วนประกอบของกาย

๒. เวทนาขันธ์ คือ ส่วนที่เสวยอารมณ์ (ความรู้สึกต่ออารมณ์) ได้แก่ ความรู้สึกสุขกาย สุขใจ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ หรือรู้สึกเฉย ๆ **ซึ่งเกิดจากการทำงานของ เวทนาเจตสิก** (เป็นเจตสิกชนิดหนึ่งใน ๕๒ ชนิด)

๓. สัญญาขันธ์ คือ ส่วนที่ทำหน้าที่จดจำสิ่งต่าง ๆ และเรื่องราวต่าง ๆ **ซึ่งเกิดจากการทำงานของ สัญญาเจตสิก** (เป็นเจตสิกชนิดหนึ่งใน ๕๒ ชนิด)

๔. สังขารขันธ์ คือ องค์ประกอบที่ทำให้จิตทำงานได้ และปรุงแต่งให้จิตมีลักษณะต่าง ๆ นานา **เจตสิกที่ทำหน้าที่นี้ คือ สังขารเจตสิก** ซึ่งก็คือเจตสิกที่เหลืออีก ๕๐ ชนิด มีทั้งฝ่ายอกุศล (ฝ่ายบาป) ฝ่ายกุศล (ฝ่ายบุญ) และฝ่ายที่มิใช่ทั้งกุศลและอกุศล (อพยากฤต)

สังขารเจตสิกฝ่ายอกุศล เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความไม่ละอายต่อบาป ความไม่กลัวบาป ความฟุ้งซ่าน ความเห็นผิดไม่เชื่อบาปบุญคุณโทษ ความถือตัวทะนงตน ความริษยา ความตระหนี่ ความเร่าร้อนใจ ความหดหู่ท้อถอย ความง่วงเหงาหาวนอน ความลังเลสงสัย เป็นต้น

สังขารเจตสิกฝ่ายกุศล เช่น ความมีศรัทธา ความมีสติละเว้นบาป ความละอายบาป ความเกรงกลัวบาป ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง ความสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ความเบาใจโปร่งใจ ความอ่อนโยนไม่แข็งกระด้าง เว้นการฆ่าสัตว์ เว้นการลักทรัพย์ เว้นการประพฤติผิดในกาม เว้นการพูดปด เว้นการพูดยุยงส่อเสียด เว้นการพูดคำหยาบ เว้นการพูดเพ้อเจ้อ มีความกรุณา คิดประกอบแต่อาชีพสุจริต ไม่เบียดเบียนผู้อื่นและสัตว์อื่น และความมีปัญญา เป็นต้น

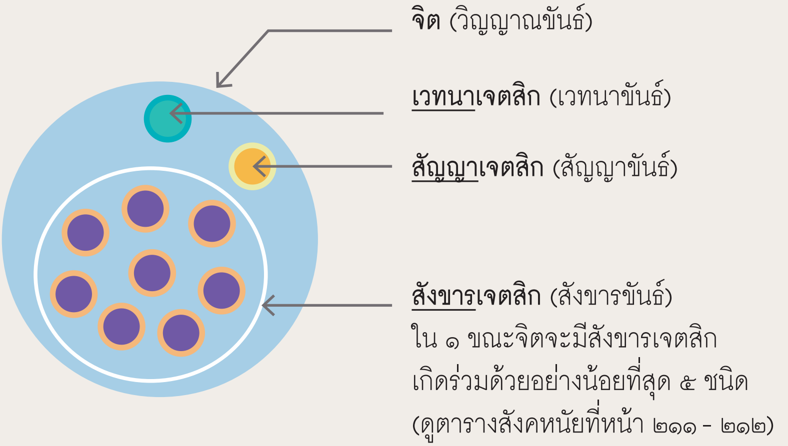
นอกจากนี้ยังมีสังขารเจตสิกที่เป็นกลาง ๆ (มิใช่กุศลและมิใช่อกุศล) ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดเมื่อถึงเรื่องเจตสิก

สังขารเจตสิกนี้เป็นตัวการที่ปรุงแต่งให้จิตทำงานได้ และทำให้จิตมีลักษณะต่าง ๆ กันถึง ๘๙ ลักษณะ (โดยย่อ) หรือ ๑๒๑ ลักษณะ (โดยพิสดาร) ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

๕. วิญญาณขันธ์ (วิญญาณ) หรือเรียกอีกอย่างว่า **"จิต"** มีหน้าที่รู้อารมณ์ที่มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

วิญญาณมิใช่สิ่งที่สิงสถิตอยู่ในกายมนุษย์ และล่องลอยออกจากร่างเพื่อไปหาที่เกิดใหม่หลังจากตายแล้วตามที่เข้าใจผิดกันมาโดยตลอด แต่วิญญาณในภาษาธรรมะ หมายถึง จิต ซึ่งเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ นั่นเอง

จิต (หรือวิญญาณ) จะเกิดขึ้นโดยไม่มีเจตสิก ๓ ชนิด (ได้แก่ เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก สังขารเจตสิก) ไม่ได้เด็ดขาด ลำพังจิตอย่างเดียวไม่สามารถรับรู้หรือนึกคิดอะไรได้เลย จิตและเจตสิกต้องเกิดร่วมกันอิงอาศัยกัน แต่ละขณะของจิตจะต้องมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยเสมอ (ดังรูป)

โดยความเป็นจริงแล้ว "จิต" มิได้มีรูปร่างสัณฐานใด ๆ เพราะ "จิต" เป็นนามธรรม ที่แสดงเป็นวงกลมเป็นเพียงภาพสัญลักษณ์แทน ๑ ขณะจิตเท่านั้น

ความหมายของบัญญัติธรรม

บัญญัติธรรม หรือ สมมุติสัจจะ คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างความหมายขึ้นมาเพื่อให้รู้ว่าคืออะไร เป็นอะไร เช่น นาย ก นาย ข บุคคล ตัวตน ผู้หญิง ผู้ชาย ทิศเหนือ ทิศใต้ วันจันทร์ วันอังคาร ข้างขึ้น ข้างแรม เดือน ๘ เดือน ๑๐ ปีชวด ปีฉลู เวลาเช้า เวลาเย็น เวลา ๒๔.๐๐ น. พลเอก อธิบดี รัฐมนตรี เหรียญ ๕๐ สตางค์ ธนบัตร ๑๐๐ บาท ระยะทาง ๑ กิโลเมตร น้ำหนัก ๑ กิโลกรัม เนื้อที่ ๑ ไร่ แม้แต่ ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ หนังสือ ปากกา นาฬิกา บ้าน โต๊ะ เก้าอี้ แก้วน้ำ ช้อน ชาม พัดลม วิทยุ เกวียน เรือ รถยนต์ คน และสัตว์ทั้งหลาย...ฯลฯ ล้วนเป็นบัญญัติธรรม หรือ สมมุติสัจจะ (ความจริงโดยสมมุติ) ทั้งสิ้น

หากไม่มีมนุษย์เกิดขึ้นในโลกนี้ ความหมายของสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์บัญญัติขึ้นมาว่าเป็นนั่นเป็นนี่ มีชื่อเรียกอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ย่อมไม่เกิดขึ้น แม้แต่ ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ พื้นดิน ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ตลอดถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ก็เป็นเพียงธรรมชาติ ที่ปราศจากความหมาย และปราศจากชื่อทั้งสิ้น

ความจริง ๒ ระดับ

บัญญัติธรรมทั้งหลายที่ห้อมล้อมตัวเราในชีวิตประจำวัน รวมถึงความเป็นตัวเรา เป็นของเรา มีศีรษะ มีลำตัว มีแขน ตา มีการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกาย มีชื่อนามสกุล มียศถาบรรดาศักดิ์ ตำแหน่งหน้าที่เกียรติยศชื่อเสียง ฐานะทางครอบครัว ฐานะทางสังคม ญาติสนิทมิตรสหายและบริวารทั้งหลาย ล้วนเป็น**ความจริงชั้นเปลือกนอกที่เรียกว่า สมมุติบัญญัติ หรือ สมมุติสัจจะ** (Artificial Truth, Conventional Truth)

ยังมีความจริงอีกระดับหนึ่ง ซึ่งเป็น**ความจริงภายในระดับลึกสุดของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย และเป็นความจริงอันเป็นที่สุด ที่เรียกว่า ปรมัตถธรรม หรือปรมัตถสัจจะ**[๑] (Absolute Truth, Ultimate Reality) ความจริงในระดับนี้เป็นการทำงานของจิต + เจตสิก และรูป ที่มีการเกิด-ดับ-เกิด-ดับ สืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา เป็นความจริงของธรรมชาติที่ปราศจากความมีตัวตน ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่พระพุทธองค์สามารถเข้าถึงได้ รู้ได้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณแล้วจึงทรงนำมาแสดงให้พวกเราได้รู้ตาม ผู้ที่ประจักษ์แจ้งความจริงชั้นนี้จะสามารถละอัตตาตัวตน ละกิเลส และบรรลุมรรคผลนิพพานได้ในที่สุด

---

๑ ความจริงอันเป็นที่สุด ภาษาธรรมะเรียกว่า ปรมัตถสัจจะ หรือปรมัตถธรรม เป็นธรรมชาติที่อยู่ภายในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย สามารถอธิบายได้ด้วยจิต ๘๙ ดวง (โดยย่อ) หรือ ๑๒๑ ดวง (โดยพิสดาร), เจตสิก ๕๒ และ รูป ๒๘

มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายล้วนมี จิต + เจตสิก และรูป เป็นส่วนประกอบ กล่าวคือ

มนุษย์ก็มี...จิต + เจตสิก และรูป

เทวดาก็มี ...จิต + เจตสิก และรูป

รูปพรหมก็มี...จิต + เจตสิก และรูป

สัตว์ในอบายภูมิทั้ง ๔ ก็มี...จิต + เจตสิก และรูป จะแตกต่างกันก็ที่รูปร่างหน้าตา ผิวพรรณ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจของกรรมที่กระทำไว้ในอดีต จิต+เจตสิก และรูป มีลักษณะสามัญตามธรรมชาติ **(สามัญลักษณะ)** อยู่ ๓ ประการ คือ

๑. อนิจจลักษณะ คือ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

๒. ทุกขลักษณะ คือ ลักษณะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เกิดขึ้นแล้วต้องดับไปอยู่ตลอดเวลา

๓. อนัตตลักษณะ คือ ลักษณะที่ว่างเปล่าจากความเป็นตัวตนและไม่สามารถบังคับบัญชาได้ สามัญลักษณะทั้ง ๓ นี้ เรียกว่า **ไตรลักษณ์**

จิต + เจตสิก และรูป ก็คือส่วนประกอบของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ส่วนนิพพานเป็นธรรมภายนอกที่ไม่มีอยู่ในตัวเราและสัตว์ทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้การศึกษาเรื่องจิต เจตสิก และรูป จึงเป็นการศึกษาการทำงานของชีวิต และการหมุนเวียนเปลี่ยนภพของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นเนื้อหาของพระอภิธรรมนั่นเอง

การสวดพระอภิธรรมในงานศพ

ตามหลักฐานของท่านผู้รู้กล่าวว่ามีการนำเอาพระอภิธรรมมาสวดในพิธีศพของพุทธศาสนิกชนชาวไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และท่านได้ให้ความเห็นว่าการบำเพ็ญกุศลในงานศพเพื่ออุทิศให้ผู้วายชนม์นั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก ความกตัญญูต่อผู้วายชนม์ซึ่งจากไปไม่มีวันกลับ การที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยนำเอาคัมภีร์พระอภิธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องกับประเพณีนั้นตามข้อสันนิษฐาน คงจะเกิดจากเหตุผลประการต่าง ๆ ดังนี้

ประการแรก เป็นเพราะพระอภิธรรมไม่กล่าวถึงสัตว์ ไม่กล่าวถึงบุคคล ไม่มีตัวตนอะไรทั้งสิ้น แต่จะกระจายชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่รวมกันเป็นกลุ่มก้อนออกเป็นขันธ์ ๕ บ้าง อายตนะ ๑๒ บ้าง ธาตุ ๑๘ บ้าง อินทรีย์ ๒๒ บ้าง อันปราศจากตัวตน ซึ่งก็คือการทำงานของจิต+เจตสิก และรูป นั่นเอง

การได้ฟังพระอภิธรรมจะทำให้ผู้ฟังน้อมนำมาเปรียบเทียบกับการจากไปของผู้วายชนม์ ทำให้เห็นสัจธรรมที่แท้จริงของชีวิต ท่านโบราณบัณฑิตคงจะเห็นว่าในงานเช่นนี้เป็นโอกาสอันดีที่ท่านผู้ฟังและท่านผู้ร่วมบำเพ็ญกุศลในงานศพจะสามารถพิจารณาเห็นความจริงของชีวิตได้โดยง่าย จึงได้นำเอาพระอภิธรรมมาแสดงให้ฟัง

อีกประการหนึ่ง เพราะเห็นว่าในการตอบแทนพระคุณพุทธมารดาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ท่านได้เสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรมเทศนาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพุทธมารดาซึ่งสิ้นพระชนม์แล้ว และไปเกิดเป็นเทวดา ดังนั้น เมื่อบุพการีอันได้แก่ มารดา บิดา ถึงแก่กรรมลง ท่านผู้เป็นบัณฑิต

จึงได้นำเอาพระอภิธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องในการบำเพ็ญกุศลให้แก่ผู้วายชนม์โดยถือว่าเป็นการสนองพระคุณมารดา บิดา ตามแบบอย่างพระจริยวัตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่อมาถึงแม้ว่าท่านผู้วายชนม์จะมิใช่มารดาบิดาก็ตาม แต่การนำเอาพระอภิธรรมมาแสดงในงานศพก็ถือเป็นประเพณีไปแล้ว

ประการสุดท้าย เพราะเชื่อว่าพระอภิธรรมเป็นคำสอนขั้นสูงที่มีเนื้อหาละเอียดลึกซึ้งเกี่ยวกับปรมัตถธรรม ๔ (จิต เจตสิก รูป นิพพาน) หากนำมาแสดงในงานบำเพ็ญกุศลให้แก่ผู้วายชนม์แล้ว ผู้วายชนม์จะได้บุญมาก

การสวดพระอภิธรรมก็คือการนำเอาคำบาลีขึ้นต้นสั้น ๆ ในแต่ละคัมภีร์ของพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์มาเรียงต่อกัน **การสวดพระอภิธรรมนี้บางทีเรียกว่า สวดมาติกา** ถ้าเป็นงานพระศพบุคคลสำคัญในราชวงศ์เรียกว่า **พิธีสดับปกรณ์ ซึ่งเพี้ยนมาจากคำว่า สัตตปกรณ์** อันหมายถึงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นั่นเอง (สัตต = เจ็ด ปกรณ์ = คัมภีร์ ตำรา)

ต่อมาภายหลังมีผู้นำเอาคาถาในพระอภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธาจารย์มาสวดเป็นทำนองสรภัญญะ (คือการสวดเป็นจังหวะสั้น - ยาว) เรียกว่า **สวดสังคหะ โดยนำเอาคำบาลีในตอนต้นและตอนท้ายของแต่ละปริจเฉท ซึ่งมีทั้งหมด ๙ ปริจเฉทมาเรียงต่อกันเป็นบทสวด**

ประโยชน์จากการศึกษาพระอภิธรรม

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาพระอภิธรรมมีอยู่มากมายหลายประการ แต่ที่สำคัญมีโดยสังเขปดังนี้

๑. การศึกษาพระอภิธรรมจะทำให้เข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนา เพราะพระอภิธรรมเกิดจากพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธองค์ การเข้าถึงพระอภิธรรมจึงเท่ากับเข้าถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธองค์อย่างแท้จริง

๒. การศึกษาพระอภิธรรม ก็คือศึกษาธรรมชาติการทำงานของกายและใจซึ่งเป็นธรรมชาติที่มีอยู่ในตัวเราและสัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องจิต (วิญญาณ) เรื่องเจตสิก เรื่องอำนาจจิต เรื่องวิถีจิต เรื่องกรรมและการส่งผลของกรรม เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ และเรื่องกลไกการทำงานของกิเลส ทำให้รู้ว่าชีวิตของเราในชาติปัจจุบันนี้มาจากไหน และมาได้อย่างไร มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นปัจจัย เมื่อได้คำตอบชัดเจนดีแล้วก็จะรู้ว่าตายแล้วไปไหนและไปได้อย่างไร อะไรเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า ทำให้หมดความสงสัยว่าตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ นรก สวรรค์ มีจริงไหม ทำให้มีความเข้าใจเรื่องกรรม และการส่งผลของกรรม (วิบาก) อย่างละเอียดลึกซึ้ง

๓. ผู้ศึกษาพระอภิธรรมจะเข้าใจเรื่องของปรมัตถธรรมซึ่งเป็นความจริงอย่างที่สุด (Absolute Truth, Ultimate Reality) ที่พ้นจากสมมุติบัญญัติ (Artificial Truth, Conventional Truth) ความรู้จากพระอภิธรรมจะทำให้เกิดปัญญาที่จะละอัตตาตัวตน เพราะรู้ว่าแท้จริงแล้วมิได้มีสัตว์ มิได้มีบุคคล มิได้มีอัตตาตัวตน ตามที่หลงเข้าใจผิดมาตลอด

๔. ผู้ศึกษาพระอภิธรรมจะเข้าใจเรื่องของปรมัตถธรรม หรือความจริงอันเป็นที่สุดของธรรมชาติ ในพระอภิธรรมจะแยกสภาวะออกให้เห็นว่าทุกสิ่งไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลอะไรทั้งนั้น คงมีแต่สภาวธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ที่วนเวียนอยู่ในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยอาศัยเหตุ อาศัยปัจจัยอุดหนุนซึ่งกันและกัน เกิดขึ้นแล้ว ก็ดับไป เกิดขึ้นใหม่แล้วก็ดับไปอีก มีสภาพเกิดดับอยู่เช่นนี้ โดยไม่รู้จักจบจักสิ้น แม้ใครจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม สภาวธรรมทั้ง ๓ นี้ก็ทำงานอยู่เช่นนี้โดยไม่มีเวลาหยุดพักเลย สภาวธรรมหรือธรรมชาติเหล่านี้มิใช่เกิดขึ้นจากพระผู้เป็นเจ้า พระพรหม พระอินทร์ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ เป็นผู้บันดาลหรือเป็นผู้สร้าง แต่สภาวธรรมเหล่านี้เป็นผลอันเกิดมาจากเหตุ คือ กิเลสตัณหานั่นเองที่เป็นผู้สร้าง

๕. การศึกษาพระอภิธรรมจะทำให้เข้าใจสภาวธรรมอีกประการหนึ่งอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาที่ต้องการให้เข้าถึง นั่นก็คือ นิพพาน อันเป็นสภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสตัณหา ผู้ที่ปราศจากกิเลสตัณหาแล้ว เมื่อสิ้นชีวิตลงก็จะไม่มีการสืบต่อของจิต + เจตสิกและรูปอีกต่อไป ไม่มีการสืบต่อภพชาติ หยุดการเวียนว่ายตายเกิดอย่างสมบูรณ์ จึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง นิพพานมิใช่เป็นแดนสุขาวดีที่เป็นอมตะและเพียบพร้อมด้วยความสุขล้วน ๆ ชั่วนิรันดรตามที่คนส่วนใหญ่เข้าใจผิดกัน

๖. การศึกษาพระอภิธรรมจะทำให้เข้าใจคำสอนที่มีคุณค่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะแค่การทำทาน รักษาศีล และการทำสมาธิ ก็ยังมิใช่คำสอนที่มีค่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นเหตุให้ต้องเกิดมารับผลของกุศลเหล่านั้นอีก ท่านเรียกว่า **วัฏฏกุศล** เพราะกุศลชนิดนี้

ยังไม่ทำให้พ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด คำสอนที่มีค่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้เห็นว่าทั้งนามธรรม (จิต + เจตสิก) และรูปธรรม (รูป) มีสภาพที่ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ มีการเกิดดับ เกิดดับ ตลอดเวลา หาแก่นสาร หาตัวตน หาเจ้าของไม่ได้เลย เมื่อมีปัญญาเห็นแจ้งในสภาวธรรมตามความเป็นจริงเช่นนี้แล้ว ก็จะนำไปสู่การประหาณกิเลสและเข้าถึงพระนิพพานได้ในที่สุด

๗. การศึกษาพระอภิธรรมจะทำให้เข้าใจเรื่องอารมณ์ของวิปัสสนา ซึ่งต้องใช้นามธรรม และรูปธรรมเป็นอารมณ์ เมื่อกำหนดรู้อารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้ถูกต้อง การปฏิบัติก็ย่อมได้ผลตามที่ต้องการ

๘. การศึกษาพระอภิธรรมเป็นการสั่งสมปัญญาบารมีที่ประเสริฐที่สุด ไม่มีวิทยาการใด ๆ ในโลกที่ศึกษาแล้วจะทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งโลกเท่ากับการศึกษาพระอภิธรรม

๙. การศึกษาพระอภิธรรมเป็นการช่วยกันรักษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ไว้ให้อนุชนรุ่นหลัง และเป็นการช่วยสืบทอดพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพรสืบต่อไป

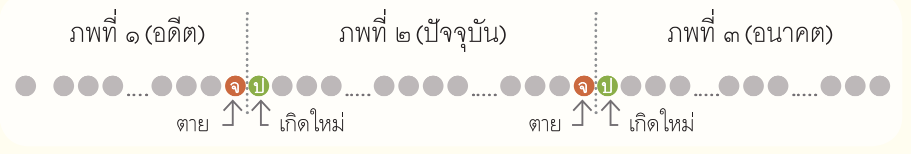
บทที่ ๒
ธรรมชาติของจิต
และประเภทของจิต

ตามที่ทราบแล้วว่า **จิต หรือ วิญญาณ หมายถึงสิ่งเดียวกัน** นอกจากนี้ "จิต" ยังมีชื่อเรียกอีกหลายชื่อ เช่น มโน มนัส มนินทรีย์ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ มนายตนะ และวิญญาณขันธ์ แม้จะเรียกชื่ออย่างไรก็ตาม ชื่อเหล่านั้นก็หมายถึง **"จิต" ซึ่งเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์** นั่นเอง

การทำงานของจิต

การทำงานของจิตจะเกิดดับสืบต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย ในพระสูตรตอนหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า **“ยากที่จะนำสิ่งอื่น ๆ ทั้งหลายในโลกมาเปรียบเทียบกับความเกิดดับอันรวดเร็วของจิต เพราะจิตเกิดดับ ๆ รวดเร็วกว่าสิ่งใด ๆ ในโลก เพียงชั่วลัดนิ้วมือ จิตจะเกิดดับถึงแสนโกฏิขณะ”** หรือเกิดดับด้วยความเร็วหนึ่งล้านล้านขณะจิตต่อวินาทีโดยประมาณ (แสนโกฏิ เท่ากับ หนึ่งล้านล้าน และประมาณว่าการงอนิ้วมือเข้าหาฝ่ามือจะใช้เวลาประมาณ ๑ วินาที)

ที่ว่า “จิต” มีการเกิดดับสืบต่ออย่างไม่ขาดสาย เพราะหลังจากที่จิตดวงก่อนเกิดขึ้นและดับไป จิตดวงหลังก็จะเกิดติดต่อกันทันทีแล้วก็ดับไปอีก เป็นเช่นนี้ต่อเนื่องข้ามภพข้ามชาติกันมานานแสนนานแล้ว (ดังในภาพ)

จิตเป็นนามธรรมที่ไม่มีรูปร่างสัณฐาน ที่เขียนเป็นดวงกลม ๆ นั้นเป็นเพียงภาพสัญลักษณ์แทน ๑ ขณะจิตเท่านั้น

จ = จุติจิต คือ ตายนั่นเอง

ป = ปฏิสนธิจิต คือ เกิดใหม่

ภาวะที่จิตเกิดดับสืบต่อกันเป็นกระแสนี้ท่านเรียกว่า **สันตติ** ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้กับกระแสน้ำที่ประกอบไปด้วยอณูเล็ก ๆ ของน้ำที่เรียงติดต่อกันเป็นสาย

เมื่อใดก็ตามที่จิตออกมารับรู้เรื่องราว (อารมณ์) ทางประตู (ทวาร) ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อนั้นจิตจะขึ้นสู่วิถีซึ่งเรียกว่า **วิถีจิต** เมื่อสิ้นสุดแต่ละวิถีก็จะมีภวังคจิตที่คอยรักษาภพชาติเกิดคั่นอยู่ทุกครั้ง แต่เราจะไม่รู้สึกตัวเพราะการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมานั้นเกิดขึ้นรวดเร็วมาก แม้แต่แสงไฟจากหลอดไฟฟ้าที่เราใช้กันอยู่ทุกวันนี้มีการกะพริบ (เกิด - ดับ) ตามความถี่ของไฟฟ้ากระแสสลับด้วยความเร็วเพียง ๕๐ ครั้งต่อวินาที เราก็ยังไม่สามารถสังเกตเห็นการกะพริบของแสงไฟได้เลย ดังนั้น จิตซึ่งมีการเกิดดับอย่างรวดเร็วถึงประมาณ ๑ ล้านล้านครั้งต่อวินาที จึงไม่น่าสงสัยเลยว่าเพราะเหตุใดเราจึงไม่สามารถรู้สึกได้

สภาพรู้ทั้งหลายเกิดจากจิต แต่ปุถุชนจะเข้าใจผิดว่า เราเห็น เราได้ยิน เรารู้กลิ่น เรารู้รส เราเย็น เราร้อน เรารู้สึก เราคิดนึก **แท้จริงแล้วสภาพรู้ทั้งหลายเป็น "จิต" ไม่ใช่เรา** เพราะเป็นเพียงสภาวธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัย เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว หาแก่นสาร หาเจ้าของหาตัวตนมิได้เลย **มีแต่ "จิต" กับ "อารมณ์" เท่านั้นที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป** เพราะไม่รู้ความจริงเช่นนี้ จึงหลงผิดคิดว่าเป็นเราอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เพราะมีเรานี้เองจึงได้มีแต่ความทุกข์อยู่ตลอด เพราะมีเรานี้เองจึงมีความรู้สึกเหมือนกับแบกโลกไว้ทั้งโลก ถ้าเอา "เรา" ออกเสียได้ก็จะรู้สึกเหมือนกับว่ากำลังยืนอยู่เหนือโลก

ลักษณะของจิต

จิตมีลักษณะสามัญตามธรรมชาติ (สามัญลักษณะ) อยู่ ๓ ประการ คือ

๑. อนิจจลักษณะ คือ มีลักษณะที่ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ต้องเปลี่ยนแปลง (เกิด-ดับ) อยู่ตลอดเวลา

๒. ทุกขลักษณะ คือ มีลักษณะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (เกิดขึ้นแล้วต้องดับไป)

๓. อนัตตลักษณะ คือ มีลักษณะที่มิใช่ตัว มิใช่ตน ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด จะบังคับให้หยุดการเกิดดับก็ไม่ได้

ลักษณะสามัญทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นกฎธรรมชาติที่เรียกว่า **ไตรลักษณ์** (รูปธรรมอันได้แก่ **รูป** และนามธรรมอันได้แก่ **จิต + เจตสิก** ย่อมมีลักษณะสามัญที่เรียกว่า ไตรลักษณ์เหมือนกันทั้งหมด)

นอกจากจิตจะมีลักษณะสามัญตามที่กล่าวมาแล้ว **จิตยังมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว หรือวิเสสลักษณะ** (วิ-เส-สะ-ลัก-สะ-หนะ) อีก ๔ ประการ คือ

๑. มีการรู้อารมณ์ เป็นลักษณะ

๒. เป็นประธานในธรรมทั้งปวง เป็นกิจ

๓. มีการเกิดดับสืบต่อกันอย่างไม่ขาดสาย เป็นผล

๔. มีอดีตกรรม ทวาร อารมณ์ และเจตสิก เป็นเหตุใกล้ให้จิตเกิดขึ้น

ที่เกิดของจิต

เปลวเทียนต้องอาศัยไส้เทียนในการลุกไหม้ฉันใด จิตจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยที่ตั้งฉันนั้น ที่ตั้งอันเป็นที่อาศัยเกิดของจิตมี ๖ แห่ง คือ

๑. ประสาทตา ภาษาธรรมะเรียกว่า **จักขุปสาทรูป** (จัก-ขุ-ปะ-สา-ทะ-รูป) เป็นที่ตั้งของจิตที่ทำหน้าที่เห็น (จักขุวิญญาณ) อยู่กลางตาดำ มีความสามารถในการรับคลื่นแสง (รูปารมณ์) ที่มากระทบ

๒. ประสาทหู ภาษาธรรมะเรียกว่า **โสตปสาทรูป** (โส–ตะ-ปะ-สา-ทะ-รูป) เป็นที่ตั้งของจิตที่ทำหน้าที่ได้ยิน (โสตวิญญาณ) อยู่ภายในช่องหู มีความสามารถในการรับเสียง (สัททารมณ์) ที่มากระทบ

๓. ประสาทจมูก ภาษาธรรมะเรียกว่า **ฆานปสาทรูป** (คา-นะ-ปะ-สา-ทะ-รูป) เป็นที่ตั้งของจิตที่ทำหน้าที่รับกลิ่น (ฆานวิญญาณ) อยู่ภายในช่องจมูก มีความสามารถในการรับกลิ่น (คันธารมณ์) ที่มากระทบ

๔. ประสาทลิ้น ภาษาธรรมะเรียกว่า **ชิวหาปสาทรูป** (ชิว-หา-ปะ-สา-ทะ-รูป) เป็นที่ตั้งของจิตที่ทำหน้าที่รับรส (ชิวหาวิญญาณ) อยู่ที่ลิ้น มีความสามารถในการรับรส (รสารมณ์) ที่มากระทบ

๕. ประสาทกาย ภาษาธรรมะเรียกว่า **กายปสาทรูป** (กา–ยะ–ปะ-สา-ทะ-รูป) เป็นที่ตั้งของจิตที่รับรู้การสัมผัสทางกาย (กายวิญญาณ) ประสาทกายนี้จะเกิดอยู่ทั่วร่างกาย (ยกเว้นที่ปลายผม ขน เล็บ และหนังที่หนากระด้าง) มีความสามารถในการรับสิ่งสัมผัสต่าง ๆ คือ รับรูป เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง (โผฏฐัพพารมณ์) ที่มากระทบทางกาย

ข้อควรจำ : ปสาทรูป (ปะ-สา-ทะ-รูป) ทั้ง ๕ นี้เป็นรูปปรมัตถ์ ซึ่งมีสภาพเป็นเพียงความใสที่รับกระทบอารมณ์ได้ มิใช่เส้นประสาทที่ทางการแพทย์อธิบายไว้ (เส้นประสาทที่จับต้องได้และมองเห็นได้เป็นบัญญัติธรรม มิใช่ปรมัตถธรรม)

๖. หทยรูป เป็นที่ตั้งที่อาศัยของจิตที่เกิดทางใจ **(มโนวิญญาณ)** หทยรูปนี้จะตั้งอยู่บริเวณหัวใจ

อำนาจของจิต

จิต หรือ วิญญาณ นี้ นอกจากจะเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ตามที่ทราบแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นประธานในธรรมทั้งปวงคือ การงานต่าง ๆ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่ว่าจะเป็นบุญ (กุศลกรรม) หรือเป็นบาป (อกุศลกรรม) จะสำเร็จได้ก็ด้วยจิตทั้งสิ้น ดังในธรรมบทที่แสดงไว้ว่า **มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา** ซึ่งมีความหมายว่า **ธรรมทั้งหลายมีจิตเป็นหัวหน้า มีจิตเป็นใหญ่ สำเร็จได้ด้วยจิต**

แม้จิตจะเป็นนามธรรมที่ไม่มีรูปร่างตัวตนก็จริง แต่มีอำนาจวิเศษอย่างน่าอัศจรรย์และวิจิตรพิสดารยิ่งนัก กล่าวคือ

๑. มีอำนาจในการกระทำ ไม่ว่าจะเป็นการทำงานของอวัยวะน้อยใหญ่ในร่างกาย การพูด การเคลื่อนไหว การกระทำต่าง ๆ ตลอดจนการคิด ก็เกิดขึ้นจากจิตทั้งสิ้น สรรพสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นรถ เรือ เครื่องบิน ยานอวกาศ อาวุธยุทโธปกรณ์ อุปกรณ์สื่อสาร คอมพิวเตอร์ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ สิ่งก่อสร้าง ภาพวาด วิทยาการและเทคโนโลยีต่าง ๆ ฯลฯ ล้วนเกิดจากจิตเป็นผู้คิดทั้งสิ้น

๒. มีอำนาจด้วยตนเอง จิตจะมีสภาพต่าง ๆ อย่างน่าพิศวง เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง โลภะบ้าง โทสะบ้าง บางครั้งก็ทำหน้าที่เสวยผลของบุญ (กุศลวิบากจิต) บางครั้งก็ทำหน้าที่เสวยผลของบาป (อกุศลวิบากจิต) บางครั้งก็อยู่เหนือบุญ บาป (กิริยาจิต) ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดอีกครั้งในเรื่องประเภทของจิต

๓. มีอำนาจในการสร้างกรรม จิตเป็นต้นเหตุให้เกิดการทำบุญ ทำบาป ทำฌาน ทำอรูปฌาน แสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ตลอดจนมีอำนาจในการทำลายอนุสัยกิเลสที่เป็นเหตุให้มีการเวียนว่ายตายเกิด

๔. มีอำนาจในการรักษาวิบาก (ผลของกรรม) การกระทำทั้งหลายที่ได้กระทำลงไปแล้ว ไม่ว่าบุญหรือบาป แม้จะนานเพียงใดก็ตาม กี่ภพกี่ชาติก็ตาม ผลของการกระทำเหล่านั้นย่อมติดตามส่งผลได้ตลอดไป จนกว่าจะปรินิพพานก็ด้วยอำนาจของจิต

๕. มีอำนาจในการสั่งสมสันดานของตนเอง การกระทำใด ๆ หากกระทำอยู่บ่อย ๆ กระทำอยู่เสมอ ๆ ก็จะติดเป็นสันดานและคิดจะทำเช่นนั้นอยู่ร่ำไปก็ด้วยอำนาจของจิต

๖. มีอำนาจในการรับอารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

แม้จิตจะเกิดดับอยู่ตลอดเวลาก็ตาม แต่ บาป บุญ ที่ทำไว้ และอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานจะไม่สูญหายไปพร้อมกับการดับของจิตแต่ละดวง ทั้งนี้เพราะจิตดวงใหม่มีเหตุมีปัจจัยมาจากจิตดวงเดิม และจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นก็เป็นเหตุปัจจัยให้แก่จิตดวงต่อ ๆ ไป เพื่อสืบต่อบาปบุญและกิเลสที่สั่งสมไว้ไปจนกว่าจะปรินิพพาน

การจำแนกประเภทของจิต

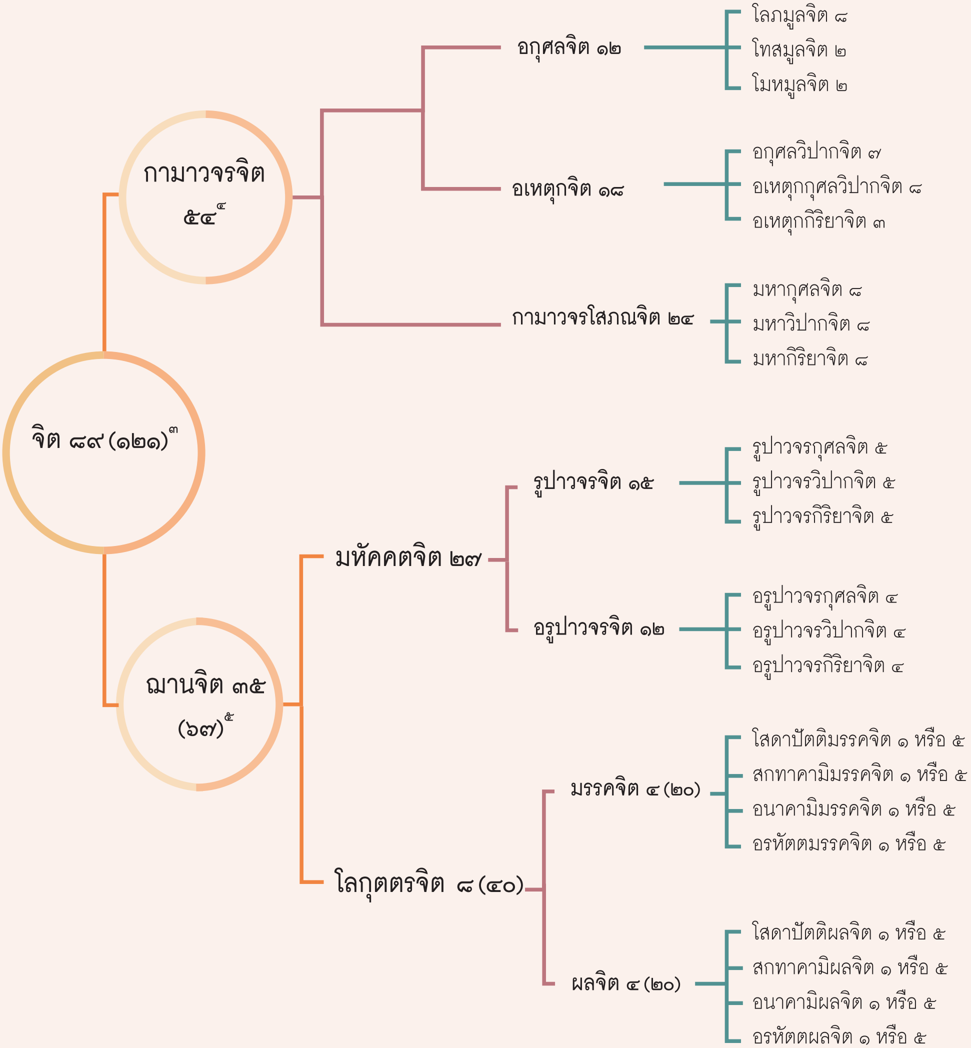
การกระทำต่าง ๆ ทางกายและทางวาจา ความโลภ ความโกรธ ความหลง การเห็น การได้ยิน การรับกลิ่น การรับรส การรับรู้ทางกาย การคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ การทำบุญ การทำบาป การเข้าฌาน การเข้าอรูปฌาน การแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ การเกิดใหม่ การรักษาภพชาติ การตาย ตลอดถึงการบรรลุมรรคผล ล้วนเกิดได้ก็เพราะ “จิต” ทั้งสิ้น

ด้วยเหตุนี้จิตจึงมีลักษณะต่าง ๆ มากมายถึง ๑๒๑ ลักษณะ[๒] ซึ่งสามารถจำแนกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังรูปในหน้าถัดไป

---

๒ จิตทั้ง ๑๒๑ ลักษณะนี้ แต่ละลักษณะจะแทนด้วยสัญลักษณ์รูปวงกลมเป็นดวง ๆ แต่ขอให้ระลึกไว้เสมอว่าจิตเป็นนามธรรมที่ไม่มีรูปร่างสัณฐานใด ๆ การเขียนรูปวงกลมเพื่อแสดงลักษณะต่าง ๆ ของจิตเป็นเพียงภาพสมมุติเพื่อใช้เป็นสื่อการสอนเท่านั้น

ผังแสดงการจำแนกประเภทของจิต

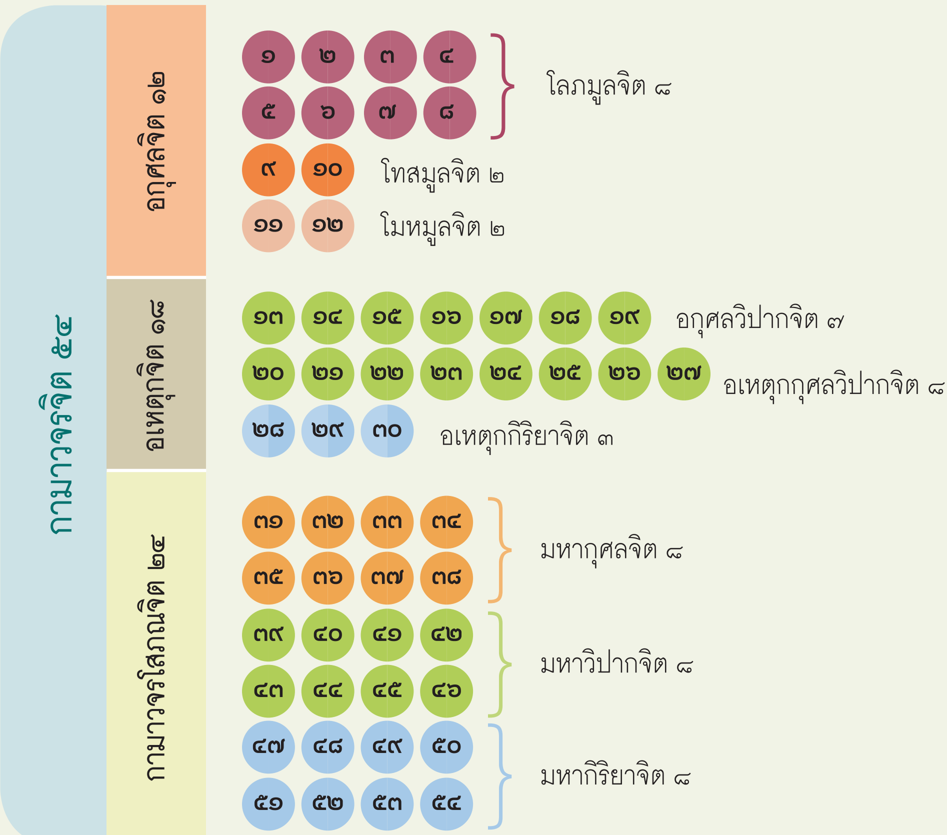
---

[๓] จิต ๘๙ (๑๒๑) หมายถึง จิตโดยย่อมี ๘๙ ลักษณะ (๘๙ ดวง) โดยพิสดารมี ๑๒๑ ลักษณะ (๑๒๑ ดวง)

[๔] กามาวจรจิต ๕๔ หมายถึง กามาวจรจิตมี ๕๔ ลักษณะ (๕๔ ดวง)

[๕] ฌานจิต ๓๕ (๖๗) หมายถึง ฌานจิตโดยย่อมี ๓๕ ลักษณะ (๓๕ ดวง) โดยพิสดารมี ๖๗ ลักษณะ (๖๗ ดวง)

รูปแสดงการจำแนกประเภทของจิต

ฌานจิต ๓๕ (๖๗)

มหัคคตจิต ๒๗

รูปาวจรจิต ๑๕

๕๕	๕๖	๕๗	๕๘	๕๙	รูปาวจรกุศลจิต ๕
๖๐	๖๑	๖๒	๖๓	๖๔	รูปาวจรวิปากจิต ๕
๖๕	๖๖	๖๗	๖๘	๖๙	รูปาวจรกิริยาจิต ๕

อรูปาวจรจิต ๑๒

อรูปาวจรกุศลจิต ๔	๗๐	๗๑	๗๒	๗๓
อรูปาวจรวิปากจิต ๔	๗๔	๗๕	๗๖	๗๗
อรูปาวจรกิริยาจิต ๔	๗๘	๗๙	๘๐	๘๑

โลกุตตรจิต ๘ (๔๐)

มรรคจิต ๔ (๒๐)

๘๒	๘๓	๘๔	๘๕	๘๖	โสดาปัตติมรรคจิต ๑ หรือ ๕
๘๗	๘๘	๘๙	๙๐	๙๑	สกทาคามิมรรคจิต ๑ หรือ ๕
๙๒	๙๓	๙๔	๙๕	๙๖	อนาคามิมรรคจิต ๑ หรือ ๕
๙๗	๙๘	๙๙	๑๐๐	๑๐๑	อรหัตตมรรคจิต ๑ หรือ ๕

ผลจิต ๔ (๒๐)

๑๐๒	๑๐๓	๑๐๔	๑๐๕	๑๐๖	โสดาปัตติผลจิต ๑ หรือ ๕
๑๐๗	๑๐๘	๑๐๙	๑๑๐	๑๑๑	สกทาคามิผลจิต ๑ หรือ ๕
๑๑๒	๑๑๓	๑๑๔	๑๑๕	๑๑๖	อนาคามิผลจิต ๑ หรือ ๕
๑๑๗	๑๑๘	๑๑๙	๑๒๐	๑๒๑	อรหัตตผลจิต ๑ หรือ ๕

○ คือ จิตที่ใช้ทำอภิญญาได้

หมายเหตุ : ชื่อของจิตแต่ละดวงให้ดูที่ภาคผนวก ก

จิต ๑๒๑ ลักษณะ (๑๒๑ ดวง) แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. กามาวจรจิต (กา-มา-วะ-จะ-ระ-จิต)

หรือเรียกสั้น ๆ ว่า **กามจิต** เป็นจิตที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของบุคคลทั้งหลาย ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม สัตว์นรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉาน ย่อมมีกามาวจรจิตเกิดขึ้นเป็นปกติ **ดังนั้น กามาวจรจิตจึงเป็นจิตพื้นฐานของสัตว์ทั้งหลาย** ทั้งนี้เพราะ โลภะ โทสะ โมหะ จิตที่ทำบุญ จิตที่ทำบาป จิตที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รับกลิ่น รับรส รับรู้ทางกาย และคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ล้วนเป็นกามาวจรจิตทั้งสิ้น

กามาวจรจิต มีทั้งหมด ๕๔ ดวง แบ่งเป็น ๓ ประเภทย่อย คือ

๑.๑ อกุศลจิต ๑๒ (อะ-กุ-สน-ละ-จิต) เป็นจิตฝ่ายบาป มีทั้งหมด ๑๒ ดวง

๑.๒ อเหตุกจิต ๑๘ (อะ-เห-ตุ-กะ-จิต) เป็นจิตที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รับกลิ่น รับรส รับรู้ทางกาย และทำหน้าที่บางอย่างในวิถีจิต รวมถึงการยิ้มของพระอรหันต์ มีทั้งหมด ๑๘ ดวง

๑.๓ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ (กา-มา-วะ-จะ-ระ-โส-พะ-นะ-จิต) เป็นจิตฝ่ายบุญ มีทั้งหมด ๒๔ ดวง

๒. ฌานจิต (ชา-นะ-จิต)

คือ จิตที่เกี่ยวข้องกับฌาน อภิญญา (การแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ) และมรรคผล

ฌานจิต มีทั้งหมด ๓๕ (๖๗) ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภทย่อย คือ

๒.๑ มหัคคตจิต ๒๗ (มะ-หัค-คะ-ตะ-จิต) เป็นจิตที่เกี่ยวข้องกับฌานสมาบัติ ทั้งรูปฌาน อรูปฌาน และอภิญญา

๒.๒ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ (โล-กุด-ตะ-ระ-จิต) เป็นจิตที่เกี่ยวข้องกับมรรค-ผล-นิพพาน

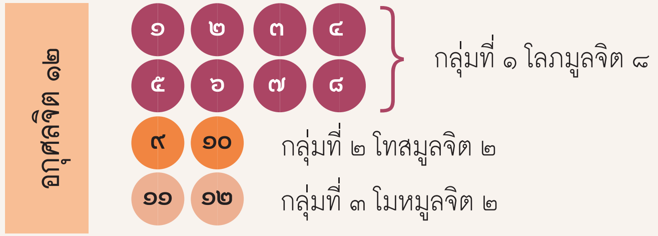
รายละเอียดของจิตแต่ละประเภท และแต่ละดวง จะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

บทที่ ๓
อกุศลจิต ๑๒

กามาวจรจิตประเภทแรกที่จะกล่าวถึงในบทนี้คือ อกุศลจิต ๑๒

อกุศลจิต คือ จิตที่มีอกุศลเจตสิก (เครื่องปรุงแต่งจิตฝ่ายอกุศลเป็นองค์ประกอบ) เป็นจิตที่แสดงความโลภ ความโกรธ และความหลง แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ คือโลภมูลจิต มี ๘ ดวง
กลุ่มที่ ๒ คือโทสมูลจิต มี ๒ ดวง
กลุ่มที่ ๓ คือโมหมูลจิต มี ๒ ดวง

อกุศลจิต กลุ่มที่ ๑ : โลภมูลจิต ๘

โลภมูลจิต (โล-พะ-มูน-ละ-จิต) คือ จิตที่มีโลภะเป็นมูล (เป็นเหตุหรือเป็นประธาน) จึงถูกเรียกว่าขณะที่โลภมูลจิตดวงใดดวงหนึ่งกำลังเกิดขึ้นในใจของบุคคลใด บุคคลนั้นจะเกิดอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น

- เกิดความต้องการ
- เกิดความอยากได้
- เกิดความกำหนัด
- เกิดความเสน่หา
- เกิดความปรารถนา
- เกิดความเพลิดเพลิน
- เกิดความชอบใจ
- เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
- อยากมี
- อยากเป็น
- อยากเด่น
- อยากดัง
- เกิดความผูกพัน
- เกิดความคลั่งไคล้ เป็นต้น

การขวนขวายเพื่อให้ได้สิ่งต่าง ๆ มาตอบสนองความต้องการนั้นหากได้มาโดยสุจริตก็ไม่มีโทษอะไร แต่หากได้มาโดยการทำทุจริตทางกายหรือทางวาจา เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม โกหกหลอกลวงเอาเปรียบ คดโกง หรือเบียดเบียนผู้อื่น ก็จะให้ผลเป็นความทุกข์ในกาลข้างหน้า

โลภมูลจิตนี้บางครั้งเกิดขึ้นได้โดยไม่มีการชักชวน (เกิดขึ้นเอง) แต่บางครั้งก็เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน บางครั้งเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ แต่บางครั้งก็เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ บางครั้งประกอบด้วยความเห็นผิด แต่บางครั้งก็ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด จึงขออธิบายความหมายของสภาวะต่าง ๆ เหล่านี้ ดังนี้

กรณีที่มีการชักชวน

การชักชวน[๖] หมายถึง ความเพียรทางกายและทางวาจาที่บุคคลอื่นกระทำด้วยการหว่านล้อม ชักนำ เชื้อเชิญ ข่มขู่ หรือวางอุบาย และยังรวมถึงการระลึกใคร่ครวญด้วยเหตุผลนั้น ๆ ด้วยตนเองอีกด้วย

ผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว มักจะตัดสินใจกระทำการต่าง ๆ ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่โดยไม่ต้องอาศัยการชักชวนจากผู้อื่น แต่หากต้องอาศัยการชักชวนก็จะมี ๒ ลักษณะ คือ

๑. การชักชวนที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง ตัวอย่างเช่น น้องชายจะไปทำงานต่างประเทศ ได้นำพระพุทธรูปเชียงแสนอายุกว่า ๒๐๐ ปีมาฝากพี่ชายไว้เพราะไว้ใจว่าเป็นคนซื่อสัตย์และมีฐานะดี ต่อมาภายหลังพี่ชายประสบปัญหาทางธุรกิจจึงนึกถึงพระพุทธรูปโบราณที่น้องชายนำมาฝากไว้ คิดกลับไปกลับมาว่าจะเอาไปขายดีหรือไม่ ใจก็ชักชวนตัวเองว่าเอาเถอะน่า เรากำลังไม่มีเงิน ในที่สุดจึงตัดสินใจนำพระพุทธรูปโบราณอันมีค่าของน้องชายไปขายเพื่อนำเงินมาใช้

อีกตัวอย่างหนึ่ง หลังจากที่ลุงมีอ่านหนังสือเกี่ยวกับสุขภาพแล้วจึงตั้งใจว่าจะออกกำลังกายอย่างน้อยสัปดาห์ละ ๓ ครั้ง ครั้งละไม่ต่ำกว่า ๓๐ นาที ตามที่แพทย์แนะนำ จึงไปซื้อลู่วิ่งมา ๑ เครื่อง ช่วง ๓ เดือนแรกสามารถทำได้ตามที่แพทย์แนะนำ แต่พอเข้าเดือนที่ ๔ เริ่มทำได้บ้างไม่ได้บ้าง ถึงเดือนที่ ๕ จะออกกำลังกายแต่ละครั้งต้องชักชวนตัวเองโดยหาเหตุผลต่าง ๆ นานา มาหว่านล้อมเพื่อเอาชนะความเกียจคร้านของตนเองให้ได้ หากวันไหนชักชวนตนเองไม่สำเร็จวันนั้นก็ไม่ได้ออกกำลังกาย

---

[๖] หากกระทำเพราะถูกชักชวน ภาษาธรรมะ เรียกว่า **“สสังขาริก”** แต่หากกระทำเองโดยไม่ต้องอาศัยการชักชวน ภาษาธรรมะ เรียกว่า **“อสังขาริก”**

๒. การชักชวนที่เกิดจากผู้อื่น เช่น มีผู้มาคะยั้นคะยอ เกลี้ยกล่อม ชักชวน จูงใจ ขู่ด้วยวาจา หรือกวักมือ พยักหน้า แสดงอากัปกิริยาอาการต่าง ๆ เป็นต้น

ความหมายของ "เกิดพร้อมด้วยความดีใจ" หรือ "เกิดพร้อมด้วยความเฉย ๆ"

โลภมูลจิตนี้ บางครั้งก็เกิดพร้อมด้วยความสุขใจ ดีใจ เพลิดเพลินใจ ยินดีพอใจ บางครั้งเกิดพร้อมด้วยอาการสนุกสนานรื่นเริง ยิ้มแย้มแจ่มใส หัวเราะชอบใจ อันปรากฏออกมาให้สังเกตเห็นได้ทางกายและทางวาจา แต่บางครั้งก็เกิดพร้อมด้วยความเฉย ๆ ซึ่งอาจเป็นเพราะความเป็นบุคคลผู้มีปกติสุขุม ลึกซึ้ง หรือไม่ก็เพราะอารมณ์ ๖ ที่กำลังประสบอยู่นั้นเป็นอารมณ์สามัญธรรมดา จึงไม่เป็นเหตุให้เกิดความดีใจ

ความหมายของ "ประกอบด้วยความเห็นผิด" และ "ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด"

ความเห็นผิด (ภาษาธรรมะ เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ) หมายถึง ไม่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ไม่เชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด แต่กลับเชื่อว่าบุญบาปไม่มี ชาติหน้าไม่มี นรกสวรรค์ไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดไม่มี ความสุข ความทุกข์ที่ได้รับอยู่นี้มิได้เกิดจากเหตุในอดีต เป็นเรื่องของความโชคดี โชคร้าย ไม่เกี่ยวกับเรื่องของกรรมแต่อย่างใด เป็นต้น

แต่หากไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ถึงแม้จะมีความโลภ แต่บุคคลผู้นี้ยังเชื่อเรื่องกรรม เชื่อเรื่องผลของกรรม เชื่อว่านรกสวรรค์มีจริง เชื่อว่าโลกนี้มี โลกหน้าก็มี เชื่อว่าเมื่อตายแล้วต้องเกิดใหม่ในภพใดภพหนึ่งแล้วแต่กรรมจะจัดสรร สัตว์อายุสั้นก็เพราะกรรม อายุยืนก็เพราะกรรม เกิดมาในตระกูลที่ร่ำรวยก็เพราะกรรม มีปัญญาดีหรือโง่เขลาก็เพราะกรรม

แต่ที่ทำบาปลงไปก็เพราะกำลังของโลภะมีมากกว่าจึงทำให้ขาดสติในบางขณะ ต่างจากผู้ที่มีความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) โดยไม่เกรงกลัวผลของบาป เจตนาในการทำบาปของผู้ที่มีความเห็นผิดจึงมีความรุนแรงมากกว่า เมื่อนำองค์ประกอบ ๓ ประการอันได้แก่

๑. ไม่มีการชักชวน หรือมีการชักชวน

๒. เกิดพร้อมด้วยความดีใจ หรือเกิดพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๓. ประกอบด้วยความเห็นผิด หรือไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

มาประมวลเข้าด้วยกัน จึงทำให้โลภมูลจิตมีลักษณะต่าง ๆ กันถึง ๘ ลักษณะ ดังนี้

จิตหมายเลข ๑ เป็นจิตที่เกิดความโลภขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวนพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด (ไม่เชื่อกฎแห่งกรรม เป็นต้น)

จิตหมายเลข ๒ เป็นจิตที่เกิดความโลภ เพราะถูกชักชวนพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด (ไม่เชื่อกฎแห่งกรรม เป็นต้น)

จิตหมายเลข ๓ เป็นจิตที่เกิดความโลภขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด (เชื่อกฎแห่งกรรม เป็นต้น)

จิตหมายเลข ๔ เป็นจิตที่เกิดความโลภ เพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด (เชื่อกฎแห่งกรรม เป็นต้น)

จิตหมายเลข ๕ เป็นจิตที่เกิดความโลภขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด (ไม่เชื่อกฎแห่งกรรม เป็นต้น)

จิตหมายเลข ๖ เป็นจิตที่เกิดความโลภ เพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด (ไม่เชื่อกฎแห่งกรรม เป็นต้น)

จิตหมายเลข ๗ เป็นจิตที่เกิดความโลภขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด (เชื่อกฎแห่งกรรม เป็นต้น)

จิตหมายเลข ๘ เป็นจิตที่เกิดความโลภ เพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด (เชื่อกฎแห่งกรรม เป็นต้น)

เหตุที่พระพุทธองค์ทรงจำแนกโลภมูลจิตออกเป็น ๘ ลักษณะ

เพื่อความชัดเจนในเรื่องนี้จะขอยก “ชานอชานปัญหา” ใน “มิลินทปัญหา” ซึ่งเป็น ปุจฉา - วิสัชนา ระหว่างพระเจ้ามิลินท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีกผู้ปกครองแคว้นแบกเตรีย และพระนาคเสน ซึ่งเป็นพระอรหันต์ในยุคนั้นมาให้พิจารณา ดังนี้

พระเจ้ามิลินท์ *ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คนหนึ่งรู้ว่าอย่างไรเป็นบาป และบาปนั้นมีโทษอย่างไร กับอีกคนหนึ่งที่ไม่รู้เรื่องนี้เลย เมื่อสองคนนี้ทำบาป ใครจะบาปมากกว่ากัน?*

พระนาคเสน *ทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ผู้ที่ไม่รู้ย่อมบาปมากกว่า*

พระเจ้ามิลินท์ *เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้นเล่า เพราะในทางบ้านเมือง ผู้ที่ไม่รู้กฎหมาย แล้วกระทำผิดบางอย่าง ย่อมได้รับการลดหย่อนผ่อนโทษมากกว่าผู้รู้กฎหมาย*

พระนาคเสน *ขอถวายพระพร ก้อนเหล็กซึ่งเผาจนแดงโชน คนหนึ่งรู้ว่าเป็นเหล็กแดง ส่วนอีกคนหนึ่งไม่รู้ เมื่อสองคนนี้หยิบก้อนเหล็กแดงนั้น คนไหนจะหยิบได้เต็มมือและถูกความร้อนเผามือมากกว่ากัน*

พระเจ้ามิลินท์ *คนที่รู้ว่าร้อนจะหยิบเต็มมือได้อย่างไร คนที่ไม่รู้ต่างหาก ควรจะหยิบอย่างเต็มมือ จึงควรถูกความร้อนเผามือมากกว่า*

พระนาคเสน *ฉันใดก็ฉันนั้น ผู้ที่รู้เหตุรู้ผลแห่งบาปกรรม ในขณะที่ทำบาป ย่อมเกิดความละอายความกลัวจึงทำบาปได้ไม่เต็มที่ ส่วนผู้ที่ไม่รู้จักบาป ย่อมไม่มีความตะขิดตะขวงใจในการประกอบอกุศล จึงกระทำบาปได้เต็มที่กว่า และย่อมได้รับผลของบาปแรงกว่า*

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า **ผู้ที่มีมิจฉาทิฏฐิเข้าประกอบในการทำบาป คือไม่เชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ ไม่เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม เมื่อทำบาปลงไป บาปจะหนักกว่าผู้ที่เชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ** นี่คือเหตุผลที่พระพุทธองค์ต้องแบ่งลักษณะในการทำบาป ว่าเป็นการทำบาปพร้อมด้วยความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) หรือทำบาปแต่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด เพราะความรุนแรงของเจตนาในการกระทำนั้นต่างกัน ผลของบาปที่จะได้รับจึงมีความรุนแรงต่างกันด้วย

ในทำนองเดียวกัน การทำบาป (อกุศล) เพราะถูกชักชวนกับตัดสินใจทำเองทันทีโดยไม่ต้องอาศัยการชักชวน กำลังของบาป (อกุศล) ก็ต่างกัน เพราะการตัดสินใจทำเองทันทีโดยไม่ต้องอาศัยการชักชวนนั้นเจตนาในการทำบาปจะมีกำลังมากกว่า เนื่องจากสภาพจิตมีความเข้มแข็ง และตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างเด็ดขาด โดยไม่ต้องกระตุ้นเตือนหรือชักชวน ด้วยเหตุนี้กำลังของบาป (อกุศล) จึงรุนแรงตามไปด้วย ผลของบาปที่จะได้รับจึงหนักกว่า

ส่วนการทำบาป (อกุศล) พร้อมด้วยความดีใจ ปลาบปลื้มใจ ลิงโลดที่ทำบาปได้สำเร็จ จะมีกำลังของบาป (อกุศล) รุนแรงกว่าการทำบาปพร้อมด้วยความรู้สึกความเฉย ๆ ผลของบาปที่จะได้รับจึงหนักกว่า นี่คือเหตุผลที่พระพุทธองค์ทรงจำแนกโลภมูลจิตออกเป็น ๘ ลักษณะ

อาการปรากฏของโลภมูลจิตที่เกิดกับบุคคลต่าง ๆ มีดังนี้

๑. โลภมูลจิตของสัตว์เดรัจฉาน ย่อมอยากกิน อยากนอน และอยากสืบพันธุ์ เป็นต้น

๒. โลภมูลจิตของมนุษย์ ย่อมอยากเห็นสิ่งสวย ๆ งาม ๆ อยากฟังเสียงที่ไพเราะ อยากได้กลิ่นหอม ๆ อยากได้ลิ้มรสอาหารที่อร่อย ๆ อยากได้สัมผัสอันเป็นสุข อยากได้ลาภ ยศ สรรเสริญ อยากมีชื่อเสียง อยากมีความสุขมาก ๆ อยากเป็นผู้มีสุขภาพดีปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และอยากมีอายุยืนยาว เป็นต้น

๓. โลภมูลจิตของเทวดา ย่อมอยากได้ทิพยสมบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไปและยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอันประณีต เป็นต้น

๔. โลภมูลจิตของพรหม สำหรับรูปพรหมย่อมยินดีพอใจอยู่ในรูปกรรมฐาน เสวยปีติและสุข ส่วนอรูปพรหมก็จะยินดีในอรูปกรรมฐานและดำรงมั่นอยู่ในอรูปฌานของตน

๕. โลภมูลจิตของพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบันและพระสกทาคามี ยังมีความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แต่น้อยกว่าปุถุชนทั่วไป เพราะมีโลภะ โทสะ โมหะ ที่เบาบาง และไม่เป็นไปด้วยความเห็นผิด

๖. โลภมูลจิตของพระอนาคามี ยังมีความยินดีพอใจในสุขอันเกิดจากการทำรูปฌานและอรูปฌาน แต่ไม่มีความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอีกต่อไปแล้ว

๗. สำหรับพระอรหันต์ สามารถทำลายโลภะได้หมดสิ้นแล้ว โลภมูลจิตจึงไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้ในทุกกรณี

อกุศลจิต กลุ่มที่ ๒ : โทสมูลจิต ๒

โทสมูลจิต (โท-สะ-มูน-ละ-จิต) คือ จิตที่มีโทสะเป็นมูล (เป็นเหตุหรือเป็นประธาน) เป็นจิตที่ตอบสนองต่ออารมณ์ในทางลบ หมายถึง ไม่พอใจหรือขัดเคืองใจในอารมณ์ที่มากระทบ **ความไม่พอใจหรือขัดเคืองใจในอารมณ์ ภาษาธรรมะเรียกว่า "ปฏิฆะ"**

ปฏิฆะ มาจากภาษาบาลี แปลว่า ความไม่พอใจ หรือขัดเคืองใจ องค์ธรรม[๗] คือ โทสะเจตสิก

จิตที่มีปฏิฆะ คือ จิตที่มีโทสะเจตสิกเข้าประกอบ เมื่อจิตดวงนี้เกิดขึ้น จะแสดงอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้

- โกรธ	- กลัว	- เกลียด	- ตกใจ
- ไม่พอใจ	- เขินอาย	- เบื่อ เซ็ง	- มีอาการร่ำไรรำพัน
- ไม่ปรารถนา	- เสียใจ	- หงุดหงิด	- ทุกข์ใจ
- อาฆาต	- หมั่นไส้	- คิดประทุษร้าย	- รังเกียจ
- คิดเบียดเบียน	- ขยะแขยง	- คิดทำลาย	- อิจฉา ริษยา

---

[๗] องค์ธรรม คือ ความจริงระดับปรมัตถ์ (ความจริงอันเป็นที่สุด) อันเป็นธรรมชาติที่อยู่ภายในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายซึ่งอธิบายได้ด้วยจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง เจตสิก ๕๒ ชนิด และรูป ๒๘ ชนิด

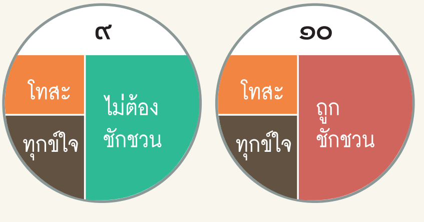
- แค้น - ตระหนี่ (ไม่อยากให้) - กังวลใจ
- ไม่แช่มชื่น - น้อยใจ - ฉุนเฉียว - กลุ้มใจ
- หรือการกระทำอื่น ๆ ที่มีผลในแง่ลบต่ออารมณ์นั้น

จะเห็นว่า "โทสะ" มิได้มีอาการเพียงแค่ความโกรธ ความโมโห ฉุนเฉียวตามความหมายที่คุ้นเคยกันเท่านั้น แต่อาการของ "โทสะ" ยังมีอีกมากมายตามที่ยกตัวอย่างข้างต้น

โทสมูลจิตจะเกิดพร้อมกับความทุกข์ใจเสมอ (ภาษาธรรมะเรียกว่า โทมนัสเวทนา) เพราะโทสมูลจิตเป็นจิตที่เกิดจากการรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ที่ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ ไม่น่าปรารถนา จึงมีเวทนาเพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือ โทมนัสเวทนา (โท-มะ-นัด-สะ-เว-ทะ-นา)

อีกประการหนึ่ง **โทสมูลจิต จะไม่มี "ความเห็นผิด" เข้าประกอบ** เพราะ "ความเห็นผิด" จะเกิดขึ้นในขณะที่จิตรับอารมณ์ที่น่ายินดีหรือน่าพอใจเท่านั้น

ดังนั้น สิ่งที่ทำให้โทสมูลจิต ๒ ดวง มีความแตกต่างกันจึงเหลือเพียงประการเดียวคือ เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน (อสังขาริก) กับเกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน (สสังขาริก) ซึ่งอาจเกิดจากการชักชวนของบุคคลอื่นทั้งทางกายและทางวาจา หรือเกิดจากการชักชวนตนเองโดยคิดไปเองแล้วเกิดโทสะขึ้นมาก็ได้

จิตหมายเลข ๙ เป็น**โทสมูลจิต**ที่เกิดขึ้นเองโดย**ไม่ต้องชักชวน** พร้อมด้วยความ**ทุกข์ใจ** (โทมนัสเวทนา) ประกอบด้วยปฏิฆะ (ความไม่พอใจหรือขัดเคืองใจ)

จิตหมายเลข ๑๐ เป็น**โทสมูลจิต**ที่เกิดขึ้นเพราะ**ถูกชักชวน** พร้อมด้วยความ**ทุกข์ใจ** (โทมนัสเวทนา) ประกอบด้วยปฏิฆะ (ความไม่พอใจหรือขัดเคืองใจ)

เหตุให้เกิดโทสะที่สำคัญ คือ

๑.) ได้ประสบกับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ไม่ยินดีไม่พอใจ

๒.) เกิดจากอาฆาตวัตถุ ๑๐ ประการ[๘]

โทสมูลจิตอาจเกิดขึ้นเองในทันทีที่ประสบกับอารมณ์ที่ทำให้เกิดความโกรธ เช่น อาฆาตวัตถุ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไม่ต้องมีการกระตุ้นเตือนหรือชักชวน เนื่องมาจากบุคคลนั้นเป็นผู้มักโกรธ หงุดหงิดรำคาญง่ายโดยสันดาน หรือเป็นบุคคลผู้มีความคิดไม่สุขุม หรือเป็นผู้ที่ประสบแต่อารมณ์ที่ไม่ดีอยู่เสมอ หรือเป็นผู้ที่ประสบอาฆาตวัตถุหรือเก็บกดความอาฆาตไว้ในใจอยู่เสมอ เมื่อมีเหตุปัจจัยเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างรวมกันย่อมทำให้บุคคลนั้นเกิดความโกรธขึ้นมาได้โดยไม่ต้องมีการชักชวน

---

[๘] ดูความหมายในหน้าถัดไป

อาฆาตวัตถุ ๑๐

อาฆาตวัตถุ หมายถึง เหตุที่ทำให้เกิดความโกรธ ความอาฆาตพยาบาท ปองร้าย ความคิดเบียดเบียนทำร้าย หรือความไม่พอใจ อันเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้โทสมูลจิตเกิดขึ้น มี ๑๐ ประการ คือ

๑. อาฆาตเพราะคิดว่า เขาเคยทำความเสื่อมเสียให้แก่ตน เป็นการนึกคิดถึงเรื่องราวที่ผ่านมาแล้วในอดีตว่าบุคคลนั้นเคยทำความเดือดร้อนหรือสร้างความเสื่อมเสียให้แก่ตน ขณะเผชิญหน้ากับบุคคลนั้นย่อมทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความกลัวขึ้นมาได้

๒. อาฆาตเพราะคิดว่า เขากำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่ตน ขณะที่เผชิญหน้ากับบุคคลที่เป็นปฏิปักษ์กับตนและคิดว่าเขากำลังนำความเดือดร้อนหรือความเสื่อมเสียมาสู่ตน (ซึ่งอาจจะไม่เป็นดังที่ตนคิดก็ได้) ย่อมทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความกลัวขึ้นมาได้

๓. อาฆาตเพราะคิดว่า เขาจะทำความเสื่อมเสียให้แก่ตน ซึ่งเป็นการคาดคะเนเอาเองว่าบุคคลนั้นจะทำความเดือดร้อนหรือสร้างความเสื่อมเสียให้แก่ตน ย่อมทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความกลัวขึ้นมาได้

๔. อาฆาตเพราะคิดว่า เขาเคยทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่ตนรัก เป็นการนึกคิดถึงเรื่องราวที่ผ่านมาแล้วในอดีตว่าบุคคลนั้นเคยทำความเดือดร้อนหรือสร้างความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่ตนรัก ขณะเผชิญหน้ากับบุคคลนั้นย่อมทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความกลัวขึ้นมาได้

๕. อาฆาตเพราะคิดว่า เขากำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่ตนรัก ขณะที่เผชิญหน้ากับบุคคลที่เป็นปฏิปักษ์กับผู้ที่ตนรักและคิดว่าเขากำลังนำความเดือดร้อนหรือความเสื่อมเสียมาสู่ผู้ที่ตนรัก (ซึ่งอาจจะไม่เป็นดังที่

ตนคิดก็ได้) ย่อมทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความกลัวขึ้นมาได้

๖. อาฆาตเพราะคิดว่า เขาจะทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่ตนรัก ซึ่งเป็นการคาดคะเนเอาเองว่าบุคคลนั้นจะทำความเดือดร้อนหรือสร้างความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่ตนรัก ย่อมทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความกลัวขึ้นมาได้

๗. อาฆาตเพราะคิดว่า เขาเคยทำประโยชน์ให้แก่ผู้ที่ตนเกลียดชัง เป็นการนึกคิดถึงเรื่องราวที่ผ่านมาในอดีตว่าบุคคลนั้นเคยทำประโยชน์ หรือสร้างความเจริญให้กับบุคคลที่ตนเกลียดชัง เมื่อได้เผชิญหน้ากับบุคคลนั้น ย่อมทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความกลัวขึ้นมาได้

๘. อาฆาตเพราะคิดว่า เขากำลังทำประโยชน์ให้แก่ผู้ที่ตนเกลียดชัง ขณะที่เผชิญหน้ากับบุคคลที่เป็นฝ่ายเดียวกับบุคคลที่ตนเกลียดชัง และกำลังนำความเจริญ นำประโยชน์มาสู่บุคคลที่ตนเกลียดชัง (ซึ่งอาจจะไม่เป็นดังที่ตนคิดก็ได้) เนื่องจากตนเกิดความหวาดระแวงด้วยอำนาจโทสะจึงทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความกลัวขึ้นมาได้

๙. อาฆาตเพราะคิดว่า เขาจะทำประโยชน์ให้แก่ผู้ที่ตนเกลียดชัง ซึ่งเป็นการคาดคะเนเอาเองว่าบุคคลนั้นจะทำคุณประโยชน์หรือสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่บุคคลที่ตนเกลียดชัง ย่อมทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ขึ้นมาได้

๑๐. อาฆาตด้วยเหตุอันไม่สมควรเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น เดินไปสะดุดนั่น ชนนี่ เป็นต้น แล้วเกิดบันดาลโทสะ เกิดความโกรธ ความไม่ชอบใจ เกิดความหงุดหงิด รำคาญใจหาว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้ไม่รู้จักหลบจักหลีกหรืออยู่ไม่เป็นที่เป็นทาง ซึ่งอาจเป็นเพราะความพลั้งเผลอขาดสติของตนก็ดี เพราะความไม่มีระเบียบไม่รู้จักจัดเก็บวัตถุสิ่งของให้เป็นที่เป็นทางก็ดี ด้วยเหตุเหล่านี้ทำให้เกิดความโกรธ หรือหงุดหงิดรำคาญใจขึ้นมาได้

สรุป อาฆาตวัตถุ ๑๐ ประการ

	อดีต	ปัจจุบัน	อนาคต
โทสะเกิดได้เพราะ	๑. เขาเคยทำความเสื่อมเสียให้แก่ตน	๒. เขากำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่ตน	๓. เขาจะทำความเสื่อมเสียให้แก่ตน
โทสะเกิดได้เพราะ	๔. เขาเคยทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่ตนรัก	๕. เขากำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่ตนรัก	๖. เขาจะทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่ตนรัก
โทสะเกิดได้เพราะ	๗. เขาเคยทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่ตนเกลียดชัง	๘. เขากำลังทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่ตนเกลียดชัง	๙. เขาจะทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่ตนเกลียดชัง
๑๐. โทสะเกิดได้เพราะเหตุอันไม่สมควรเล็ก ๆ น้อย ๆ			

เมื่อโทสมูลจิตเกิดกับบุคคลใด จะทำให้บุคคลนั้นมีสภาพหยาบกระด้าง หรือดุร้าย ไม่อ่อนโยน เศร้าหมอง เร่าร้อน ขุ่นมัว เดือดพล่าน สามารถทำอกุศลได้ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่สามารถทำการงานที่เป็นกุศล หรือทำคุณความดีได้ และอาจทำให้บุคคลอื่นที่พบเห็นหรือเกี่ยวข้องพลอยได้รับผลกระทบจากอาการนั้น ทำให้เกิดความไม่สบายใจ มีความเศร้าหมอง ขุ่นมัว หรือเดือดพล่านตามไปด้วย

โทสมูลจิตนี้ หากมีกำลังมากย่อมประทุษร้ายสิ่งที่ทำให้ไม่พอใจ (ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของก็ตาม) ให้พินาศย่อยยับไป

อกุศลจิต กลุ่มที่ ๓ : โมหมูลจิต ๒

โมหมูลจิต (โม-หะ-มูน-ละ-จิต) คือ <u>จิตที่มีโมหะเป็นมูล</u> (เป็นเหตุ หรือ เป็นประธาน) เป็นจิตที่ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง มีความหลงผิด เข้าใจผิด เมื่อเกิดขึ้นกับบุคคลใด บุคคลนั้นจะมีอาการดังต่อไปนี้

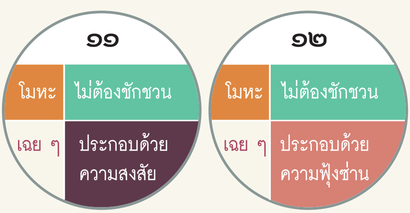
๑. หลงใหลไปในสิ่งที่ไม่เป็นสาระ ไม่เป็นประโยชน์

๒. ไม่รู้ว่าอะไรผิด อะไรถูก อะไรควร อะไรไม่ควร

๓. ไม่รู้สรรพสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง คือ รู้ไปโดยประการอื่น ซึ่งตรงข้ามกับความเป็นจริง

๔. เห็นผิดเป็นชอบ เห็นสิ่งที่ไม่ควรว่าควร

๕. ไม่รู้อริยสัจ ๔ มัวเมาไปตามกระแสโลก และกิเลสอยู่เสมอ

โมหมูลจิตมี ๒ ดวง คือ

จิตหมายเลข ๑๑ เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วย<u>**ความสงสัย**</u>

จิตหมายเลข ๑๒ เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วย**ความฟุ้งซ่าน**

ความหมายของจิตหมายเลข ๑๑ และ ๑๒

จิตหมายเลข ๑๑ เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ ประกอบด้วยความสงสัย จิตดวงนี้มีความสงสัยเป็นลักษณะเด่น มีโมหะ (ความหลงผิด) สนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ด้วยอำนาจความลังเลสงสัยบวกกับความไม่มั่นใจจึงทำให้จิตไม่ยินดียินร้ายและมีสภาพเป็นอุเบกขาเวทนา (รู้สึกเฉย ๆ) จิตดวงนี้เมื่อเกิดขึ้นกับบุคคลใด บุคคลนั้นจะมีความสงสัย เช่น สงสัยเรื่องผลของการทำความดีและผลของการทำความชั่ว สงสัยเรื่องชาตินี้ชาติหน้า สงสัยเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด มีความเคลือบแคลงสงสัยในการทำบุญทำกุศล หรือการทำความดีต่าง ๆ เป็นต้น เป็นจิตไม่ดีงาม ไม่ผ่องใส มืดมิดด้วยอำนาจของความหลงผิด

จิตหมายเลข ๑๒ เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน จิตดวงนี้เมื่อเกิดขึ้นกับบุคคลใด บุคคลนั้นจะมีอาการฟุ้งซ่าน มีความคิดซัดส่ายไปในอารมณ์ต่าง ๆ ไม่สงบ วุ่นวายใจ หรือมีอาการเหม่อลอยเซื่องซึม ถ้าจิตดวงนี้เกิดติดต่อกันนาน ๆ อาจทำให้เสียสติได้เนื่องจากจิตดวงนี้มีอาการฟุ้งซ่าน โดยมีโมหะ (ความหลงผิด) อยู่เบื้องหลังจึงทำให้จิตปราศจากความยินดียินร้ายและมีสภาพเป็นอุเบกขาเวทนา (รู้สึกเฉย ๆ) เช่นเดียวกับจิตหมายเลข ๑๑ อาการที่ฟุ้งซ่าน ซัดส่ายไปในอารมณ์ต่าง ๆ อยู่เสมอนั้นทำให้จิตไม่สามารถตั้งมั่นในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งได้นาน ๆ สภาพจิตจึงมีกำลังอ่อน ด้วยเหตุนี้ในบรรดาอกุศลจิต ๑๒ ดวง จิตหมายเลข ๑๒ จึงเป็นจิตที่มีกำลังอ่อนที่สุดและไม่สามารถส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิได้

ในคัมภีร์อัฏฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี กล่าวว่า **สัตว์โดยมากไปเกิดเป็นเปรต (และอสุรกาย) ด้วยอำนาจของตัณหา (คือโลภะ) และไปเกิดในนรกด้วยอำนาจของโทสะ ส่วนสัตว์ที่ลุ่มหลงด้วยโมหะอยู่เป็นนิจ ย่อมเข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน**

ต้นเหตุของอกุศลกรรมบถ ๑๐

คำว่า **อกุศล** (บาลี = อกุสล) แปลว่า ความชั่ว ความไม่ดี เป็นบาปตรงข้ามกับคำว่า "กุศล" ซึ่งหมายถึง ความดี ความฉลาด

คำว่า **กรรม** แปลว่า การกระทำ

อกุศลกรรม คือ การกระทำที่ไม่ดี การกระทำความชั่ว ซึ่งความชั่วที่กระทำนั้นย่อมสำเร็จด้วยอำนาจของจิตฝ่ายบาป อันได้แก่ อกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวงนี่เอง

การกระทำความชั่วแต่ละอย่างนั้น บางอย่างก็เป็นอกุศลกรรมที่ไม่นำไปสู่อบายภูมิ แต่บางอย่างก็มีอำนาจนำไปอบายภูมิได้ อกุศลกรรมนี้จึงมีชื่อเรียกว่า "อกุศลกรรมบถ" (คำว่า "บถ" แปลว่า ทาง) เพราะมีความหมายว่าเป็นหนทางนำไปสู่อบายภูมิได้

อกุศลกรรมบถมีอยู่ด้วยกัน ๑๐ อย่าง คือ

๑. ปาณาติบาต การทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป หมายถึง การฆ่าสัตว์

๒. อทินนาทาน การถือเอาของที่เขามิได้ให้ หมายถึง การลักขโมย

๓. กาเมสุมิจฉาจาร ความประพฤติผิดในกาม หมายถึง การล่วงละเมิดในหญิงที่มีเจ้าของหรือมีผู้ปกครองด้วยความประพฤติที่ลามก

๔. **มุสาวาท** การกล่าวคำเท็จ

๕. **ปิสุณวาจา** การกล่าววาจาส่อเสียดยุยงให้เขาแตกกัน

๖. **ผรุสวาจา** การกล่าวคำหยาบ

๗. **สัมผัปปลาปะ** การพูดเรื่องเพ้อเจ้อเหลวไหล

๘. **อภิชฌา** ความเพ่งเล็งอยากได้ของของผู้อื่น

๙. **พยาบาท** ความผูกโกรธปองร้ายผู้อื่น

๑๐. **มิจฉาทิฏฐิ** ความเห็นผิดไปจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล บุญบาปไม่มี กฎแห่งกรรมไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดไม่มี เป็นต้น

ดังนั้น จิตฝ่ายบาป หรือ อกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง จึงเป็น **ปหาตัพพธรรม หมายถึง ธรรมที่จะต้องละให้หมดไปจากขันธสันดาน** เพราะเป็นสิ่งที่มีแต่โทษและให้ผลเป็นความทุกข์โดยส่วนเดียว ย่อมไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขทั้งของตนเองและบุคคลอื่น เมื่อรู้ว่าจิตฝ่ายบาปเป็นตัวต้นเหตุให้เกิดบาปอกุศลทั้งปวง และเป็นต้นเหตุให้เกิดความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ จึงควรไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนกระทำการใด ๆ ถึงโทษและผลอันเผ็ดร้อนของจิตฝ่ายบาปเหล่านี้ โดยพยายามสำรวมระวังไม่ให้อกุศลเกิดขึ้นได้ ขณะเดียวกันต้องพยายามสร้างกุศลกรรมที่ยังไม่เคยเกิดให้เกิดขึ้น และพยายามรักษากุศลกรรมความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นต่อไป

บทที่ ๔
อเหตุกจิต ๑๘

อเหตุกะ แปลว่า ไม่ประกอบด้วยเหตุ

อเหตุกจิต หมายถึง จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ

จิตส่วนใหญ่จะต้องประกอบด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่เหตุบาป (อกุศลเหตุ) ก็เหตุบุญ (กุศลเหตุ)

เหตุบาป หรือ อกุศลเหตุ มี ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ

เหตุบุญ หรือ กุศลเหตุ มี ๓ เช่นกัน ได้แก่ อโลภะ (ไม่โลภ) **อโทสะ** (ไม่โกรธ) **อโมหะ** (ไม่หลง)

เหตุบาป ๓ + เหตุบุญ ๓ = เหตุ ๖

จิตที่มีเหตุเข้าประกอบ (อาจเข้าประกอบเพียงเหตุเดียว สองเหตุ หรือสูงสุดถึงสามเหตุ) เรียกว่า **สเหตุกจิต** (สะ-เห-ตุ-กะ-จิต) แต่ยังมีจิตอีกประเภทหนึ่งที่ไม่มีเหตุใด ๆ เข้าประกอบ เรียกว่า **อเหตุกจิต** (อะ-เห-ตุ-กะ-จิต)

อเหตุกจิต หรือจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุใด ๆ มีทั้งหมด ๑๘ ดวง แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ : อกุศลวิปากจิต ๗

อกุศลวิปากจิต ๗ เป็นจิตที่เป็นผลของบาป (อกุศลกรรม) ที่ได้กระทำไว้แล้วในอดีต อกุศลกรรม (บาป) ทั้งหลายที่ได้กระทำไปแล้ว ย่อมไม่สูญหายไปไหน แต่จะคอยโอกาสตอบสนองให้ได้รับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ จิตที่รับผลของอกุศลกรรมเหล่านี้ชื่อว่า **อกุศลวิปากจิต** (อะ-กุ-สน-วิ-ปา-กะ-จิต) **มี ๗ ดวง ได้แก่**

จิตหมายเลข ๑๓ เป็นจิตที่เกิดทางตา เห็นรูปที่ไม่ดี และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **จักขุวิญญาณฝ่ายอกุศลวิบาก**) ตัวอย่างเช่น เห็นสุนัขเน่า ศพเน่า เห็นสิ่งปฏิกูลโสโครก เห็นคนตีกัน เห็นวินาศภัย และสิ่งต่าง ๆ ที่เห็นแล้วทำให้เกิดความทุกข์ เป็นต้น

จิตหมายเลข ๑๔ เป็นจิตที่เกิดทางหู รับเสียงที่ไม่ดี และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **โสตวิญญาณฝ่ายอกุศลวิบาก**) ตัวอย่างเช่น ได้ยินเสียงบ่น เสียงด่า เสียงการทะเลาะวิวาท เสียงเปรตร้องโหยหวน เสียงต่าง ๆ ที่ได้ยินแล้วทำให้เกิดความทุกข์ เป็นต้น

จิตหมายเลข ๑๕ เป็นจิตที่เกิดทางจมูก รับกลิ่นที่ไม่ดี และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **ฆานวิญญาณฝ่ายอกุศลวิบาก**) ตัวอย่างเช่น กลิ่นสัตว์ตาย กลิ่นปฏิกูล กลิ่นเน่าเหม็น กลิ่นสาบสางของอบายสัตว์ และกลิ่นทั้งปวงที่ไม่ชอบ เป็นต้น

จิตหมายเลข ๑๖ เป็นจิตที่เกิดทางลิ้น รับรสที่ไม่ดี และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **ชิวหาวิญญาณฝ่ายอกุศลวิบาก**) ตัวอย่างเช่น การได้บริโภคอาหารที่ไร้คุณภาพ เหลือเดน ไม่มีความเอร็ดอร่อย บูดเน่า หมดอายุ อันไม่เป็นที่น่าปรารถนา เป็นต้น

จิตหมายเลข ๑๗ เป็นจิตที่เกิดทางกาย รับสัมผัสทางกายที่ไม่ดีและทำให้ทุกข์กาย (ภาษาธรรมะเรียกว่า **กายวิญญาณฝ่ายอกุศลวิบาก**) ตัวอย่างเช่น ถูกต่อย ถูกตี ถูกยิง ถูกกระแทกด้วยของแข็ง ได้รับอุบัติเหตุ หรือประสบกับสภาพที่ร้อนเกินไป หนาวเกินไป อาการเจ็บปวดทางกาย ความเจ็บปวดทรมานของสัตว์ในนรก เป็นต้น

จิตหมายเลข ๑๘ เป็นจิตที่เกิดทางใจ ทำหน้าที่รับอารมณ์ทั้ง ๕ (คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) ที่ไม่ดี ต่อจากปัญจวิญญาณ[๙] และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **สัมปฏิจฉนจิต**[๑๐] **ฝ่ายอกุศลวิบาก**)

จิตหมายเลข ๑๙ เป็นจิตที่เกิดทางใจ ทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ทั้ง ๕ (คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) ที่ไม่ดี และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **สันตีรณจิต**[๑๑] **ฝ่ายอกุศลวิบาก**)

---

[๙] ปัญจวิญญาณ หมายถึง วิญญาณทั้ง ๕ ได้แก่ จิตที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส

[๑๐] สัมปฏิจฉนจิต อ่านว่า สัม-ปะ-ติด-ฉะ-นะ-จิต

[๑๑] สันตีรณจิต อ่านว่า สัน-ตี-ระ-นะ-จิต

การส่งผลของอกุศลวิปากจิต มี ๒ กาล (เวลา) คือ

๑. ส่งผลเพื่อนำไปเกิดในภพใหม่ชาติใหม่ (ปฏิสนธิกาล[๑๒]) อกุศลกรรมทั้งหลายที่ได้กระทำไว้หากเป็นกรรมหนักก็จะนำไปเกิดในอบายภูมิ ๔ เป็นสัตว์นรกบ้าง เป็นเปรตบ้าง เป็นอสุรกายบ้าง เป็นสัตว์เดรัจฉานบ้าง โดยมี**สันตีรณจิตฝ่ายอกุศลวิบาก (จิตหมายเลข ๑๙) เป็นผู้ทำหน้าที่ไปปฏิสนธิ (นำเกิด) ในอบายภูมิทั้ง ๔**

๒. ส่งผลหลังจากไปเกิดในภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว (ปวัตติกาล[๑๓]) ไม่ว่าจะเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน อกุศลกรรมทั้งหลายที่ได้กระทำไว้จะตามส่งผลให้**เห็นรูปที่ไม่ดี ได้ยินเสียงที่ไม่ดี ได้กลิ่นที่ไม่ดี ได้รับรสที่ไม่ดี ได้รับการสัมผัสทางกายที่ไม่ดี ด้วยอกุศลวิปากจิตดวงที่ ๑๓ – ๑๗**

สำหรับผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์หรือเทวดาจะได้รับความสุขบ้าง ความทุกข์บ้าง ขณะใดที่กำลังได้รับความทุกข์ คือ เห็นรูปที่ไม่ดี ได้ยินเสียงที่ไม่ดี ได้กลิ่นที่ไม่ดี ได้รับรสที่ไม่ดี ได้รับการสัมผัสทางกายที่ไม่ดี พึงรู้ว่าขณะนั้นอกุศลวิปากจิต (อันเป็นผลของบาปที่ทำไว้ในอดีต) กำลังทำงานอยู่

บางท่านอาจสงสัยว่าเพราะเหตุใดจิตที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น (จิตหมายเลข ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖) ซึ่งรับอารมณ์ที่ไม่ดี แต่เหตุใดจึงไม่เกิดทุกข์ ซึ่งต่างจากจิตที่เกิดทางกาย (จิตหมายเลข ๑๗) เมื่อรับสัมผัสทางกายที่ไม่ดีแล้วเกิดทุกข์ สำหรับเรื่องนี้ต้องเข้าใจก่อนว่า**เมื่อตาเห็นรูปจะยังไม่รู้**

---

[๑๒] ปฏิสนธิกาล (ปะ-ติ-สน-ทิ-กาน) คือ เวลา ณ ขณะที่สัตว์อุบัติขึ้นในภพชาติใหม่

[๑๓] ปวัตติกาล (ปะ–วัด–ติ–กาน) คือ ช่วงเวลาหลังจากที่สัตว์ได้อุบัติขึ้นในภพชาติใหม่ไปจนกระทั่งวาระสุดท้ายก่อนที่จะตายจากภพชาตินั้น

ความหมายของรูปนั้น ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ก็เช่นเดียวกัน เมื่อรับเสียง รับกลิ่น รับรสก็เพียงสักแต่ว่ารู้ แต่ยังไม่เข้าถึงความหมายของอารมณ์เหล่านั้น เพราะความหมายของอารมณ์ที่รับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น จะเกิดทางมโนทวาร (ทางใจ) เท่านั้น ดังนั้นจิตที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น จึงรู้สึกเฉย ๆ (อุเบกขาเวทนา) ส่วนจิตที่เกิดทางกายเมื่อรับสัมผัสทางกายที่ไม่ดี เช่น เย็นจัด ร้อนจัด ถูกตี ถูกแทง ถูกยิง จะรู้สึกเจ็บปวดทางกายได้ทันที โดยไม่ต้องอาศัยการตีความทางมโนทวาร จิตที่เกิดทางกายจึงรู้สึกทุกข์ (หรือสุข) ได้ในขณะนั้น

กลุ่มที่ ๒ : อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘

อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ เป็นจิตที่เกิดมารับผลของบุญ (กุศลกรรม) ที่ได้กระทำไว้แล้วในอดีต บุญ (กุศลกรรม) ทั้งหลายที่ได้กระทำไว้ย่อมไม่สูญหายไปไหน แต่จะคอยโอกาสตอบสนองให้ได้รับผลด้วยกุศลวิปากจิต ๘ ดวง รวมเรียกว่า **อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘** (อะ-เห-ตุ-กะ-กุ-สน-วิ-ปา-กะ-จิต) ได้แก่

อเหตุกจิต ๑๘		
	๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙	อกุศลวิปากจิต ๗ ดวง
	๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗	**อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวง**
	๒๘ ๒๙ ๓๐	อเหตุกกิริยาจิต ๓ ดวง

จิตหมายเลข ๒๐ เป็นจิตที่เกิดขึ้นทางตา เห็นรูปที่ดี และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **จักขุวิญญาณฝ่ายกุศลวิบาก**) ตัวอย่างเช่น เห็นสิ่งของสวย ๆ งาม ๆ เห็นสถานที่ที่สวยงาม เห็นธรรมชาติที่น่ารื่นรมย์ ฯลฯ

จิตหมายเลข ๒๑ เป็นจิตที่เกิดขึ้นทางหู รับเสียงที่ดี และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **โสตวิญญาณฝ่ายกุศลวิบาก**) ตัวอย่างเช่น ได้ยินเสียงชมเชย เสียงเพลงอันไพเราะถูกใจ เสียงสวดมนต์ เสียงพระเทศน์ ฯลฯ

จิตหมายเลข ๒๒ เป็นจิตที่เกิดขึ้นทางจมูก รับกลิ่นที่ดี และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **ฆานวิญญาณฝ่ายกุศลวิบาก**) ตัวอย่างเช่น ได้กลิ่นที่ดี กลิ่นที่หอมถูกใจ ฯลฯ

จิตหมายเลข ๒๓ เป็นจิตที่เกิดขึ้นทางลิ้น รับรสที่ดี และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **ชิวหาวิญญาณฝ่ายกุศลวิบาก**) ตัวอย่างเช่น ได้บริโภคอาหารชั้นเลิศ มีรสชาติเอร็ดอร่อย

จิตหมายเลข ๒๔ เป็นจิตที่เกิดขึ้นทางกาย รับสัมผัสทางกายที่ดีและรู้สึกสุขกาย (ภาษาธรรมะเรียกว่า **กายวิญญาณฝ่ายกุศลวิบาก**) ตัวอย่างเช่น อยู่ในอุณหภูมิที่กำลังสบาย ที่นั่งสบาย ๆ ที่นอนสบาย ๆ เพียบพร้อมด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกทางกาย ประสบแต่สิ่งต่าง ๆ ที่ให้ความสุขทางกาย

จิตหมายเลข ๒๕ เป็นจิตที่เกิดขึ้นทางใจ รับปัญจารมณ์ที่ดีต่อจากปัญจวิญญาณ และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **สัมปฏิจฉนจิตฝ่ายกุศลวิบาก**)

จิตหมายเลข ๒๖ เป็นจิตที่เกิดขึ้นทางใจ ทำหน้าที่ไต่สวนปัญจารมณ์[๑๔] ที่ดี และรู้สึกเฉย ๆ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **อุเบกขาสันตีรณฝ่ายกุศลวิบาก**)

จิตหมายเลข ๒๗ เป็นจิตที่เกิดขึ้นทางใจ ทำหน้าที่ไต่สวนปัญจารมณ์ที่ดียิ่ง เกิดพร้อมด้วยความดีใจ (ภาษาธรรมะเรียกว่า **โสมนัสสันตีรณ**[๑๕] **ฝ่ายกุศลวิบาก**)

เมื่อจิตที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย **รับอารมณ์ที่ดี**ก็จะส่งต่อไปยังสัมปฏิจฉนจิต**ฝ่ายกุศลวิบาก** สัมปฏิจฉนจิตฝ่ายกุศลวิบากจะส่งต่อไปยังสันตีรณจิต**ฝ่ายกุศลวิบาก** เพื่อทำการไต่สวนอารมณ์ต่อไปโดยแยกเป็น ๒ กรณี คือ

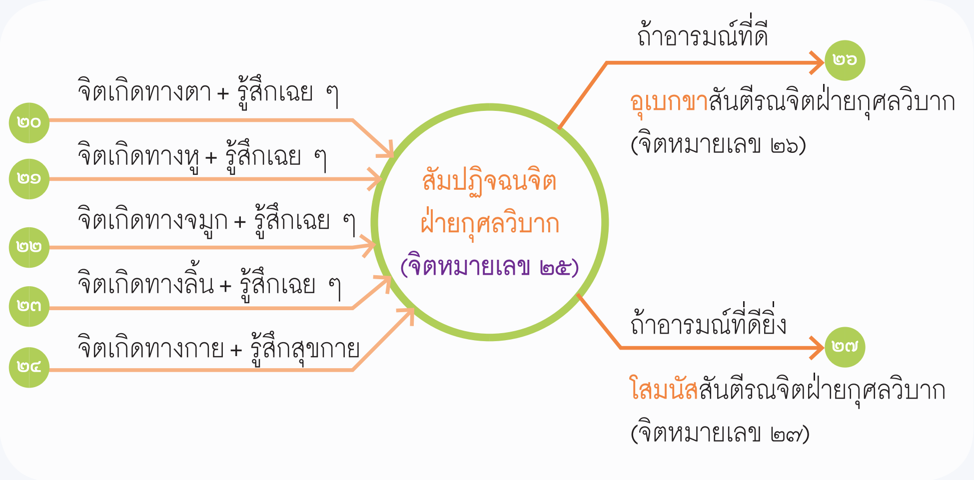
๑. หากเป็นอารมณ์**ที่ดี** อุเบกขาสันตีรณจิตฝ่ายกุศลวิบากจะเกิดขึ้นเพื่อไต่สวนอารมณ์นั้นต่อไป

๒. หากเป็นอารมณ์**ที่ดียิ่ง** โสมนัสสันตีรณจิตฝ่ายกุศลวิบากจะเกิดขึ้นเพื่อไต่สวนอารมณ์นั้นต่อไป

---

[๑๔] ปัญจารมณ์ คือ อารมณ์ทั้ง ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย

[๑๕] โสมนัสสันตีรณ อ่านว่า โส-มะ-นัด-สัน-ตี-ระ-นะ

อาจมีผู้สงสัยว่า อกุศลวิปากจิตมีเพียง ๗ ดวง แต่เหตุใดอเหตุกกุศลวิปากจิตจึงมี ๘ ดวง ขอตอบว่าในอเหตุกกุศลวิปากจิตนั้นมีสันตีรณจิต ๒ ดวง คือ ดวงที่ ๒๖ และ ๒๗

จิตหมายเลข ๒๖ จะเกิดในวิถีจิตเมื่อประสบกับปัญจารมณ์<u>ที่ดี</u> ทำให้มีความรู้สึก (เวทนา) เป็นอุเบกขาเวทนา

จิตหมายเลข ๒๗ จะเกิดในวิถีจิตเมื่อประสบกับปัญจารมณ์<u>ที่ดียิ่ง</u> ทำให้มีความสุขใจ (โสมนัสเวทนา)

ส่วนสันตีรณจิตฝ่ายอกุศลจะเกิดในวิถีจิตในขณะที่รับอารมณ์ที่ไม่ดี ดังนั้น จึงมีเวทนาเป็นอุเบกขาเพียงอย่างเดียว สันตีรณจิตจึงมีเพียงอุเบกขาสันตีรณจิตเท่านั้น (ไม่มีโสมนัสสันตีรณจิต)

กลุ่มอกุศลวิปากจิต ๗ ดวง จะมีเวทนาเพียง ๒ อย่าง คือ

- ทุกข์กาย (ทุกขเวทนา) ได้แก่ จิตหมายเลข ๑๗
- รู้สึกเฉย ๆ (อุเบกขาเวทนา) ได้แก่ จิตที่เหลืออีก ๖ ดวง

กลุ่มอเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวง จะมีเวทนา ๓ อย่าง คือ

- สุขกาย (สุขเวทนา) ได้แก่ จิตหมายเลข ๒๔
- สุขใจ (โสมนัสเวทนา) ได้แก่ จิตหมายเลข ๒๗
- รู้สึกเฉย ๆ (อุเบกขาเวทนา) ได้แก่ จิตที่เหลืออีก ๖ ดวง

ผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์หรือเทวดาจะได้รับความสุขบ้าง ความทุกข์บ้าง ในขณะที่กำลังได้รับความสุข คือ เห็นรูปที่ดี ได้ยินเสียงที่ดี ได้กลิ่นที่ดี ได้รับประทานอาหารอันโอชะ ได้รับการสัมผัสทางกายที่ดี ฯลฯ พึงรู้ว่าขณะนั้นกุศลวิปากจิต อันเป็นผลของบุญ (กุศลกรรม) ที่ได้กระทำไว้ในอดีตกำลังติดตามมาให้ผล โดยจิตหมายเลข ๒๐ - ๒๗ จะเป็นผู้รับอารมณ์ที่ดีและอารมณ์ที่ดียิ่งเหล่านั้น

แต่ในขณะที่ได้รับความทุกข์ คือ เห็นรูปที่ไม่ดี ได้ยินเสียงไม่ดี ได้กลิ่นไม่ดี ได้รับประทานอาหารไม่ดี ได้รับการสัมผัสทางกายไม่ดี พึงรู้ว่าขณะนั้นอกุศลวิปากจิต อันเป็นผลของบาป (อกุศลกรรม) ที่ได้กระทำไว้ในอดีตกำลังติดตามมาให้ผล โดยจิตหมายเลข ๑๓ - ๑๙ จะเป็นผู้รับอารมณ์ที่ไม่ดีเหล่านั้น

กลุ่มที่ ๓ : อเหตุกกิริยาจิต ๓

อเหตุกกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นสักแต่ว่ากระทำหน้าที่ของตนเท่านั้น ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป และไม่ใช่จิตที่เป็นผลของบุญหรือผลของบาป เป็นจิตที่ไม่ใช่เหตุ และไม่ใช่ผล อเหตุกกิริยาจิต ได้แก่ จิต ๓ ดวง คือจิตหมายเลข ๒๘, ๒๙, ๓๐

อเหตุกจิต ๑๘

๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ อกุศลวิปากจิต ๗ ดวง

๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวง

๒๘ ๒๙ ๓๐ อเหตุกกิริยาจิต ๓ ดวง

ก่อนที่จะอธิบายธรรมชาติของจิตหมายเลข ๒๘ – ๒๙ – ๓๐ จะขออธิบายกระบวนการทำงานของจิต (วิถีจิต) โดยสังเขปเสียก่อน ซึ่งนอกจากจะทำให้เข้าใจหน้าที่ของจิตหมายเลข ๑๓ ถึง ๒๗ แล้วยังช่วยให้เข้าใจหน้าที่ของจิตหมายเลข ๒๘ และ ๒๙ ได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

กระบวนการทำงานของจิต (วิถีจิต) มี ๒ แบบ คือ

๑. กระบวนการทำงานของจิตเพื่อรับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย (อารมณ์ทางปัญจทวาร) ภาษาธรรมะเรียกว่า **ปัญจทวารวิถี**

๒. กระบวนการทำงานของจิตเพื่อรับอารมณ์ทางใจ (อารมณ์ทางมโนทวาร) ภาษาธรรมะเรียกว่า **มโนทวารวิถี**

ปัญจทวารวิถี

คือ กระบวนการทำงานของจิตเพื่อรับรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย (รวมเรียกว่า ปัญจารมณ์) ซึ่งสามารถแสดงโดยภาพได้ ดังนี้

- จิตนอกวิถี
  - ๑ — อตีตภวังค์
  - ๒ — ภวังคจลนะ
  - ๓ — ภวังคุปัจเฉทะ
- จิตในวิถี
  - ๔ — ปัญจทวาราวัชชนะ (จิตหมายเลข ๒๘)
  - ๕ — ปัญจวิญญาณ (จิตหมายเลข ๑๓ ถึง ๑๗ และ ๒๐ ถึง ๒๔)
  - ๖ — สัมปฏิจฉนะ (จิตหมายเลข ๑๘ และ ๒๕)
  - ๗ — สันตีรณะ (จิตหมายเลข ๑๙, ๒๖, ๒๗)
  - ๘ — โวฏฐัพพนะ (จิตหมายเลข ๒๙)
  - ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕ — ชวนะ ๗ ขณะ (จิตที่ทำหน้าที่นี้ คือจิตหมายเลข ๑-๑๒, ๓๐-๓๘, ๔๗-๕๔ รวมเรียกว่า กามชวนะ ๒๙)
  - ๑๖, ๑๗ — ตทาลัมพนจิต (จิตหมายเลข ๑๙, ๒๖, ๒๗ และจิตหมายเลข ๓๙ ถึง ๔๖ คือ มหาวิปากจิต ๘)
- ภ — ภวังค์
- ภ — ภวังค์

ความหมายโดยสังเขป

ขณะที่ ๑ อตีตภวังค์ (อะ-ตี-ตะ-พะ-วัง) เป็นภวังคจิตดวงที่เริ่มรับรู้เป็นอันดับแรกว่าจะมีปัญจารมณ์เข้ามาใหม่

ขณะที่ ๒ ภวังคจลนะ (พะ-วัง-คะ-จะ-ละ-นะ) เป็นภวังคจิตดวงที่รู้ว่าจะมีปัญจารมณ์เข้ามาและเริ่มหวั่นไหว

ขณะที่ ๓ ภวังคุปัจเฉทะ (พะ-วัง-คุ-ปัด-เฉ-ทะ) เป็นภวังคจิตที่เตรียมรับอารมณ์ใหม่ โดยจะขาดจากอารมณ์เก่าทันทีที่จิตดวงนี้ดับลง

ขณะที่ ๔ ปัญจทวาราวัชชนะ (ปัน-จะ-ทะ-วา-รา-วัด-ชะ-นะ) คือ จิตหมายเลข ๒๘ เกิดขึ้นเพื่อต้อนรับอารมณ์ใหม่ที่จะเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น หรือกาย จิตดวงนี้จะทำหน้าที่น้อมไปหาอารมณ์ใหม่ (อาวัชชนะ = น้อมไปหาอารมณ์) โดยพิจารณาว่าอารมณ์นั้นจะเข้ามาทางทวารไหนใน ๕ ทวาร (เป็นจิตดวงแรกที่ขึ้นวิถีเพื่อรับอารมณ์ใหม่)

ขณะที่ ๕ ปัญจวิญญาณ (ปัน-จะ-วิน-ยาน) คือ จิตที่รับรู้ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เป็นอกุศลวิบาก (จิตหมายเลข ๑๓ ถึง ๑๗) หรือ อเหตุกกุศลวิบาก (จิตหมายเลข ๒๐ ถึง ๒๔)

ขณะที่ ๖ สัมปฏิจฉนะ (สัม–ปะ–ติด–ฉะ–นะ) คือ จิตหมายเลข ๑๘ และ ๒๕ ทำหน้าที่รับปัญจารมณ์ (อย่างใดอย่างหนึ่ง) ต่อจากปัญจวิญญาณเพื่อส่งต่อไปยังสันตีรณจิต

ขณะที่ ๗ สันตีรณะ (สัน-ตี-ระ-นะ) คือ จิตหมายเลข ๑๙, ๒๖, ๒๗ มีหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ที่รับมาจากสัมปฏิจฉนะว่าอารมณ์นั้นดีหรือไม่ดี เพื่อประมวลให้โวฏฐัพพนะเป็นผู้ตัดสิน

ขณะที่ ๘ โวฏฐัพพนะ (โวด-ถับ-พะ-นะ) เป็นขั้นตอนที่ตัดสินอารมณ์โดยความเป็นกุศล อกุศล หรือกิริยา ตามควรแก่การตัดสินของแต่ละบุคคล เพื่อที่จะเสพอารมณ์ที่กำลังปรากฏนั้นโดยความเป็นกุศล อกุศล หรือกิริยา (กิริยา คือ ธรรมที่มิใช่กุศลและมิใช่อกุศล) จิตที่ทำหน้าที่โวฏฐัพพนะ คือ จิตหมายเลข ๒๙ (มโนทวาราวัชชนจิต)

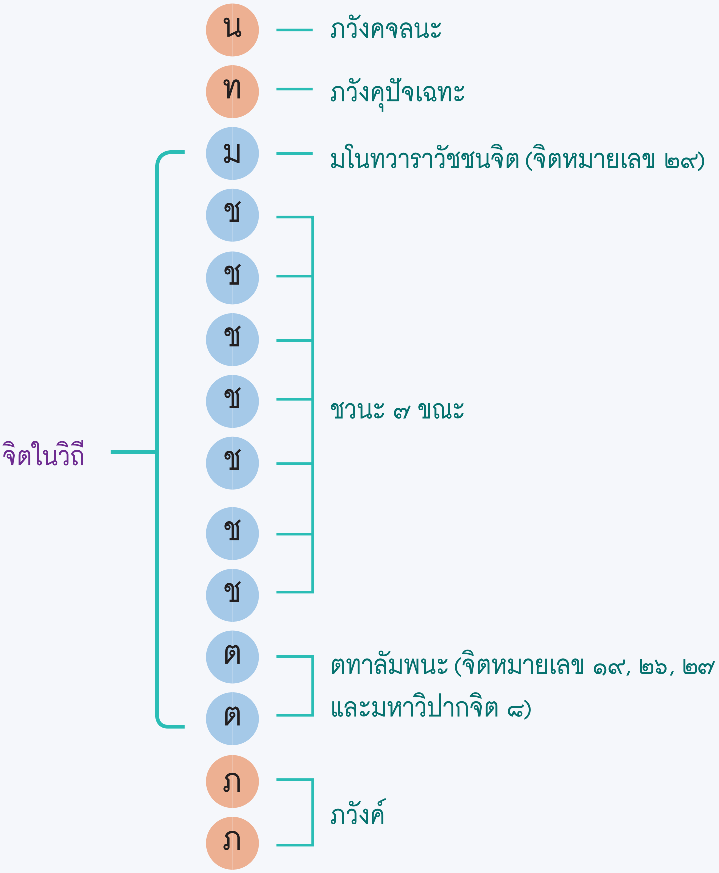
ขณะที่ ๙ – ๑๕ ชวนะ (ชะ-วะ-นะ) เป็นจิตที่ทำหน้าที่เสพอารมณ์อย่างเดียวกันทั้ง ๗ ขณะ **ถ้าเป็น กุศล อกุศล หรือ กิริยา ก็จะเป็นไปอย่างเดียวกันทั้ง ๗ ขณะ บาป – บุญจะเกิดขึ้นก็เพราะชวนจิต (ชะ–วะ–นะ–จิต) ๗ ขณะนี้** คือ จิตหมายเลข ๑–๑๒, ๓๐, ๓๑–๓๘, ๔๗–๕๔

ขณะที่ ๑๖ – ๑๗ ตทาลัมพนะ (ตะ–ทา–ลัม–พะ–นะ) เกิดขึ้น ๒ ขณะ เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพื่อรับอารมณ์ต่อจากชวนะ และหน่วงกลับไปสู่ภวังค์ต่อไป เมื่อมีอารมณ์ใหม่เข้ามาจึงจะขึ้นวิถีใหม่อีกครั้ง จิตที่ทำหน้าที่ตทาลัมพนะคือ จิตหมายเลข ๑๙, ๒๖, ๒๗ และ ๓๙–๔๖

หมายเหตุ : เรื่องวิถีจิตนี้จะอธิบายโดยละเอียดอีกครั้งในปริจเฉทที่ ๔ (วิถีสังคหวิภาค) ในขั้นนี้จะอธิบายเพียงคร่าว ๆ เพราะมีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อให้เห็นหน้าที่ของจิตหมายเลข ๑๓–๓๐ ในปัญจทวารวิถี และมโนทวารวิถีเท่านั้น

มโนทวารวิถี

จะขอยกกามชวนะมโนทวารวิถี (กระบวนการทำงานของจิตทางมโนทวารที่เกี่ยวข้องกับกามอารมณ์) มาแสดงเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ความหมายโดยสังเขป

ภวังคจิตที่ไหวตัวรับอารมณ์ใหม่ เรียกว่า ภวังคจลนะ ภวังคจิตดวงต่อไปที่กำลังจะทิ้งอารมณ์เก่าและเตรียมรับอารมณ์ใหม่เรียกว่า ภวังคุปัจเฉทะ

ต่อจากนั้น มโนทวาราวัชชนจิต (จิตหมายเลข ๒๙) ก็เกิดขึ้นเพื่อรับอารมณ์ใหม่ ๑ ขณะ และทำหน้าที่กำหนดความเป็นกุศล อกุศล หรือกิริยาพร้อมกันไปด้วย มโนทวาราวัชชนจิต เป็นจิตดวงแรกในมโนทวารวิถี เมื่อมโนทวาราวัชชนจิตดับลง ชวนจิตก็เกิดขึ้นเพื่อเสพอารมณ์ทางใจ (ทางมโนทวาร) ติดต่อกันไป ๗ ขณะ ต่อจากนั้น ตทาลัมพนะก็เกิดต่อจากชวนจิตดวงที่ ๗ อีก ๒ ขณะ จึงสิ้นสุดวิถีและกลับลงสู่ภวังค์ต่อไป

จากปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถีที่กล่าวมา สามารถสรุปธรรมชาติของจิตหมายเลข ๒๘ และ ๒๙ ได้ดังนี้

จิตหมายเลข ๒๘ (ปัญจทวาราวัชชนจิต) เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ทำหน้าที่พิจารณาปัญจารมณ์ที่มาปรากฏทางปัญจทวารโดยพิจารณาว่าอารมณ์นั้นจะเข้ามาทางทวารใดในทวารทั้ง ๕ เพื่อเป็นปัจจัยให้จิตดวงถัดไปออกมารับอารมณ์ตามทวารนั้น ๆ อย่างถูกต้อง

จิตหมายเลข ๒๙ (มโนทวาราวัชชนจิต) เป็นจิตที่เกิดขึ้นทางมโนทวารพร้อมด้วยความเฉย ๆ ทำหน้าที่ ๒ บทบาท คือ

๑. เมื่อเกิดขึ้นทางมโนทวารวิถี จะทำหน้าที่อาวัชชนะ (น้อมไปหาอารมณ์ คือ การพิจารณาอารมณ์ใหม่)

๒. เมื่อเกิดขึ้นทางปัญจทวารวิถีจะทำหน้าที่โวฏฐัพพนะ (ตัดสินอารมณ์)

จิตหมายเลข ๓๐ (หสิตุปปาทจิต) เป็นจิตที่เกิดได้ทั้งทางปัญจทวารวิถีและทางมโนทวารวิถี ซึ่งจะทำให้เกิดการยิ้มแบบสิตะ หรือ หสิตะ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

การยิ้มและการหัวเราะมีทั้งหมด ๖ ลักษณะ คือ

๑. สิตะ ยิ้มอยู่ในใบหน้า ไม่เห็นไรฟัน
๒. หสิตะ ยิ้มพอเห็นไรฟัน
๓. วิหสิตะ หัวเราะเบา ๆ
๔. อุปหสิตะ หัวเราะจนกายไหว
๕. อปหสิตะ หัวเราะจนน้ำตาไหล
๖. อติหสิตะ หัวเราะจนสั่นพลิ้ว และโยกโคลงไปทั้งตัว

ขยายความ

๑. การยิ้มแบบสิตะ และยิ้มแบบหสิตะ เป็นการยิ้มของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย เกิดได้จากโสมนัสหสิตุปปาทจิต ๑, มหากิริยาโสมนัส ๔

ถ้าอารมณ์เป็น**อโนฬาริกะ** คือ อารมณ์ละเอียดที่บุคคลธรรมดาไม่สามารถจะรับรู้ได้ เช่น พิจารณาเห็นกรรมของเปรตที่ได้รับความทุกข์แล้วย้อนกลับมาพิจารณาตัวท่านเองว่าท่านได้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงแล้ว จึงเกิดโสมนัสขึ้นขณะนั้นท่านจะยิ้มด้วย**หสิตุปปาทจิต** ซึ่งเป็นจิตที่ทำให้เกิดการยิ้มโดยไม่ยึดมั่นในอารมณ์ ซึ่งต่างจากจิตที่ทำให้เกิดการหัวเราะแบบอื่น ๆ หสิตุปปาทจิตเป็นจิตที่มีกำลังน้อย เป็นอเหตุกจิต (เป็นจิตที่ปราศจากเหตุบุญและเหตุบาป) เป็นจิตพิเศษที่ก่อให้เกิดการยิ้มได้เพียงสิตะ และหสิตะเท่านั้น

หากอารมณ์เป็น**โอฬาริกะ** คือ อารมณ์ที่หยาบ ซึ่งบุคคลทั่ว ๆ ไปก็สามารถจะรับรู้ได้ ในกรณีนี้ท่านจะยิ้มด้วยมหากิริยาโสมนัส ๔ (ดวงใดดวงหนึ่ง)

พระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน และปุถุชนทั่วไปก็สามารถยิ้มแบบสิตะ และหสิตะได้เช่นกัน **แต่จะเป็นการยิ้มด้วยสเหตุกจิต (เป็นจิตที่มีเหตุบุญ หรือเหตุบาปเข้าประกอบ)** มิใช่เป็นการยิ้มด้วยหสิตุปปาทจิตซึ่งเป็นอเหตุกจิต

๒. วิหสิตะ และอุปหสิตะ เป็นการหัวเราะของพระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน และปุถุชนทั่วไป เป็นการหัวเราะที่เกิดจากสเหตุกจิต

๓. อปหสิตะ และอติหสิตะ เป็นการหัวเราะของปุถุชนเท่านั้น เกิดจากสเหตุกจิตเช่นกัน

จิตที่ทำให้เกิดการยิ้มหรือหัวเราะขึ้นได้นั้น คือ จิต ๑๓ ดวง ได้แก่ โลภมูลโสมนัส ๔, โสมนัสหสิตุปปาทจิต ๑, มหากุศลโสมนัส ๔, มหากิริยาโสมนัส ๔

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย ยิ้มด้วยจิต ๕ ดวง คือ โสมนัสหสิตุปปาทจิต ๑, มหากิริยาโสมนัส ๔

พระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน ยิ้มหรือหัวเราะด้วยจิต ๖ ดวง คือ ทิฏฐิคตวิปยุตตโสมนัส ๒, มหากุศลโสมนัส ๔

ปุถุชน ยิ้มหรือหัวเราะด้วยจิต ๘ ดวง คือ โลภมูลโสมนัส ๔, มหากุศลโสมนัส ๔

ข้อสังเกต : เหตุที่อกุศลวิปากจิตไม่มีคำว่า "อเหตุกะ" นำหน้าเหมือนกับอเหตุกกุศลวิปากจิตและอเหตุกกิริยาจิต เพราะกุศลวิปากจิต และกิริยาจิต มีทั้งประเภท "อเหตุกะ" และ "สเหตุกะ" จึงต้องมีคำว่า "อเหตุกะ" หรือ "สเหตุกะ" นำหน้า แต่ "อกุศลวิปากจิต" มีประเภทเดียว คือ "อเหตุกะ" เท่านั้น ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีคำว่า "อเหตุกะ" นำหน้า

ข้อคิดจากอเหตุกวิปากจิต

อเหตุกวิปากจิต เป็นเครื่องพิสูจน์แสดงให้เห็นว่าผลของกรรมนั้นมีจริง เพราะนอกจากจะส่งผลให้สัตว์ต้องไปเกิดในทุคติภูมิ (อบายภูมิ ๔) ในปฏิสนธิกาลแล้ว ยังส่งผลในปวัตติกาล (หลังจากเกิดแล้ว) ให้สัตว์ทั้งหลายในทุคติภูมิและสุคติภูมิ ประสบกับอารมณ์ทั้งที่ไม่ดีและที่ดี สลับสับเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลาตามเหตุในอดีตและปัจจัยในปัจจุบัน บางครั้งก็เห็นสิ่งไม่ดี ได้ยินเสียงที่ไม่ดี รับกลิ่นที่ไม่ดี รับรสที่ไม่ดี รับสัมผัสทางกายที่ไม่ดี บางครั้งก็ได้เห็นสิ่งที่สวยงาม ได้ยินเสียงที่นำความสุขมาให้ ได้กลิ่นหอม ๆ ได้ลิ้มรสอันโอชะ ได้รับสัมผัสทางกายที่ดี เหล่านี้ล้วนเป็นผลของกรรมที่เราได้กระทำไว้แล้วในอดีตทั้งสิ้น

บทที่ ๕
กามาวจรโสภณจิต ๒๔

จิตประเภทต่อไปที่จะกล่าวถึงในบทนี้คือ “กามาวจรโสภณจิต”

กามาวจร แปลว่า ยังวนเวียนอยู่ในกามภูมิ คือ ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกามภูมิ ๑๑[๑๖] นั่นเอง

โสภณ แปลว่า ดีงาม

โสภณจิต คือ จิตที่ดีงาม เพราะเป็นจิตที่มีโสภณเจตสิก[๑๗] เข้าประกอบ **(เจตสิก คือ ธรรมชาติซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้จิตสามารถทำงานได้ และยังปรุงแต่งจิตให้มีลักษณะต่าง ๆ ตามคุณสมบัติของเจตสิกซึ่งมีทั้งหมด ๕๒ ชนิด)**

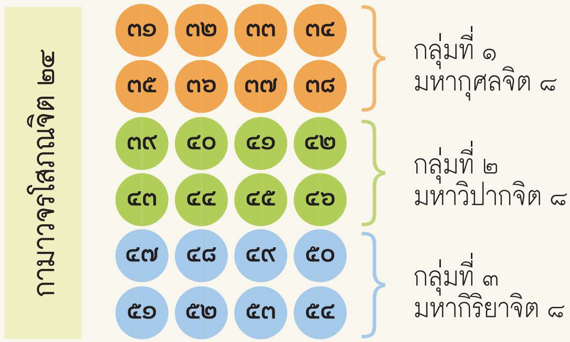
ดังนั้น **กามาวจรโสภณจิต** หมายถึง จิตที่ทำให้เกิดการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจที่ดีงาม เป็นจิตฝ่ายกุศล ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น ให้ผลเป็นความสุข **เป็นจิตประเภท “สเหตุกะ” คือมีเจตสิกที่เป็นเหตุฝ่ายดีงาม ได้แก่ อโลภะ (ไม่โลภ) อโทสะ (ไม่โกรธ) และอโมหะ (ไม่หลง) เข้าประกอบตามควรแก่ลักษณะของจิต** แต่อย่างไรก็ตามจิตประเภทนี้ยังไม่สามารถนำสัตว์ให้พ้นไปจากวังวนของกามภูมิ ๑๑

---

[๑๖] กามภูมิ ๑๑ ได้แก่ อบายภูมิ ๔ + มนุษยภูมิ ๑ + เทวภูมิ ๖

[๑๗] โสภณเจตสิก คือ เจตสิกฝ่ายที่ดีงาม เมื่อเข้าประกอบกับจิตจึงทำให้จิตมีสภาพเป็นจิตที่ดีงาม

กามาวจรโสภณจิต แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ มหากุศลจิต ๘ (จิตหมายเลข ๓๑ ถึง ๓๘) เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่ทำบุญ ทำกุศลทั้งปวง มีทั้งหมด ๘ ลักษณะ

กลุ่มที่ ๒ มหาวิปากจิต ๘ (จิตหมายเลข ๓๙ ถึง ๔๖) เป็นจิตที่เป็นผลของมหากุศลจิตโดยตรง มหากุศลจิตเป็นเหตุ ส่วนมหาวิปากจิตเป็นผล คือจะส่งผลนำเกิดในกามสุคติภูมิ ๗ (มนุษยภูมิ ๑ + เทวภูมิ ๖) และตามรักษาความเป็นสัตว์ในภูมินั้น ๆ ตลอดจนทำหน้าที่จุติ (ตาย) จากภูมินั้น ๆ อีกด้วย มหาวิปากจิตมี ๘ ลักษณะเช่นเดียวกับมหากุศลจิตทุกประการ

กลุ่มที่ ๓ มหากิริยาจิต ๘ (จิตหมายเลข ๔๗ ถึง ๕๔) เป็นจิตที่เป็นมหากุศลนั่นเอง แต่ที่เรียกว่ามหากิริยา เพราะเป็นจิตที่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์ผู้กำจัดอาสวะกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ดังนั้น การกระทำทางกาย ทางวาจา และความคิดของท่าน จึงไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากในอนาคต กล่าวโดยสรุป จิตประเภทนี้ถ้าเกิดกับบุคคลที่ยังมีกิเลสเรียกว่ามหากุศลจิต แต่เมื่อเกิดกับพระอรหันต์ซึ่งหมดกิเลสแล้วจะเรียกว่ามหากิริยาจิต มี ๘ ลักษณะเช่นเดียวกับมหากุศลจิตทุกประการ

ขยายความ

จิตกลุ่มที่ ๑ มหากุศลจิต ๘

มหากุศลจิต ๘ เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่ทำบุญ ทำกุศล คือเป็นไปในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ บ้าง หรือเป็นไปในกุศลกรรมบถ ๑๐ บ้าง

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ ทางทำความดี)

๑. ทานมัย คือ ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ

๒. สีลมัย คือ ทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือประพฤติดี

๓. ภาวนามัย คือ ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา

๔. อปจายนมัย คือ ทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม

๕. เวยยาวัจจมัย คือ ทำบุญด้วยการมีจิตอาสา เช่น ช่วยเหลือบุคคลอื่นหรือบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ

๖. ปัตติทานมัย คือ ทำบุญด้วยการอุทิศส่วนกุศลให้ผู้อื่น

๗. ปัตตานุโมทนามัย คือ ทำบุญด้วยใจที่ยินดีในการทำบุญกุศลของผู้อื่น

๘. ธัมมัสสวนมัย คือ ทำบุญด้วยการฟังธรรม

๙. ธัมมเทสนามัย คือ ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมหรือให้ความรู้แก่ผู้อื่น

๑๐. ทิฏฐุชุกรรม คือ ทำความเห็นให้ถูกต้องตามความเป็นจริง เชื่อเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม เชื่อเรื่องเวียนว่ายตายเกิด และเข้าใจความหมายของอริยสัจ ๔ อย่างถูกต้องนั่นเอง

กุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ทางแห่งกรรมดี (กุศลกรรม) อันเป็นทางนำไปสู่สุคติ (ภพภูมิที่มีความสุข) มี ๑๐ ประการ คือ

๑. **ปาณาติบาตวิรัติ** งดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. **อทินนาทานวิรัติ** งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้

๓. **กาเมสุมิจฉาจารวิรัติ** งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

๔. **มุสาวาทวิรัติ** งดเว้นจากการพูดเท็จ

๕. **ปิสุณาวาจาวิรัติ** งดเว้นจากการพูดส่อเสียด

๖. **ผรุสวาจาวิรัติ** งดเว้นจากการพูดคำหยาบ

๗. **สัมผัปปลาปวิรัติ** งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

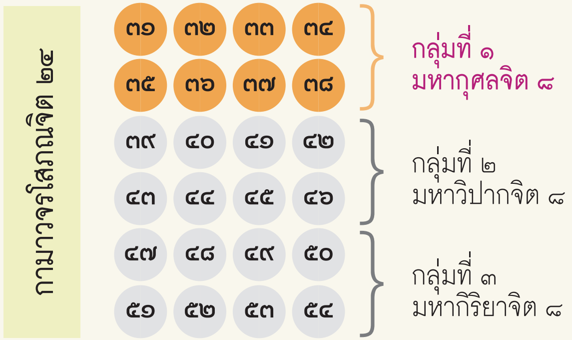
๘. **อนภิชฌา** ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของผู้อื่น

๙. **อพยาปาท** ไม่คิดอาฆาต พยาบาทปองร้ายผู้อื่น

๑๐. **สัมมาทิฏฐิ** มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง (มีความหมายเดียวกับทิฏฐุชุกรรมในบุญกิริยาวัตถุข้อ ๑๐)

ขณะที่บุคคลกำลังกระทำบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ก็ดี หรือกำลังกระทำกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ก็ดี จิตที่เกิดในขณะนั้น คือมหากุศลจิตดวงใดดวงหนึ่งใน ๘ ดวงนั่นเอง

มหากุศลจิตมี ๘ ลักษณะ ได้แก่

จิตหมายเลข ๓๑ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา (ดูภาพในหน้า ๘๓)

จิตหมายเลข ๓๒ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๓๓ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๓๔ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๓๕ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๓๖ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๓๗ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๓๘ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

กุศลจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน (รวมถึงไม่ต้องชักชวนตนเองด้วย) จะมีกำลังแรงกว่ากุศลจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน

กุศลจิตที่เกิดพร้อมด้วยความดีใจ สุขใจ จะเกิดในขณะที่ทำบุญทำกุศลแล้วเกิดความปลาบปลื้ม บางครั้งอาจมีปีติเกิดร่วมด้วย กุศลลักษณะนี้จะมีกำลังแรงกว่าการทำบุญทำกุศลที่มีความรู้สึกเฉย ๆ เพราะความรู้สึกเฉย ๆ ในมหากุศลจิตเกิดเพราะมีศรัทธาน้อย กำลังของกุศลจึงน้อยตามไปด้วย

สำหรับความหมายของคำว่า "ประกอบด้วยปัญญา"[๑๘] ในมหากุศลจิต หมายถึงปัญญาที่มีความเห็นถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ได้แก่ **กัมมัสสกตาปัญญา** (กัม-มัด-สะ-กะ-ตา-ปัน-ยา) และ**วิปัสสนาปัญญา** (วิ-ปัด-สะ-นา-ปัน-ยา)

กัมมัสสกตาปัญญา เป็นปัญญาที่รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง รู้ว่าชาติหน้ามีจริง นรกสวรรค์มีจริง ชาตินี้ได้เกิดเป็นมนุษย์แต่ชาติหน้าอาจเกิดเป็นสัตว์ในอบายภูมิอันได้แก่ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉานก็ได้ การรู้เรื่องเหล่านี้จะเป็นเหตุให้เห็นทุกข์ เห็นโทษ เห็นภัยของการเวียนว่ายตายเกิด ไม่ว่าจะไปเกิดเป็นอะไรก็มีแต่ทุกข์ทั้งสิ้น

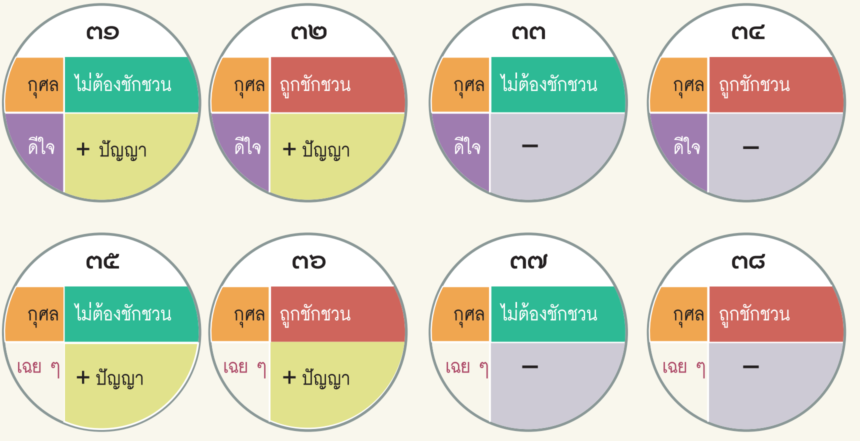
[๑๘] คำว่า "ประกอบด้วยปัญญา" ภาษาธรรมะเรียกว่า **ญาณสัมปยุตต์** (ยา-นะ-สัม-ปะ-ยุด)
คำว่า "ไม่ประกอบด้วยปัญญา" ภาษาธรรมะเรียกว่า **ญาณวิปปยุตต์** (ยา-นะ-วิป-ปะ-ยุด)

ดังนั้นในขณะที่ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล หรือเจริญภาวนาก็จะตั้งเจตนาเพื่อลด-ละ-และทำลายกิเลส คือต้องการเป็นผู้ปราศจากกิเลสเพราะทราบดีว่าเมื่อทำลายกิเลสได้หมดสิ้นแล้วจะเป็นเหตุให้หยุดการสืบต่อของขันธ์ ๕ คือไม่ต้องเวียนเกิด เวียนตาย ไม่มีภพใหม่ชาติใหม่อีกต่อไป บุญกุศลที่ทำด้วยเจตนาเช่นนี้จึงจะเป็น**วิวัฏฏะกุศล**หรือกุศลอันเป็นเหตุให้ตัดภพตัดชาติ เป็นบุญกุศลที่ประกอบด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

วิปัสสนาปัญญา เป็นปัญญาที่ประจักษ์แจ้งว่าแท้จริงแล้วหาได้มีสัตว์ มีบุคคล มีตัวตนแต่ประการใดไม่ สัตว์ทั้งหลายมีเพียงกายกับจิตหรือรูปกับนามที่ทำงานร่วมกัน และเกิดดับ ๆ สืบต่อกันไปอย่างรวดเร็ว รูปกับนามมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หาสาระแก่นสารและตัวตนมิได้ เป็นของน่ากลัวเพราะมีการแตกสลายอยู่ตลอดเวลา ทำให้เห็นทุกข์ เห็นโทษของรูปนาม เกิดความเบื่อหน่ายและต้องการที่จะหนีให้พ้นไปจากรูปนาม **วิปัสสนาญาณตั้งแต่ญาณที่ ๑ จนถึงญาณที่ ๑๓ และญาณที่ ๑๖ ก็คือวิปัสสนาปัญญาที่เกิดขึ้นในมหากุศลจิตหมายเลข ๓๒ และ ๓๖** (จิตที่ประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักนำจากสภาวะของรูป-นามที่กำลังปรากฏอยู่ในขณะนั้น)

ต่อไปนี้จะยกตัวอย่างสภาวะของมหากุศลจิตทั้ง ๘ ลักษณะให้เห็นอย่างชัดเจน เพราะเรื่องนี้มีความสำคัญอย่างมาก หากทำบุญอย่างไม่ถูกต้อง บุญนั้นจะเป็น "วัฏฏะกุศล" คือเป็นเหตุให้จมอยู่ในวังวนของการเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จักจบจักสิ้น

สภาวะของมหากุศลจิตทั้ง ๘ เป็นดังนี้

จิตหมายเลข ๓๑ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา เช่น ทันทีที่เห็นศาลาการเปรียญ ซึ่งเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านมาทำบุญเลี้ยงพระ มาฟังเทศน์ มาถือศีลอุโบสถ มีสภาพชำรุดทรุดโทรมจนเกรงว่าจะเกิดอันตราย จึงเข้าไปกราบเรียนท่านเจ้าอาวาสเพื่อขอเป็นเจ้าภาพในการซ่อมแซมใหม่ทั้งหลัง ในขณะที่เจ้าอาวาสกำลังกล่าวอนุโมทนาอยู่นั้นได้เกิดปีติ (ขนลุกซู่ซันไปทั้งตัว) ในใจก็ตั้งความปรารถนาให้เข้าถึงมรรค-ผล-นิพพาน โดยเร็วพลัน (ไม่อยากเกิดอีก) เพราะเห็นว่าการเกิดเป็นทุกข์ ณ ขณะนั้นมหากุศลจิตหมายเลข ๓๑ กำลังทำหน้าที่โดยเกิดดับ - เกิดดับ...อยู่ในใจของบุคคลผู้นั้น

จิตหมายเลข ๓๒ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา เช่น มีผู้นำซองผ้าป่ามาแจกเพื่อนำปัจจัยไปสร้างอาคารเรียนให้แก่โรงเรียนในถิ่นทุรกันดารแห่งหนึ่ง ในขณะที่

นำเงินใส่ซองได้เกิดความคิดขึ้นว่า นอกจากจะช่วยให้เด็ก ๆ มีที่เรียนแล้ว ยังดีใจที่สามารถเอาชนะความตระหนี่ถี่เหนียวได้อีกครั้ง พร้อมทั้งตั้งความปรารถนาให้ตนเองสามารถลด ละ และทำลายกิเลส เพื่อเข้าถึงความพ้นทุกข์ คือพระนิพพานได้โดยเร็วไว ขณะเดียวกันอาการขนลุกชูชัน (ปีติ) ก็บังเกิดขึ้น ณ ขณะนั้น มหากุศลจิตหมายเลข ๓๒ กำลังทำหน้าที่โดยเกิดดับ - เกิดดับ อยู่ในใจของบุคคลนั้น

จิตหมายเลข ๓๓ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น ขณะที่กำลังทำบุญตักบาตรด้วยจิตที่ร่าเริงเบิกบานใจก็ตั้งความปรารถนาให้เกิดมารวย ให้เกิดมาสวย ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ปราศจากความจนในทุกภพทุกชาติตลอดไป ความปรารถนาเช่นนี้เป็น “วัฏฏะกุศล” คือกุศลที่จะส่งผลให้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏเพราะขณะทำบุญได้ตั้งความปรารถนาว่าต้องการจะเกิดเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้ติดอยู่ในวังวนของสังสารวัฏต่อไป การทำบุญเช่นนี้ถือว่าไม่ประกอบด้วยปัญญา ณ ขณะนั้นมหากุศลจิตหมายเลข ๓๓ กำลังทำหน้าที่โดยเกิดดับ - เกิดดับ อยู่ในใจของบุคคลนั้น

จิตหมายเลข ๓๔ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น เพื่อนมาชวนไปถือศีลอุโบสถที่วัดทุกวันพระ โดยแนะนำว่าทุกครั้งที่ไปถือศีลอุโบสถให้อธิษฐานว่าเมื่อตายแล้วขอให้ได้ไปเกิดบนสวรรค์ ในขณะที่ตั้งจิตอธิษฐานอยู่นั้นได้เกิดปีติ (ขนลุกไปทั้งตัว) ณ ขณะนั้น มหากุศลจิตหมายเลข ๓๔ กำลังทำหน้าที่โดยเกิดดับ - เกิดดับ อยู่ในใจของบุคคลนั้น

สาเหตุที่ไม่มีปัญญาเข้าประกอบเพราะการปรารถนามนุษย์สมบัติก็ดี สวรรค์สมบัติก็ดี ถือว่ายังยินดีที่จะเกิดมารับผลของบุญคือต้องการจะมีภพชาติอีกต่อไปซึ่งเป็น “วัฏฏะกุศล”

จิตหมายเลข ๓๕ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา เช่น ตั้งใจด้วยตนเองว่าจะรักษาศีล ๕ ไปตลอดชีวิต เพื่อเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพราะเข้าใจดีว่า พระนิพพาน คือสภาวะที่ปราศจากกิเลส ปราศจากขันธ์ ๕ ปราศจากทุกข์ ผู้ที่จะเข้าถึงได้จะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้นจึงต้องเริ่มจากความเป็นผู้มีศีลเสียก่อน ขณะที่มีสติระลึกได้เช่นนี้ ขณะนั้นมหากุศลจิตหมายเลข ๓๕ กำลังทำหน้าที่โดยเกิดดับ - เกิดดับ อยู่ในใจของบุคคลนั้น

จิตหมายเลข ๓๖ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา เช่น ไปเข้าคอร์สปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่สำนักวิปัสสนาแห่งหนึ่ง ย่างเข้าวันที่ ๕ ขณะกำลังเดินจงกรมอยู่นั้น จิตเห็นแจ้งขึ้นเองว่า อาการเดินกับจิตที่รู้อาการเดินเป็นคนละส่วนกัน (วิปัสสนาญาณขั้นที่ ๑ คือ นามรูปปริจเฉทญาณกำลังเกิดขึ้น) จิตที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ (วิปัสสนาปัญญา) คือมหากุศลจิตหมายเลข ๓๖ นั่นเอง โดยมีสภาวะของรูป - นามมาชักนำให้เกิดวิปัสสนาปัญญาว่าแท้จริงแล้วองค์ประกอบของชีวิตก็มีเพียงรูปกับนามที่ทำงานร่วมกัน ทั้งรูปและนามมีการเกิดดับสืบต่ออยู่ตลอดเวลาโดยปราศจากความเป็นสัตว์ บุคคลตัวตน ตามที่หลงผิด

จิตหมายเลข ๓๗ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น ลุงมีจะตื่นตี ๕ เพื่อมานั่งสมาธิทุกวัน วันละ ๓๐ นาที โดยมีเป้าหมายอยากได้ฌานสมาบัติเพื่อไปเกิดในพรหมโลก ขณะที่ลุงมีนั่งสมาธิและมีสติตามรู้ลมหายใจอยู่นั้น มหากุศลจิตหมายเลข ๓๗ กำลังทำงาน ซึ่งก็เป็นเพียง "วัฏฏะกุศล" เพราะถึงแม้ว่าในที่สุดจะได้ฌานสมาบัติ (ภาวนาจนทำให้ฌานจิตเกิดขึ้นได้) เมื่อตายจากชาตินี้แล้วก็ต้องไปเกิดในพรหมโลก หมดอายุจากพรหมโลก

ก็ต้องเวียนเกิดเวียนตาย ในสังสารวัฏต่อไป ยังมิใช่หนทางที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์อย่างแท้จริง

จิตหมายเลข ๓๘ เป็นกุศลจิตที่เกิดขึ้นจากการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น นายมาเป็นคนสุขุม ยิ้มยาก เมื่อถึงวันคล้ายวันเกิดของเขา ภรรยาได้ชวนไปไถ่ชีวิตโคกระบือ และยังได้แนะนำให้ตั้งจิตอธิษฐานขออำนาจแห่งบุญนี้จงดลบันดาลให้ประสบแต่ความสุข ปราศจากทุกข์โศกโรคภัยทั้งปวง มีความเจริญรุ่งเรืองทางธุรกิจ ทำมาค้าขายเฮง ๆ รวย ๆ ตลอดไป ณ ขณะที่นายมามีจิตเป็นกุศลช่วยไถ่ชีวิตโค (โดยการชักชวนของภรรยา) เขามีความรู้สึกเฉย ๆ และได้ตั้งจิตอธิษฐานตามที่ภรรยาแนะนำ ขณะนั้นมหากุศลจิตหมายเลข ๓๘ กำลังทำงานในลักษณะเกิดดับ - เกิดดับ อยู่ภายในใจของเขา แต่เนื่องจากสิ่งที่นายมาปรารถนาล้วนเป็นโลกียสมบัติทั้งสิ้น ซึ่งจะเป็นเหตุให้นายมาต้องจมอยู่ในวังวนแห่งการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป จึงถือว่าบุญครั้งนี้ไม่มีปัญญาเข้าประกอบ

จิตที่มีการชักชวน นอกจากจะถูกชักชวนโดยบุคคลอื่นแล้ว ตนเองก็สามารถชักชวนตนเองได้ ด้วยการนึกคิดไตร่ตรองในเหตุการณ์นั้น ๆ ก่อนตัดสินใจที่จะกระทำ ตัวอย่างเช่น ภิกษุรูปหนึ่งได้ยินเสียงระฆังปลุกตอนตีสี่เพื่อให้ไปสวดมนต์ทำวัตรเช้าในโบสถ์ แต่เพราะความเกียจคร้านครอบงำ จึงคิดว่าวันนี้ขอไม่ไปสวดมนต์ทำวัตรเช้าสักวันเถิด แต่เมื่อนึกไตร่ตรองทบทวนกลับไปกลับมาเห็นว่าการไม่ไปนั้นเป็นการไม่สมควรแก่ผู้เป็นภิกษุ ในที่สุดจึงตัดสินใจไปสวดมนต์ทำวัตรเช้าตามปกติ

กุศลกรรมทั้งหลาย มีทานกุศล ศีลกุศล ภาวนากุศล ที่มุ่งตรงต่อการลดกิเลส ละกิเลส ทำลายกิเลส อันเป็นเหตุให้พ้นจากการเวียนเกิดเวียนตาย คือไม่มีขันธ์ ๕ อีกต่อไป (พระนิพพาน) เรียกว่า ติเหตุกกุศลกรรม

ซึ่งเป็นกุศลกรรมที่ประกอบด้วยเหตุ ๓ อันได้แก่ อโลภเหตุ (ไม่โลภ) อโทสเหตุ (ไม่โกรธ) และอโมหเหตุ (ไม่หลงผิด คือมีปัญญาเข้าประกอบ)

การบริจาคทาน รักษาศีล และการเจริญภาวนาที่มีปัญญาเข้าประกอบจะทำให้รู้เหตุ รู้ผล รู้วิธีวางใจ และตั้งความปรารถนาได้ถูกต้อง เป็นกุศลที่มีผลมาก มีอานิสงส์มากเพราะเป็น **วิวัฏฏะกุศล คือเป็นกุศล ที่จะนำพาให้พ้นจากวัฏฏะหรือการเวียนเกิดเวียนตายได้ในที่สุด**

ผู้ที่มีปัญญาย่อมรู้ว่ากิเลสและกรรม (ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว) เป็นเหตุให้มีการเวียนเกิดเวียนตายอย่างไม่รู้จักจบสิ้น เมื่อมีเกิดก็ต้องมีทุกข์เป็นธรรมดา การที่จะพ้นทุกข์ได้คือต้องไม่เกิดอีก (ไม่มีขันธ์ ๕ อีกต่อไป) ดังนั้นในการทำกุศลทุกครั้งจะต้องวางใจให้ถูกและรู้ว่าทำเพื่อลดกิเลส ละกิเลส ทำลายกิเลส โดยมีมรรค - ผล - นิพพานเป็นเป้าหมาย หากมีปัญญาอย่างนี้ทุกครั้งที่ทำบุญทำกุศล ปัญญานี้ก็จะสนับสนุนให้ใกล้พระนิพพานเข้าไปทุกขณะ

ส่วนกุศลกรรมใด ๆ ที่ไม่มีปัญญาดังกล่าวข้างต้น กุศลกรรมนั้นเรียกว่า ทวิเหตุกกุศลกรรม เป็นกุศลกรรมที่ประกอบด้วยอโลภเหตุ (ไม่โลภ) และอโทสเหตุ (ไม่โกรธ) เพียง ๒ เหตุเท่านั้น แต่ไม่มีอโมหเหตุ (ไม่มีปัญญาเข้าประกอบ) ตัวอย่างเช่น การทำบุญให้ทาน การรักษาศีล หรือการเจริญภาวนาที่ปฏิบัติตาม ๆ กันมาโดยไม่ประกอบด้วยปัญญา คือ มีแต่ศรัทธาเป็นตัวนำเท่านั้นจึงไม่เป็นเหตุให้พ้นไปจากวัฏฏทุกข์ได้

การทำกุศลใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นติเหตุกกุศล หรือ ทวิเหตุกกุศลก็ตาม ความสำเร็จแห่งบุญจะมีมากหรือน้อยย่อมขึ้นอยู่กับเจตนาในกาลทั้ง ๓ ได้แก่

๑. ปุพพเจตนา คือ เจตนาที่เกิดขึ้นก่อนทำกุศล

๒. มุญจนเจตนา คือ เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะกำลังทำกุศล

๓. อปรเจตนา คือ เจตนาที่เกิดขึ้นภายหลังจากการทำกุศลแล้ว

การสร้างกุศลต่าง ๆ มีทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น จะเป็นก่อนทำก็ดี ขณะทำก็ดี หรือภายหลังจากที่ทำแล้วก็ดี หากไม่มีอกุศลใด ๆ เข้าแทรกแซง ทำด้วยความเต็มใจ แน่วแน่ ไม่ท้อถอยต่อความลำบากเหน็ดเหนื่อย มีกุศลเจตนาที่บริสุทธิ์ในกาลทั้ง ๓ ทานกุศล ศีลกุศล ภาวนากุศล ที่กระทำนั้นจัดเป็น**กุศลชั้นสูง (อุกกัฏฐกุศล)** ถ้ากุศลนั้นเป็นติเหตุกกุศลด้วย เรียกว่า **ติเหตุกอุกกัฏฐกุศล** แต่ถ้ากุศลนั้นเป็นทวิเหตุกกุศลก็จะเรียกว่า **ทวิเหตุกอุกกัฏฐกุศล**

ติเหตุกกุศล + กุศลชั้นสูง (อุกกัฏฐกุศล) ❯ ติเหตุกอุกกัฏฐกุศล
ทวิเหตุกกุศล + กุศลชั้นสูง (อุกกัฏฐกุศล) ❯ ทวิเหตุกอุกกัฏฐกุศล

ติเหตุกอุกกัฏฐกุศล จะนำเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูง และสามารถทำมรรค ผล นิพพาน ฌานสมาบัติ ให้เกิดขึ้นได้

ทวิเหตุกอุกกัฏฐกุศล จะนำเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นกลาง ไม่สามารถทำมรรค ผล นิพพาน ฌานสมาบัติ ให้เกิดขึ้นได้

หากมีอกุศลเข้าแทรกแซงในระหว่างการทำกุศล เช่น เกิดความเสียดายในทรัพย์ (เกิดมัจฉริยะ) หรือทำบุญเพื่อหวังถูกลอตเตอรี่ (เกิดโลภะ) หรือเห็นพระภิกษุที่มารับบิณฑบาตมีท่าทางไม่สำรวมก็เกิดความไม่พอใจ (เกิดโทสะ) หรือทำกุศลเพราะถูกบังคับ (เกิดโทสะ) ทำบุญเพื่อแข่งกับเขา หรือหวังประโยชน์ส่วนตัวทางโลก (เกิดโลภะ) ก็เป็นเหตุให้กุศลเจตนาในกาลทั้ง ๓ ไม่บริสุทธิ์ บุญกุศลที่กระทำนั้นจัดเป็น**กุศลชั้นต่ำ (โอมกกุศล)** ถ้ากุศลนั้นเป็นติเหตุกกุศลด้วยจะเรียกว่า **ติเหตุกโอมกกุศล** แต่ถ้ากุศลนั้นเป็นทวิเหตุกกุศลก็จะเรียกว่า **ทวิเหตุกโอมกกุศล**

ติเหตุกกุศล + กุศลชั้นต่ำ (โอมกกุศล) ➤ ติเหตุกโอมกกุศล
ทวิเหตุกกุศล + กุศลชั้นต่ำ (โอมกกุศล) ➤ ทวิเหตุกโอมกกุศล

ติเหตุกโอมกกุศล จะนำเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นกลาง และไม่สามารถทำมรรค ผล นิพพาน ฌานสมาบัติ ให้เกิดขึ้นได้ (เช่นเดียวกับทวิเหตุกอุกกัฏฐกุศล)

ทวิเหตุกโอมกกุศล จะนำเกิดเป็นมนุษย์ที่มีร่างกายไม่สมประกอบ เช่น เป็นใบ้ เป็นบ้า ตาบอด หูหนวก หรือปัญญาอ่อนแต่กำเนิด เป็นต้น หรือเกิดเป็นเทวดาชั้นต่ำก็ได้

การให้ผลของ “อุกกัฏฐกุศล” ย่อมให้ผลที่ดีและประณีตกว่า “โอมกกุศล” ดังนั้น การทำกุศลทุกครั้ง จึงควรรักษาเจตนาให้บริสุทธิ์ทั้ง ๓ กาล ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว

สรุป : มหากุศลจิต ๘ เป็นจิตที่ดีงาม (โสภณจิต) เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะทำบุญทำกุศล ไม่มีโทษ ให้ผลเป็นความสุข เป็นเหตุให้ไปเกิดใหม่ในภพภูมิที่ดี (สุคติภูมิ ๗ อันได้แก่ มนุษยภูมิ ๑ และเทวภูมิ ๖) หลังจากเกิดแล้วยังตามส่งผลให้ได้รับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่ดี ๆ อีกด้วย

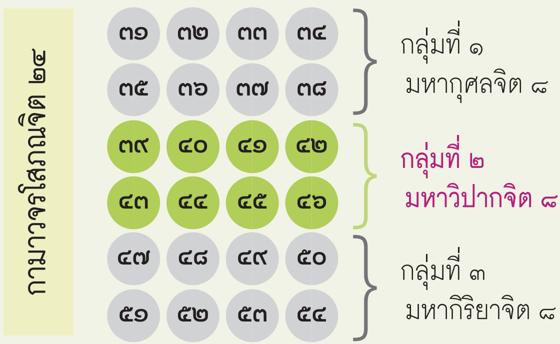
นอกจากนี้ ในภพปัจจุบัน มหากุศลจิต ๘ ยังเป็นต้นทางของฌานสมาบัติ อภิญญา (การแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ) มรรค ผล เพราะก่อนที่ฌาน อภิญญา มรรคผล จะเกิดขึ้นได้นั้น จะต้องมีมหากุศลจิตเกิดขึ้นก่อนเสมอ มหากุศลจิตจึงเปรียบเสมือนผู้นำทาง หรือเป็นบาทเบื้องต้นที่ทำให้ฌาน อภิญญา และมรรคผล เกิดขึ้นได้

จิตกลุ่มที่ ๒ มหาวิปากจิต ๘

มหาวิปากจิตหรือมหาวิบากจิต คือจิตที่เป็นผลของมหากุศล... ทำบุญด้วยมหากุศลจิตดวงใดก็จะได้มหาวิปากจิตที่มีลักษณะตรงกันทุกประการ เช่น ทำบุญด้วยมหากุศลที่พร้อมด้วยความดีใจก็จะให้ผลเป็นมหาวิปากจิตที่พร้อมด้วยความดีใจ ทำบุญด้วยมหากุศลที่ประกอบด้วยปัญญาก็จะให้ผลเป็นมหาวิปากจิตที่พร้อมด้วยปัญญาเช่นกัน

มหากุศลจิต ๘ เป็นเหตุ > มหาวิปากจิต ๘ เป็นผล

มหาวิปากจิตมี ๘ ลักษณะได้แก่

จิตหมายเลข ๓๙ เป็นวิบากจิต...อันเป็นผลจากมหากุศลจิตหมายเลข ๓๑ ที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๔๐ เป็นวิบากจิต...อันเป็นผลจากมหากุศลจิตหมายเลข ๓๒ ที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๔๑ เป็นวิบากจิต...อันเป็นผลจากมหากุศลจิตหมายเลข ๓๓ ที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๔๒ เป็นวิบากจิต...อันเป็นผลจากมหากุศลจิตหมายเลข ๓๔ ที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๔๓ เป็นวิบากจิต...อันเป็นผลจากมหากุศลจิตหมายเลข ๓๕ ที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๔๔ เป็นวิบากจิต...อันเป็นผลจากมหากุศลจิตหมายเลข ๓๖ ที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๔๕ เป็นวิบากจิต...อันเป็นผลจากมหากุศลจิตหมายเลข ๓๗ ที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๔๖ เป็นวิบากจิต...อันเป็นผลจากมหากุศลจิตหมายเลข ๓๘ ที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

มหาวิบากจิตทั้ง ๘ ดวงนี้ จะมีหน้าที่นำเกิด (ปฏิสนธิ) เป็นมนุษย์หรือเทวดา ส่วนจะเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นไหนนั้น ขึ้นอยู่กับกุศลที่ทำไว้ว่าเป็นติเหตุกกุศล หรือทวิเหตุกกุศล และขึ้นกับเจตนาทั้ง ๓ กาล ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดชี้ว่ากุศลกรรมที่ทำไปนั้นเป็นอุกกัฏฐกุศล หรือโอมกกุศล ดังกล่าวมาแล้ว

มหาวิบากจิตทั้ง ๘ ดวงนี้หลังจากทำหน้าที่ปฏิสนธิ (นำเกิด) เป็นมนุษย์หรือเทวดา แล้วยังทำหน้าที่เป็นภวังค์เพื่อรักษาภพชาติความเป็นมนุษย์หรือเทวดาให้ดำรงอยู่จนกว่าจะสิ้นอายุ และยังทำหน้าที่จุติ (ตาย) จากภพนั้น ๆ ด้วย

ในคัมภีร์อัฏฐสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณี กล่าวว่า **“จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิในชาติสุดท้ายของพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ (ผู้ที่ถือกำเนิดเพื่อมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) ทุกพระองค์ย่อมถือปฏิสนธิ (นำเกิด) ด้วยมหาวิปากจิตที่เป็นอสังขาริก เป็นติเหตุกะ และเกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา (มหาวิปากจิตดวงที่ ๑) อันมีพระเมตตาเป็นประธานเพื่อมาบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง”**

จิตกลุ่มที่ ๓ มหากิริยาจิต ๘

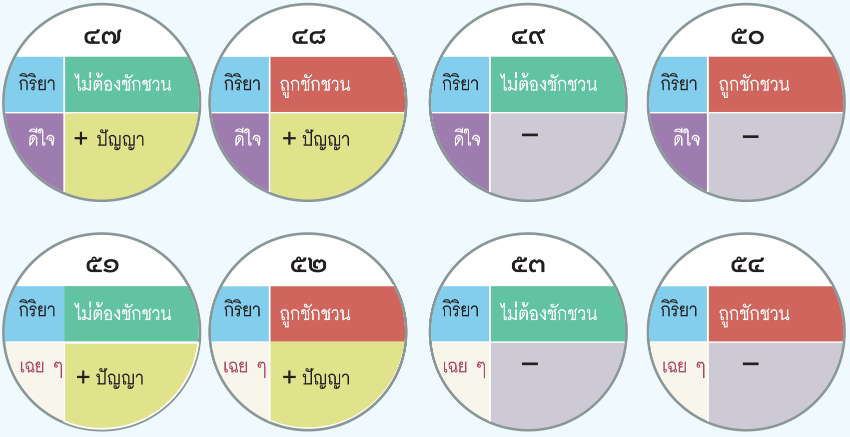
กิริยาจิตเป็นจิตที่ไม่ใช่กุศลและอกุศล เป็นจิตที่ไม่ส่งผลในอนาคต...มหากิริยาจิต ๘ คือมหากุศลจิต ๘ นั่นเอง ถ้าเกิดกับบุคคลอื่นที่มิใช่พระอรหันต์จะเรียกว่า มหากุศลจิต ๘ แต่ถ้าเกิดกับพระอรหันต์จะเรียกว่า มหากิริยาจิต ๘

มหากิริยาจิต ๘ เป็นจิตที่ทำให้เกิดการกระทำ การพูด และการคิดของพระอรหันต์ผู้ทำลายกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว การกระทำต่าง ๆ ของพระอรหันต์จึงไม่เป็นทั้งบุญและบาป และจะไม่ส่งผลให้เกิดวิบากในอนาคตอีกต่อไป

มหากิริยาจิตมี ๘ ลักษณะ ได้แก่

มหากิริยาจิตทั้ง ๘ ดวง มีลักษณะดังนี้

จิตหมายเลข ๔๗ เป็นกิริยาจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๔๘ เป็นกิริยาจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๔๙ เป็นกิริยาจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๕๐ เป็นกิริยาจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๕๑ เป็นกิริยาจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๕๒ เป็นกิริยาจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๕๓ เป็นกิริยาจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

จิตหมายเลข ๕๔ กิริยาจิตที่เกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

มหากิริยาจิตที่ประกอบด้วยปัญญาสามารถเกิดได้กับพระอรหันต์ในโอกาสต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ในขณะที่ท่านกำลังแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์

๒. ในขณะที่ท่านกำลังพิจารณาหัวข้อธรรมบางประการ

๓. ในขณะที่ท่านกำลังพิจารณาปลงสังเวชในความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย ตามผลของบุญและบาปที่สัตว์นั้น ๆ ได้กระทำไว้

๔. เกิดขึ้นในขณะที่พระอรหันต์กำลังพิจารณากิเลสที่ละได้แล้วในปัจจเวกขณญาณ หลังจากที่อรหัตตมรรค อรหัตตผลได้ดับลงแล้ว

๕. เกิดขึ้นในขณะที่พระอรหันต์ต้องการเข้าฌานสมาบัติ ก่อนที่ฌานกิริยาจิตจะเกิดขึ้น มหากิริยาจิตที่ประกอบด้วยปัญญาต้องเกิดขึ้นเป็นบาทฐานก่อน

๖. เกิดขึ้นในขณะที่พระอรหันต์ต้องการเข้าผลสมาบัติ ก่อนที่ผลสมาบัติจะเกิดขึ้น มหากิริยาจิตที่ประกอบด้วยปัญญาต้องเกิดขึ้นเป็นบาทฐานก่อน

๗. เกิดขึ้นในขณะที่พระอรหันต์ต้องการเข้านิโรธสมาบัติ ก่อนที่นิโรธสมาบัติจะเกิดขึ้น มหากิริยาจิตที่ประกอบด้วยปัญญาย่อมเกิดขึ้นเป็นบาทฐานก่อน ต่อจากนั้นฌานกิริยาจิตจึงเกิดขึ้นติดต่อกันไปตามลำดับจนเข้าถึงนิโรธสมาบัติ คือ การดับจิต เจตสิก และจิตตชรูป (อาการของรูปที่เกิดจากจิต) ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ตามกำหนดเวลาที่ท่านตั้งใจไว้

ภารกิจของพระอรหันต์บางอย่างนั้นไม่ต้องใช้ปัญญา เช่น การกระทำต่าง ๆ ที่ท่านทำจนเกิดความเคยชิน เช่น การสวดมนต์ การเคลื่อนไหวส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย มีการยืน เดิน นั่ง นอน ล้างหน้า ทำความสะอาดเสนาสนะ ฯลฯ จิตของพระอรหันต์ทั้งหลายใช่ว่าจะรับรู้เฉพาะพระนิพพานเท่านั้น แต่ท่านยังต้องรับกามารมณ์ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) รับมหัคคตอารมณ์ (อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของฌานสมาบัติ) และรับบัญญัติอารมณ์ต่าง ๆ มากมาย แต่จิตใจของพระอรหันต์ที่รับอารมณ์ต่าง ๆ เหล่านี้มิได้เป็นไปกับอาสวะกิเลสทั้งหลาย เพราะท่านได้ทำลายอาสวะกิเลสด้วยปัญญาในอรหัตตมรรคจนหมดสิ้นแล้ว

สรุป : สภาวะจิตของพระอรหันต์เป็นจิตที่ดีงามเช่นเดียวกับมหากุศลจิต จะต่างกันก็ตรงที่มหากุศลจิตเกิดขึ้นกับปุถุชนและพระเสกขบุคคล[๑๙] เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะมีวิบากทำให้มีภพใหม่ชาติใหม่ต่อไป

ส่วนมหากิริยาจิตเป็นจิตที่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์เท่านั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะไม่มีผล หรือไม่มีวิบากที่จะทำให้เกิดภพใหม่ชาติใหม่อีกต่อไป

การรับรู้อารมณ์ทางปัญจทวารของพระอรหันต์

ถึงแม้ว่าอกุศลจิต ๑๒ ดวง จะเกิดกับพระอรหันต์ไม่ได้อีกแล้ว เพราะท่านได้ทำลายอาสวะกิเลสจนหมดสิ้นแล้ว แต่อเหตุกจิต ๑๘ ก็ยังเกิดกับท่านได้ เพื่อทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รับกลิ่น รับรส รับสัมผัสทางกาย ทั้งที่ดีและไม่ดี และทำให้เกิดอาการยิ้มของพระอรหันต์อีกด้วย

ตราบใดที่พระอรหันต์ยังไม่ปรินิพพาน ท่านก็ยังต้องรับผลของกรรมในอดีตทำให้เห็นสิ่งที่ดีบ้าง - ไม่ดีบ้าง ได้ยินเสียงที่ดีบ้าง - ไม่ดีบ้าง ได้กลิ่นที่ดีบ้าง - ไม่ดีบ้าง รับรสที่ดีบ้าง - ไม่ดีบ้าง รับสัมผัสทางกายที่ดีบ้าง - ไม่ดีบ้าง (เช่น เจ็บ ปวด เมื่อย มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน ฯลฯ) อันเป็นผลมาจากกรรมเก่าที่ท่านได้กระทำไว้ในอดีต แต่ถึงแม้จะเกิดทุกข์ทางกายมากเพียงใดก็ตาม ท่านก็จะไม่มีความทุกข์ทางใจแม้แต่น้อย เพราะโทสมูลจิต ๒ (จิตหมายเลข ๙ และ ๑๐) ไม่มีโอกาสเกิดกับพระอรหันต์ได้อีกแล้ว นอกจากนี้โลภมูลจิต ๘ (จิตหมายเลข ๑ ถึง ๘) และโมหมูลจิต ๒ (จิตหมายเลข ๑๑ และ ๑๒) ก็ไม่มีโอกาสที่จะเกิดกับพระอรหันต์อีกเช่นกัน

---

[๑๙] พระเสกขบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี

บทที่ ๖
มหัคคตจิต ๒๗

จิตประเภทต่อไปที่จะกล่าวถึงในบทนี้ คือ **มหัคคตจิต** (มะ-หัค-คะ-ตะ-จิต) **แปลว่า จิตที่ฌานลาภีบุคคล**[๒๐] **ทั้งหลายสามารถเข้าถึงได้**

มหัคคตจิต มีจำนวน ๒๗ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภทย่อย คือ

๑. รูปาวจรจิต (รู-ปา-วะ-จะ-ระ-จิต) จำนวน ๑๕ ดวง
๒. อรูปาวจรจิต (อะ-รู-ปา-วะ-จะ-ระ-จิต) จำนวน ๑๒ ดวง

รูปาวจรจิต ๑๕

รูปาวจรจิต คือ จิตที่กำลังเพ่งอารมณ์ที่เป็นรูปบัญญัติอย่างใดอย่างหนึ่ง จนจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์นั้นอย่างแนบแน่น ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ซัดส่าย สงบนิ่งเป็นสมาธิอยู่ในอารมณ์นั้นเพียงอย่างเดียว เป็นจิตที่มีสมาธิอยู่ในระดับรูปฌาน (ฌานที่เกิดขึ้นจากการเพ่งอารมณ์ที่เป็นรูปบัญญัติ) แบ่งเป็น ๕ ระดับ คือ

ปฐมฌาน (รูปฌานระดับที่ ๑)
ทุติยฌาน (รูปฌานระดับที่ ๒)

---

[๒๐] ฌานลาภีบุคคล (ชาน-ลา-พี-บุค-คน) คือ บุคคลผู้ได้ฌานสมาบัติตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไป

ตติยฌาน (รูปฌานระดับที่ ๓)
จตุตถฌาน (รูปฌานระดับที่ ๔)
ปัญจมฌาน (รูปฌานระดับที่ ๕)

รูปาวจรจิตมีทั้งหมด ๑๕ ดวง แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ รูปาวจรกุศลจิต ๕ (จิตที่ทำให้เกิดรูปฌานระดับ ๑ - ๕)
กลุ่มที่ ๒ รูปาวจรวิปากจิต ๕ (จิตที่เป็นผลของรูปฌานระดับ ๑ - ๕)
กลุ่มที่ ๓ รูปาวจรกิริยาจิต ๕ (จิตของพระอรหันต์ที่กำลังเข้ารูปฌานระดับ ๑ - ๕)

○ คือ จิตที่ใช้ทำอภิญญาได้

กลุ่มที่ ๑ รูปาวจรกุศลจิต ๕

รูปาวจรกุศลจิต ๕ (รู-ปา-วะ-จะ-ระ-กุ-สน-ละ-จิต) เป็นจิตที่มีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในระดับฌาน แบ่งเป็น ๕ ระดับ ตั้งแต่ปฐมฌานถึงปัญจมฌาน การที่จิตจะตั้งมั่นเป็นสมาธิได้นั้นต้องอาศัยการเพ่งอารมณ์ที่เป็นรูปบัญญัติอย่างใดอย่างหนึ่ง **อารมณ์ที่ใช้เพ่งเพื่อให้จิตเป็นสมาธิเรียกว่า สมถกรรมฐาน**

สมถะ หมายถึง การทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ

กรรมฐาน คืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งของจิตหรืออารมณ์ที่ใช้เพ่งเพื่อให้จิตเป็นสมาธิ มีทั้งหมด ๔๐ อย่าง รวมเรียกว่า สมถกรรมฐาน ๔๐ แบ่งเป็น ๗ หมวด หมวดที่ ๑ ถึง ๖ เป็นกรรมฐานที่ใช้ทำรูปฌาน ส่วนหมวดที่ ๗ เป็นกรรมฐานที่ใช้ทำอรูปฌาน

สมถกรรมฐาน ๔๐ มี ๗ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐ ได้แก่

๑. ปถวีกสิณ คือ เพ่งดิน
๒. อาโปกสิณ คือ เพ่งน้ำ
๓. เตโชกสิณ คือ เพ่งไฟ
๔. วาโยกสิณ คือ เพ่งลม
๕. นีลกสิณ คือ เพ่งสีเขียว
๖. ปีตกสิณ คือ เพ่งสีเหลือง
๗. โลหิตกสิณ คือ เพ่งสีแดง
๘. โอทาตกสิณ คือ เพ่งสีขาว
๙. อากาสกสิณ คือ เพ่งที่ว่างเปล่า
๑๐. อาโลกกสิณ คือ เพ่งแสงสว่าง

กสิณทั้ง ๑๐ นี้สามารถทำให้เกิดสมาธิได้ถึงขั้นปัญจมฌาน

หมวดที่ ๒ อสุภะ ๑๐ คือการเพ่งของไม่งาม ๑๐ ประการ ได้แก่

๑. ศพที่น่าเกลียด มีอาการขึ้นพองภายหลังจากตายแล้ว ๒ - ๓ วัน
๒. ศพที่น่าเกลียด เน่า ขึ้นเขียว
๓. ศพที่น่าเกลียด มีน้ำเหลืองน้ำหนองไหลออกมา
๔. ศพที่น่าเกลียด ถูกตัดขาดเป็นท่อน ๆ

๕. ศพที่น่าเกลียด ถูกสัตว์แทะกัดกิน เหวอะหวะ
๖. ศพที่น่าเกลียด มือ เท้า ศีรษะอยู่คนละทางสองทาง
๗. ศพที่น่าเกลียด ถูกสับฟันยับเยิน
๘. ศพที่น่าเกลียด มีโลหิตไหลอาบ
๙. ศพที่น่าเกลียด มีหนอนไชทั่วร่างกาย
๑๐. ศพที่น่าเกลียด เหลือแต่กระดูกกระจัดกระจายไป

อสุภะทั้ง ๑๐ นี้สามารถทำให้เกิดสมาธิได้ถึงขั้นปฐมฌานเท่านั้น

หมวดที่ ๓ อนุสสติ ๑๐ ได้แก่

๑. **พุทธานุสสติ** ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของพระพุทธเจ้า
๒. **ธัมมานุสสติ** ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของพระธรรม
๓. **สังฆานุสสติ** ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของพระอริยสงฆ์
๔. **สีลานุสสติ** ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของศีล
๕. **จาคานุสสติ** ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของการบริจาค
๖. **เทวตานุสสติ** ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของการเป็นเทวดา
๗. **อุปสมานุสสติ** ระลึกเนือง ๆ ถึงคุณของพระนิพพาน
๘. **มรณานุสสติ** ระลึกเนือง ๆ ถึงความตาย
๙. **กายคตาสติ** ระลึกเนือง ๆ ถึงกายโกฏฐาสะ มีเกสา โลมา เป็นต้น
๑๐. **อานาปานสติ** ระลึกถึงลมหายใจเข้า ลมหายใจออก

ในบรรดาอนุสสติทั้ง ๑๐ นี้กรรมฐานที่ทำให้เกิดฌานจิตได้มีเพียง ๒ อนุสสติเท่านั้น คือ

๑. **กายคตาสติ** ทำให้เกิดสมาธิได้สูงสุดถึงขั้น**ปฐมฌาน**
๒. **อานาปานสติ** ทำให้เกิดสมาธิได้สูงสุดถึงขั้น**ปัญจมฌาน**

อนุสสติที่เหลืออีก ๘ สามารถทำให้จิตเป็นสมาธิได้เพียงระดับอุปจารสมาธิ (เกือบจะถึงระดับปฐมฌาน แต่ยังไม่ถึง)

หมวดที่ ๔ อัปปมัญญา ๔

อัปปมัญญา หมายถึง การแผ่ไปอย่างไม่มีประมาณ คือแผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายจนประมาณไม่ได้ บ้างก็เรียกว่า พรหมวิหาร อัปปมัญญามี ๔ ได้แก่

๑. เมตตา การแผ่ความรักใคร่ ความปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลายให้มีความสุขความสบายโดยทั่วกัน ไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

๒. กรุณา การแผ่ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์ หรือที่จะได้รับความทุกข์ต่อไปในภายหน้า และปรารถนาให้สัตว์เหล่านั้นพ้นจากทุกข์ โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

๓. มุทิตา การแผ่ความชื่นชมยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความสุข หรือที่จะได้รับความสุขต่อไปในภายหน้า โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

๔. อุเบกขา การวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลายด้วยอาการวางตนเป็นกลาง ไม่รักใคร่ ไม่สงสาร ไม่ชื่นชมยินดี โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ

อัปปมัญญา ๓ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา สามารถทำให้เกิดฌานจิตได้ถึงขั้นจตุตถฌาน ส่วนอุเบกขาเป็นอารมณ์ที่ใช้เจริญกรรมฐานเพื่อทำให้เกิดปัญจมฌานได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

หมวดที่ ๕ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑

คือการพิจารณาอาหารที่บริโภคเข้าไปว่าเป็นของที่น่าเกลียด การพิจารณาความเป็นปฏิกูลของอาหารนี้จะทำให้จิต**เกิดความสงบได้เพียงอุปจารสมาธิ**เท่านั้น (เกือบจะถึงปฐมฌาน แต่ยังไม่ถึง)

หมวดที่ ๖ จตุธาตุววัตถาน ๑

คือการพิจารณาธาตุทั้ง ๔ มีปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่ปรากฏอยู่ในกาย เพื่อให้เห็นว่ากายนี้เกิดจากธาตุต่าง ๆ มาประชุมกันเท่านั้น หาได้มีสัตว์ บุคคล ตัวตนแต่ประการใดไม่ การกำหนดพิจารณาธาตุทั้ง ๔ เป็นอารมณ์นี้ จะทำให้**เกิดสมาธิได้เพียงระดับอุปจารสมาธิเท่านั้น (เกือบถึงปฐมฌาน แต่ยังไม่ถึง)**

หมวดที่ ๗ อรูปกรรมฐาน ๔

อรูปกรรมฐาน คือกรรมฐานที่ปราศจากรูปบัญญัติ เนื่องจากผู้ปฏิบัติต้องการจะเข้าถึงสมาธิในระดับอรูปฌาน (เหนือกว่าสมาธิในขั้นรูปฌานขึ้นไปอีก) ดังนั้น จึงต้องใช้ความว่างจากรูป (อรูปกรรมฐาน) มาเป็นอารมณ์ ผู้ที่จะเจริญอรูปกรรมฐานได้นั้น จะต้องได้ปัญจมฌาน (รูปฌานระดับที่ ๕) มาแล้ว และ**มีวสีภาวะ คือ มีความแคล่วคล่องและชำนาญในการเข้า - ออกฌานและตั้งมั่นอยู่ในรูปฌานทั้ง ๕ เป็นอย่างดีแล้วจึงจะสามารถเจริญอรูปกรรมฐานต่อได้**

อรูปกรรมฐาน (อารมณ์อันปราศจากรูป) ที่ใช้เพ่ง มี ๔ อย่าง ได้แก่

๑. กสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัติ เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน (อรูปฌานขั้นที่ ๑)

๒. อากาสานัญจายตนฌาน<u>จิต</u> (อรูปฌานจิตขั้นที่ ๑) เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึง วิญญาณัญจายตนฌาน (อรูปฌานขั้นที่ ๒)

๓. นัตถิภาวบัญญัติ เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนฌาน (อรูปฌานขั้นที่ ๓)

๔. อากิญจัญญายตนฌาน<u>จิต</u> (อรูปฌานจิตขั้นที่ ๓) เป็นอรูปกรรมฐานที่ใช้เพ่งเพื่อเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (อรูปฌานขั้นที่ ๔)

(รายละเอียดเกี่ยวกับอรูปกรรมฐานจะอธิบายอีกครั้งในหัวข้อ "อรูปาวจรจิต ๑๒" ในหน้า ๑๑๙ – ๑๒๐)

นิวรณ์ ๕ : ธรรมอันเป็นอุปสรรคต่อการทำฌาน ๕ ประการ

ในการเจริญสมถกรรมฐานเพื่อให้ได้ฌานจิตเกิดขึ้นนั้น จะมีธรรมที่คอยขัดขวางไม่ให้ฌานจิตเกิดขึ้นได้ เรียกว่า นิวรณ์ มี ๕ ประการ ได้แก่

๑. กามฉันทนิวรณ์ (กา-มะ-ฉัน-ทะ-นิ-วอน) คือความยินดีติดใจในกามคุณอารมณ์ ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสทางกายที่ให้ความสุข เมื่อใดที่ยังหลงเพลิดเพลินติดใจในสิ่งเหล่านี้ ยังต้องการสิ่งเหล่านี้ จิตจะไม่สามารถเข้าถึงฌานได้

๒. พยาปาทนิวรณ์ (พะ-ยา-ปา-ทะ-นิ-วอน) คือความมุ่งปองร้ายผู้อื่น เปรียบเหมือนน้ำที่เดือดพล่าน ถ้าจิตครุ่นคิดปองร้ายผู้อื่น ฌานจิต จะเกิดไม่ได้

๓. ถีนมิทธนิวรณ์ (ถี-นะ-มิด-ทะ-นิ-วอน) คือความหดหู่ ความท้อถอยไม่ใส่ใจต่ออารมณ์ที่เพ่งนั้น เปรียบเหมือนน้ำที่มีจอกมีแหนปิดบังอยู่ ถ้าจิตใจเกิดความท้อถอยไม่ใส่ใจต่ออารมณ์ที่กำลังเพ่ง ฌานจิตย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

๔. อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (อุด-ทัด-จะ-กุก-กุด-จะ-นิ-วอน) คือความคิดฟุ้งซ่าน ความร้อนใจ ความกระวนกระวายใจ ซึ่งเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกลมพัดกระเพื่อมอยู่เสมอ ถ้าจิตยังมีอาการดังกล่าว ฌานจิตย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

๕. วิจิกิจฉานิวรณ์ (วิ-จิ-กิด-ฉา-นิ-วอน) คือความลังเลสงสัยเกี่ยวกับการปฏิบัติ เปรียบเหมือนน้ำที่ขุ่นเป็นตม ถ้าเกิดลังเลไม่แน่ใจอยู่ตราบใด ก็จะเป็นเหตุให้เข้าถึงฌานไม่ได้

องค์ฌาน

องค์ฌาน คือ องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ฌานจิตเกิดขึ้นได้ เพราะจะทำหน้าที่ข่มนิวรณ์ทั้ง ๕ ที่เป็นอุปสรรคต่อฌาน

องค์ฌานมี ๕ ประการ ได้แก่

๑. วิตก คือ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เมื่อเริ่มต้นทำสมาธิจะต้องมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้เพ่ง เช่น ต้องการทำสมาธิโดยใช้กสิณ จิตจะต้องเพ่งอยู่ที่ดวงกสิณเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เมื่อใดที่จิตท้อถอยไม่ใส่ใจต่ออารมณ์ที่เพ่ง แสดงว่าขณะนั้นถีนมิทธนิวรณ์ (ความหดหู่ท้อถอยจากอารมณ์ที่เพ่ง) กำลังเกิดขึ้นทำให้จิตผละออกไปจากดวงกสิณ เมื่อเป็นเช่นนั้นจะต้องยกจิตให้กลับมาเพ่งดวงกสิณตามเดิม ตราบใดที่จิตไม่คลาดจากดวงกสิณ แสดงว่าขณะนั้นวิตกได้เกิดขึ้นโดยสมบูรณ์แล้ว และวิตกสามารถ**ข่มถีนมิทธนิวรณ์**ไว้ได้แล้ว

๒. วิจาร คือการประคองจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่เพ่งเพียงอย่างเดียว (ในตัวอย่างนี้คือดวงกสิณ) เมื่อวิตกยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ที่เพ่งแล้ว วิจารจะประคองจิตไม่ให้ผละออกไปจากอารมณ์ที่เพ่ง ในขั้นนี้อาจจะมีวิจิกิจฉานิวรณ์หรือความลังเลสงสัยเกี่ยวกับการปฏิบัติเกิดขึ้นและทำให้จิตผละออกไปจากอารมณ์ที่เพ่ง หากสามารถประคองจิตไม่ให้ผละออกไปจากอารมณ์ที่เพ่งและละความลังเลสงสัยเสียได้ แสดงว่าวิจารได้เกิดขึ้นโดยสมบูรณ์แล้วและวิจารสามารถ**ข่มวิจิกิจฉานิวรณ์**ไว้ได้แล้ว

แสดงความแตกต่างระหว่าง วิตก กับ วิจาร

วิตก เปรียบเสมือนการตีระฆัง

วิจาร เปรียบเสมือนกับเสียงกังวานของระฆังเมื่อถูกตี

อีกตัวอย่างหนึ่ง

วิตก เป็นการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ อุปมาเหมือนนกที่กำลังจะบินขึ้นไปในนภากาศจะต้องกระพือปีกทั้งสองข้างเพื่อพยุงตัวขึ้นไปในอากาศก่อน

ส่วนวิจาร เป็นการประคองจิตไว้ในอารมณ์ อุปมาเหมือนนกที่ขยับปีกเพียงเล็กน้อยก็สามารถบินว่อนอยู่ในอากาศได้

๓. ปีติ คือความปลาบปลื้มใจ อิ่มเอิบใจที่เกิดขึ้นในขณะเพ่งอารมณ์ เมื่อยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ (วิตก) และประคองจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ (วิจาร) โดยปราศจากการท้อถอยและลังเลสงสัย จิตย่อมเกิดความปลาบปลื้ม อิ่มเอิบใจในการกระทำเช่นนั้น ขณะที่จิตเกิดปีติปลาบปลื้มอิ่มเอิบใจอยู่นั้น จิตจะไม่มีความโกรธ ความอาฆาต ความพยาบาทหรือมุ่งร้ายผู้อื่น นั่นหมายถึงปีติสามารถ**ข่มพยาปาทนิวรณ์**ไว้ได้แล้ว

ปีติ มีอยู่ ๕ ลักษณะคือ

๑. ขุททกาปีติ (ขุด-ทะ-กา-ปี-ติ) เป็นความปลาบปลื้มเพียงเล็กน้อยที่สามารถทำให้ขนลุกชูชันได้

๒. ขณิกาปีติ (ขะ-นิ-กา-ปี-ติ) เป็นความปลาบปลื้มใจชั่วขณะหนึ่ง เมื่อขณิกาปีติเกิดขึ้นจะรู้สึกอิ่มเอิบไปทั่วร่างกาย อาการอิ่มเอิบนี้เกิดขึ้นชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น เหมือนสายฟ้าแลบและตั้งอยู่ไม่นาน

๓. โอกกันติกาปีติ (โอก-กัน-ติ-กา-ปี-ติ) เป็นความปลาบปลื้มที่ซึมซาบกระจายไปทั่วร่างกายเป็นระลอก ๆ บางครั้งถึงกับตัวโยกตัวโคลงเป็นระลอก

๔. อุพเพงคาปีติ (อุบ-เพง-คา-ปี-ติ) เป็นความปลาบปลื้มที่มีกำลัง เมื่อเกิดขึ้นแล้วร่างกายจะรู้สึกเบา หากมีกำลังมากสามารถทำให้กายลอยขึ้นได้

๕. ผรณาปีติ (ผะ-ระ-นา-ปี-ติ) เป็นความปลาบปลื้มที่แผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย ปีติประเภทนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะรู้สึกซาบซ่านอิ่มเอิบไปทั่วร่างกายและตั้งอยู่ได้นาน

ในบรรดาปีติทั้ง ๕ ลักษณะนี้ **ปีติที่เป็นองค์ฌานซึ่งสามารถประหาณพยาปาทนิวรณ์ได้นั้นต้องถึงขนาดผรณาปีติ** ส่วนปีติที่เหลืออีก ๔ ลักษณะยังมีสภาพหยาบและมีกำลังน้อย จึงไม่ใช่ปีติในองค์ฌาน

๔. สุข ในองค์ฌานหมายถึงความสุขใจ (โสมนัสเวทนา) เมื่อยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ และประคองจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ จนเกิดปีติขึ้นในขณะนั้นย่อมมีความสุขใจยิ่งนัก เมื่อเกิดความสุขและความสงบถึงขั้นนี้จิตย่อมปราศจากความฟุ้งซ่านรำคาญใจเป็นธรรมดา นั่นหมายถึงสุขที่เกิดขึ้นสามารถ**ข่มอุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์**ไว้ได้แล้ว

ความแตกต่างของ “ปีติ” และ “สุข”

ปีติ เป็นธรรมชาติที่มีความปลาบปลื้มในอารมณ์ เช่น ในการทำกุศล มีการให้ทาน เป็นต้น เมื่อเห็นพระสงฆ์มารับไทยทานกันเป็นจำนวนมากก็รู้สึกปลื้มปีติยินดี

สุข เป็นธรรมชาติที่เกิดจากการที่ได้เสวยอารมณ์อันน่าปรารถนา เช่น เวลาที่กระหายน้ำ เมื่อได้ดื่มน้ำแล้วก็จะรู้สึกสุขสบาย เมื่อร้อนแล้วได้เข้ามาในห้องแอร์ก็จะรู้สึกสุขสบาย

“ปีติ” เป็นสังขารขันธ์ ส่วน “สุข” เป็นเวทนาขันธ์

คัมภีร์อัฏฐสาลินี กล่าวว่า **“ปีติมีในที่ใด สุขก็มีในที่นั้น แต่สุขมีในที่ใด ไม่แน่ว่าปีติจะมีในที่นั้น”**

๕. เอกัคคตา (เอ-กัก-คะ-ตา) คือการที่จิตแน่วแน่อยู่ในอารมณ์ที่เพ่งอย่างจดจ่อเพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น เอกัคคตานี้จะทำหน้าที่**ข่มกามฉันทนิวรณ์** เพราะในขณะที่จิตเพ่งอยู่ในอารมณ์เดียวนั้น จิตจะไม่สนใจใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอีกต่อไป

เอกัคคตามี ๓ ระดับ คือ

๑. ขณิกสมาธิ เป็นสมาธิอันเกิดจากการที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวได้ ชั่วขณะหนึ่ง

๒. อุปจารสมาธิ เป็นสมาธิอันเกิดจากการที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวจนเกือบจะได้ฌาน

๓. อัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิอันเกิดจากการที่จิตตั้งมั่นหรือแนบแน่นอยู่ในอารมณ์ที่เพ่งอยู่เพียงอย่างเดียว ไม่ซัดส่ายไปไหน เพราะข่มนิวรณ์ทั้ง ๕ ได้แล้ว

เมื่อข่มนิวรณ์ทั้ง ๕ ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อฌานได้เมื่อใด เมื่อนั้นฌานจิตจะเกิดขึ้น (ได้ฌาน) แต่ถ้านิวรณ์ทั้ง ๕ ยังคงเหลืออยู่อย่างใดอย่างหนึ่งแม้เพียงอย่างเดียว ฌานจิตก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา จึงมีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นปัจจัยให้เกิดฌานจิต ดังนั้นจึงเรียกธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ว่าเป็น **องค์ฌาน** เพราะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ฌานจิตเกิดขึ้นได้ กล่าวโดยสรุปก็คือ

วิตก	ทำหน้าที่ **ข่มถีนมิทธนิวรณ์**
วิจาร	ทำหน้าที่ **ข่มวิจิกิจฉานิวรณ์**
ปีติ	ทำหน้าที่ **ข่มพยาปาทนิวรณ์**
สุข	ทำหน้าที่ **ข่มอุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์**
เอกัคคตา	ทำหน้าที่ **ข่มกามฉันทนิวรณ์**

การแบ่งระดับของรูปฌาน

จิตที่เป็นสมาธิในขั้นรูปฌานสามารถแบ่งได้เป็น ๕ ระดับ ที่เรียกว่า **ฌานปัญจกนัย** (ชาน-ปัน-จะ-กะ-นัย) แต่ละระดับมีองค์ฌานดังนี้

ปฐมฌาน มีองค์ฌาน	๕ คือ	วิตก	วิจาร	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
ทุติยฌาน ”	๔ คือ	-	วิจาร	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
ตติยฌาน ”	๓ คือ	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
จตุตถฌาน ”	๒ คือ	-	-	-	สุข	เอกัคคตา
ปัญจมฌาน ”	๒ คือ	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา

การแบ่งระดับสมาธิในขั้นรูปฌาน นอกจากจะแบ่งเป็น ๕ ระดับ (ฌานที่ ๑ ถึง ๕) ที่เรียกว่า "ฌานปัญจกนัย" แล้ว ยังมีการแบ่งอีกลักษณะหนึ่งคือแบ่งออกเป็น ๔ ระดับ (ฌานที่ ๑ ถึง ๔) ที่เรียกว่า **ฌานจตุกกนัย** (ชาน-จะ-ตุก-กะ-นัย)

เมื่อแบ่งเป็น ๔ ระดับ แต่ละระดับจะมีองค์ฌานดังนี้

ฌาน ๑ (ปฐมฌาน) มีองค์ฌาน	๕ คือ	วิตก	วิจาร	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
ฌาน ๒ (ทุติยฌาน) ”	๓ คือ	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
ฌาน ๓ (ตติยฌาน) ”	๒ คือ	-	-	-	สุข	เอกัคคตา
ฌาน ๔ (จตุตถฌาน) ”	๒ คือ	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา

ที่ท่านแสดงไว้เป็น ๒ แบบ คือ ๔ ระดับ และ ๕ ระดับ เพราะผลของการปฏิบัติจะขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคล กล่าวคือ หากเป็น**บุคคลที่ปฏิบัติแล้วได้ผลเร็ว (ติกขบุคคล)** จะสามารถละวิตก วิจารได้ในเวลาเดียวกัน ระดับฌานจึงมีเพียง ๔ เท่านั้น

แต่หากเป็น**บุคคลที่ปฏิบัติแล้วได้ผลช้า (มันทบุคคล)** จะละวิตกได้เพียงอย่างเดียวก่อน เมื่อปฏิบัติต่อไปอีกจึงจะละวิจารได้ในภายหลัง ทำให้ต้องเพิ่มการแบ่งระดับฌานจาก ๔ เป็น ๕

สภาวะที่เกิดในฌานแต่ละระดับ (กรณีฌานปัญจกนัย)

ฌาน ๑ (ปฐมฌาน) เป็นฌานที่เกิดขึ้นก่อนฌานอื่น ๆ ปฐมฌานนี้ต้องอาศัยองค์ฌานครบทั้ง ๕ เพื่อทำหน้าที่ข่มนิวรณ์ทั้ง ๕ องค์ฌานทั้ง ๕ นี้จะเกิดพร้อมกันและทำหน้าที่ข่มนิวรณ์พร้อมกันด้วย

ฌาน ๒ (ทุติยฌาน) เมื่อฝึกจิตให้เข้าฌาน ๑ จนคล่องแคล่วชำนิชำนาญแล้วจิตย่อมเกาะอยู่กับอารมณ์กรรมฐานแนบแน่นขึ้นจึงไม่ต้องอาศัยวิตกยกจิตขึ้นสู่อารมณ์อีกต่อไป ระดับของสมาธิจะพัฒนาขึ้นจากฌาน ๑ เป็นฌาน ๒ โดยมีองค์ฌานเหลือเพียง ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

ฌาน ๓ (ตติยฌาน) เมื่อฝึกจิตจนเข้าฌาน ๒ ได้คล่องแคล่วชำนิชำนาญแล้วย่อมเห็นโทษของวิจารว่ามีสภาพหยาบไม่คงทน จึงพยายามปฏิบัติเพื่อละวิจาร เมื่อละได้แล้วระดับของสมาธิจะพัฒนาขึ้นจากฌาน ๒ เป็นฌาน ๓ โดยมีองค์ฌานเหลือเพียง ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา

ฌาน ๔ (จตุตถฌาน) เมื่อฝึกจิตจนเข้าฌาน ๓ ได้คล่องแคล่วชำนิชำนาญแล้วย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในฌาน ๓ พร้อมกับพิจารณาเห็นว่าปีติที่เกิดในฌาน ๓ (ความปลาบปลื้มซาบซ่านทั้งกายและใจ) ยังเป็นสภาพที่หยาบอยู่ หากประสงค์จะได้ฌานที่ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก ก็ไม่ควรจะติดอยู่กับปีติเช่นนี้ จึงพยายามปฏิบัติเพื่อละปีติ เมื่อละได้แล้วระดับของสมาธิจะพัฒนาขึ้นจากฌาน ๓ เป็นฌาน ๔ โดยเหลือองค์ฌานเพียง ๒ คือ สุขกับเอกัคคตา

ฌาน ๕ (ปัญจมฌาน) เมื่อฝึกจิตจนเข้าฌาน ๔ ได้คล่องแคล่วชำนิชำนาญแล้ว ผู้ที่ต้องการจะเจริญไปถึงฌาน ๕ (อันเป็นฌานสุดท้ายในขั้นรูปฌาน) ผู้ปฏิบัติต้องพิจารณาเห็นโทษของสุข (สุขในที่นี้ หมายถึง

โสมนัสเวทนาอันเป็นสุขทางใจ) ว่ายังมีสภาพหยาบอยู่ จึงพยายามปล่อยวางสุข (โสมนัสเวทนา) โดยไม่ใส่ใจในสุขอันประณีตนั้น พยายามวางใจให้เป็นกลาง จึงไม่มีทั้งทุกข์ (ทางใจ) และสุข (ทางใจ) เข้ามาปรากฏเลย เวทนา (ความรู้สึก) จึงเปลี่ยนจากโสมนัสเวทนาเป็นอุเบกขาเวทนา (ไม่สุขไม่ทุกข์) <u>ทำให้องค์ฌานเปลี่ยนเป็นอุเบกขากับเอกัคคตา</u>

รูปาวจรกุศลจิต ๕ คือ จิตที่เกิดขึ้นทางมโนทวารของบุคคลที่กำลังอยู่ในรูปฌานขั้นที่ ๑ ถึง ๕

จิตที่เริ่มเพ่งอารมณ์กรรมฐานในตอนแรกก็คือ มหากุศลจิต สมาธิที่ประกอบกับมหากุศลจิตจะพัฒนาไปสูงสุดจนถึง**อุปจารสมาธิ** (ระดับที่เกือบจะถึงฌาน แต่ยังไม่ถึง) เมื่อเจริญสมาธิจนแนบแน่นถึงขั้น**อัปปนาสมาธิ** จิตจะพัฒนาขึ้นโดยเปลี่ยนจากมหากุศลจิตเป็นรูปาวจรกุศลจิตระดับปฐมฌานที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ (จิตหมายเลข ๕๕)

เมื่อฝึกจิตให้เข้าปฐมฌานจนคล่องแคล่วชำนิชำนาญแล้ว จิตก็สามารถจะพัฒนาขึ้นสู่ทุติยฌาน (จิตหมายเลข ๕๖) ตติยฌาน (จิตหมายเลข ๕๗) จตุตถฌาน (จิตหมายเลข ๕๘) และปัญจมฌาน (จิตหมายเลข ๕๙)

รูปาวจรกุศลจิตมีทั้งหมด ๕ ดวง ได้แก่

รูปาวจรจิต ๑๕						
	๕๕	๕๖	๕๗	๕๘	๕๙	รูปาวจรกุศลจิต ๕
	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓	๑๔	รูปาวจรวิปากจิต ๕
	๑๕	๑๖	๑๗	๑๘	๑๙	รูปาวจรกิริยาจิต ๕

จิตหมายเลข ๕๕ ปฐมฌานกุศลจิต (ปะ-ถะ–มะ-ชาน-กุ-สน-ละ-จิต) เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๕๖ ทุติยฌานกุศลจิต (ทุ-ติ-ยะ-ชาน-กุ-สน-ละ-จิต) เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๕๗ ตติยฌานกุศลจิต (ตะ-ติ-ยะ-ชาน-กุ-สน-ละ-จิต) เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๕๘ จตุตถฌานกุศลจิต (จะ-ตุด-ถะ-ชาน-กุ-สน-ละ-จิต) เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๕๙ ปัญจมฌานกุศลจิต (ปัน-จะ-มะ-ชาน-กุ-สน-ละ-จิต) เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อภิญญา

อภิญญา แปลว่า ความรู้ยิ่ง ความรู้ชั้นสูง ความรู้พิเศษ ในเรื่องทั้ง ๖ เรียกว่า อภิญญา ๖ ได้แก่

๑. **อิทธิวิธิ** (อิด-ทิ-วิ-ทิ) แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

๒. **ทิพพโสต** (ทิบ-พะ-โส–ตะ) หูทิพย์

๓. **เจโตปริยญาณ** (เจ-โต-ปะ-ริ-ยะ-ยาน) ญาณที่ทายใจผู้อื่นได้

๔. **ปุพเพนิวาสานุสติญาณ** (ปุบ-เพ-นิ-วา-สา-นุ-สะ-ติ-ยาน) ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้

๕. **ทิพพจักขุ** (ทิบ-พะ-จัก-ขุ) ตาทิพย์

๖. **อาสวักขยญาณ** (อา-สะ-วัก-ขะ-ยะ-ยาน) ญาณที่ทำให้อาสวะกิเลสสิ้นไป

อภิญญา แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ โลกุตตรอภิญญา และโลกียอภิญญา

โลกุตตรอภิญญา มีเพียงอย่างเดียวคือ **อาสวักขยญาณ** เป็นความรู้ยิ่งที่ทำให้สิ้นอาสวะกิเลส องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกในอรหัตตมรรคจิต เป็นอภิญญาที่ไม่ต้องอาศัยรูปาวจรปัญจมฌานเป็นบาท (เป็นที่ตั้งให้เกิดขึ้น)

โลกียอภิญญา เป็นอภิญญาที่ต้องอาศัยรูปาวจรปัญจมฌานเป็นบาท สำหรับปุถุชน พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีจะใช้ปัญจมฌานกุศลจิต (จิตหมายเลข ๕๙) เป็นบาทในการทำอภิญญา ส่วนพระอรหันต์จะใช้ปัญจมฌานกิริยาจิต (จิตหมายเลข ๖๙) เป็นบาทในการทำอภิญญา

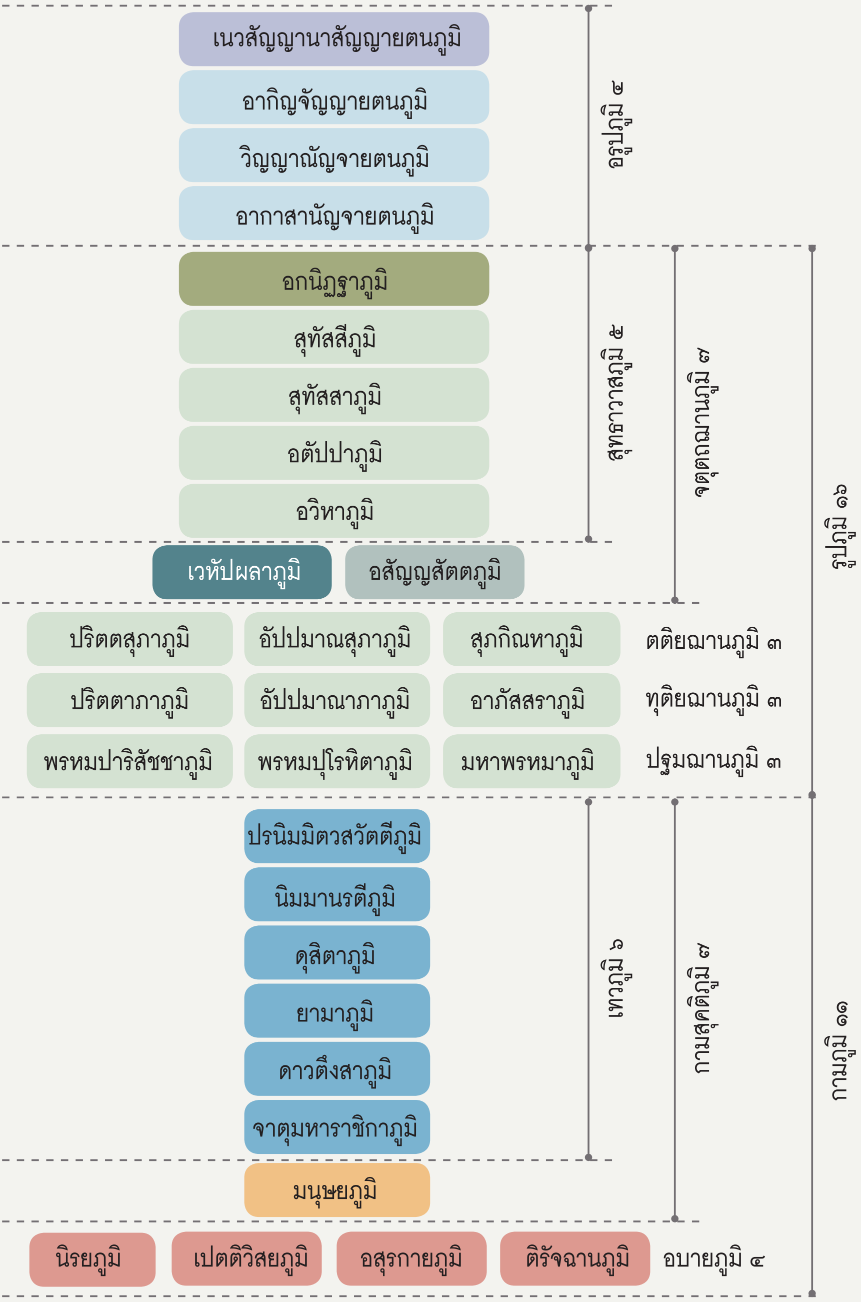
ผู้ที่จะทำอภิญญาได้นั้นส่วนใหญ่จะต้องเป็นผู้ที่ชำนาญในฌานสมาบัติทั้ง ๙ คือ รูปฌาน ๕ และอรูปฌาน ๔ มาแล้วเป็นอย่างดี มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้แค่ปัญจมฌานแต่ก็สามารถทำอภิญญาได้

ผู้ที่ได้ฌานสมาบัติทั้ง ๙ แล้วก็มิใช่ว่าจะได้อภิญญาในทันที แต่จะต้องผ่านกระบวนการฝึกฝนเพื่อให้เกิดอภิญญาแต่ละอย่างอีกหลายขั้นตอน (รายละเอียดเรื่องนี้จะอธิบายอีกครั้งในปริจเฉท ๙ กัมมัฏฐานสังคหวิภาค)

กลุ่มที่ ๒ รูปาวจรวิปากจิต ๕

รูปาวจรวิปากจิต ๕ (รู-ปา-วะ-จะ-ระ-วิ-ปา-กะ-จิต) **คือจิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิต ๕** ทำหน้าที่นำบุคคลที่ได้ฌานในระดับต่าง ๆ ไปเกิด (ปฏิสนธิ) เป็นรูปพรหมในรูปภูมิ ๑๕ (ถ้าฌานไม่เสื่อม) ยกเว้นอสัญญสัตตภูมิ (อะ-สัน-ยะ-สัด-ตะ-พูม) หรือที่รู้จักกันในชื่อ พรหมลูกฟัก ซึ่งเป็นกัมมชรูปปฏิสนธิ (ไม่มีปฏิสนธิวิญญาณ) (ดูรูปภพภูมิในหน้าถัดไป) นอกจากนี้ยังทำหน้าที่เป็นภวังค์เพื่อรักษาภพชาติความเป็นรูปพรหม ให้ดำรงอยู่ได้จนกว่าจะหมดอายุในภพนั้น และยังทำหน้าที่จุติ (ตาย) จากภพนั้น ๆ ด้วย (เรื่องภพภูมิต่าง ๆ จะอธิบายโดยละเอียดในปริจเฉทที่ ๕ วิถีมุตตสังคหวิภาค)

ภพภูมิแห่งการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ รวม ๓๑ ภูมิ

รูปาวจรวิปากจิตมีทั้งหมด ๕ ดวง ได้แก่

รูปาวจรจิต ๑๕

๕๕	๕๖	๕๗	๕๘	๕๙	รูปาวจรกุศลจิต ๕
๖๐	๖๑	๖๒	๖๓	๖๔	รูปาวจรวิปากจิต ๕
๖๕	๖๖	๖๗	๖๘	๖๙	รูปาวจรกิริยาจิต ๕

จิตหมายเลข ๖๐ ปฐมฌานวิปากจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา จะนำบุคคลที่ได้ปฐมฌานไปเกิดและรักษาภพชาติความเป็นรูปพรหมในปฐมฌานภูมิ ๓ อีกทั้งทำหน้าที่ตาย (จุติ) จากปฐมฌานภูมิ ๓

จิตหมายเลข ๖๑ ทุติยฌานวิปากจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา จะนำบุคคลที่ได้ทุติยฌานไปเกิดและรักษาภพชาติความเป็นรูปพรหมในทุติยฌานภูมิ ๓ อีกทั้งทำหน้าที่ตาย (จุติ) จากทุติยฌานภูมิ ๓

จิตหมายเลข ๖๒ ตติยฌานวิปากจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา จะนำบุคคลที่ได้ตติยฌานไปเกิดและรักษาภพชาติความเป็นรูปพรหม ในทุติยฌานภูมิ ๓ อีกทั้งทำหน้าที่ตาย (จุติ) จากทุติยฌานภูมิ ๓

จิตหมายเลข ๖๓ จตุตถฌานวิปากจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา จะนำบุคคลที่ได้จตุตถฌานไปเกิดและรักษาภพชาติความเป็นรูปพรหมในตติยฌานภูมิ ๓ อีกทั้งทำหน้าที่ตาย (จุติ) จากตติยฌานภูมิ ๓

จิตหมายเลข ๖๔ ปัญจมฌานวิปากจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คืออุเบกขา เอกัคคตา จะนำบุคคลที่ได้ปัญจมฌานไปเกิดและรักษาภพชาติความเป็นรูปพรหมในจตุตถฌานภูมิ ๖ อีกทั้งทำหน้าที่ตาย (จุติ) จากจตุตถฌานภูมิ ๖ **(ไม่รวมอสัญญสัตตภูมิ เนื่องจากอสัญญสัตตภูมิเป็นภูมิที่มีแต่รูปขันธ์จึงไม่ต้องอาศัยนามขันธ์นำเกิดและรักษาภพชาติ)**

รูปาวจรกุศลจิตเป็นเหตุให้รูปาวจรวิปากจิตเกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ ในภูมิต่าง ๆ ดังนี้

ปฐมฌานกุศล	ให้ผลเป็นปฐมฌานวิบาก	ทำหน้าที่	ปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ ในปฐมฌานภูมิ ๓
ทุติยฌานกุศล	ให้ผลเป็นทุติยฌานวิบาก	ทำหน้าที่	} ปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ
ตติยฌานกุศล	ให้ผลเป็นตติยฌานวิบาก	ทำหน้าที่	} ในทุติยฌานภูมิ ๓
จตุตถฌานกุศล	ให้ผลเป็นจตุตถฌานวิบาก	ทำหน้าที่	ปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ ในตติยฌานภูมิ ๓
ปัญจมฌานกุศล	ให้ผลเป็นปัญจมฌานวิบาก	ทำหน้าที่	ปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ ในจตุตถฌานภูมิ ๖

นั่นคือ รูปาวจรกุศลจิต เป็นเหตุ > รูปาวจรวิปากจิต เป็นผล

ข้อสังเกต

ทุติยฌานวิปากจิต และตติยฌานวิปากจิต จะนำเกิดในทุติยฌานภูมิเหมือนกัน เพราะวิตกและวิจารมีสภาพใกล้เคียงกัน ดังนั้น เมื่อละวิตกได้แต่ละวิจารไม่ได้ หรือละได้ทั้งวิตกและวิจาร ก็คงให้ผลไปเกิดในทุติยฌานภูมิเช่นเดียวกัน

ส่วนผู้ที่ไปเกิดในสุทธาวาสภูมิ ๕ จะต้องเป็นพระอนาคามีบุคคลที่ได้รูปปัญจมฌาน และมีอินทรีย์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งแก่กล้า (รายละเอียดเรื่องนี้จะอธิบายอีกครั้งในปริจเฉทที่ ๕)

กลุ่มที่ ๓ รูปาวจรกิริยาจิต ๕

รูปาวจรกิริยาจิต ๕ (รู-ปา-วะ-จะ-ระ-กิ-ริ-ยา-จิต) คือ จิตที่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์ที่กำลังเข้ารูปฌาน (ฌาน ๑ - ๕) รูปาวจรกุศลกับรูปาวจรกิริยา มีสภาวะเหมือนกันทุกประการ เพียงแต่รูปาวจรกุศลเกิดขึ้นกับปุถุชน และพระเสกขบุคคล (พระเสกขบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี) ส่วนรูปาวจรกิริยาจะเกิดกับพระอรหันต์เท่านั้น (ในขณะที่ท่านเข้าฌาน) และเนื่องจากเป็นกิริยาจิตจึงเป็นกรรมที่จะไม่ส่งผลในชาติต่อไป (ไม่นำเกิดเป็นรูปพรหมในชาติต่อไป) ฌานจิตของพระอรหันต์เรียกว่า **รูปาวจรกิริยาจิต มี ๕ ระดับ (จิตหมายเลข ๖๕ - ๖๙)**

รูปาวจรจิต ๑๕						
	๕๕	๕๖	๕๗	๕๘	๕๙	รูปาวจรกุศลจิต ๕
	๖๐	๖๑	๖๒	๖๓	๖๔	รูปาวจรวิปากจิต ๕
	๖๕	๖๖	๖๗	๖๘	๖๙	**รูปาวจรกิริยาจิต ๕**

จิตหมายเลข ๖๕ ปฐมฌานกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๖๖ ทุติยฌานกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๖๗ ตติยฌานกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๖๘ จตุตถฌานกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๖๙ ปัญจมฌานกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อรูปาวจรจิต ๑๒

โยคีบุคคลผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานจนได้รูปฌาน ๕ แล้ว หากประสงค์จะได้ฌานสมาบัติที่ละเอียดประณีตยิ่งขึ้นไปอีกจะต้องเจริญสมาธิขั้นสูง (อรูปฌาน) โดยเพ่งอารมณ์อันปราศจากรูป (อรูปกรรมฐาน)

อรูปาวจรจิต ๑๒ เป็นฌานจิตในระดับปัญจมฌานทั้งหมด เพราะองค์ฌานของอรูปฌานประกอบด้วย อุเบกขา เอกัคคตา เช่นเดียวกับองค์ฌานของปัญจมฌาน (รูปฌานระดับ ๕)

องค์ฌานของรูปฌานทั้ง ๕ และอรูปฌานทั้ง ๔

ปฐมฌาน	มีองค์ฌาน ๕ ได้แก่	วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
ทุติยฌาน	มีองค์ฌาน ๔ ได้แก่	วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
ตติยฌาน	มีองค์ฌาน ๓ ได้แก่	ปีติ สุข เอกัคคตา
จตุตถฌาน	มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่	สุข เอกัคคตา
ปัญจมฌาน	มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่	อุเบกขา เอกัคคตา
อากาสานัญจายตนฌาน	มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่	อุเบกขา เอกัคคตา
วิญญาณัญจายตนฌาน	มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่	อุเบกขา เอกัคคตา
อากิญจัญญายตนฌาน	มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่	อุเบกขา เอกัคคตา
เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน	มีองค์ฌาน ๒ ได้แก่	อุเบกขา เอกัคคตา

ความแตกต่างของอรูปาวจรจิตแต่ละระดับจะต่างกันที่อารมณ์ มิใช่ต่างกันที่องค์ฌาน กล่าวคือ

อรูปฌานระดับ ๑ คือ อากาสานัญจายตนฌาน (อา-กา-สา-นัน-จา-ยะ-ตะ-นะ-ชาน) มีกสิณุคฆาฏิมากาสบัญญัติ (กะ-สิ-นุก-คา-ติ-มา-กา-สะ-บัน-หยัด) เป็นอารมณ์กรรมฐาน

อรูปฌานระดับ ๒ คือ วิญญาณัญจายตนฌาน (วิน-ยา-นัน-จา-ยะ-ตะ-นะ-ชาน) มีอากาสานัญจายตนฌานจิตเป็นอารมณ์กรรมฐาน

อรูปฌานระดับ ๓ คือ อากิญจัญญายตนฌาน (อา-กิน-จัน-ยา-ยะ-ตะ-นะ-ชาน) มีนัตถิภาวบัญญัติ (นัด-ถิ-พา-วะ-บัน-หยัด) เป็นอารมณ์กรรมฐาน

อรูปฌานระดับ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (เน-วะ-สัน-ยา-นา-สัน-ยา-ยะ-ตะ-นะ-ชาน) มีอากิญจัญญายตนฌานจิตเป็นอารมณ์กรรมฐาน

ขยายความ

อรูปฌานระดับ ๑ ชื่อว่าอากาสานัญจายตนฌาน ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะเข้าอรูปฌานระดับ ๑ จะต้องไม่พะวงถึงนิมิตที่เป็นองค์กสิณอีกต่อไป คือ ให้ทิ้งอารมณ์ของปัญจมฌาน และ**หันมาใส่ใจในความว่างเปล่าของอากาศอย่างไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์** อารมณ์เช่นนี้เรียกว่า **กสิณุคฆาฏิมา–กาสบัญญัติ** (กะ-สิ-นุก-คา-ติ-มา-กา-สะ-บัน-หยัด) เรียกสั้น ๆ ว่า **อากาสบัญญัติ** เมื่อละองค์กสิณที่เป็นรูปบัญญัติได้เด็ดขาดเมื่อใด ความว่างเปล่าของอากาศอย่างไม่มีที่สุด (อากาสบัญญัติ) จะมาปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นแทน **จิตที่มีอากาสบัญญัติเป็นอารมณ์ชื่อว่า "อากาสานัญจายตนฌานจิต"** ระดับสมาธิที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตดวงนี้คืออรูปฌานระดับ ๑

อรูปฌานระดับ ๒ ชื่อว่าวิญญาณัญจายตนฌาน ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะเข้าอรูปฌานระดับ ๒ จะต้องพยายาม**พรากใจออกจากอากาสบัญญัติ** คือ ให้ทิ้งอารมณ์ของอรูปฌาน ๑ และ**น้อมนำเอาอากาสานัญจายตนฌานจิตมาเป็นอารมณ์แทน** เมื่อจิตสามารถทิ้งอากาสบัญญัติได้เด็ดขาดเมื่อใด อากาสานัญจายตนฌานจิตก็จะปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นแทน **จิตที่มีอากาสานัญจายตนฌานจิตเป็นอารมณ์ชื่อว่า "วิญญาณัญจายตนฌานจิต"** ระดับสมาธิที่เกิดพร้อมกับจิตดวงนี้ คือ อรูปฌานระดับ ๒

อรูปฌานระดับ ๓ ชื่อว่าอากิญจัญญายตนฌาน ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะเข้าอรูปฌานระดับ ๓ จะต้องพยายาม**ผละจากการยึดอากาสานัญจายตนฌานจิต**มาเป็นอารมณ์ คือให้ทิ้งอารมณ์ของอรูปฌาน ๒ ด้วยการ**หน่วงเอานัตถิภาวบัญญัติ** (นัด-ถิ-พา-วะ-บัน-หยัด) **หรือ อภาวบัญญัติ** (อะ-พา-วะ-บัน-หยัด) คือ**ความไม่มีอะไรมาเป็นอารมณ์** เมื่อเจริญภาวนาจนอากาสานัญจายตนฌานจิตที่เป็นอารมณ์กรรมฐานสูญหายไปจากใจในเวลาใดเวลานั้น **นัตถิกิญจิ** (นัด-ถิ-กิน-จิ) คือ สภาวะนิดหนึ่งก็ไม่มี หน่อยหนึ่งก็ไม่มี จะมาปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นแทน **จิตที่มีนัตถิกิญจิเป็นอารมณ์ชื่อว่า "อากิญจัญญายตนฌานจิต"** ระดับสมาธิที่เกิดพร้อมกับจิตดวงนี้คือ อรูปฌานระดับ ๓

อรูปฌานระดับ ๔ ชื่อว่าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ผู้ปฏิบัติที่ต้องการจะเข้าอรูปฌานระดับ ๔ จะต้องพยายาม**พรากใจออกจากนัตถิภาวบัญญัติ** คือให้ทิ้งอารมณ์ของอรูปฌาน ๓ และพยายาม**หน่วงเอาอากิญจัญญายตนฌานจิตมาเป็นอารมณ์แทนนัตถิภาวบัญญัติ** เมื่อเจริญภาวนาจนนัตถิภาวบัญญัติสูญหายไปจากใจในเวลาใดเวลานั้น อากิญจัญญายตนฌานจิตจะมาปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นแทน **จิตที่มีอากิญจัญญายตนฌานจิตเป็นอารมณ์เรียกว่า "เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต"**

เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เป็นฌานระดับสูงสุดของอรูปฌาน ๔ และสูงสุดในบรรดาฌานสมาบัติทั้ง ๙ ด้วย

อรูปาวจรจิต ๑๒ แบ่งเป็น ๓ กลุ่มย่อย ได้แก่

๑. **อรูปาวจรกุศลจิต ๔** จิตที่เกิดขึ้นในขณะที่โยคีบุคคล (ยกเว้นพระอรหันต์) กำลังเข้าอรูปฌาน ๑ - ๔

๒. **อรูปาวจรวิปากจิต ๔** จิตที่เป็นวิบาก (ผล) ของอรูปฌาน ๑ - ๔

๓. **อรูปาวจรกิริยาจิต ๔** จิตของพระอรหันต์ที่กำลังเข้าอรูปฌาน ๑ - ๔

กลุ่มที่ ๑ อรูปาวจรกุศลจิต ๔

อรูปาวจรจิต ๑๒					
	๗๐	๗๑	๗๒	๗๓	อรูปาวจรกุศลจิต ๔
	๗๔	๗๕	๗๖	๗๗	อรูปาวจรวิปากจิต ๔
	๗๘	๗๙	๘๐	๘๑	อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

อรูปาวจรกุศลจิตเป็นจิตที่เกิดกับโยคีบุคคลผู้ที่กำลังเจริญสมถภาวนาอยู่ในอรูปฌาน มีจำนวน ๔ ดวง คือ

จิตหมายเลข ๗๐ อากาสานัญจายตนกุศลจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่บุคคลกำลังเข้าอรูปฌานระดับ ๑ โดยมีอากาศที่ว่างเปล่าอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

จิตหมายเลข ๗๑ วิญญาณัญจายตนกุศลจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่บุคคลกำลังเข้าอรูปฌานระดับ ๒ โดยหน่วงอากาสานัญจายตนกุศลจิตมาเป็นอารมณ์

จิตหมายเลข ๗๒ อากิญจัญญายตนกุศลจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่บุคคลกำลังเข้าอรูปฌานระดับ ๓ โดยมีความว่างอันปราศจากบัญญัติใด ๆ (นัตถิภาวบัญญัติ หรือ อภาวบัญญัติ) เป็นอารมณ์

จิตหมายเลข ๗๓ เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่บุคคลกำลังเข้าอรูปฌานระดับ ๔ โดยหน่วงอากิญจัญญายตนกุศลจิตมาเป็นอารมณ์

ผู้ที่ต้องการทำอรูปฌานมี ๒ พวก คือ

๑. พวกที่เห็นว่ารูปกายเป็นเหตุแห่งทุกข์ เพราะมีความแก่ชรา มีความเสื่อมโทรม มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน มีความหิวกระหาย ต้องเผชิญกับความเย็นความร้อน ต้องคอยปรนนิบัติในเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และต้องเผชิญกับทุกข์ภัยนานาประการ ฯลฯ หากปราศจากรูปร่างกายเมื่อใด ทุกข์เหล่านี้ก็ไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้ เพราะไม่มีที่ให้เกิด จึงทำให้เกิดความเบื่อหน่ายในรูปร่างกาย ปรารถนาจะเป็นบุคคลที่ไม่มีรูป มีแต่จิตใจเท่านั้น (ปรารถนาไปเกิดในภูมิที่ไม่มีรูป หรืออรูปภูมิ) ซึ่งผู้ที่จะไปเกิดในอรูปภูมิได้นั้นจะต้องเจริญสมาธิภาวนาจนถึงขั้นอรูปฌาน

๒. อีกพวกหนึ่งไม่ได้คิดถึงโทษภัยของรูปร่างกายเหมือนพวกแรก แต่เห็นว่าฌานที่ใช้รูปเป็นอารมณ์ (รูปฌาน) หยาบกว่าฌานที่ไม่ใช้รูปเป็นอารมณ์ (อรูปฌาน) อรูปฌานจึงมีกำลังมั่นคงและประณีตกว่ารูปฌาน บุคคลกลุ่มนี้จึงเจริญสมาธิภาวนาเพื่อต่อยอดจากขั้นรูปฌานไปสู่ขั้นอรูปฌาน

กลุ่มที่ ๒ อรูปาวจรวิปากจิต ๔

อรูปาวจรจิต ๑๒

๗๐	๗๑	๗๒	๗๓	อรูปาวจรกุศลจิต ๔
๗๔	๗๕	๗๖	๗๗	อรูปาวจรวิปากจิต ๔
๗๘	๗๙	๘๐	๘๑	อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

อรูปาวจรวิปากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศลจิต ทำหน้าที่นำบุคคลที่ได้อรูปฌานระดับต่าง ๆ ไปเสวยผลในอรูปภูมิ โดยทำหน้าที่ปฏิสนธิ (นำเกิด) และทำหน้าที่ภวังค์เพื่อรักษาภพชาติความเป็นอรูปพรหมในชั้นนั้น ๆ จนสิ้นอายุขัย ในวาระสุดท้ายจะทำหน้าที่จุติ (ตาย) จากอรูปภพนั้น ๆ ด้วย

อรูปาวจรวิปากจิต ๔ มีสภาวะตรงตามอรูปาวจรกุศลจิตทุกประการ ดังนี้

จิตหมายเลข ๗๔ อากาสานัญจายตนวิปากจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๗๕ วิญญาณัญจายตนวิปากจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๗๖ อากิญจัญญายตนวิปากจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

จิตหมายเลข ๗๗ เนวสัญญานาสัญญายตนวิปากจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อรูปาวจรวิปากจิต ๔ ดวงนี้ จะนำเกิดในอรูปภูมิ ๔ เท่านั้น กล่าวคือ

อากาสานัญจายตนวิปากจิต → นำเกิดในอากาสานัญจายตนภูมิ
วิญญาณัญจายตนวิปากจิต → นำเกิดในวิญญาณัญจายตนภูมิ
อากิญจัญญายตนวิปากจิต → นำเกิดในอากิญจัญญายตนภูมิ
เนวสัญญานาสัญญายตนวิปากจิต → นำเกิดในเนวสัญญา-นาสัญญายตนภูมิ

อรูปาวจรวิปากจิตทั้ง ๔ จะทำกิจ ๓ ประการ คือ

๑. **นำเกิด**ในอรูปภูมิใดอรูปภูมิหนึ่งตามระดับของอรูปฌานที่ได้
๒. **รักษาภพชาติ**ความเป็นอรูปพรหมในภูมินั้น ๆ จนหมดอายุขัย
๓. **จุติ (ตาย)** จากอรูปพรหมในภูมินั้น ๆ เมื่อหมดอายุขัย

นั่นคือ รูปาวจรกุศลจิต **เป็นเหตุ** > รูปาวจรวิปากจิต **เป็นผล**

กลุ่มที่ ๓ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

เป็นจิตที่เกิดกับพระอรหันต์ในขณะที่ท่านกำลังเข้าอรูปฌาน เพราะการกระทำใด ๆ ของท่านจะไม่มีวิบากอีกต่อไป จึงเรียกจิตทุกประเภทที่เกิดกับพระอรหันต์ว่า **กิริยาจิต** โดยสภาวะแล้วอรูปาวจรกิริยาจิตกับอรูปาวจรกุศลจิตนั้นเหมือนกันทุกประการ แต่ที่ต่างกันก็คืออรูปาวจรกิริยาจิตเกิดกับพระอรหันต์เท่านั้น ส่วนอรูปาวจรกุศลจิตเกิดได้กับปุถุชน พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี อรูปาวจรกิริยาจิตมี ๔ ดวงเช่นกัน ได้แก่

อรูปาวจรจิต ๑๒					
	๗๐	๗๑	๗๒	๗๓	อรูปาวจรกุศลจิต ๔
	๗๔	๗๕	๗๖	๗๗	อรูปาวจรวิปากจิต ๔
	๗๘	๗๙	๘๐	๘๑	**อรูปาวจรกิริยาจิต ๔**

จิตหมายเลข ๗๘ อากาสานัญจายตนกิริยาจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา และเกิดกับพระอรหันต์เท่านั้น

จิตหมายเลข ๗๙ วิญญาณัญจายตนกิริยาจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคต และเกิดกับพระอรหันต์เท่านั้น

จิตหมายเลข ๘๐ อากิญจัญญายตนกิริยาจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา และเกิดกับพระอรหันต์เท่านั้น

จิตหมายเลข ๘๑ เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาจิต เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา และเกิดกับพระอรหันต์เท่านั้น

หมายเหตุ : อรูปาวจรกิริยาจิตทั้ง ๔ จะมีองค์ฌานเหมือนกัน ที่ต่างกันก็คืออารมณ์ที่ใช้เพ่งเท่านั้น

การปฏิบัติทางจิตในสายสมาธิ (สมถกรรมฐาน) มีสูงสุดเพียงเท่านี้ คือ **รูปฌาน ๕ + อรูปฌาน ๔ รวมเรียกว่า สมาบัติ ๙** หรือ**ถ้าแบ่งรูปฌานเป็น ๔ ระดับ (ตามจตุกกนัย) ก็จะเป็นรูปฌาน ๔ + อรูปฌาน ๔ รวมเรียกว่า สมาบัติ ๘**

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ (ก่อนที่จะตรัสรู้) ได้เคยศึกษาและปฏิบัติในสำนักของท่านอาฬารดาบสและท่านอุทกดาบส จนได้อรูปฌานขั้นสูงสุด (เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน) มาแล้ว แต่ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงอำลาจากดาบสทั้ง ๒ มาแสวงหาทางพ้นทุกข์ด้วยพระองค์เอง จนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

การปฏิบัติทางจิตในสายสมาธิ (สมถกรรมฐาน) เพียงอย่างเดียว จึงไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ แต่เป็นเพียงการหลบทุกข์เท่านั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ชัดเจนแล้วว่า **“ทางสายเอกสายเดียวที่จะนำสัตว์ทั้งหลายไปสู่ความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส พ้นจากความคร่ำครวญรำพัน พ้นจากความทุกข์กายทุกข์ใจ สามารถเข้าถึงอริยมรรคและเห็นแจ้งพระนิพพานได้นั้น มีเพียงหนทางเดียว คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น”**

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง

บทที่ ๗
โลกุตตรจิต ๘

โลกุตตรจิต (โล-กุด-ตะ-ระ-จิต) คือ จิตที่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม (ดูรูปในหน้า ๓๗)

กลุ่มที่ ๑ เรียกว่า มรรคจิต (มัค-คะ-จิต) จิตกลุ่มนี้มีพระนิพพานเป็นอารมณ์และทำหน้าที่ประหาณกิเลส[๒๑]

กลุ่มที่ ๒ เรียกว่า ผลจิต (ผน-ละ-จิต) จิตกลุ่มนี้มีพระนิพพานเป็นอารมณ์และทำหน้าที่เสวยผลต่อจากการประหาณกิเลสของมรรคจิต

มรรคจิต เป็นกุศลจิตประเภทโลกุตตระ จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **โลกุตตรกุศลจิต** (โล-กุด-ตะ-ระ-กุ-สน-ละ-จิต)

ผลจิต เป็นวิบากจิตประเภทโลกุตตระ จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **โลกุตตรวิปากจิต**[๒๒] (โล-กุด-ตะ-ระ-วิ-ปา-กะ-จิต) หรือจำง่าย ๆ ว่า **มรรคเป็นกุศล ผลเป็นวิบาก**

---

[๒๑] การทำลายกิเลส จะใช้คำว่า "ประหาณ" หรือ "ปหาน" แต่จะไม่ใช้คำว่า "ประหาร"

[๒๒] ผลของกรรมในภาษาไทย เรียกว่า "วิบาก" แต่สำหรับชื่อจิตซึ่งเป็นภาษาบาลีจะใช้ "ป" เป็นตัวสะกด เช่น โลกุตตรวิปากจิต

โลกุตตรจิตนี้มีเพียงโลกุตตรกุศลและโลกุตตรวิปากเท่านั้น จะไม่มีโลกุตตรกิริยา เพราะเมื่อพระอรหันต์ทำลายกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว มรรคจิตก็จะไม่เกิดกับพระอรหันต์อีก

มรรคจิต ผลจิตเกิดขึ้นได้อย่างไร

ผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน (เจริญสติปัฏฐาน ๔) โดยมีสติตามรู้กาย เวทนา จิต ธรรม หรือตามรู้อาการของกายและจิต (รูปกับนาม) อย่างจดจ่อต่อเนื่อง จะมีวิปัสสนาญาณ ๑๖ ขั้นปรากฏขึ้นตามลำดับดังนี้

วิปัสสนาญาณ ๑๖ ขั้น[๒๓]

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ (นา-มะ-รู-ปะ-ปะ-ริด-เฉ-ทะ-ยาน) ปัญญาที่แยกได้ว่าอะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม

๒. ปัจจยปริคคหญาณ (ปัด-จะ-ยะ-ปะ-ริก-คะ-หะ-ยาน) ปัญญาที่รู้ว่ารูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายต่างเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กัน

๓. สัมมสนญาณ (สัม-มะ-สะ-นะ-ยาน) ปัญญาที่เริ่มเห็นไตรลักษณ์ของรูปนาม

๔. อุทยัพพยญาณ (อุด-ทะ-ยับ-พะ-ยะ-ยาน) ปัญญาที่เห็นว่าสภาวธรรมทั้งหลายเมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องดับไปเป็นธรรมดา

๕. ภังคญาณ (พัง-คะ-ยาน) ปัญญาที่เห็นชัดว่าสังขารทั้งปวงล้วนต้องเสื่อมสลายไปในที่สุด

---

[๒๓] ในที่นี้จะขออธิบายวิปัสสนาญาณ ๑๖ พอเป็นสังเขปเพื่อให้เห็นว่ามรรคญาณ (มรรคจิต) และผลญาณ (ผลจิต) เกิดขึ้นได้อย่างไรเท่านั้น รายละเอียดที่ลึกซึ้งกว่านี้จะอธิบายในเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน ปริจเฉทที่ ๙ อีกครั้ง

๖. ภยญาณ (พะ-ยะ-ยาน) ปัญญาที่เห็นรูปนามเป็นของน่ากลัวเพราะล้วนแต่จะต้องแตกสลาย

๗. อาทีนวญาณ (อา-ที-นะ-วะ-ยาน) ปัญญาที่เห็นทุกข์ เห็นโทษของรูปนาม

๘. นิพพิทาญาณ (นิบ-พิ-ทา-ยาน) ปัญญาเห็นรูปนามเป็นทุกข์ เป็นโทษ และเกิดความเบื่อหน่าย

๙. มุญจิตุกัมยตาญาณ (มุน-จิ-ตุ-กัม-ยะ-ตา-ยาน) ปัญญาที่เห็นรูปนามเป็นทุกข์ เป็นโทษ อยากหนี อยากหลุดพ้นไปจากรูปนาม

๑๐. ปฏิสังขาญาณ (ปะ-ติ-สัง-ขา-ยาน) ปัญญาที่พิจารณาหาทางหลุดพ้น ตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจัง เข้มแข็ง สู้ตาย ไม่ยอมท้อถอย

๑๑. สังขารุเปกขาญาณ (สัง-ขา-รุ-เปก-ขา-ยาน) ปัญญาเห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ทำให้วางใจเป็นกลางได้

๑๒. อนุโลมญาณ (อะ-นุ-โล-มะ-ยาน) ปัญญาที่พิจารณาสังขารโดยอนุโลมตามญาณต่ำและญาณสูง เตรียมเข้าสู่มรรค ผล นิพพาน

๑๓. โคตรภูญาณ (โค–ตะ–ระ–พู–ยาน) ปัญญาที่ตัดขาดจากโคตรของปุถุชนเข้าสู่โคตรของพระอริยเจ้า หน่วงพระนิพพานเป็นอารมณ์

๑๔. มรรคญาณ (มัค-คะ-ยาน) ปัญญาที่ทำลายกิเลสเป็นสมุจเฉทประหาณมีนิพพานเป็นอารมณ์ **จิตที่เกิดในมรรคญาณก็คือมรรคจิตนั่นเอง**

๑๕. ผลญาณ (ผน–ละ–ยาน) ปัญญาที่สืบต่อมาจากมรรคญาณ คือ เสวยผลที่มรรคประหาณกิเลสมาแล้ว มีนิพพานเป็นอารมณ์ **จิตที่เกิดในผลญาณก็คือผลจิตนั่นเอง**

๑๖. ปัจจเวกขณญาณ (ปัด-จะ-เวก-ขะ-หนะ-ยาน) ปัญญาที่พิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว (พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์) และกิเลสที่ยังเหลืออยู่ (ยกเว้นพระอรหันต์)

การเกิดขึ้นของมรรคจิตและผลจิตสามารถแสดงได้ด้วยภาพวิถีจิต (มรรควิถี) ดังนี้

มรรควิถี

ทุกครั้งที่มรรคจิตเกิดขึ้น กิเลสจะถูกทำลายเป็นสมุจเฉทประหาณตามอำนาจแห่งมรรคนั้น ๆ

มรรคจิตมี ๔ ระดับคือ

๑. โสดาปัตติมรรคจิต เป็นมรรคจิตที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก
๒. สกทาคามิมรรคจิต เป็นมรรคจิตที่เกิดขึ้นครั้งที่ ๒
๓. อนาคามิมรรคจิต เป็นมรรคจิตที่เกิดขึ้นครั้งที่ ๓
๔. อรหัตตมรรคจิต เป็นมรรคจิตที่เกิดขึ้นครั้งที่ ๔

แต่ละระดับจะเกิดเพียงขณะจิตเดียว (แวบเดียว) แต่มีอานุภาพในการประหาณกิเลสได้อย่างขุดรากถอนโคน โดยกิเลสที่ถูกประหาณแล้วจะไม่มีโอกาสหวนกลับมาอีก แม้ว่าจะตายจากชาตินี้และไปเกิดอีกกี่ชาติก็ตาม

กิเลส ๓ ระดับ

กิเลสแบ่งได้ ๓ ระดับ ในการประหาณกิเลสแต่ละระดับจะต้องใช้วิธีการที่แตกต่างกันดังนี้

๑. วีติกกมกิเลส (วี-ติก-กะ-มะ-กิ-เหลด) คือ กิเลสอย่างหยาบที่แสดงออกทางกายหรือทางวาจา **วีติกกมกิเลสสามารถระงับได้ด้วยศีล** แต่จะระงับได้ในขณะที่ยังรักษาศีลอยู่เท่านั้น การประหาณในลักษณะนี้เรียกว่า **ตทังคปหาน** (ตะ-ทัง-คะ-ปะ-หาน)

๒. ปริยุฏฐานกิเลส (ปะ-ริ-ยุด-ถา-นะ-กิ-เหลด) คือ กิเลสอย่างกลางที่เกิดคุกรุ่นอยู่ภายในใจไม่ถึงกับแสดงออกมาทางกายหรือวาจา ตัวเองรู้ได้แต่ผู้อื่นมักไม่รู้ **ปริยุฏฐานกิเลสสามารถข่มไว้ได้ด้วยอำนาจของสมาธิในขั้นฌาน** และได้นานตราบเท่าที่ยังอยู่ในฌาน การประหาณในลักษณะนี้เรียกว่า **วิกขัมภนปหาน** (วิก-ขัม-พะ-นะ-ปะ-หาน) ซึ่งจะข่มกิเลสไว้ได้เฉพาะขณะที่อยู่ในฌานเท่านั้น

๓. อนุสัยกิเลส (อะ-นุ-สัย-กิ-เหลด) คือ กิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย **อนุสัยกิเลสต้องประหาณด้วยปัญญาในมรรคจิต**อันเป็นการประหาณอย่างขุดรากถอนโคนและไม่สามารถจะกลับมาเกิดได้อีก การประหาณในลักษณะนี้เรียกว่า **สมุจเฉทประหาณ** (สะ-หมุด-เฉ-ทะ-ประ-หาน) ซึ่งจะทำลายกิเลสได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด โดยกิเลสจะไม่กลับมาเกิดได้อีก

เมื่ออนุสัยกิเลสถูกทำลาย ปริยุฏฐานกิเลสและวีติกกมกิเลสจะไม่มีโอกาสเกิดขึ้น เพราะกิเลสสองชนิดนี้มีอนุสัยกิเลสเป็นต้นเหตุอยู่เบื้องหลัง

ต่อไปนี้จะแสดงการประหาณกิเลส (สมุจเฉทประหาณ) โดยมรรคจิตทั้ง ๔ ซึ่งจะนำกิเลสในหมวดสังโยชน์ ๑๐ อกุศลกรรมบถ ๑๐ และอกุศลจิต ๑๒ มาแสดง ดังนี้

การประหาณสังโยชน์ ๑๐ โดยมรรคจิตทั้ง ๔

สังโยชน์ ๑๐ หมายถึง ธรรมชาติ ๑๐ ประการ ที่ผูกสัตว์ทั้งหลายให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ ได้แก่

๑. สักกายทิฏฐิ (สัก-กา-ยะ-ทิด-ถิ) ความเห็นผิดว่าเป็นตัวเป็นตน คือเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่าเป็นตัวเป็นตน

๒. วิจิกิจฉา (วิ-จิ-กิด-ฉา) คือ ความลังเลสงสัยและขาดความมั่นใจในผลของกรรมดี ซึ่งจะเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการทำกรรมดีทั้งปวง

๓. สีลัพพตปรามาส (สี-ลับ-พะ-ตะ-ปะ-รา-มา-สะ) คือการปฏิบัติผิด ๆ ที่คิดว่าจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ เช่น การฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ การทรมานตนเพื่อให้บรรลุธรรม การเข้าพิธีตัดกรรม เข้าพิธีนอนในโลงศพเพื่อต่ออายุ เชื่อเรื่องส่งจดหมายลูกโซ่แล้วจะทำให้โชคดี เป็นต้น

๔. กามราคะ (กา-มะ-รา-คะ) คือ ความยินดีติดใจในกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย

๕. ปฏิฆะ (ปะ-ติ-คะ) คือ ความไม่ชอบใจ ไม่พอใจ โกรธ เกลียด คิดประทุษร้าย ความหงุดหงิดขัดเคืองใจ เป็นต้น

๖. รูปราคะ (รู-ปะ-รา-คะ) คือ ความยินดีพอใจในรูปฌาน รวมถึงความปรารถนาอยากเกิดในรูปภูมิ

๗. อรูปราคะ (อะ-รู-ปะ-รา-คะ) คือ ความยินดีพอใจในอรูปฌาน รวมถึงความปรารถนาอยากเกิดในอรูปภูมิ

๘. มานะ (มา-นะ) คือ ความเย่อหยิ่งถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่

๙. อุทธัจจะ (อุด-ทัด-จะ) คือ ความฟุ้งซ่าน

๑๐. อวิชชา (อะ-วิด-ชา) คือ ความหลงผิด ความเข้าใจผิด อันเป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏอย่างหาที่สุดมิได้

การประหาณสังโยชน์ ๑๐ โดยมรรคจิตทั้ง ๔

๑. โสดาปัตติมรรคจิต	ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ)	๑. สักกายทิฏฐิ ๒. วิจิกิจฉา ๓. สีลัพพตปรามาส
๒. สกทาคามิมรรคจิต	ทำสังโยชน์ที่เหลือให้เบาบางลง (การทำให้เบาบาง เรียกว่า ตนุกรประหาณ)	
๓. อนาคามิมรรคจิต	ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ)	๔. กามราคะ ๕. ปฏิฆะ
๔. อรหัตตมรรคจิต	ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ)	๖. รูปราคะ ๗. อรูปราคะ ๘. มานะ ๙. อุทธัจจะ ๑๐. อวิชชา

การประหาณอกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยมรรคจิตทั้ง ๔

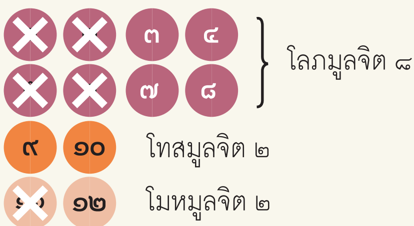
อกุศลกรรมบถ คือ กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม นำไปสู่ความทุกข์ และนำไปสู่ทุคติ (อบายภูมิ ๔) กรรมชั่วเหล่านี้จะถูกทำลายอย่างขุดรากถอนโคนโดยไม่มีโอกาสหวนกลับมาอีก (สมุจเฉทประหาณ) ด้วยมรรคจิตทั้ง ๔ ตามลำดับ ดังนี้

การประหาณอกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยมรรคจิตทั้ง ๔

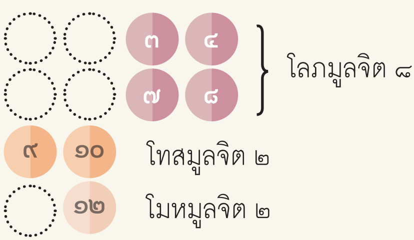
๑. โสดาปัตติมรรคจิต	ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ)	๑. ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ๒. อทินนาทาน (การลักทรัพย์) ๓. กาเมสุมิจฉาจาร (การประพฤติผิดในกาม) ๔. มุสาวาท (การพูดเท็จ) ๕. มิจฉาทิฏฐิ (ไม่เชื่อเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด)
๒. สกทาคามิมรรคจิต	ทำอกุศลกรรมบถที่เหลือให้เบาบางลง (การทำให้เบาบาง เรียกว่า ตนุกรประหาณ)	
๓. อนาคามิมรรคจิต	ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ)	๖. ปิสุณาวาจา (พูดยุยงส่อเสียด) ๗. ผรุสวาจา (พูดคำหยาบคาย ด่าทอ) ๘. พยาบาท (คิดทำลายผู้อื่น)
๔. อรหัตตมรรคจิต	ประหาณ (สมุจเฉทประหาณ)	๙. สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ) ๑๐. อภิชฌา (ความยินดีพอใจในอารมณ์ที่น่ายินดี)

การประหาณอกุศลจิต ๑๒ โดยมรรคจิตทั้ง ๔

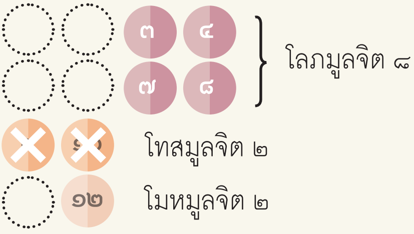
โสดาปัตติมรรคจิต จะประหาณ (สมุจเฉทประหาณ) โลภมูลจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความสงสัย ๑ ดวง รวม ๕ ดวง

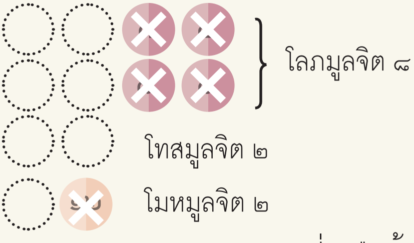
สกทาคามิมรรคจิต จะประหาณกิเลสอย่างหยาบที่เหลือให้มีกำลังเบาบางลง ที่เรียกว่า **ตนุกรประหาณ** (ตะ-นุ-กะ-ระ-ประ-หาน)

อนาคามิมรรคจิต จะประหาณ (สมุจเฉทประหาณ) โทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง และประหาณกามราคะ (ในโลภมูลจิตหมายเลข ๓, ๔, ๗, ๘)

อรหัตตมรรคจิต จะประหาณ (สมุจเฉทประหาณ) โลภมูลจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดที่เหลืออีก ๔ ดวง (คือ โลภมูลจิต หมายเลข ๓, ๔, ๗, ๘) และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความฟุ้งซ่านอีก ๑ ดวง (คือ โมหมูลจิต หมายเลข ๑๒)

หลังจากอรหัตตมรรคจิตดับลง อกุศลจิตที่เหลือทั้ง ๕ ดวงจะถูกประหาณจนหมดสิ้น หมายความว่า อกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง อันประกอบด้วยโลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒ จะไม่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์อีกต่อไป

มรรคจิตทั้ง ๔ นี้ แต่ละดวงจะเกิดเพียงครั้งเดียวเท่านั้น เช่น โสดาปัตติมรรคจะไม่เกิดเป็นครั้งที่ ๒ อย่างแน่นอน เพราะเมื่อพระโสดาบันไปเกิดในภพใหม่ชาติใหม่ จะอีกกี่ชาติก็ตามกิเลสที่ถูกทำลายโดยโสดาปัตติมรรคจะไม่หวนกลับมาอีก ดังนั้น โสดาปัตติมรรคจึงไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นอีกครั้งเพื่อทำหน้าที่ประหาณกิเลสเหล่านี้ มรรคจิตที่เหลืออีก ๓ ดวงก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน

ผลจิต ๔ (โลกุตตรวิปากจิต)

ผลจิต ๔ คือ จิตที่เป็นผลของมรรคจิต ๔ เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นและดับลง ผลจิตก็จะเกิดติดต่อกันในทันทีทันใดนั้นเพื่อเสวยผลจากการประหาณกิเลสของมรรคจิตแต่ละดวง ด้วยเหตุนี้ผลจิตจึงมีจำนวน ๔ ดวง เท่ากับมรรคจิต อันได้แก่ (ดูรูปในหน้า ๓๗)

๑. โสดาปัตติผลจิต

๒. สกทาคามิผลจิต

๓. อนาคามิผลจิต

๔. อรหัตตผลจิต

เมื่อโสดาปัตติมรรคจิตเกิดขึ้นกับบุคคลใด โสดาปัตติผลจิตย่อมเกิดติดตามมาทันทีเพื่อเปลี่ยนสถานะจากปุถุชนเป็นพระโสดาบัน (พระ-โส-ดา-บัน)

เมื่อสกทาคามิมรรคจิตเกิดขึ้นกับบุคคลใด สกทาคามิผลจิตย่อมเกิดติดตามมาทันทีเพื่อเปลี่ยนสถานะของบุคคลจากพระโสดาบันเป็นพระสกทาคามี (พระ-สะ-กะ-ทา-คา-มี)

เมื่ออนาคามิมรรคจิตเกิดขึ้นกับบุคคลใด อนาคามิผลจิตย่อมเกิดติดตามมาทันทีเพื่อเปลี่ยนสถานะจากพระสกทาคามีเป็นพระอนาคามี (พระ-อะ-นา-คา-มี)

เมื่ออรหัตตมรรคจิตเกิดขึ้นกับบุคคลใด อรหัตตผลจิตย่อมเกิดติดตามมาทันทีเพื่อเปลี่ยนสถานะจากพระอนาคามีเป็นพระอรหันต์ (พระ-อะ-ระ-หัน)

ผลจิตที่เกิดต่อจากมรรคจิตนั้นจะเกิดขึ้น ๓ ขณะ (ในบุคคลที่บรรลุเร็ว) และจะเกิดเพียง ๒ ขณะ (ในบุคคลที่บรรลุช้า)

พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ รวมเรียกว่า พระอริยบุคคล (พระ-อะ-ริ-ยะ-บุค-คน)

การแบ่งประเภทพระอริยบุคคล

พระโสดาบัน มี ๓ ประเภท คือ

๑. เอกพีชีโสดาบัน (เอ-กะ-พี-ชี-โส-ดา-บัน) คือ พระโสดาบันที่เกิดอีกชาติเดียวก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์

๒. โกลังโกลโสดาบัน (โก-ลัง-โก-ละ-โส-ดา-บัน) คือ พระโสดาบันที่ต้องเกิดอีก ๒ - ๖ ชาติก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์

๓. สัตตักขัตตุงปรมโสดาบัน (สัด-ตัก-ขัด-ตุง-ปะ-ระ-มะ-โส-ดา-บัน) คือ พระโสดาบันที่ต้องเกิดอีก ๗ ชาติจึงจะบรรลุเป็นพระอรหันต์

พระโสดาบันทั้ง ๓ ประเภทนี้จะไปเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง พรหมบ้าง แต่จะ**ไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ อย่างแน่นอน**

พระสกทาคามี

ในคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาได้จำแนกพระสกทาคามี**ที่ไม่ได้ฌาน**ออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๑. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในมนุษยภูมิและจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในมนุษยภูมิ

๒. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวภูมิและจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในเทวภูมิ

๓. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในมนุษยภูมิและจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในเทวภูมิ

๔. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวภูมิและจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในมนุษยภูมิ

๕. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในมนุษยภูมิแล้วไปเกิดในเทวภูมิ หมดอายุในเทวภูมิแล้ว จะกลับมาเกิดในมนุษยภูมิอีกครั้ง เพื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์ (ที่กล่าวว่าพระสกทาคามีจะกลับมาเกิดอีกครั้งก็คือประเภทที่ ๕ นี้เอง)

แต่หากเป็นพระสกทาคามี**ที่ได้ฌาน** ท่านจะไปเกิดในรูปภูมิ ๑๐ ชั้น (ปฐมฌานภูมิ ๓ ทุติยฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ เวหัปผลาภูมิ ๑) หรืออรูปภูมิ ๔ ภูมิใดภูมิหนึ่งตามฌานขั้นสูงสุดที่ท่านได้และ**จะไม่หวนกลับมาเกิดในภูมิที่ต่ำกว่าภูมิที่ท่านไปเกิด**เป็นอันขาด แต่**สามารถเกิดซ้ำภูมิที่ท่านไปเกิดได้ หรือทำฌานให้สูงขึ้นเพื่อไปเกิดในภูมิที่สูงขึ้น**จนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิก็ได้ **ยกเว้นผู้ที่ไปเกิดในเวหัปผลาภูมิซึ่งจะต้องบรรลุเป็นพระอรหันต์ในเวหัปผลาภูมินั้นเอง** โดยสามารถเกิดที่เวหัปผลาภูมิกี่ครั้งก็ได้ แต่**จะไม่มีการย้ายภูมิไปที่อื่นอีกแล้ว ถึงแม้ว่าจะเจริญภาวนาจนได้อรูปฌานก็จะไม่ไปเกิดในอรูปภูมิ**

พระอนาคามี มี ๕ ประเภท คือ

๑. อันตราปรินิพพายี (อัน-ตะ-รา-ปะ-ริ-นิบ-พา-ยี) คือ พระอนาคามีที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์และ**จะปรินิพพานภายในครึ่งแรกของอายุขัยในภูมินั้น** เช่น ถ้าไปเกิดในอวิหาภูมิซึ่งมีอายุขัย ๑,๐๐๐ มหากัป ก็จะปรินิพพานขณะที่ท่านมีอายุไม่เกิน ๕๐๐ มหากัป

๒. อุปหัจจปรินิพพายี (อุ-ปะ-หัด-จะ-ปะ-ริ-นิบ-พา-ยี) คือ พระอนาคามีที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์ และ**จะปรินิพพานภายในครึ่งหลังของอายุขัยในภูมินั้น** เช่น หากไปเกิดในอวิหาภูมิท่านจะปรินิพพานเมื่อมีอายุมากกว่า ๕๐๐ มหากัปขึ้นไป

๓. อสังขารปรินิพพายี (อะ-สัง-ขา-ระ-ปะ-ริ-นิบ-พา-ยี) คือ พระอนาคามีที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว**บรรลุเป็นพระอรหันต์ได้อย่างสะดวกโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมากและจะปรินิพพานในภูมินั้น**

๔. สสังขารปรินิพพายี (สะ-สัง-ขา-ระ-ปะ-ริ-นิบ-พา-ยี) คือ พระอนาคามีที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง แต่จะ**บรรลุเป็นพระอรหันต์ได้อย่างยากลำบาก คือ ต้องใช้ความเพียรอย่างแรงกล้าจึงจะบรรลุอรหัตตผลและจะปรินิพพานในภูมินั้น**

๕. อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี (อุด-ทัง-โส-โต-อะ-กะ-นิด-ถะ-คา-มี) คือ พระอนาคามีที่ได้รูปฌานระดับ ๕ (นับแบบปัญจกนัย) และมีอินทรีย์อย่างใดอย่างหนึ่งแก่กล้า ท่านจะไปเกิดในสุทธาวาสตั้งแต่ชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๕ ตามกำลังของอินทรีย์ เมื่อสิ้นอายุขัยแล้ว หากยังไม่บรรลุอรหัตตผลในภูมิที่ไปเกิดครั้งแรกก็จะไปเกิดใหม่ในภูมิที่สูงถัดขึ้นไปตามลำดับจนกว่าจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ที่ภูมิใดภูมิหนึ่ง หากยังไม่บรรลุในสุทธาวาส ๔ ภูมิแรกก็จะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในภูมิที่ ๕ (อกนิฏฐาภูมิ) อย่างแน่นอน

พระอรหันต์

เมื่ออรหัตตมรรคจิตเกิดขึ้นแก่บุคคลใด อรหัตตผลจิตย่อมเกิดติดตามมาทันทีโดยไม่มีระหว่างคั่น ทำให้บุคคลนั้นเข้าถึงความเป็นพระอรหันต์

พระอรหันต์มีชื่อเรียกได้หลายชื่อ เช่น

ชื่อว่า **"พระอรหันต์"** เพราะเป็นบุคคลผู้สมควรได้รับการบูชาเป็นอย่างยิ่ง

ชื่อว่า **"พระขีณาสพ"** เพราะเป็นบุคคลผู้ปราศจากอาสวะกิเลสทั้งปวงแล้ว

ชื่อว่า **"พระอเสกขบุคคล"** เพราะเป็นบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป (บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา แล้ว)

พระอรหันต์ มี ๓ ประเภท คือ

๑. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยการตรัสรู้ด้วยพระองค์เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้

๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยการตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง แต่สอนผู้อื่นให้รู้ตามไม่ได้

๓. พระอรหันตสาวก คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยการรู้แจ้งเพราะปฏิบัติตามคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระอรหันตสาวกแบ่งตามความสามารถได้ ๓ ประเภท คือ

๓.๑ ปกติสาวก หมายถึง พระสาวกหรือพระอรหันต์ทั่วไป

๓.๒ มหาสาวก หมายถึง พระสาวกผู้ใหญ่ผู้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้า ๘๐ รูป และส่วนมากจะได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ (มีความเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ)

๓.๓ อัครสาวก หมายถึง อัครสาวกเบื้องขวาและเบื้องซ้าย ซึ่งในพระพุทธศาสนาของพระสมณโคดมนี้ อัครสาวกเบื้องขวา คือ พระสารีบุตร และอัครสาวกเบื้องซ้าย คือ พระโมคคัลลานะ

หากแบ่งประเภทพระอรหันต์ด้วยวิธีการบรรลุมรรคผลจะแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. พระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุตติ หมายถึง พระอรหันต์ที่ไม่ได้ฌาน กล่าวคือไม่เคยเจริญสมถภาวนาหรือไม่เคยทำฌานมาก่อน ท่านเจริญวิปัสสนาภาวนาแต่เพียงอย่างเดียวจนบรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผล เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **สุกขวิปัสสก** (สุก-ขะ-วิ-ปัด-สะ-กะ) แปลว่าผู้เห็นแจ้งอย่างแห้งแล้ง หรือ **วิปัสสนายานิก** (วิ-ปัด-สะ-นา-ยา-นิ-กะ) แปลว่าผู้มีวิปัสสนาล้วน ๆ เป็นยาน (เป็นเครื่องนำไป)

๒. พระอรหันต์ประเภทเจโตวิมุตติ หมายถึง ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยใช้ฌานเป็นบาท (เป็นทางดำเนิน) ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุอรหัตตมรรค อรหัตตผล เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **สมถยานิก** (สะ-มะ-ถะ-ยา-นิ-กะ) แปลว่า ผู้มีสมถะเป็นยาน คือท่านที่เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติแล้ว จึงนำฌานที่ได้มาใช้ในการเจริญวิปัสสนาต่อจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์

ที่มาของโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

โลกุตตรจิต ๘ (๔๐)	มรรคจิต ๔ (๒๐)	๘๒	๘๓	๘๔	๘๕	๘๖	โสดาปัตติมรรคจิต ๑ หรือ ๕
		๘๗	๘๘	๘๙	๙๐	๙๑	สกทาคามิมรรคจิต ๑ หรือ ๕
		๙๒	๙๓	๙๔	๙๕	๙๖	อนาคามิมรรคจิต ๑ หรือ ๕
		๙๗	๙๘	๙๙	๑๐๐	๑๐๑	อรหัตตมรรคจิต ๑ หรือ ๕
	ผลจิต ๔ (๒๐)	๑๐๒	๑๐๓	๑๐๔	๑๐๕	๑๐๖	โสดาปัตติผลจิต ๑ หรือ ๕
		๑๐๗	๑๐๘	๑๐๙	๑๑๐	๑๑๑	สกทาคามิผลจิต ๑ หรือ ๕
		๑๑๒	๑๑๓	๑๑๔	๑๑๕	๑๑๖	อนาคามิผลจิต ๑ หรือ ๕
		๑๑๗	๑๑๘	๑๑๙	๑๒๐	๑๒๑	อรหัตตผลจิต ๑ หรือ ๕

ตามที่ทราบแล้วว่าผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรค - ผลมีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑. ผู้ที่ไม่เคยเจริญสมถภาวนามาก่อนและมาเริ่มเจริญวิปัสสนาโดยใช้ปัญญาล้วน ๆ จนเป็นพระอริยบุคคล (พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์) โลกุตตรจิตจึงมีเพียง ๘ ดวง คือ มรรคจิต ๔ ดวง และผลจิต ๔ ดวง ที่เกิดพร้อมด้วยปฐมฌาน

๒. ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนได้ฌานแล้ว เป็นฌานลาภีบุคคล (บุคคลผู้ได้ฌาน) และนำฌานที่ได้มาใช้ในการเจริญวิปัสสนาจนเป็นพระอริยบุคคล (พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์) โลกุตตรจิตจึงมีถึง ๔๐ ดวง เป็นมรรคจิต ๒๐ ดวง และผลจิตอีก ๒๐ ดวง ด้วยเหตุผลดังนี้

ฌานลาภีบุคคลที่เจริญวิปัสสนาจนได้มรรค-ผลนั้น มีวิธีปฏิบัติ ๒ วิธี คือ

วิธีที่ ๑ ใช้การเข้าฌานเป็นบาทเบื้องต้นในการเจริญวิปัสสนา กล่าวคือ ก่อนที่ฌานลาภีบุคคลจะเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น ท่านจะเข้าฌานก่อน จะเป็นฌานระดับใดก็ได้เพื่อให้เกิดสมาธิที่มีกำลัง ฌานที่เข้าก่อนนี้เรียกว่า **ปาทกฌาน** (ปา-ทะ-กะ-ชาน) ต่อจากนั้นท่านจะออกจากปาทกฌานแล้วจึงพิจารณารูปนาม (กาย กับ จิต) โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนเห็นแจ้งไตรลักษณ์และบรรลุมรรค - ผลในที่สุด

๑. หากอาศัย**ปฐมฌาน**เป็นปาทกฌาน มรรค - ผลที่เกิดขึ้น คือ

- **ปฐมฌาน** มรรคจิต
  - ๘๒ ปฐมฌานโสดาปัตติมรรคจิต
  - ๘๗ ปฐมฌานสกทาคามิมรรคจิต
  - ๙๒ ปฐมฌานอนาคามิมรรคจิต
  - ๙๗ ปฐมฌานอรหัตตมรรคจิต
- **ปฐมฌาน** ผลจิต
  - ๑๐๒ ปฐมฌานโสดาปัตติผลจิต
  - ๑๐๗ ปฐมฌานสกทาคามิผลจิต
  - ๑๑๒ ปฐมฌานอนาคามิผลจิต
  - ๑๑๗ ปฐมฌานอรหัตตผลจิต

๒. หากอาศัย**ทุติยฌาน** เป็นปาทกฌาน มรรค - ผลที่เกิดขึ้น คือ

- **ทุติยฌาน** มรรคจิต
  - ๘๓ ทุติยฌานโสดาปัตติมรรคจิต
  - ๘๘ ทุติยฌานสกทาคามิมรรคจิต
  - ๙๓ ทุติยฌานอนาคามิมรรคจิต
  - ๙๘ ทุติยฌานอรหัตตมรรคจิต
- **ทุติยฌาน** ผลจิต
  - ๑๐๓ ทุติยฌานโสดาปัตติผลจิต
  - ๑๐๘ ทุติยฌานสกทาคามิผลจิต
  - ๑๑๓ ทุติยฌานอนาคามิผลจิต
  - ๑๑๘ ทุติยฌานอรหัตตผลจิต

๓. หากอาศัย**ตติยฌาน** เป็นปาทกฌาน มรรค - ผลที่เกิดขึ้น คือ

- **ตติยฌาน** มรรคจิต
  - ๘๔ ตติยฌานโสดาปัตติมรรคจิต
  - ๘๙ ตติยฌานสกทาคามิมรรคจิต
  - ๙๔ ตติยฌานอนาคามิมรรคจิต
  - ๙๙ ตติยฌานอรหัตตมรรคจิต
- **ตติยฌาน** ผลจิต
  - ๑๐๔ ตติยฌานโสดาปัตติผลจิต
  - ๑๐๙ ตติยฌานสกทาคามิผลจิต
  - ๑๑๔ ตติยฌานอนาคามิผลจิต
  - ๑๑๙ ตติยฌานอรหัตตผลจิต

๔. หากอาศัย**จตุตถฌาน**
เป็นปาทกฌาน
มรรค - ผลที่เกิดขึ้น คือ

- **จตุตถฌาน** มรรคจิต
  - ๘๕ จตุตถฌานโสดาปัตติมรรคจิต
  - ๙๐ จตุตถฌานสกทาคามิมรรคจิต
  - ๙๕ จตุตถฌานอนาคามิมรรคจิต
  - ๑๐๐ จตุตถฌานอรหัตตมรรคจิต
- **จตุตถฌาน** ผลจิต
  - ๑๐๕ จตุตถฌานโสดาปัตติผลจิต
  - ๑๑๐ จตุตถฌานสกทาคามิผลจิต
  - ๑๑๕ จตุตถฌานอนาคามิผลจิต
  - ๑๒๐ จตุตถฌานอรหัตตผลจิต

๕. หากอาศัย**ปัญจมฌาน**
เป็นปาทกฌาน
มรรค - ผลที่เกิดขึ้น คือ

- **ปัญจมฌาน** มรรคจิต
  - ๘๖ ปัญจมฌานโสดาปัตติมรรคจิต
  - ๙๑ ปัญจมฌานสกทาคามิมรรคจิต
  - ๙๖ ปัญจมฌานอนาคามิมรรคจิต
  - ๑๐๑ ปัญจมฌานอรหัตตมรรคจิต
- **ปัญจมฌาน** ผลจิต
  - ๑๐๖ ปัญจมฌานโสดาปัตติผลจิต
  - ๑๑๑ ปัญจมฌานสกทาคามิผลจิต
  - ๑๑๖ ปัญจมฌานอนาคามิผลจิต
  - ๑๒๑ ปัญจมฌานอรหัตตผลจิต

วิธีที่ ๒ ฌานลาภีบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาจะต้อง**นำฌานที่ตนเคยได้มาแล้ว จะเป็นฌานระดับใดก็ตามมาพิจารณาองค์ฌานโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** จะเข้าฌานก่อนก็ได้หรือจะไม่เข้าฌานก่อนก็ได้ ทั้งนี้จะไม่ถือการเข้าฌานเป็นสำคัญ แต่**ถือการพิจารณาองค์ฌานเป็นสำคัญ** เช่น เข้าปัญจมฌานแล้วออกจากปัญจมฌานเพื่อมาพิจารณาความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาขององค์ฌานในตติยฌาน มรรคจิตและผลจิตที่เกิดขึ้นก็เป็นตติยฌานมรรคจิตและตติยฌานผลจิต (มิใช่ปัญจมฌานมรรคจิต และปัญจมฌานผลจิต) ในทำนองเดียวกันหากเข้าจตุตถฌานแล้วออกจากจตุตถฌานเพื่อไปพิจารณาองค์ฌานในปัญจมฌาน มรรคจิตและผลจิตที่เกิดขึ้นก็เป็นปัญจมฌานมรรคจิตและปัญจมฌานผลจิต

การพิจารณาองค์ฌาน ถ้าเป็นฌานต่ำ ๆ จะพิจารณาปีติเพราะปรากฏชัด ถ้าเป็นฌานสูง ๆ จะพิจารณาอุเบกขา **สำหรับท่านที่ได้อรูปฌาน ๔ ระดับใดก็ตาม จะถือเสมือนเป็นฌานจิตในระดับปัญจมฌานเพราะอรูปฌานทั้ง ๔ มีองค์ฌานเช่นเดียวกับปัญจมฌานทุกประการ**

ด้วยเหตุที่มีฌานทั้ง ๕ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจมฌานเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ดังนั้น

โสดาปัตติมรรคจิตของฌานลาภีบุคคลจึงมีจำนวน	๕ ดวง	**รวมเป็นมรรคจิต ๒๐ ดวง**
สกทาคามิมรรคจิตของฌานลาภีบุคคลจึงมีจำนวน	๕ ดวง	
อนาคามิมรรคจิตของฌานลาภีบุคคลจึงมีจำนวน	๕ ดวง	
อรหัตตมรรคจิตของฌานลาภีบุคคลจึงมีจำนวน	๕ ดวง	

โสดาปัตติผลจิตของฌานลาภีบุคคลจึงมีจำนวน	๕ ดวง		
สกทาคามิผลจิตของฌานลาภีบุคคลจึงมีจำนวน	๕ ดวง	}	**รวมเป็น ผลจิต ๒๐ ดวง**
อนาคามิผลจิตของฌานลาภีบุคคลจึงมีจำนวน	๕ ดวง		
อรหัตตผลจิตของฌานลาภีบุคคลจึงมีจำนวน	๕ ดวง		

แต่มีบุคคลอีกประเภทหนึ่งที่หลุดพ้นด้วยปัญญาล้วน ๆ โดยไม่เคยได้ฌานสมาบัติมาก่อน ท่านอาศัยเพียง**ขณิกสมาธิ**เพื่อเจริญวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาที่แห้งแล้งอันปราศจากโลกียฌาน แต่ถึงกระนั้นก็ตามเมื่อมรรค - ผลเกิดขึ้น ท่านก็สามารถเข้าถึงโลกุตตรฌานได้และมีกำลังเทียบเท่าปฐมฌาน ในอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกากล่าวว่า **สุกขวิปัสสกต้องถึงปฐมฌานแน่นอนเพราะมีองค์ฌานครบทั้ง ๕** (มีเจตสิกที่เป็นองค์ฌานครบทั้ง ๕)

โลกุตตรจิตของบุคคลที่มิได้อาศัยฌานสมาบัติเป็นบาท (เป็นทางดำเนิน) จะมีเพียง ๘ ดวงเท่านั้นคือปฐมฌานมรรคจิต ๔ และปฐมฌานผลจิต ๔ ซึ่งเป็นโลกุตตรปฐมฌาน (มิใช่โลกียปฐมฌาน) อันเกิดขึ้นจากการพิจารณารูปนาม (กาย กับ จิต)...อย่างไรก็ตามเมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์ฌานทั้ง ๕ จึงจัดเป็น

ปฐมฌานโสดาปัตติมรรคจิต, ปฐมฌานโสดาปัตติผลจิต
ปฐมฌานสกทาคามิมรรคจิต, ปฐมฌานสกทาคามิผลจิต
ปฐมฌานอนาคามิมรรคจิต, ปฐมฌานอนาคามิผลจิต
ปฐมฌานอรหัตตมรรคจิต, ปฐมฌานอรหัตตผลจิต

- โลกุตตรจิตของบุคคลที่มิได้อาศัยฌานสมาบัติเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา
  - ปฐมฌานมรรคจิต
    - ๘๒ ปฐมฌานโสดาปัตติมรรคจิต
    - ๘๗ ปฐมฌานสกทาคามิมรรคจิต
    - ๙๒ ปฐมฌานอนาคามิมรรคจิต
    - ๙๗ ปฐมฌานอรหัตตมรรคจิต
  - ปฐมฌานผลจิต
    - ๑๐๒ ปฐมฌานโสดาปัตติผลจิต
    - ๑๐๗ ปฐมฌานสกทาคามิผลจิต
    - ๑๑๒ ปฐมฌานอนาคามิผลจิต
    - ๑๑๗ ปฐมฌานอรหัตตผลจิต

โลกุตตรจิตของพระอริยบุคคลประเภทนี้จึงมีเพียง ๘ ดวงเท่านั้น

นี่คือเหตุผลที่ทำให้โลกุตตรจิตโดยย่อมี ๘ ดวงและโดยพิสดารมี ๔๐ ดวง ซึ่งส่งผลให้จำนวนจิตโดยย่อมีเพียง ๘๙ ดวง แต่โดยพิสดารมีจำนวนถึง ๑๒๑ ดวง

จบอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑ (จิตปรมัตถ์)

บทที่ ๘
เจตสิก และการแบ่งประเภทของเจตสิก

เจตสิกคืออะไร

เจตสิก (เจ–ตะ–สิก) เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เกิดร่วมกับจิต เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้จิตทำงานได้ และมีบทบาทในการปรุงแต่งจิต ทำให้จิตมีสภาพที่แตกต่างกันถึง ๘๙ ลักษณะโดยย่อ หรือ ๑๒๑ ลักษณะโดยพิสดาร

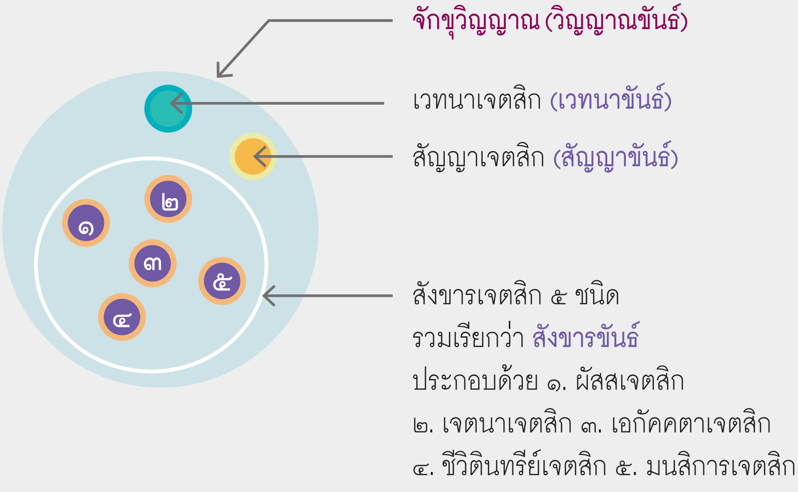
แกงชนิดต่าง ๆ เช่น แกงจืด แกงส้ม แกงเขียวหวาน แกงเลียง ฯลฯ เกิดจากวัตถุดิบและเครื่องปรุงที่แตกต่างกันฉันใด จิตแต่ละดวงมีลักษณะแตกต่างกันเพราะมีเครื่องปรุงที่แตกต่างกันฉันนั้น เครื่องปรุงแต่งจิต คือ เจตสิก นั่นเอง

เจตสิกเป็นนามธรรมที่เกิดร่วมกับจิต มีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. เกิดพร้อมกับจิต
๒. ดับพร้อมกับจิต
๓. มีที่อาศัยที่เกิดที่เดียวกับจิต
๔. รู้อารมณ์เดียวกับจิต

การที่จิตแสดงอาการโลภหรืออาการโกรธออกมานั้น เพราะมีโลภเจตสิก (โล-พะ-เจ-ตะ-สิก) หรือโทสเจตสิก (โท-สะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นตัวปรุงแต่งให้เกิดความโลภหรือความโกรธนั่นเอง

เจตสิก หรือเครื่องปรุงแต่งจิตมีทั้งหมด ๕๒ ชนิด จำแนกได้เป็น ๓ ขันธ์ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ ในจิตแต่ละดวง (จิตที่เกิดขึ้นแต่ละขณะ) จะมีเจตสิกเป็นตัวประกอบปรุงแต่งมากบ้าง น้อยบ้าง ตามประเภทและชนิดของจิต แต่อย่างน้อยที่สุดจะต้องมีเจตสิกเข้าประกอบไม่น้อยกว่า ๗ ชนิด

สมมุติว่าวงกลมวงใหญ่เป็นจิตที่ทำหน้าที่เห็น (จักขุวิญญาณ) วงกลมเล็ก ๆ คือ เจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตเพื่อทำหน้าที่ประกอบปรุงแต่งให้เกิด การเห็น จิตเป็นเพียงผู้เห็น เจตสิกทำหน้าที่ปรุงแต่งให้เกิดการเห็น ทั้งจิตและเจตสิกต่างก็เป็นนามธรรม เกิดร่วมกัน อิงอาศัยกัน เมื่อมีจิตก็ต้องมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยเสมอ ถึงแม้ว่าเจตสิกจะเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิต แต่จิตก็ยังเป็นใหญ่หรือเป็นประธานในการกระทำทั้งปวง

ประเภทของเจตสิก

เจตสิกมีทั้งหมด ๕๒ ชนิด แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. อัญญสมานเจตสิก ๑๓ ชนิด

๒. อกุศลเจตสิก ๑๔ ชนิด

๓. โสภณเจตสิก ๒๕ ชนิด

แผนผังแสดงการแบ่งประเภทเจตสิก

- เจตสิก
  - อัญญสมานเจตสิก — ๑๓
    - สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
    - ปกิณณกเจตสิก ๖
  - อกุศลเจตสิก — ๑๔
    - โมจตุกเจตสิก ๔
    - โลติกเจตสิก ๓
    - โทจตุกเจตสิก ๔
    - ถีทุกเจตสิก ๒
    - วิจิกิจฉาเจตสิก ๑
  - โสภณเจตสิก — ๒๕
    - โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙
    - วิรตีเจตสิก ๓
    - อัปปมัญญาเจตสิก ๒
    - ปัญญาเจตสิก ๑

รวม ๕๒ ชนิด

การแบ่งประเภทเจตสิก

อัญญสมานเจตสิก ๑๓

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗: ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, เอกัคคตา, ชีวิตินทรีย์, มนสิการ

ปกิณณกเจตสิก ๖: วิตก, วิจาร, อธิโมกข์, วิริยะ, ปีติ, ฉันทะ

อกุศลเจตสิก ๑๔

โมจตุกเจตสิก ๔: โมหะ, อหิริกะ, อโนตตัปปะ, อุทธัจจะ

โลติกเจตสิก ๓: โลภะ, ทิฏฐิ, มานะ

โทจตุกเจตสิก ๔: โทสะ, อิสสา, มัจฉริยะ, กุกกุจจะ

ถีทุกเจตสิก ๒: ถีนะ, มิทธะ

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑: วิจิกิจฉา

โสภณเจตสิก ๒๕

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙: สัทธา, สติ, หิริ, โอตตัปปะ, อโลภะ, อโทสะ, ตัตตรมัชฌัตตตา, กายปัสสัทธิ, จิตตปัสสัทธิ, กายลหุตา, จิตตลหุตา, กายมุทุตา, จิตตมุทุตา, กายกัมมัญญตา, จิตตกัมมัญญตา, กายปาคุญญตา, จิตตปาคุญญตา, กายุชุกตา, จิตตุชุกตา

วิรตีเจตสิก ๓: สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ

อัปปมัญญาเจตสิก ๒: กรุณา, มุทิตา

ปัญญาเจตสิก ๑: ปัญญา

อัญญสมานเจตสิก

อัญญสมานเจตสิก (อัน-ยะ-สะ-มา-นะ-เจ-ตะ-สิก) คือ เจตสิก ๑๓ ชนิดที่ประกอบกับจิตได้ทุกประเภททั้งกุศล อกุศล วิบาก และกิริยา ตามสมควรแก่สภาวะของจิต แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิกมี ๗ ชนิด

กลุ่มที่ ๒ คือ ปกิณณกเจตสิกมี ๖ ชนิด

อัญญสมานเจตสิก กลุ่มที่ ๑ : สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก (สับ-พะ-จิด-ตะ-สา-ทา-ระ-นะ-เจ-ตะ-สิก) คือ เจตสิกที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของจิต จิตทุกดวงที่เกิดขึ้นจะต้องมีสัพพจิตตสาธารณเจตสิกครบทั้ง ๗ ชนิด หากขาดเจตสิกอย่างใดอย่างหนึ่งไป จิตจะทำงานไม่ได้ เช่นเดียวกับนาฬิกา หากขาดเฟืองจักรไปแม้แต่ชิ้นเดียว นาฬิกาก็จะทำงานไม่ได้เช่นกัน

สัพพจิตตสาธารณเจตสิกทั้ง ๗ ได้แก่

๑. **ผัสสเจตสิก** (ผัด-สะ-เจ-ตะ-สิก)

๒. **เวทนาเจตสิก** (เว-ทะ-นา-เจ-ตะ-สิก)

๓. **สัญญาเจตสิก** (สัน-ยา-เจ-ตะ-สิก)

๔. **เจตนาเจตสิก** (เจ-ตะ-นา-เจ-ตะ-สิก)

๕. **เอกัคคตาเจตสิก** (เอ-กัก-คะ-ตา-เจ-ตะ-สิก)

๖. **ชีวิตินทรีย์เจตสิก** (ชี-วิ-ติน-ซี-เจ-ตะ-สิก)

๗. **มนสิการเจตสิก** (มะ-นะ-สิ-กา-ระ-เจ-ตะ-สิก)

๑. ผัสสเจตสิก (ผัด-สะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำหน้าที่กระทบอารมณ์ ทำให้จิตสามารถรับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจได้ กล่าวคือ รูปมากระทบตาทำให้เกิดการเห็น เสียงมากระทบหูทำให้ได้ยิน กลิ่นมากระทบจมูกทำให้ได้กลิ่น รสมากระทบลิ้นทำให้รู้รส เป็นต้น

ในมิลินทปัญหาได้เปรียบเทียบหน้าที่ของผัสสะไว้ว่า "ผัสสะเหมือนการชนกันของแพะ ๒ ตัว" ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นแพะตัวที่หนึ่ง อารมณ์ต่าง ๆ มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และเรื่องราวต่าง ๆ เป็นแพะตัวที่สอง เมื่อมีผัสสะ การเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และการคิดนึกจึงเกิดขึ้นได้

๒. เวทนาเจตสิก (เว-ทะ-นา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำหน้าที่เสวยอารมณ์ หรือความรู้สึกต่ออารมณ์ เมื่อจิตรับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมจะต้องมีความรู้สึกต่ออารมณ์นั้น ความรู้สึกนี้เป็นอาการของเวทนาเจตสิก ซึ่งมี ๕ ลักษณะ คือ

๑. รู้สึกสบายกาย เรียกว่า **สุขเวทนา**
๒. รู้สึกไม่สบายกาย เรียกว่า **ทุกขเวทนา**
๓. รู้สึกสุขใจ เรียกว่า **โสมนัสเวทนา**
๔. รู้สึกทุกข์ใจ เรียกว่า **โทมนัสเวทนา**
๕. รู้สึกเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ เรียกว่า **อุเบกขาเวทนา**

ความรู้สึกเจ็บ ปวด เมื่อย คัน ร้อน หนาว ฯลฯ จัดเป็นทุกขเวทนาเช่นกันเพราะเป็นความไม่สบายทางกาย ผู้ที่เจริญสติจนแก่กล้าแล้วจะเกิดปัญญารู้ความจริงว่าความรู้สึกเหล่านี้ล้วนเป็นอาการของเวทนาที่ปราศจากคำว่า "เรา" เข้าไปเกี่ยวข้อง กล่าวคือ เห็นมันเจ็บ มิใช่เราเจ็บ เห็นมันปวด มิใช่เราปวด คือ จะไม่รู้สึกว่าเป็นผู้ปวด แต่จะเห็นความปวดว่าเป็นสภาวธรรมอย่างหนึ่ง

ความสุข ความทุกข์ ความดีใจ ความเสียใจ หรือเฉย ๆ (อุเบกขาเวทนา) ล้วนเป็นอาการของเวทนาเจตสิกทั้งสิ้น

เวทนาเจตสิกคือ "เวทนาขันธ์" นั่นเอง

๓. สัญญาเจตสิก (สัน-ยา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำหน้าที่จำอารมณ์ การที่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายจำสิ่งต่าง ๆ เรื่องราวต่าง ๆ และเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้นั้นก็เพราะสัญญาเจตสิก สัญญาเจตสิกจะทำหน้าที่เสมือนหน่วยความจำซึ่งจะเกิดร่วมกับจิตทุก ๆ ขณะ

สัญญาเจตสิกคือ "สัญญาขันธ์" นั่นเอง

๔. เจตนาเจตสิก (เจ-ตะ-นา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติอีกชนิดหนึ่งที่เกิดพร้อมกับจิต ปรุงแต่งจิตให้มุ่งสู่อารมณ์หรือเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งที่ต้องการ อันเป็นเหตุให้เกิดการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ การกระทำต่าง ๆ จะสำเร็จลงได้ก็ต้องอาศัยเจตนาเป็นประธานหรือเป็นแกนนำ ดังนั้น **เจตนาจึงชื่อว่ากรรม เพราะการกระทำต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ ล้วนมีเจตนาเป็นผู้บงการทั้งสิ้น** เมื่อใดที่ทำดี พูดดี และคิดดี ก็จะเป็นกุศลกรรม แต่เมื่อใดทำชั่ว พูดชั่ว คิดชั่ว ก็จะเป็นอกุศลกรรม สรุปแล้ว **บาป หรือ บุญ ก็อยู่ที่เจตนานั่นเอง**

เจตนามีหน้าที่ ๒ ประการ

๑. สังวิธานกิจ (สัง-วิ-ทา-นะ-กิด) คือ การจัดแจงปรุงแต่งให้กรรมสำเร็จลง

๒. พีชนิทานกิจ (พี-ชะ-นิ-ทา-นะ-กิด) คือ การเก็บเชื้อของกรรมไว้รอโอกาสส่งผล

๕. เอกัคคตาเจตสิก (เอ-กัก-คะ-ตา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิต ปรุงแต่งจิต ทำให้จิตจดจ่ออยู่กับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

เอกัคคตาเจตสิก คือ ตัวสมาธิ การฝึกสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งได้เป็นเวลานาน ๆ เมื่อจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวได้นานเท่าไหร่ก็เท่ากับมีสมาธิมากขึ้นเท่านั้น สมาธิมากขึ้นเพราะเอกัคคตาเจตสิกมีกำลังมากขึ้นนั่นเอง

๖. ชีวิตินทรีย์เจตสิก (ชี-วิ-ติน-ซี-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่อนุบาลรักษาจิตและเจตสิก ทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกับตนสามารถตั้งอยู่ได้จนครบอายุ คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปพร้อมกันทั้งหมด

ชีวิตินทรีย์มี ๒ อย่าง

๑. รูปชีวิตินทรีย์ (รู-ปะ-ชี-วิ-ติน-ซี) เป็นธรรมชาติที่ทำหน้าที่รักษากลุ่มรูปที่เกิดจากกรรมให้คงอยู่ได้จนครบอายุ (ดูคำอธิบายในเรื่องรูปปรมัตถ์)

๒. นามชีวิตินทรีย์ (นา-มะ-ชี-วิ-ติน-ซี) เป็นธรรมชาติที่ทำหน้าที่รักษากลุ่มนาม (จิต+เจตสิก) ให้ตั้งอยู่และดับไปพร้อมกัน นามชีวิตินทรีย์คือ “ชีวิตินทรีย์เจตสิก” นั่นเอง

๗. มนสิการเจตสิก (มะ-นะ-สิ-กาน-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ชักนำจิตและเจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมกับตนให้มุ่งตรงสู่อารมณ์ที่กำลังปรากฏทางทวารใดทวารหนึ่ง เปรียบเหมือนการแข่งขันพายเรือ ฝีพายหน้าของเรือ ย่อมเป็นผู้นำในการยกไม้พายและการพายอย่างเป็นจังหวะลูกพายหลัง ๆ ต้องยกและพายไปตามฝีพายหน้า เรือจึงจะสามารถแล่นไปได้อย่างสม่ำเสมอ ถ้าพายอย่างไม่เป็นจังหวะ คือ ไม่พร้อมเพรียงกัน เรือย่อมแล่นไปไม่สม่ำเสมอ อาจมีการโยกโคลงและล่มได้ เช่นเดียวกับมนสิการเจตสิกที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันให้มุ่งสู่อารมณ์ที่กำลังปรากฏและควบคุมให้จิตและเจตสิกทั้งหลายเป็นไปโดยสม่ำเสมอและทำหน้าที่โดยพร้อมเพรียงกัน

อัญญสมานเจตสิก กลุ่มที่ ๒ : ปกิณณกเจตสิก ๖

อัญญสมานเจตสิกกลุ่มที่ ๒ ชื่อว่า **ปกิณณกเจตสิก** ซึ่งประกอบด้วยเจตสิก ๖ ชนิด ได้แก่

๑. วิตกเจตสิก	**๒. วิจารเจตสิก**	**๓. อธิโมกข์เจตสิก**
๔. วิริยเจตสิก	**๕. ปีติเจตสิก**	**๖. ฉันทะเจตสิก**

เจตสิกทั้ง ๖ นี้เข้าประกอบกับจิตได้ในจิตทุกประเภททั้งอกุศล กุศล วิบาก และกิริยา ตามสมควร ต่างจากสัพพจิตตสาธารณเจตสิก เพราะไม่จำเป็นต้องเข้าประกอบพร้อมกันทั้งหมด และแม้ว่าเจตสิกแต่ละชนิดจะประกอบได้กับจิตทุกประเภท แต่ก็ไม่สามารถประกอบได้กับจิตทุกดวง

๑. วิตกเจตสิก (วิ-ตะ-กะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ชักนำจิตให้ไปจดจ้องอยู่กับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ในขณะที่ทำสมาธิด้วยการกำหนดลมหายใจเข้าออก วิตกเจตสิกจะทำหน้าที่ชักนำจิตให้ไปจดจ้องที่ปลายจมูก ในขณะอ่านหนังสือ วิตกเจตสิกจะทำหน้าที่ชักนำจิตให้ไปจดจ้องที่ตัวอักษรที่กำลังอ่าน และการที่คิดเรื่องนั้นเรื่องนี้ได้ก็เพราะวิตกเจตสิกเป็นผู้ชักนำจิตไปสู่เรื่องราวต่าง ๆ นั่นเอง

๒. วิจารเจตสิก (วิ-จา-ระ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ประคองจิตไว้ในอารมณ์ที่วิตกเจตสิกกำลังจดจ้องอยู่ เช่น เมื่อวิตกเจตสิกนำจิตไปจดจ้องลมหายใจเข้า - ออกที่ปลายจมูก วิจารเจตสิกจะทำหน้าที่ประคองมิให้จิตหลุดไปจากการจดจ้องดูลมหายใจ

โดยปกติแล้ววิตกกับวิจารจะเกิดร่วมกันเสมอ ยกเว้นรูปฌานขั้นที่ ๒ (ในปัญจกนัย) จะมีวิจารเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีวิตก อุปมาเหมือนนายวิตกทำงานอยู่ในราชสำนัก ได้พานายวิจารซึ่งเป็นบุรุษชาวบ้าน เข้าเฝ้าพระราชาจนเกิดความคุ้นเคยกับพระราชา แล้วต่อมานายวิจารก็เข้าเฝ้าพระราชา

ได้เองโดยไม่ต้องให้นายวิตกพาไปอีก ข้อนี้ฉันใดในทุติยฌาน วิจารก็เกิดได้โดยไม่ต้องมีวิตกด้วยอำนาจความคุ้นเคยอันเกิดจากจิตตภาวนานั่นเอง

๓. อธิโมกข์เจตสิก (อะ-ทิ-โมก-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดการตัดสินใจอย่างเด็ดขาด ทำลายความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา) ดังนั้น อธิโมกข์กับวิจิกิจฉาจึงเกิดร่วมกันไม่ได้เด็ดขาด อธิโมกข์จะทำหน้าที่ตัดสินใจทันทีไม่ว่าจะถูกหรือผิดก็ตาม

๔. วิริยเจตสิก (วิ-ริ-ยะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดความพยายาม ความเพียร อดทนต่อสู้กับความยากลำบากที่เกี่ยวกับการงานต่าง ๆ ทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล ขณะใดที่มีความวิริยอุตสาหะขยันขันแข็ง ทำนั่นทำนี่ ขณะนั้นวิริยเจตสิกกำลังเข้าประกอบปรุงแต่งจิต

๕. ปีติเจตสิก (ปี-ติ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดความปลาบปลื้ม แช่มชื่น อิ่มกาย อิ่มใจ เกิดความซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์กายซึ่งอาจแสดงออกในลักษณะใดลักษณะหนึ่งใน ๕ ลักษณะ ดังนี้

๑. ขุททกาปีติ (ขุด-ทะ-กา-ปี-ติ) ความปลาบปลื้มเล็กน้อย ทำให้ขนลุกชูชัน น้ำตาไหล อาการขนลุกชูชันนี้อาจเกิดเพราะประสบกับอารมณ์ที่น่ากลัวก็ได้ เช่น กลัวผีก็รู้สึกขนลุกได้เช่นกัน แต่การกลัวผีเป็นไปด้วยอำนาจของโทสะชนิดปฏิกกมโทสะ (โทสะชนิดถอยหลัง) มิใช่เกิดจากขุททกาปีติ

๒. ขณิกาปีติ (ขะ-นิ-กา-ปี-ติ) ความปลาบปลื้มเป็นขณะ ๆ เหมือนสายฟ้าแลบ เกิดขึ้นแล้วก็หายไป แต่เกิดขึ้นได้บ่อย ๆ

๓. โอกกันติกาปีติ (โอก-กัน-ติ-กา-ปี-ติ) ความปลาบปลื้มรู้สึกซู่ซ่าเป็นระลอก ๆ หรือมีอาการไหวเอนโยกโคลงของกายก็ได้

๔. อุพเพงคาปีติ (อุบ-เพง-คา-ปี-ติ) ความปลาบปลื้มจนตัวลอย ทำให้ใจฟู ตัวเบา หรือร้องอุทานออกมาด้วยความเบิกบานใจ

๕. ผรณาปีติ (ผะ-ระ-นา-ปี-ติ) ความปลาบปลื้มที่แผ่ซ่านเอิบอาบไปทั่วสรรพางค์กาย ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ในฌานจิตเท่านั้นและจะตั้งอยู่ได้นานอีกด้วย เมื่อออกจากฌานแล้วปีติชนิดนี้ก็ยังปรากฏต่อไปอีกระยะหนึ่ง

๖. ฉันทเจตสิก (ฉัน-ทะ-เจ-ตะ-สิก) **เป็นธรรมชาติที่มีความพอใจและปรารถนาในอารมณ์** กล่าวคือ

ปรารถนารูปารมณ์ (รูป) **เพียงเพื่อเห็น**

ปรารถนาสัททารมณ์ (เสียง) **เพียงเพื่อได้ยิน**

ปรารถนาคันธารมณ์ (กลิ่น) **เพียงเพื่อได้กลิ่น**

ปรารถนารสารมณ์ (รส) **เพียงเพื่อรับรส**

ปรารถนาโผฏฐัพพารมณ์ (อารมณ์ทางกาย) **เพียงเพื่อจะถูกต้องสัมผัส**

ปรารถนาธรรมารมณ์ (เรื่องทางใจ) **เพียงเพื่อคิดนึก**

นี่คือลักษณะของฉันทเจตสิก ฉันทะเป็นความพอใจในอารมณ์ทั้ง ๖ เพียงเพื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เท่านั้น แต่จะไม่ยึดมั่นและยึดติดในอารมณ์เหล่านี้เลย

ฉันทะกับโลภะนั้นมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก คือมีความต้องการอารมณ์เหมือนกัน แต่ความต้องการอารมณ์ที่เป็นฉันทะไม่เหมือนกับความต้องการอารมณ์ที่เป็นโลภะ **เพราะความต้องการอารมณ์ที่เป็นโลภะย่อมยึดและติดใจอยู่ในอารมณ์นั้น ส่วนความต้องการอารมณ์ที่เป็นฉันทะจะไม่ยึดและไม่ติดใจในอารมณ์เหล่านั้น** อุปมาเหมือนบุคคลที่ต้องการรับประทานขนมกับบุคคลที่ต้องการรับประทานยา ความต้องการขนมเป็นความต้องการแบบโลภะเพราะเป็นความต้องการที่ยึดติดอยู่ในรสชาติของขนม ส่วนความต้องการยาเป็นความต้องการแบบฉันทะเพราะไม่ยึดติดอยู่ในรสชาติของยา เมื่อหายป่วยแล้วก็ไม่มีความต้องการยาอีกต่อไป

ข้อเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่าง "ฉันทะ" กับ "โลภะ"

ฉันทะมีการแสวงหาอารมณ์และมีความต้องการอารมณ์ แต่ไม่ได้ยึดมั่น ไม่ได้ติดข้องในอารมณ์

ส่วนโลภะมีการแสวงหาอารมณ์ด้วย มีความต้องการอารมณ์ด้วย ทั้งยังยึดมั่นและติดข้องในอารมณ์ด้วย

เจตสิก	มีความต้องการอารมณ์	มีการแสวงหาอารมณ์	มีการยึดมั่นติดข้องในอารมณ์
ฉันทะ	✓	✓	-
โลภะ	✓	✓	✓

สรุป : อัญญสมานเจตสิก ๑๓ ชนิดที่กล่าวมานี้ จะทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบของจิตที่ทำให้จิตมุ่งสู่อารมณ์ รับอารมณ์ จดจ่อกับอารมณ์ ตั้งมั่นในอารมณ์ มีความรู้สึกต่ออารมณ์ จดจำอารมณ์ ตัดสินอารมณ์ ทำให้จิตและเจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมกันทำงานร่วมกันได้โดยพร้อมเพรียง เป็นต้น แต่ยังมิใช่องค์ประกอบหรือตัวปรุงแต่งที่ทำให้จิตมีสถานะเป็นอกุศลหรือกุศลแต่อย่างใด

บทที่ ๙
อกุศลเจตสิก ๑๔

อกุศลเจตสิก **<u>เป็นเจตสิกฝ่ายชั่ว</u>** **<u>ฝ่ายบาป</u>** หยาบกระด้าง ไม่ดี ไม่งาม ไม่มีปัญญา เมื่อประกอบกับจิตแล้วย่อมทำให้จิตเศร้าหมอง เร่าร้อน เป็นเหตุให้อกุศลจิตเกิดขึ้น อกุศลเจตสิกมีทั้งหมด ๑๔ ชนิด เรียกสั้น ๆ ว่า อกุศลเจตสิก ๑๔

หากเปรียบจิตเป็นน้ำใสบริสุทธิ์ที่ไม่มีสี และเจตสิกเปรียบดังสีต่าง ๆ ที่หยดลงในน้ำ เมื่อหยดสีเหลืองลงไป น้ำก็จะกลายเป็นสีเหลือง เมื่อหยดสีแดงลงไป น้ำก็จะกลายเป็นสีแดง ในทำนองเดียวกัน เมื่ออกุศลเจตสิกเข้าประกอบกับจิต ก็จะทำให้จิตมีสภาพเป็นอกุศล ไม่ดี ไม่งาม ไม่มีปัญญา เป็นจิตที่ทำให้เกิดการกระทำชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ

เนื่องจากอกุศลเจตสิก ๑๔ เป็นเครื่องปรุงแต่งให้อกุศลจิตเกิดขึ้น ดังนั้น อกุศลเจตสิก ๑๔ จึงเป็นองค์ประกอบของจิตฝ่ายอกุศลเท่านั้น

อกุศลเจตสิก ๑๔ ชนิด

อกุศลเจตสิก ๑๔

โมหะ	อหิริกะ	อโนตตัปปะ	อุทธัจจะ	โมจตุกเจตสิก ๔
โลภะ	ทิฏฐิ	มานะ		โลติกเจตสิก ๓
โทสะ	อิสสา	มัจฉริยะ	กุกกุจจะ	โทจตุกเจตสิก ๔
ถีนะ	มิทธะ			ถีทุกเจตสิก ๒
วิจิกิจฉา				วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

อกุศลเจตสิก ๑๔ แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่ม

อกุศลเจตสิก ๑๔

๑. โมจตุกเจตสิก ๔

๑. **โมหะ** ความหลง
๒. **อหิริกะ** ความไม่ละอายต่อทุจริต
๓. **อโนตตัปปะ** ความไม่เกรงกลัวต่อบาป
๔. **อุทธัจจะ** ความฟุ้งซ่าน

ประกอบกับอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง เพราะเป็นอกุศลสาธารณเจตสิก

๒. โลติกเจตสิก ๓

๑. **โลภะ** ความต้องการ ความยึดติด
๒. **ทิฏฐิ** ความเห็นผิด
๓. **มานะ** ความเย่อหยิ่ง ถือตัว ทะนงตน เปรียบเทียบตนกับผู้อื่น (ดูหน้า ๑๗๐)

ประกอบกับโลภมูลจิต ๘ ดวงเท่านั้น (ตามสมควรที่จะประกอบได้)

๓. โทจตุกเจตสิก ๔

๑. **โทสะ** ความไม่พอใจในอารมณ์
๒. **อิสสา** ความริษยา
๓. **มัจฉริยะ** ความตระหนี่
๔. **กุกกุจจะ** ความรำคาญใจ

ประกอบกับโทสมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น (ตามสมควรที่จะประกอบได้)

๔. ถีทุกเจตสิก ๒

๑. **ถีนะ** ทำให้จิตเซื่องซึมท้อถอย
๒. **มิทธะ** ทำให้เจตสิกเซื่องซึมท้อถอย

ประกอบกับอกุศลจิตที่ต้องชักชวนให้เกิด

๕. วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยไม่ตกลงใจ

ประกอบกับวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ ดวง เท่านั้น

อกุศลเจตสิก กลุ่มที่ ๑ : โมจตุกเจตสิก ๔

โมจตุกเจตสิก (โม-จะ-ตุ-กะ-เจ-ตะ-สิก) คือ กลุ่มเจตสิกที่มีโมหเจตสิกเป็นประธาน มี ๔ ชนิด คือ

๑. โมหเจตสิก (โม-หะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ปิดบังความจริง ทำให้หลงผิด คิดผิด ทำผิด เพราะไม่รู้ธรรม ๘ ประการ คือ

๑. ไม่รู้ในทุกข์ว่าทุกข์คืออะไร อะไรเป็นตัวทุกข์
๒. ไม่รู้สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์
๓. ไม่รู้จักธรรมอันเป็นที่ดับทุกข์อย่างถาวร (พระนิพพาน)
๔. ไม่รู้วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความดับทุกข์อย่างถาวร (อริยมรรคทั้ง ๘)
๕. ไม่เชื่อว่าอดีตชาติมีจริง
๖. ไม่เชื่อว่าชาติหน้ามีจริง
๗. ไม่เชื่อทั้งชาติก่อนและชาติหน้าว่ามีจริง
๘. ไม่รู้กฎแห่งกรรม ไม่รู้วงจรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด (ปฏิจจสมุปบาท)

นอกจากนี้ ยังทำให้หลงติดอยู่ในโลกของสมมุติบัญญัติ คือหลงติดอยู่ในโลกแห่งสมมุติ (ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข) อย่างไม่ลืมหูลืมตา

เจตสิกดวงนี้เป็นรากเหง้า คือ เป็นต้นเหตุแห่งอกุศลทั้งปวง ดังนั้น จึงเกิดกับอกุศลจิตได้ทั้ง ๑๒ ดวง แต่จะไม่เกิดกับจิตประเภทอื่น ๆ เลย

โมหะนี้บางครั้งก็เรียกว่า “อวิชชา” ซึ่งแปลว่า ไม่รู้ ไม่รู้ในที่นี้หมายถึงไม่รู้ในธรรม ๘ ประการดังกล่าวแล้ว

ทุกครั้งที่อกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้นจะต้องมีโมหเจตสิกเข้าประกอบด้วยเสมอ หากไม่มีโมหเจตสิกอกุศลทั้งหลายจะเกิดไม่ได้เลย เพราะโมหะเป็นตัวการที่ทำให้จิตหลงอยู่ในความมืดและความชั่วทั้งหลาย

๒. อหิริกเจตสิก (อะ-หิ-ริ-กะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ไม่ละอายต่อบาป อหิริกะจะทำให้จิตเกิดความไม่ละอายในการทำบาป คือ พอใจในการทำอกุศลทั้งปวง

๓. อโนตตัปปเจตสิก (อะ-โนด-ตับ-ปะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ไม่เกรงกลัวผลของบาป ขณะทำบาปก็ไม่กลัวผลของกรรมที่จะได้รับในกาลข้างหน้า ไม่สะทกสะท้านต่อบาป เหมือนแมลงเม่าที่บินเข้ากองไฟ โดยไม่มีความสะทกสะท้านหวั่นกลัวภัยจากกองไฟแต่อย่างใด

๔. อุทธัจจเจตสิก (อุด-ทัด-จะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ปล่อยจิตให้ไหลไปตามกระแสกิเลสและอารมณ์ที่มายั่วยุ เมื่อถูกกิเลสครอบงำมากเข้า ย่อมทำให้บุคคลนั้นขาดความยั้งคิด ขาดโยนิโสมนสิการ จึงทำให้อกุศลเกิดขึ้นอยู่เสมอ มีความฟุ้งซ่านซัดส่ายไปในอารมณ์ต่าง ๆ จนไม่สามารถสงบระงับอยู่ในอารมณ์อันเป็นกุศลได้

สรุป : โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง ได้แก่ โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ และอุทธัจจะ ซึ่งมีโมหเจตสิกเป็นประธาน โมจตุกเจตสิกทั้ง ๔ นี้ เป็น**อกุศลสาธารณเจตสิก**จึงประกอบได้ทั่วไปในอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง จึงมีชื่อเรียกว่า สัพพากุศลสาธารณเจตสิก (สัพพ+อกุศล+สาธารณเจตสิก)

อกุศลเจตสิก กลุ่มที่ ๒ : โลติกเจตสิก ๓

โลติกเจตสิก หมายถึง กลุ่มเจตสิกที่มีโลภเจตสิกเป็นประธาน มี ๓ ชนิด คือ

๑. โลภเจตสิก (โล-พะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่มีความยินดีติดใจในอารมณ์ทั้ง ๖ คือยินดีติดใจในรูปสวย ๆ เสียงที่ไพเราะ กลิ่นหอม ๆ รสที่เอร็ดอร่อย สัมผัสทางกายที่ให้ความสุข และอารมณ์ทางใจที่น่ารื่นรมย์...โลภเจตสิกจะทำหน้าที่ให้จิตเกิดความต้องการในอารมณ์ทั้ง ๖ เมื่อจิตได้ประสบกับอารมณ์ที่ดีแล้ว โลภเจตสิกจะทำให้จิตติดใจอยู่กับอารมณ์นั้น ปรารถนาให้อารมณ์นั้นมาตอบสนองอยู่ร่ำไป

โลภะจะมีความติดข้องในอารมณ์เป็นลักษณะ เหมือนลิงติดตัง (ในการจะจับลิง เขาจะเอาอาหารวางล่อลิงไว้ แล้วเอายางเหนียว (ตัง) ทาต้นไม้ที่เป็นทางผ่านของลิง เมื่อลิงเดินผ่านไปทางนั้นจะไปกินอาหารก็จะติดตัง)

"ฉันทะ" กับ "โลภะ" ต่างกันอย่างไร

ฉันทะอุปมาเหมือนลิงเอื้อมมือลงไปในไหเฉย ๆ แต่โลภะเป็นตัวกำสิ่งของที่อยู่ในไหไว้แน่นโดยไม่ยอมปล่อยมือ เมื่อจะชักมือออกจากปากไหจึงชักออกไม่ได้ เพราะปากไหแคบกว่ามือที่กำสิ่งของไว้ ลิงก็วิ่งไปทั้ง ๆ ที่มือติดอยู่ในไหนั่นเอง

ฉันทะประกอบกับจิตได้ทั้งฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล แต่โลภะประกอบได้ในโลภมูลจิต (อกุศล) เท่านั้น...ฉันทะไม่ยึดติดอารมณ์ แต่โลภะยึดติดอารมณ์ ในปรมัตถทีปนีฎีกามีชื่อเรียกแทนโลภะได้อีกหลายชื่อ เช่น

๑. ตัณหา (ความต้องการ)
๒. ราคะ (ความกำหนัด)
๓. กามะ (ความใคร่)
๔. นันทิ (ความเพลิดเพลิน)
๕. อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้)

โลภะมีลักษณะที่ละเอียดอ่อนจนบางครั้งไม่ทราบเลยว่าโลภะกำลังเกิดขึ้น เช่น ความห่วงใย ความผูกพัน ความหวัง ความปรารถนา ความเพลิดเพลิน ความยินดี ความรัก ความหมกมุ่น ความใคร่ในอารมณ์ดี ๆ ความติดใจ ความพอใจ...อาการเหล่านี้หากพิจารณาอย่างถ่องแท้จะพบว่ามีโลภะเป็นเหตุอยู่เบื้องหลังทั้งสิ้น

๒. ทิฏฐิเจตสิก (ทิด-ถิ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่มีความเห็นผิดจากความเป็นจริง เห็นไม่ตรงกับความเป็นจริง หรือเห็นคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง โดยเชื่อมั่นว่าสิ่งที่ตนรู้สิ่งที่ตนเข้าใจเป็นความจริง สิ่งอื่นนอกนั้นไม่จริง

คำว่า ทิฏฐิ แปลตามศัพท์ว่า ความเห็น...แต่ทิฏฐิในพระอภิธรรม หมายถึง ความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) อันเกิดจากมีทิฏฐิเจตสิกเข้าประกอบ ส่วนความเห็นถูกจะใช้คำว่า สัมมาทิฏฐิ คือ มีปัญญาเจตสิกเข้าประกอบ

ความเห็นผิดไปจากความเป็นจริงนั้นอาจแบ่งได้เป็น ๒ ชนิด คือ ทิฏฐิสามัญ และทิฏฐิพิเศษ

๒.๑ ทิฏฐิสามัญ คือ ความเห็นผิดอย่างละเอียดตามปกติวิสัยของสัตว์ทั้งหลายซึ่งจะสำคัญผิดโดยยึดขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ว่าเป็นตัวเป็นตนที่เรียกว่า **“สักกายทิฏฐิ”** จัดเป็นทิฏฐิสามัญ เพราะมีอยู่ประจำในสัตว์ทั้งหลายที่ยังเป็นปุถุชน (คือผู้ที่ยังไม่ได้เป็นพระอริยบุคคล)

สักกายทิฏฐิ คือความเห็นผิด ๒๐ ประการอันเป็นความเห็นผิดในขันธ์ ๕ โดยแต่ละขันธ์จะเห็นผิด ๔ ประการ ดังนี้

เห็นรูปเป็นตน ๑	เห็นตนเป็นรูป ๑
เห็นรูปในตน ๑	เห็นตนในรูป ๑
เห็นเวทนาเป็นตน ๑	เห็นตนเป็นเวทนา ๑
เห็นเวทนาในตน ๑	เห็นตนในเวทนา ๑
เห็นสัญญาเป็นตน ๑	เห็นตนเป็นสัญญา ๑
เห็นสัญญาในตน ๑	เห็นตนในสัญญา ๑
เห็นสังขารเป็นตน ๑	เห็นตนเป็นสังขาร ๑
เห็นสังขารในตน ๑	เห็นตนในสังขาร ๑
เห็นวิญญาณเป็นตน ๑	เห็นตนเป็นวิญญาณ ๑
เห็นวิญญาณในตน ๑	เห็นตนในวิญญาณ ๑

สักกายทิฏฐิ ๒๐

พระโสดาบันบุคคลสามารถละสักกายทิฏฐิได้อย่างเด็ดขาด เพราะท่านได้เห็นแจ้งความจริงชั้นในอันเป็น “ปรมัตถสัจจะ” ว่าขันธ์ ๕ มิใช่ตัวตนอย่างหมดข้อสงสัย

๒.๒ ทิฏฐิพิเศษ เป็นความเห็นผิดที่หยาบกว่าทิฏฐิสามัญ ได้แก่ความเห็นผิดในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๑. เห็นผิดว่า เหตุไม่มี (ความสุข ความทุกข์ มิได้เกิดจากเหตุ)

๒. เห็นผิดว่า การทำดี ทำชั่ว ย่อมไม่มีผล

๓. เห็นผิดว่า การกระทำทุกอย่างไม่เป็นบาป ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นเหตุ ไม่เป็นผล สักแต่ว่ากระทำเท่านั้น

๔. เห็นผิดว่า ชาติก่อนไม่มี ชาติหน้าไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดไม่มี

๕. เห็นผิดว่า การทำบุญให้ทานไม่มีผล

๖. เห็นผิดว่า คุณมารดาไม่มี การทำดีทำชั่วต่อมารดาไม่มีผล

๗. เห็นผิดว่า คุณบิดาไม่มี การทำดีทำชั่วต่อบิดาไม่มีผล

๘. เห็นผิดว่า เมื่อตายแล้วทุกอย่างเป็นสูญหมด โลกหน้าไม่มี สัตว์ในภพภูมิอื่นไม่มี

๙. เห็นผิดว่า การบูชาไม่มีผล

๑๐. เห็นผิดว่า สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รู้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเอง และประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามได้ ไม่มีในโลก

ขณะใดที่บุคคลมีความเห็นผิดอย่างใดอย่างหนึ่งข้างต้น โลภมูลจิตที่ประกอบด้วยทิฏฐิดวงใดดวงหนึ่งใน ๔ ดวง กำลังเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นในขณะนั้น

ความเห็นผิดที่เป็นทิฏฐิพิเศษนี้สามารถนำสัตว์ไปสู่อบายภูมิได้ พระโสดาบันบุคคลสามารถละทิฏฐิพิเศษได้ทั้งหมด ท่านจึงพ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔ อย่างแน่นอน

๓. มานเจตสิก (มา-นะ-เจ-ตะ-สิก) มานะในทางธรรมะจะมีความหมายแตกต่างจากทางโลก เพราะทางโลกจะแปลว่าความวิริยอุตสาหะ

หรือความขยันหมั่นเพียร แต่ในทางธรรมะจะหมายถึงความถือตัว ทะนงตน เย่อหยิ่ง สำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ชอบเปรียบเทียบตนกับบุคคลอื่นว่าตนดีกว่า เหนือกว่า เก่งกว่า หากด้อยกว่าผู้อื่นก็จะเกิดการแข่งดี หรือบางครั้งก็ยกตนเสมอท่าน

มานเจตสิกประกอบได้กับโลภมูลจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง (ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔) แบ่งเป็น ๒ แบบ คือ

๑. อยาถาวมานะ (อะ-ยา-ถา-วะ-มา-นะ) คือ การถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง (ประเมินตนเองผิดจากความเป็นจริง)

๒. ยาถาวมานะ (ยา-ถา-วะ-มา-นะ) คือ การถือตัวที่เป็นไปตามความเป็นจริง

การถือตัวทั้ง ๒ แบบนี้ อาจแยกย่อยได้อีก ๙ ลักษณะ ดังนี้

มานะ ๙ ลักษณะ		มานะ ๒ แบบ: ยาถาวมานะ ๓ ลักษณะ (ถือตัวตามสภาพเป็นจริง)	มานะ ๒ แบบ: อยาถาวมานะ ๖ ลักษณะ (ถือตัวในสภาพที่ไม่เป็นจริง)
ตนดีกว่าเขา	**และถือตัวว่าดีกว่าเขา**	✓	
	แต่ถือตัวว่าเสมอกับเขา		X
	แต่ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา		X
ตนเสมอกับเขา	แต่ถือตัวว่าดีกว่าเขา		X
	และถือตัวว่าเสมอกับเขา	✓	
	แต่ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา		X
ตนด้อยกว่าเขา	แต่ถือตัวว่าดีกว่าเขา		X
	แต่ถือตัวว่าเสมอกับเขา		X
	และถือตัวว่าด้อยกว่าเขา	✓	

อยาถาวมานะ ความถือตัวที่ไม่ตรงความจริง ละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค (เพราะพระโสดาบันจะไม่เห็นผิดอีกต่อไปแล้ว)

ยาถาวมานะ ความถือตัวที่ตรงความเป็นจริง ละได้ด้วยอรหัตตมรรค

ในอภิธรรมขุททกวัตถุวิภังค์กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า มานะมี ๗ ประการ คือ

๑. มานะ ๒. อติมานะ ๓. มานาติมานะ ๔. โอมานะ ๕. อธิมานะ ๖. อัสมิมานะ ๗. มิจฉามานะ

ซึ่งคัมภีร์ในชั้นอรรถกถาได้อธิบายความหมายไว้ว่า

๑. มานะ คือ ความถือตัวในชาติตระกูล ในความรู้ เป็นต้น แต่มิได้เปรียบเทียบกับใคร

๒. อติมานะ คือ ความถือตัวเกินจริงว่าไม่มีใครเสมอเหมือนกับตนอีกแล้ว ความถือตัวชนิดนี้หากเกิดกับปุถุชนไม่ว่าจะเป็นคนชั้นสูง–กลาง–ต่ำ ก็จะเป็นเหตุให้แสดงกิริยาดูหมิ่นเหยียดหยามผู้ที่ด้อยกว่า ขาดความอ่อนน้อมถ่อมตน ก้าวร้าว ถือตัว หยิ่งยโส หัวดื้อ (ถัมภะ) โอ้อวด (สาเถยยะ) ลบหลู่ ไม่ให้เกียรติผู้อื่น เป็นต้น

๓. มานาติมานะ คือ ความถือตัวในลักษณะที่ว่า “คนนี้เมื่อก่อนก็เหมือนเรา แต่บัดนี้เราประเสริฐกว่าและเขาเลวกว่าเรา”

๔. โอมานะ คือ ความสำคัญตนว่าต่ำต้อยกว่าผู้อื่น ทำให้อยากมี อยากเป็น อยากเด่น อยากดังเหมือนกับเขาบ้าง อันเป็นแรงขับให้เกิดการแข่งดี (สารัมภะ)

๕. อธิมานะ คือ ความสำคัญตนเกินจริง เช่น ผู้ปฏิบัติธรรมบางคนที่ยังเป็นปุถุชน แต่สำคัญตนว่าเป็นพระอริยบุคคลหรือเป็นพระอรหันต์แล้ว เป็นต้น

๖. อัสมิมานะ คือ มานะว่าเราเป็น หรือถือตัวในลักษณะที่ยังมีเราเป็นเรา หรือเราเป็นนั่นเป็นนี่ อัสมิมานะเป็นมานะขั้นละเอียดสุด ซึ่งแม้แต่พระอนาคามีก็ยังละไม่ได้

๗. มิจฉามานะ คือ ความถือตัวผิด ๆ หยิ่งผยองลำพองในความสามารถที่เป็นไปในความชั่วร้าย เช่น ภูมิใจว่าพูดเท็จเก่ง ใคร ๆ ก็จับโกหกไม่ได้ เป็นต้น

ทิฏฐิต่างกับอัสมิมานะอย่างไร

ทิฏฐิ คือ ยึดว่าเป็นตัวเป็นตน หมายถึง ยึดขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ว่าเป็นตัวเป็นตน ที่เรียกว่า สักกายทิฏฐิ (ดังกล่าวมาแล้วในเรื่องทิฏฐิเจตสิก)

อัสมิมานะ คือ ยึดว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นความรู้สึกเกี่ยวกับฐานะของตนและมีการเทียบเคียงกับบุคคลอื่น พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว ไม่ยึดขันธ์ ๕ ว่าเป็นตัวเป็นตนแล้ว แต่ยังยึดว่าเป็นนั่นเป็นนี่เพราะยังมีอัสมิมานะอยู่

หมายเหตุ

ในหนังสือ "พุทธธรรม" ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเรื่อง "ตัวเรา ของเรา ตัวกู ของกู" อย่างง่าย ๆ ในบันทึกท้ายบทที่ ๔ ซึ่งสรุปได้ ดังนี้

การยึดว่า**เป็นเรา**เป็นเรื่องของ**ทิฏฐิ** (สักกายทิฏฐิ) ซึ่งจะละได้เมื่อบรรลุโสดาปัตติผล

การยึดว่า**เป็นของเรา**คือความรู้สึกผูกพันในของของตน (เช่น นางวิสาขามหาอุบาสิกา ซึ่งเป็นพระโสดาบันแล้ว ก็ยังเกิดความทุกข์เมื่อหลานเสียชีวิต) เป็นเรื่องของ**ตัณหา** (โลภะ) ซึ่งจะละได้เมื่อบรรลุอรหัตตผล

การยึดว่า**นี่เรานะ** (เราเป็นนั่นเป็นนี่) ทำให้เกิดการเปรียบเทียบระหว่างตนเองกับผู้อื่นเป็นเรื่องของ**อัสมิมานะ** ซึ่งจะละได้เมื่อบรรลุอรหัตตผล

สรุป :

๑. โลติกเจตสิก ๓ ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ และมานะ จะมีโลภเจตสิกเป็นประธาน

๒. โลภเจตสิกจะประกอบกับโลภมูลจิตทั้ง ๘ ดวง

๓. ทิฏฐิเจตสิกจะประกอบกับทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตทั้ง ๔ ดวง

๔. มานเจตสิกจะประกอบกับทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ ดวง (ตามโอกาสอันควร)

อกุศลเจตสิก กลุ่มที่ ๓ : โทจตุกเจตสิก ๔

โทจตุกเจตสิก หมายถึง กลุ่มเจตสิกที่มีโทสเจตสิกเป็นประธาน มี ๔ ชนิด คือ

๑. โทสเจตสิก ๒. อิสสาเจตสิก

๓. มัจฉริยเจตสิก ๔. กุกกุจจเจตสิก

ที่กล่าวว่ามีโทสเจตสิกเป็นประธานนั้น หมายความว่า อิสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก และกุกกุจจเจตสิก จะต้องเกิดขึ้นพร้อมกับโทสเจตสิกทุกครั้ง จะเกิดโดยไม่มีโทสเจตสิกเป็นผู้นำไม่ได้เด็ดขาด

๑. โทสเจตสิก (โท-สะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่แสดงออกถึงความไม่ชอบใจในอารมณ์ เช่น ความโกรธ ความไม่พอใจ ความไม่ชอบใจ ความเขินอาย ความหงุดหงิด ความเศร้าโศกเสียใจ ความกลัว ตกใจ เกลียด กลุ้มใจ ทำให้กายและใจหยาบกระด้าง หรือมีความดุร้าย เป็นต้น

๒. อิสสาเจตสิก (อิด-สา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ไม่ยินดี ไม่พอใจ ไม่ชื่นชมในทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของบุคคลอื่น คือไม่พอใจที่เห็นบุคคลอื่นได้ดี มีความสุข มีฐานะ มีชื่อเสียง ได้รับการยอมรับ หรือประสบความสำเร็จเกินหน้าตน

๓. มัจฉริยเจตสิก (มัด-ฉะ-ริ-ยะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่มีความตระหนี่ ได้แก่ ความหวงแหนในทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของตน ไม่ต้องการสละทรัพย์สมบัติของตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่นหรือสัตว์อื่น มี ๕ ลักษณะคือ

๓.๑ ตระหนี่ที่อยู่อาศัย หมายถึง ความหวงแหนที่อยู่อาศัย ไม่ยอมให้ใครมาพักอาศัยร่วมด้วย การหวงที่นั่ง - นอน - ยืน - เดิน ก็ชื่อว่าอาวาสมัจฉริยะเช่นกัน

๓.๒ ตระหนี่ตระกูล หากเป็นภิกษุก็จะหวงตระกูลที่เป็นโยมอุปัฏฐากของตน ไม่ยินดีให้ภิกษุอื่นได้รู้จัก หากเป็นฆราวาสก็จะกีดกันไม่ให้ลูกหลานของตนไปแต่งงานกับตระกูลอื่นที่ต่ำกว่า เป็นต้น

๓.๓ ตระหนี่ลาภ ได้แก่ การหวงแหนสมบัติต่าง ๆ จะเป็นเครื่องอุปโภคหรือบริโภคก็ตาม เมื่อมีผู้มาขอก็มีความหวงแหนไม่ยอมแบ่งปันให้

๓.๔ ตระหนี่วรรณะ (หวงผิวพรรณ หวงความงาม หวงคุณความดี หวงชั้นวรรณะ หวงยศตำแหน่ง) มีหลายลักษณะ เช่น

- หวงแหนในความสวย ความงามของตน ไม่ยินดีให้ผู้อื่นสวยเกินกว่าตน เมื่อได้ยินใครกล่าวชมเชยความสวยงามของผู้อื่นก็จะไม่พอใจฟัง

- หวงแหนในคุณความดีหรือความเก่งกล้าสามารถของตน เมื่อได้ยินใครสรรเสริญคุณความดีหรือความเก่งกล้าสามารถของผู้อื่นก็เกิดความไม่สบายใจ ไม่อยากฟัง

๓.๕ ตระหนี่ธรรม คือ หวงวิชาความรู้ทั้งทางโลก (โดยอนุโลม) และทางธรรมด้วยเกรงว่าผู้อื่นจะเหนือกว่าตน เก่งกว่าตน

๔. กุกกุจจเจตสิก (กุก-กุด-จะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนใจ เกิดความรำคาญใจ เมื่อนึกถึงสิ่งไม่ดีที่ได้กระทำไปแล้ว หรือสิ่งดี ๆ ที่ยังไม่เคยกระทำมาก่อนจึงเกิดความขุ่นมัว เศร้าหมอง รันทดใจ หมดกำลังใจ ทำให้สภาพจิตกลายเป็นโทสะอันมีความเดือดร้อนใจเป็นอาการปรากฏ

การกระทำที่เป็นเหตุให้บุคคลต้องเดือดร้อนใจในภายภาคหน้า (กุกกุจจะ) เช่น

๑. ไม่แสวงหาทรัพย์ตอนที่ยังเป็นหนุ่มเป็นสาว ทำให้ยากจนในวัยชรา

๒. ไม่ได้ศึกษาศิลปวิทยาเมื่อตอนปฐมวัย ทำให้ต้องทำงานหนักเพื่อแลกกับเงิน

๓. ชอบคดโกงหรือใส่ร้ายป้ายสีจนทำให้ผู้อื่นได้รับความทุกข์ระทมอย่างแสนสาหัส ต่อมาเกิดสำนึกผิดจึงเดือดร้อนใจว่าเราไม่น่ากระทำกรรมชั่วช้าเช่นนั้นเลย

๔. ชอบฆ่าสัตว์ด้วยความโหดร้ายทารุณจึงหวาดผวาต่อผลกรรมที่จะย้อนมาถึงตน

๕. ชอบคบชู้กับภรรยาสามีของผู้อื่น ทำให้เดือดร้อนใจอยู่เป็นนิจเมื่อระลึกถึงกรรมอันชั่วนั้น

๖. ความตระหนี่ถี่เหนียว หวงแหนในทรัพย์สมบัติของตน ต่อมาเกิดสำนึกรู้สึกตัวว่าการกระทำของตนที่ผ่านมาเป็นไปด้วยอำนาจความตระหนี่ มีแต่สร้างความทุกข์ให้กับตนเองและบุคคลรอบข้างโดยไม่มีคุณงามความดีใด ๆ เกิดขึ้นจากทรัพย์สมบัติเหล่านั้นเลย

๗. ไม่เคยเลี้ยงดูบิดามารดาและรู้สึกเสียใจในภายหลังเมื่อบิดามารดาได้จากไปแล้ว

๘. ไม่เชื่อฟังคำอบรมสั่งสอนของบิดามารดา กลับดูหมิ่นเมินเฉยต่อคำพร่ำสอนจนเดินทางผิดและมาคิดเสียใจในภายหลัง

๙. ไม่เคยศึกษาหาความรู้ หรือสนทนาธรรมกับผู้ทรงศีลที่เป็นพหูสูต จึงไม่มีศรัทธาในการกระทำความดี แต่กลับประพฤติมิชอบอันก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่น เมื่อนึกได้ก็สายไปเสียแล้ว

ขณะใดที่ปรารภถึงความชั่วที่ตนเองได้ทำไปแล้ว และความดีที่ตนเองยังไม่เคยทำจนทำให้เกิดความเดือดร้อนใจแสดงว่าขณะนั้นโทสมูลจิตกำลังเกิดขึ้นโดยมีกุกกุจจเจตสิกเข้าประกอบด้วย

เนื่องจาก กุกกุจจเจตสิกมีอารมณ์ที่แตกต่างจากอิสสาเจตสิกและมัจฉริยเจตสิก ดังนั้นเจตสิกทั้ง ๓ นี้จึงไม่สามารถเกิดร่วมกันได้ เจตสิกทั้ง ๓ ชนิดนี้มีชื่อเรียกว่า **นานากทาจิ** (นา-นา-กะ-ทา-จิ) แปลว่า เจตสิกที่ประกอบกับจิตเป็นบางครั้งบางคราวและไม่เกิดพร้อมกัน

โทจตุกเจตสิก ๔ เป็นเหตุให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น

๑. กล่าววาจาส่อเสียด ใส่ร้ายป้ายสีบุคคลที่ตัวเองเกลียดชัง

๒. คิดประทุษร้ายบุคคลที่ตัวเองเกลียดชัง

๓. ไม่อนุโมทนาในทรัพย์สมบัติ หรือคุณงามความดีของบุคคลอื่น

๔. อกตัญญูต่อผู้มีคุณ เมื่อโกรธขึ้นมาแล้วย่อมขาดสติ สามารถกระทำได้ทุกอย่างแม้กับบุคคลผู้มีพระคุณ

๕. มีจิตใจหยาบกระด้าง ไม่อ่อนน้อม มุทะลุดุดัน ไร้เหตุผล ขาดสติ ขาดปัญญา

๖. มีความอิจฉาริษยาในทรัพย์สมบัติและคุณงามความดีของผู้อื่น เห็นบุคคลอื่นได้ดีแล้วทนไม่ได้ ไม่ต้องการเห็นผู้อื่นได้ดีมีความสุขมากกว่าตน และอาจแสวงหาช่องทางที่จะทำลายความเจริญของบุคคลอื่นด้วย

๗. เจ้าโทสะ โมโหร้าย

๘. ตระหนี่หวงแหนทรัพย์สมบัติและคุณความดีของตน ไม่ต้องการเห็นบุคคลอื่นดีเหมือนตน เก่งเหมือนตน รวยเหมือนตน มีความสุข มีหน้ามีตาเหมือนตน เป็นต้น

๙. ผูกโกรธ เมื่อโกรธแล้วก็ผูกโกรธเป็นเวลานาน แม้เป็นความผิดเล็กน้อยก็ตาม

๑๐. หงุดหงิดรำคาญใจง่ายแม้ในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ไม่ควรถือเอาเป็นสาระก็เห็นเป็นเรื่องใหญ่โต โกรธกระฟัดกระเฟียดโดยไร้เหตุผล เห็นอะไรก็ขวางหูขวางตาไปหมด

๑๑. มีความอาฆาต พยาบาท จองเวร หรือหาวิธีการประทุษร้ายบุคคลอื่น หรือสิ่งอื่นที่ตนไม่ชอบใจ

๑๒. จิตใจหยาบกระด้าง ไม่อ่อนโยน มีการกล่าวคำหยาบคายด่าทอ (ผรุสวาจา)

๑๓. เกิดอาการตกใจหรือกลัวภัยต่าง ๆ

๑๔. เกิดความเกลียด (ไม่ชอบ) รังเกียจ และขยะแขยง

๑๕. เกิดอาการร้องไห้เพราะเสียใจในเหตุการณ์บางอย่าง

๑๖. อาการกลุ้มใจก็เป็นผลของโทสเจตสิกเช่นกัน

๑๗. อาการอื่น ๆ อีกมากมาย

สรุป :

๑. จิตที่กระทบกับอารมณ์ที่ไม่ชอบ ไม่พอใจ ขัดเคืองใจ จะมีโทสเจตสิกเข้าประกอบ[๒๔] ทำให้เกิดอาการโกรธ เกลียด กลัว กลุ้ม รำคาญใจ เศร้าใจ เสียใจ อับอาย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้เวทนาของโทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง จึงเป็นโทมนัสเวทนา (ไม่สบายใจ ทุกข์ใจ)

๒. โทจตุกเจตสิกทั้ง ๔ ดวง คือ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ และกุกกุจจะ จะประกอบในโทสมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น ประกอบกับจิตอื่นไม่ได้ และในโทสมูลจิต ๒ ดวงนี้ จะต้องมีโทสเจตสิกเข้าประกอบอย่างแน่นอน ส่วนอิสสา มัจฉริยะ และกุกกุจจะ ประกอบได้ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสถานการณ์และอารมณ์ที่กำลังประสบอยู่ในขณะนั้น

หากมีสมบัติและคุณความดีของผู้อื่นเป็นอารมณ์ เมื่อรู้อารมณ์นั้นแล้วเกิดความริษยาไม่พอใจ อิสสาเจตสิกจะเข้าประกอบกับโทสมูลจิต ส่วนมัจฉริยะและกุกกุจจะจะไม่เข้าประกอบ

หากเป็นอารมณ์เกี่ยวกับทรัพย์สมบัติและคุณความดีของตนที่ไม่ยอมให้ตกเป็นของผู้อื่น มัจฉริยเจตสิกจะเข้าประกอบกับโทสมูลจิต ส่วนอิสสาและกุกกุจจะจะไม่เข้าประกอบ

หากเป็นอารมณ์เกี่ยวกับทุจริตกรรมที่ตนได้กระทำไปแล้ว หรือสุจริตกรรมที่ตนอยากจะทำแล้วยังไม่ได้ทำ กุกกุจจเจตสิกจะเข้าประกอบกับโทสมูลจิต ส่วนอิสสาและมัจฉริยะจะไม่เข้าประกอบ

---

[๒๔] ควรย้อนกลับไปอ่านเรื่อง “โทสมูลจิต ๒” ควบคู่ไปด้วย

อกุศลเจตสิก กลุ่มที่ ๔ : ถีทุกเจตสิก ๒

ถีทุกเจตสิก (ถี-ทุ-กะ-เจ-ตะ-สิก) ประกอบด้วยเจตสิก ๒ ชนิด ที่ทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกับตนท้อถอยจากการรับอารมณ์ที่กำลังเผชิญอยู่

ถีทุกเจตสิก ๒ ประกอบด้วยถีนเจตสิกและมิทธเจตสิก

๑. ถีนเจตสิก (ถี-นะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตหดหู่ท้อถอยจากอารมณ์ หรือทำให้จิตคลายจากความขะมักเขม้นในอารมณ์นั้น

๒. มิทธเจตสิก (มิด-ทะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกับตนเซื่องซึมท้อถอยจากอารมณ์

ถีทุกเจตสิก ๒ จะเข้าประกอบกับอกุศลจิตประเภทที่เกิดขึ้นได้เพราะมีการกระตุ้นชักชวน (สสังขาริก) ซึ่งมีเพียง ๕ ดวงเท่านั้น และเจตสิก ๒ ชนิดนี้จะเข้าประกอบพร้อมกันเสมอ โดยถีนเจตสิกมีหน้าที่ทำให้จิตที่เกิดพร้อมกับตนท้อถอยจากอารมณ์ ส่วนมิทธเจตสิกมีหน้าที่ทำให้เจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมกับตนท้อถอยจากอารมณ์ จึงทำให้จิต + เจตสิกที่เกิดร่วมกับเจตสิก ๒ ชนิดนี้มีลักษณะหดหู่ เซื่องซึม ห่อเหี่ยว ท้อแท้ หมดหวัง ซึมเซา หรือเกิดอาการง่วงเหงาหาวนอน เป็นเหตุให้เกิดความเกียจคร้าน ไม่กระตือรือร้น ปล่อยปละละเลย ดังนั้น คนที่ถูกถีนะมิทธะครอบงำจึงมักจะมีอาการง่วงเหงาซึมเซา หรือมีความหดหู่และเซื่องซึม ขาดความกระตือรือร้นในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ขาดกำลังใจและหมดความหวังในชีวิต เกิดความเบื่อหน่ายในชีวิตไม่คิดจะทำสิ่งใด ๆ ขาดวิริยอุตสาหะในการทำสิ่งต่าง ๆ ได้แต่ปล่อยให้ความคิดเลื่อนลอยไปเรื่อย ๆ จึงไม่สามารถรวมเป็นหนึ่งได้

ดังนั้นจิตที่มีเจตสิก ๒ ชนิดนี้เข้าประกอบจึงต้องอาศัยการกระตุ้นชักชวนจึงจะเกิดขึ้นได้

อกุศลเจตสิก กลุ่มที่ ๕ : วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

วิจิกิจฉาเจตสิก (วิ-จิ-กิด-ฉา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่มีความเคลือบแคลงสงสัยในอารมณ์ ทำให้เกิดความลังเลใจ ตัดสินใจไม่เด็ดขาด ขาดความเชื่อมั่น ขาดความมั่นใจ จะทำสิ่งใดก็ไปได้ไม่ตลอดรอดฝั่ง

ความสงสัยในความหมายของวิจิกิจฉาเจตสิกนี้ ได้แก่ ความสงสัยในองค์พระศาสดา (สำหรับชาวพุทธจะหมายถึงพระพุทธเจ้า) สงสัยในหลักธรรมคำสอน สงสัยในพระสงฆ์ สงสัยในแนวทางการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ สงสัยว่าชาติที่แล้วมีจริงหรือไม่ ชาติหน้ามีจริงหรือไม่ รวมถึงความสงสัยเรื่องกฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด

ความสงสัยที่เป็นวิจิกิจฉานี้ เมื่อเกิดขึ้นในจิตใจของผู้ใดแล้ว ย่อมทำให้จิตใจของผู้นั้นหยาบกระด้างและเป็นเครื่องสกัดกั้นมิให้กุศลธรรมเกิดขึ้นได้ หรือบางทีอาจทำให้กุศลที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมลงได้

ส่วนความสงสัยในชื่อคน สัตว์ สิ่งของที่ยังไม่รู้จัก หรือสงสัยในวิชาการด้านต่าง ๆ ที่ยังไม่เข้าใจ หรือสงสัยในสมมุติบัญญัติต่าง ๆ ไม่จัดเป็นวิจิกิจฉาในโมหมูลจิต แต่จัดเป็นปฏิรูปกวิจิกิจฉา (ปะ-ติ-รู-ปะ-กะ-วิ-จิ-กิด-ฉา) หรือ วิจิกิจฉาเทียม อันเกิดจากอุทธัจจเจตสิก

วิจิกิจฉาเจตสิกนี้จะประกอบกับจิตหมายเลข ๑๑ เพียงดวงเดียวเท่านั้น

บทที่ ๑๐
โสภณเจตสิก ๒๕

โสภณ แปลว่า งาม ดังนั้น**โสภณเจตสิก** (โส-พะ-นะ-เจ-ตะ-สิก) จึงหมายถึง **เจตสิกฝ่ายดีงาม** เมื่อประกอบกับจิตแล้วจะทำให้จิตผ่องใส ไม่เศร้าหมองเร่าร้อน ตั้งอยู่ในความดีงาม เว้นจากบาปและทุจริตทั้งปวง ประกอบด้วยเจตสิก ๒๕ ชนิด คือ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ วิรตีเจตสิก ๓ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ และปัญญาเจตสิก ๑

จิตที่มีโสภณเจตสิกเข้าประกอบ เรียกว่า โสภณจิต (โส-พะ-นะ-จิต) ซึ่งมีทั้งหมด ๕๙ ดวง (โดยย่อ) หรือ ๙๑ ดวง (โดยพิสดาร) ได้แก่

- กามาวจรโสภณจิต ๒๔
- รูปาวจรจิต ๑๕
- อรูปาวจรจิต ๑๒
- มรรคจิต ๔ หรือ ๒๐
- ผลจิต ๔ หรือ ๒๐

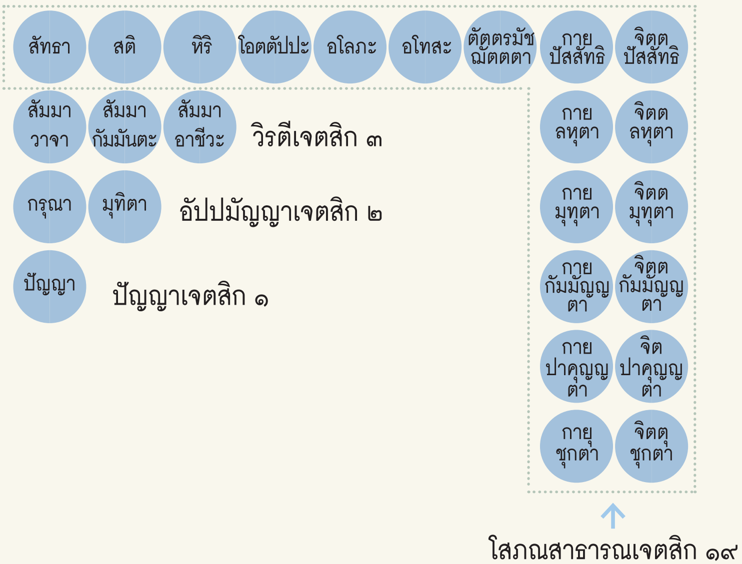
โสภณเจตสิก ๒๕ แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม

(ดูรูปที่หน้า ๑๕๒)

โสภณเจตสิก ๒๕

- ๑. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙
  - สัทธา (ศรัทธา)
  - สติ
  - หิริ
  - โอตตัปปะ
  - อโลภะ
  - อโทสะ
  - ตัตตรมัชฌัตตตา
  - กายปัสสัทธิ
  - จิตตปัสสัทธิ
  - กายลหุตา
  - จิตตลหุตา
  - กายมุทุตา
  - จิตตมุทุตา
  - กายกัมมัญญตา
  - จิตตกัมมัญญตา
  - กายปาคุญญตา
  - จิตตปาคุญญตา
  - กายุชุกตา
  - จิตตุชุกตา
- ๒. วิรตีเจตสิก ๓
  - สัมมาวาจา
  - สัมมากัมมันตะ
  - สัมมาอาชีวะ
- ๓. อัปปมัญญาเจตสิก ๒
  - กรุณา
  - มุทิตา
- ๔. ปัญญาเจตสิก ๑

โสภณเจตสิก ๒๕ แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม

โสภณเจตสิก กลุ่มที่ ๑ : โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

โสภณสาธารณเจตสิก (โส-พะ-นะ-สา-ทา-ระ-นะ-เจ-ตะ-สิก) มี ๑๙ ชนิด เป็นเจตสิกที่ประกอบกับโสภณจิตทั้ง ๕๙ (๙๑) ดวง **ทุกครั้งที่โสภณจิตดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้นจะต้องมีโสภณสาธารณเจตสิกทั้ง ๑๙ ชนิดเกิดร่วมด้วยเสมอโดยไม่มียกเว้น หมายความว่า จะเกิดขึ้นพร้อมกันครบทั้ง ๑๙ ชนิด**

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ประกอบด้วยเจตสิก ดังนี้

๑. สัทธาเจตสิก (สัด-ทา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่มีความเชื่อและความเลื่อมใสในองค์พระศาสดา ในพระธรรมคำสอน และในพระสงฆ์ หรือนักบวชในศาสนาที่ตนนับถือ เฉพาะชาวพุทธยังมีความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมอีกส่วนหนึ่งด้วย

สัทธาจึงเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่จะทำให้บุคคลประกอบคุณงามความดี มีการแบ่งปันความสุขให้ผู้อื่น การทำบุญให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา เป็นต้น

๒. สติเจตสิก (สะ-ติ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความเผลอตัว เผลอใจ คือเป็นธรรมชาติที่ทำให้รู้ว่าสิ่งนี้มีประโยชน์ สิ่งนี้ไม่มีประโยชน์ สิ่งนี้เป็นกุศล สิ่งนี้เป็นอกุศล สิ่งนี้มีคุณ สิ่งนี้มีโทษ พิจารณาถึงผลดีผลเสียที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำและการพูด โดยยึดหลักคุณธรรมและจริยธรรมเป็นที่ตั้ง รู้ว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญงอกงามยิ่งขึ้น พร้อมทั้งช่วยป้องกันอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ทำอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้อ่อนกำลังลงและหมดสิ้นไปในที่สุด

สติเป็นธรรมมีอุปการะมากทั้งทางโลกและทางธรรม ไม่ว่าจะเป็นการกระทำทางกาย ทางวาจา ตลอดจนการคิดในเรื่องต่าง ๆ สติจะช่วยยับยั้งมิให้ตกไปในฝ่ายอกุศล มิให้เกิดความเสื่อมเสีย **สติจึงเป็นธรรมฝ่ายดีหรือธรรมฝ่ายขาว ไม่สามารถเข้าร่วมกับฝ่ายดำคืออกุศลธรรมทั้งหลายได้** เมื่อการงานอย่างใดอย่างหนึ่งมีสติเข้ากำกับย่อมแน่ใจได้ว่าการงานนั้นจะเป็นการงานที่ชอบ ประกอบด้วยธรรม คือไม่ผิดศีลธรรมและจารีตประเพณีอันดีงาม ทำแล้วไม่มีโทษหรือไม่มีผลเสียติดตามมาภายหลังอย่างแน่นอน

สำหรับการกระทำทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอกุศล ซึ่งบางท่านอาจจะแย้งว่าก็ต้องใช้สติเหมือนกันจึงจะไม่เกิดความผิดพลาด เช่น จะขโมยสินค้าจากร้านสะดวกซื้อก็จะต้องมีสติคอยระมัดระวังเพื่อมิให้ถูกจับได้ ขอให้เข้าใจว่าอกุศลกรรมทั้งหลายจะไม่มี "สติเจตสิก" เข้าประกอบโดยเด็ดขาด เพราะสติจะป้องกันมิให้อกุศลกรรมเกิดขึ้น **ดังนั้น หากมีสติเกิดขึ้น อกุศลกรรมทั้งหลายก็เกิดขึ้นไม่ได้**

การที่อกุศลกรรมทั้งหลายเกิดขึ้นได้นั้นเพราะมีวิตกเจตสิก วิจารเจตสิก สัญญาเจตสิก วิริยเจตสิก และเจตนาเจตสิก เป็นแรงขับเคลื่อนทำให้เกิดการจดจ่อ จดจำ และตั้งใจเพื่อมิให้การทำอกุศลกรรมของตนเกิดความผิดพลาด

"สติ" เป็นโสภณสาธารณเจตสิก จึงเข้าประกอบกับโสภณจิตได้ทั้งหมด (ทั้ง ๕๙ ดวงโดยย่อ หรือ ๙๑ ดวงโดยพิสดาร)

๓. หิริเจตสิก (หิ-ริ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ละอายต่อการทำบาป ละอายต่อการกระทำที่เป็นอกุศลทั้งปวง ทั้งทางกายและทางวาจา

๔. โอตตัปปเจตสิก (โอด-ตับ-ปะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่มีความเกรงกลัวต่อผลของบาป คือ กลัวผู้อื่นติเตียน กลัวถูกลงโทษตามกฎหมาย ตลอดจนกลัวภัยในอบายภูมิ

๕. อโลภเจตสิก (อะ-โล-พะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่เป็นปฏิปักษ์กับโลภเจตสิก คือไม่ยึดติดในกามคุณอารมณ์อันได้แก่ รูปสวย ๆ เสียงที่ไพเราะ กลิ่นหอม ๆ รสชาติอร่อย ๆ สุขทางกาย และความรื่นรมย์ทางใจ ไม่ยึดติดกับทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่หวงแหน เป็นเหตุให้มีการบริจาค การเสียสละ การรักษาศีล การเจริญภาวนา เป็นผู้มักน้อย รักสันโดษ และเนื่องจากเป็นธรรมชาติที่เป็นปฏิปักษ์กับโลภเจตสิกจึงได้ชื่อว่า อโลภเจตสิก

๖. อโทสเจตสิก (อะ-โท-สะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตไม่โกรธ ไม่อาฆาต ไม่ดุร้าย ไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียน ไม่เคร่งเครียด ไม่ขุ่นเคือง มีความปรารถนาดีต่อผู้อื่นหรือสัตว์อื่น ปราศจากความเร่าร้อน ทำให้จิตเกิดความเยือกเย็นผ่องใส มีความรัก มีความเมตตาต่อบุคคลอื่นและสัตว์อื่น

๗. ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก (ตัด-ตะ-ระ-มัด-ชัด-ตะ-ตา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกับตนในขณะนั้นทำกิจของตนอย่างสม่ำเสมอ ทำให้วางใจเป็นกลางได้ในสถานการณ์ทั้งปวง ไม่เอนเอียงด้วยอำนาจอคติ เป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดอุเบกขา (การวางเฉย) เช่น

– **ฉฬังคุเปกขา** เป็นอุเบกขาของพระอรหันต์ ในขณะที่กระทบกับอารมณ์ที่น่าพอใจก็ตามหรือไม่น่าพอใจก็ตาม ท่านย่อมวางเฉยได้

– **พรหมวิหารอุเบกขา** เป็นอุเบกขาในพรหมวิหาร ๔ คือ การวางเฉยเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลายทั้งที่เป็นทุกข์และเป็นสุข

– **โพชฌังคุเปกขา** เป็นอุเบกขาในโพชฌงค์ ๗ คือ สภาพเป็นกลางของธรรมทั้งหลายที่เป็นไปโดยสม่ำเสมอในหนทางแห่งมรรคญาณ

– **ฌานุเปกขา** ได้แก่ อุเบกขาของโยคีบุคคลผู้บรรลุจตุตถฌาน (ตามปัญจกนัย) คือ จะวางเฉยต่อสุขในฌาน ๔ มีสภาพเป็นกลาง (ไม่ใส่ใจในสุขอันประณีตที่เกิดขึ้นในรูปฌาณที่ ๔)

– **ปาริสุทธุเปกขา** ได้แก่ อุเบกขาของปัญจมฌานลาภีบุคคลที่วางเฉยในฌาน ๕ อันปราศจากปีติและสุขแล้ว (เป็นคนละส่วนกับอุเบกขาเวทนาที่เป็นองค์ฌาน เพราะอุเบกขาเวทนาเป็นเวทนาขันธ์ มิใช่สังขารขันธ์)

ปัสสัทธิเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกับตนมีอาการสงบปราศจากความกระวนกระวาย มี ๒ ชนิด คือ

๘. กายปัสสัทธิเจตสิก (กา-ยะ-ปัด-สัด-ทิ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกขันธ์ ๓ (เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์) มีอาการสงบ อยู่ในการงานที่เป็นกุศล (กายในที่นี้ หมายถึง เจตสิกขันธ์ ๓ มิได้หมายถึง รูปขันธ์)

๙. จิตตปัสสัทธิเจตสิก (จิด-ตะ-ปัด-สัด-ทิ-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิต (วิญญาณขันธ์) มีอาการสงบอยู่ในการงานที่เป็นกุศล

ลหุตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกับตน มีความเบาและสามารถกระทำการงานที่เป็นกุศลได้โดยสะดวก มี ๒ ชนิด คือ

๑๐. กายลหุตาเจตสิก (กา-ยะ-ละ-หุ-ตา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกขันธ์ ๓ (เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์) มีความเบาในการงานที่เป็นกุศล

๑๑. จิตตลหุตาเจตสิก (จิด-ตะ-ละ-หุ-ตา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิต (วิญญาณขันธ์) มีความเบาในการงานที่เป็นกุศล

มุทุตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกับตน มีความอ่อนโยนและน้อมเข้าไปหากุศลธรรมหรือความดีงามทั้งหลายได้โดยสะดวก มี ๒ ชนิด คือ

๑๒. กายมุทุตาเจตสิก (กา-ยะ-มุ-ทุ-ตา-เจ-ตะ-สิก) หมายถึง ธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกขันธ์ ๓ (เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์) อ่อนโยนในการงานที่เป็นกุศล

๑๓. จิตตมุทุตาเจตสิก (จิด-ตะ-มุ-ทุ-ตา-เจ-ตะ-สิก) หมายถึง ธรรมชาติที่ทำให้จิต (วิญญาณขันธ์) อ่อนโยนในการงานที่เป็นกุศล

กัมมัญญตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีความพร้อมในการงานที่เป็นกุศล โดยปราศจากความเหนื่อยหน่าย ความอึดอัด ความเชื่องซึม

กัมมัญญตาเจตสิก จึงเปรียบเหมือนยาชูกำลังที่ทำให้จิตและเจตสิกมีความแช่มชื่นแจ่มใส ปราศจากความเฉื่อยชา และมีความพร้อมที่จะกระทำการงานอันเป็นกุศลทั้งปวง มี ๒ ชนิด คือ

๑๔. กายกัมมัญญตาเจตสิก (กา-ยะ-กัม-มัน-ยะ-ตา-เจ-ตะ-สิก) หมายถึง ธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกขันธ์ ๓ (เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์) มีความพร้อมที่จะกระทำการงานที่เป็นกุศล

๑๕. จิตตกัมมัญญตาเจตสิก (จิต-ตะ-กัม-มัน-ยะ-ตา-เจ-ตะ-สิก) หมายถึง ธรรมชาติที่ทำให้จิต (วิญญาณขันธ์) มีความพร้อมที่จะกระทำการงานที่เป็นกุศล

ปาคุญญตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดความคล่องแคล่วว่องไวพร้อมที่จะกระทำการงานเป็นกุศลมี ๒ ชนิด คือ

๑๖. กายปาคุญญตาเจตสิก (กา-ยะ-ปา-คุน-ยะ-ตา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกขันธ์ ๓ (เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์) มีความคล่องแคล่วว่องไวในการงานที่เป็นกุศล

๑๗. จิตตปาคุญญตาเจตสิก (จิด-ตะ-ปา-คุน-ยะ-ตา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิต (วิญญาณขันธ์) มีความคล่องแคล่วว่องไวในการงานที่เป็นกุศล

อุชุกตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีความซื่อตรงทำให้เกิดความดีงามทั้งหลาย เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้คลายจากความคดโกง มีความซื่อสัตย์สุจริตประกอบแต่กิจที่เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ตนเอง คนรอบข้าง และประโยชน์สุขแก่ส่วนรวม ไม่มีจิตคิดคดโกงหรือสร้างความเดือดร้อนให้บุคคลอื่นหรือสัตว์อื่น เป็นธรรมชาติที่กำจัดการล่อลวง มารยา เล่ห์เหลี่ยม ความเจ้าเล่ห์ความโอ้อวดที่ไม่เป็นจริงให้สิ้นไป มี ๒ ชนิด คือ

๑๘. กายุชุกตาเจตสิก (กา-ยุ-ชุ-กะ-ตา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกขันธ์ ๓ (เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์) มีความซื่อตรงในการงานที่เป็นกุศล

๑๙. จิตตุชุกตาเจตสิก (จิด-ตุ-ชุ-กะ-ตา-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิต (วิญญาณขันธ์) มีความซื่อตรงในการงานที่เป็นกุศล

สรุป : โสภณสาธารณเจตสิกทั้ง ๑๙ ชนิดจะประกอบกับโสภณจิตทั้ง ๕๙ หรือ ๙๑ ดวง โดยไม่มียกเว้น จึงทำให้โสภณจิตทั้งหมดเป็นจิตที่ดีงาม ผ่องใสในการกระทำความดีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทานกุศล ศีลกุศล และภาวนากุศล

เมื่อเข้าประกอบกับมหากุศลจิต มหาวิปากจิต และมหากิริยาจิต ก็จะทำให้จิตเหล่านั้นเป็นจิตที่ผ่องใส มีความเบา ความอ่อน ความเหมาะควรแก่การงาน คล่องแคล่ว และซื่อตรงมั่นคงอยู่ในการกระทำคุณงามความดีเช่นกัน

โสภณเจตสิก กลุ่มที่ ๒ : วิรตีเจตสิก ๓

วิรตีเจตสิก (วิ-ระ-ตี-เจ-ตะ-สิก) เป็นธรรมชาติที่ทำให้งดเว้นหรือระงับยับยั้งการทำบาปทางกายและทางวาจาขณะที่กำลังประสบเหตุที่จะให้ทำบาปเหล่านั้นก็งดเว้นไม่กระทำ

การทำบาปทางกาย (กายทุจริต ๓) ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม

การทำบาปทางวาจา (วจีทุจริต ๔) ได้แก่ การพูดเท็จ พูดยุยงส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ

การงดเว้นจากบาป (วิรัติ) มี ๓ ลักษณะ คือ

๑. สัมปัตตวิรัติ (สัม–ปัด–ตะ–วิ–รัด) การเว้นเมื่อประสบเหตุซึ่ง ๆ หน้า คือ ไม่ได้สมาทานศีลมาก่อน แต่เมื่อประสบเหตุให้ทำบาปก็ละเว้นได้ทันทีในขณะนั้น เพราะคิดว่าสัตว์ทั้งหลายก็รักชีวิตของตนทั้งสิ้น แม้แต่การตบยุงก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำเพราะเป็นบาป

๒. สมาทานวิรัติ (สะ–มา–ทาน–วิ–รัด) การเว้นด้วยการสมาทาน คือ ได้สมาทานศีลไว้ก่อนแล้วเมื่อประสบเหตุที่จะให้ทำบาปก็งดเว้นได้ตามที่สมาทานไว้

๓. สมุจเฉทวิรัติ (สะ-หมุด-เฉ-ทะ-วิ-รัด) คือ การงดเว้นจากบาปอกุศลทั้งทางกายและทางวาจาได้อย่างเด็ดขาด เป็นการงดเว้นโดยปกติของพระอริยบุคคลที่ไม่มีโอกาสจะล่วงละเมิดอีกเป็นอันขาด

วิรตีเจตสิกจะทำให้เกิด**การงดเว้นเฉพาะหน้า** คือในขณะที่กำลังเผชิญหน้ากับเหตุที่จะให้ทำบาปเท่านั้น หากยังไม่มีเหตุการณ์ให้ทำบาป แต่ตั้งใจไว้ตลอดเวลาว่าจะไม่ยอมทำบาป นั่นเป็นอาการของเจตนาเจตสิก มิใช่วิรตีเจตสิก

วิรตีเจตสิกมี ๓ ชนิด คือ

๑. สัมมาวาจาเจตสิก (สัม-มา-วา-จา-เจ-ตะ-สิก) เป็นเจตสิกที่ทำให้เกิดการงดเว้นวจีทุจริตทั้ง ๔ คือ พูดเท็จ พูดยุยงส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ **ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีพ** เมื่อเจตสิกชนิดนี้เกิดขึ้นจะระงับยับยั้งมิให้กระทำวจีทุจริต ๔ ในเหตุการณ์ที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้านั้น ถึงแม้จะมีโอกาสทำทุจริตได้ แต่ก็ไม่ทำ

สัมมาวาจาเจตสิกนี้เกิดได้ในมหากุศลจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ เท่านั้น เมื่อเกิดกับมหากุศลจิต ๘ จะระงับยับยั้งวจีทุจริต ๔ ในเหตุการณ์ที่กำลังปรากฏเฉพาะหน้า

แต่เมื่อเกิดกับโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ จะทำหน้าที่ประหาณวจีทุจริต ๔ เพื่อให้เว้นจากวจีทุจริต ๔ ได้โดยเด็ดขาด

๒. สัมมากัมมันตเจตสิก (สัม-มา-กัม-มัน-ตะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นเจตสิกที่ทำให้เกิดการงดเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ คือการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม **ที่ไม่เกี่ยวข้องกับอาชีพ** เมื่อเจตสิกชนิดนี้เกิดขึ้น จะระงับยับยั้งมิให้กระทำกายทุจริต ๓ ในเหตุการณ์ที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้านั้น ถึงแม้จะมีโอกาสทำทุจริตได้ แต่ก็ไม่ทำ

สัมมากัมมันตเจตสิกนี้เกิดได้ในมหากุศลจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ เท่านั้น เมื่อเกิดกับมหากุศลจิต ๘ จะระงับยับยั้งกายทุจริต ๓ ในเหตุการณ์ที่กำลังปรากฏเฉพาะหน้า

แต่เมื่อเกิดกับโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ จะทำหน้าที่ประหาณกายทุจริต ๓ เพื่อให้เว้นจากกายทุจริต ๓ ได้โดยเด็ดขาด

๓. สัมมาอาชีวเจตสิก (สัม-มา-อา-ชี-วะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นเจตสิกที่ทำให้เกิดการงดเว้นจากกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ **ที่เกี่ยวกับอาชีพ** ในเหตุการณ์ที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้านั้น ถึงแม้จะมีโอกาสทำทุจริตได้ แต่ก็ไม่ทำ เช่น คิดจะโกงตาชั่ง อวดอ้างสรรพคุณสินค้าเกินความเป็นจริง นำสิ่งปลอมปนมาผสมเพื่อให้มีกำไรมาก ๆ โกหกหลอกลวงลูกค้า เป็นต้น

สัมมาอาชีวเจตสิกนี้เกิดได้ในมหากุศลจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ เท่านั้น เมื่อเกิดกับมหากุศลจิต ๘ จะระงับยับยั้งการกระทำทุจริตเกี่ยวกับอาชีพในเหตุการณ์ที่กำลังปรากฏเฉพาะหน้า

แต่เมื่อเกิดกับโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ จะทำหน้าที่ประหาณกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ ที่เกี่ยวกับอาชีพ เพื่อให้เว้นทุจริตที่เกี่ยวกับอาชีพได้โดยเด็ดขาด

อนึ่ง เมื่อคิดจะทำธุรกิจดังต่อไปนี้ เช่น

- ฆ่าสัตว์เป็นอาชีพ
- ลักขโมยเป็นอาชีพ
- ค้าอาวุธ
- ค้ายาพิษ
- ขายยาเสพติด หรือของมึนเมา
- ค้ามนุษย์ เป็นต้น

แต่ฉุกคิดได้ว่าอาชีพเหล่านี้เป็นบาปเป็นสิ่งไม่ดี จึงเปลี่ยนใจที่จะไม่ประกอบอาชีพเหล่านี้ ก็เป็นผลมาจากสัมมาอาชีวเจตสิกทั้งสิ้น

วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีสิ่งที่พึงงดเว้นมาปรากฏเฉพาะหน้าที่เรียกว่า **วิรมิตัพพวัตถุ** (วิ-ระ-มิ-ตับ-พะ-วัด-ถุ) ตัวอย่างเช่น

ในขณะที่มีคนมาด่าจึงคิดจะด่าตอบ แต่เห็นว่าการด่าตอบคนอื่นนั้นเป็นสิ่งไม่ดี จึงหยุดคำด่าที่จะหลุดออกจากปากไว้ได้ นี้เรียกว่า **สัมมาวาจา**

ในขณะที่ยุงกำลังกัดตนอยู่นั้นจะเงื้อมือไปตบ แต่เกิดความคิดขึ้นมาในขณะนั้นว่าการตบยุงเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ เป็นบาป จึงไล่ยุงไปโดยไม่ตบ นี้เรียกว่า **สัมมากัมมันตะ**

ในขณะที่ลูกค้ามาซื้อของ ตอนแรกคิดจะนำของปลอมมาให้ แต่กลับคิดได้ว่าการกระทำเช่นนี้เป็นการหลอกลวง ฉ้อโกงลูกค้า จึงหยุดความคิดที่จะทำทุจริตดังกล่าวแล้วไปนำของแท้มาให้ลูกค้า นี้เรียกว่า **สัมมาอาชีวะ**

วีรติเจตสิก ๓ เป็นเจตสิกจำพวก**นานากทาจิ** (นา-นา-กะ-ทา-จิ) เพราะประกอบกับมหากุศลจิต ๘ ได้เป็นบางครั้งบางคราวและประกอบไม่พร้อมกัน เนื่องจากอารมณ์ที่ทำการงดเว้นนั้นแตกต่างกัน แต่เมื่อประกอบกับโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ จะประกอบได้โดยแน่นอนและพร้อมกัน เรียกว่า **นิยตเอกโตโยคีเจตสิก** (นิ-ยะ-ตะ-เอ-กะ-โต-โย-คี-เจ-ตะ-สิก) แปลว่า เจตสิกที่ประกอบกับจิตโดยแน่นอนและพร้อมกัน

โสภณเจตสิก กลุ่มที่ ๓ : อัปปมัญญาเจตสิก ๒

อัปปมัญญา (อับ-ปะ-มัน-ยา) แปลว่า ธรรมชาติที่ทำให้จิตแผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายอย่างประมาณมิได้ (ไร้ขอบเขต กว้างขวางจนนับไม่ได้)

อัปปมัญญา มี ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **พรหมวิหาร ๔** เพราะคุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนี้เป็น**วิหารธรรม** (ธรรมอันเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ธรรมประจำใจ) ของพรหมบุคคลทั้งหลายนั่นเอง

เมตตา คือ ความรัก ปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข เป็นผลอันเกิดจากอโทสเจตสิก

กรุณา คือ ความสงสาร จึงคิดช่วยให้พ้นทุกข์ เป็นผลอันเกิดจากกรุณาเจตสิก

มุทิตา คือ พลอยยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีมีความสุข เป็นผลอันเกิดจากมุทิตาเจตสิก

อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราชั่ง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาทุกข์และสุขที่สัตว์ทั้งหลาย

ได้รับว่าสมควรแก่เหตุที่ได้กระทำไว้แล้วจึงวางเฉย เป็นผลอันเกิดจากตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก

อโทสเจตสิก และ **ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก**เป็น**นิยตโยคีเจตสิก** (นิ-ยะ-ตะ-โย-คี-เจ-ตะ-สิก) คือ ประกอบได้แน่นอนในโสภณจิตทุกดวง จึงจัดอยู่ในกลุ่มโสภณสาธารณเจตสิก

ส่วน**กรุณา** และ**มุทิตา**เป็น**อนิยตโยคีเจตสิก** (อะ-นิ-ยะ-ตะ-โย-คี-เจ-ตะ-สิก) เพราะเกิดขึ้นเป็นบางครั้งบางคราวไม่แน่นอน และเมื่อเกิดขึ้นก็จะไม่เกิดพร้อมกัน (นานากทาจิเจตสิก) ขณะใดที่กรุณาเกิด มุทิตาก็ไม่เกิด ขณะใดที่มุทิตาเกิด กรุณาก็ไม่เกิด เพราะอารมณ์ของเจตสิก ๒ ดวงนี้ต่างกัน เจตสิกในกลุ่มอัปปมัญญาจึงมีเพียง ๒ ชนิด คือ กรุณา และมุทิตา เท่านั้น

๑. กรุณาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่สงสารเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์ยากลำบาก หรือที่จะได้รับความทุกข์ยากลำบากในกาลข้างหน้า จึงต้องการช่วยให้พ้นจากทุกข์ทั้งหลายเหล่านั้น

๒. มุทิตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่พลอยยินดีกับผู้ที่กำลังประสบความสุข หรือผู้ที่จะได้ประสบความสุขในกาลข้างหน้า มีความไม่ริษยาในความสุขของผู้อื่น มีความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับความสุขความเจริญ

โสภณเจตสิก กลุ่มที่ ๔ : ปัญญาเจตสิก ๑

ปัญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เป็นใหญ่ หรือเป็นประธานในการรู้เหตุรู้ผลของสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ซึ่งจะกำจัดความมืด คือ อวิชชาให้หมดไป ได้แก่ การรู้ในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

๑. กัมมัสสกตาปัญญา (กัม-มัด-สะ-กะ-ตา-ปัน-ยา) คือ รู้เรื่องกฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด

๒. ฌานปัญญา (ชา-นะ-ปัน-ยา) คือ ปัญญาที่รู้อุบายในการทำใจให้สงบจากนิวรณ์ รู้ความเป็นไปของฌานและองค์ฌาน ตลอดจนปัญญาในอภิญญาจิตที่สามารถระลึกชาติได้และแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

๓. วิปัสสนาปัญญา (วิ-ปัด-สะ-นา-ปัน-ยา) เป็นปัญญาที่รู้รูป-นาม (ขันธ์ ๕) ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๔. มัคคปัญญา (มัค-คะ-ปัน-ยา) คือ ปัญญาในมรรคจิต ๔ หรือ ๒๐ ที่ทำหน้าที่ประหาณอนุสัยกิเลส โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๕. ผลปัญญา (ผะ-ละ-ปัน-ยา) คือ ปัญญาที่เสวยผลจากการที่มรรคญาณได้ทำการประหาณอนุสัยกิเลสแล้ว โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เรียกว่า "เสวยวิมุตติสุข"

๖. ปัจจเวกขณปัญญา (ปัด-จะ-เวก-ขะ-หนะ-ปัน-ยา) คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นภายหลังจากมรรคญาณและผลญาณดับลงแล้วเพื่อพิจารณาธรรมต่าง ๆ ดังนี้

๖.๑ พิจารณามรรค - ผล - นิพพาน ที่เพิ่งประสบมา

๖.๒ พิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว

๖.๓ พิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ (เฉพาะพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี)

หมายเหตุ

ปัญญาในข้อ ๑ และ ๒ มีมาก่อนพุทธกาล

ปัญญาในข้อ ๓ - ๔ - ๕ - ๖ เกิดขึ้นได้จากการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เท่านั้น

เหตุให้เกิดปัญญามี ๓ ประการ คือ

๑. สุตมยปัญญา (สุ-ตะ-มะ-ยะ-ปัน-ยา) ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน การฟัง การอ่าน การสอบถาม

๒. จินตามยปัญญา (จิน-ตา-มะ-ยะ-ปัน-ยา) ปัญญาที่เกิดจากการคิด พิจารณา จากสิ่งที่ได้ยิน ได้ฟัง หรือได้ศึกษาเล่าเรียนมา

๓. ภาวนามยปัญญา (พา-วะ-นา-มะ-ยะ-ปัน-ยา) ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติภาวนา มี ๒ แบบ

๓.๑ สมถภาวนา (สะ-มะ-ถะ-พา-วะ-นา) คือ การเจริญสมาธิจนกระทั่งฌานจิตเกิด อันเป็นเหตุให้ได้ฌานปัญญา (ปัญญาในโลกียฌาน)

๓.๒ วิปัสสนาภาวนา (วิ-ปัด-สะ-นา-พา-วะ-นา) คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้เห็นธรรมชาติของรูป - นาม (ขันธ์ ๕) ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นโทษเห็นภัยของรูป - นาม (ขันธ์ ๕) อยากจะหนี อยากจะพ้นไปจากรูป–นาม (ขันธ์ ๕) จนบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ในที่สุด

ปัญญาเจตสิกนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมรู้ทั่วถึงธรรมทั้งหลายอย่างแจ่มแจ้ง เช่น รู้เรื่องกรรมและการส่งผลของกรรม รู้แนวทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ รู้ธรรมชาติของรูป - นาม (ขันธ์ ๕) รู้ว่าสังขารทั้งหลาย (ขันธ์ ๕) ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รู้ตั้งแต่ระดับโลกียปัญญา จนถึงระดับโลกุตตรปัญญาที่ประหาณกิเลสได้อย่างเด็ดขาด จึงนับว่า "ปัญญา" มีความเป็นใหญ่ (เป็นอินทรีย์) ในการกำจัดอวิชชา (ความไม่รู้ทั้งปวง) ดังนั้น ปัญญาเจตสิกจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปัญญินทรีย์เจตสิก**

บทที่ ๑๑
สัมปโยคนัย
และสังคหนัย

สัมปโยคนัย

สัมปโยคนัย หมายถึง การยกเจตสิกแต่ละตัวขึ้นเป็นประธาน แล้วดูว่าเจตสิกแต่ละตัวนี้สามารถเข้าประกอบกับจิตดวงใดได้บ้าง จากแผนผังเจตสิก ตัวเลขในวงกลมคือจำนวนจิตที่เจตสิกนั้น ๆ สามารถเข้าประกอบได้ เช่น สัพพจิตตสาธารณเจตสิกทั้ง ๗ สามารถเข้าประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ๑๒๑ ดวง วิตกเจตสิกเข้าประกอบกับจิตได้ ๕๕ ดวง วิจารเจตสิกเข้าประกอบกับจิตได้ ๖๖ ดวง เป็นต้น

แผนผังเจตสิก

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
- ผัสสะ ๑๒๑
- เวทนา ๑๒๑
- สัญญา ๑๒๑
- เจตนา ๑๒๑
- เอกัคคตา ๑๒๑
- ชีวิตินทรีย์ ๑๒๑
- มนสิการ ๑๒๑

ปกิณณกเจตสิก ๖
- วิตก ๕๕
- วิจาร ๖๖
- อธิโมกข์ ๑๑๐
- วิริยะ ๑๐๕
- ปีติ ๕๑
- ฉันทะ ๑๐๑

อกุศลเจตสิก ๑๔

โมจตุกเจตสิก ๔
- โมหะ ๑๒
- อหิริกะ ๑๒
- อโนตตัปปะ ๑๒
- อุทธัจจะ ๑๒

โลติกเจตสิก ๓
- โลภะ ๘
- ทิฏฐิ ๔
- มานะ ๔

โทจตุกเจตสิก ๔
- โทสะ ๒
- อิสสา ๒
- มัจฉริยะ ๒
- กุกกุจจะ ๒

ถีทุกเจตสิก ๒
- ถีนะ ๕
- มิทธะ ๕

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑
- วิจิกิจฉา ๑

โสภณเจตสิก ๒๕

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙
- สัทธา ๙๑
- สติ ๙๑
- หิริ ๙๑
- โอตตัปปะ ๙๑
- อโลภะ ๙๑
- อโทสะ ๙๑
- ตัตตรมัชฌัตตตา ๙๑
- กายปัสสัทธิ ๙๑
- จิตตปัสสัทธิ ๙๑
- กายลหุตา ๙๑
- จิตตลหุตา ๙๑
- กายมุทุตา ๙๑
- จิตตมุทุตา ๙๑
- กายกัมมัญญตา ๙๑
- จิตตกัมมัญญตา ๙๑
- กายปาคุญญตา ๙๑
- จิตตปาคุญญตา ๙๑
- กายุชุกตา ๙๑
- จิตตุชุกตา ๙๑

วิรตีเจตสิก ๓
- สัมมาวาจา ๔๘
- สัมมากัมมันตะ ๔๘
- สัมมาอาชีวะ ๔๘

อัปปมัญญาเจตสิก ๒
- กรุณา ๒๘
- มุทิตา ๒๘

ปัญญาเจตสิก ๑
- ปัญญา ๗๙

การที่จะรู้ว่าเจตสิกแต่ละตัวสามารถเข้าประกอบกับจิตดวงใดได้บ้างนั้นจะต้องศึกษาเรื่อง อนิยตโยคีเจตสิก และ นิยตโยคีเจตสิก ให้เข้าใจเสียก่อน ดังนี้

อนิยตโยคีเจตสิก

อนิยตโยคีเจตสิก (อะ-นิ-ยะ-ตะ-โย-คี-เจ-ตะ-สิก) คือ เจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ไม่แน่นอน คำว่าประกอบกับจิตได้ไม่แน่นอน หมายความว่า เมื่อจิตประเภทนั้น ๆ เกิดขึ้น อาจมีเจตสิกตัวนี้ประกอบร่วมด้วยหรือไม่ก็ได้ คือ บางครั้งก็เข้าประกอบ บางครั้งก็ไม่เข้าประกอบ เรียกเจตสิกชนิดนี้ว่า อนิยตโยคีเจตสิก ตัวอย่างเช่น มานเจตสิก (มา-นะ-เจ-ตะ-สิก) เป็นอนิยตโยคีเจตสิก กล่าวคือในโลภมูลจิตดวงที่ ๓, ๔, ๗, ๘ บางครั้งก็มีมานเจตสิกเข้าประกอบ บางครั้งก็ไม่มีมานเจตสิกเข้าประกอบ แล้วแต่ว่าขณะนั้นมีความเย่อหยิ่งถือตัว หรือมีการเปรียบเทียบสถานะในเรื่องใดเรื่องหนึ่งระหว่างตนกับผู้อื่นหรือไม่ เป็นต้น

อนิยตโยคีเจตสิกแบ่งออกเป็น ๓ พวก คือ

๑. นานากทาจิเจตสิก เป็นกลุ่มเจตสิกที่เข้าประกอบเป็นบางครั้งบางคราวและจะไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน **มี ๘ ตัว คือ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒**

๒. กทาจิเจตสิก เป็นเจตสิกที่เข้าประกอบเป็นบางครั้งบางคราวมีเพียงตัวเดียว คือ **มานเจตสิก**

มานเจตสิกประกอบกับโลภมูลจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง (คือ จิตหมายเลข ๓, ๔, ๗, ๘) เฉพาะกรณีที่มีการเปรียบเทียบระหว่างตนกับบุคคลอื่นหรือสิ่งอื่นเท่านั้น เจตสิกลักษณะนี้เรียกว่า กทาจิเจตสิก (เจตสิกที่ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว หากไม่มีการเปรียบเทียบ มานเจตสิกก็ไม่เข้ามาประกอบ)

๓. สหกทาจิเจตสิก เป็นกลุ่มเจตสิกที่เข้าประกอบเป็นบางครั้งบางคราว (ไม่แน่นอน) แต่เมื่อเกิดขึ้นจะต้องเกิดพร้อมกันทั้งกลุ่ม ได้แก่ **ถีนเจตสิกและมิทธเจตสิก** เจตสิก ๒ ตัวนี้ประกอบกับอกุศลจิตได้ไม่แน่นอนเช่นกัน (บางครั้งก็เกิด บางครั้งก็ไม่ได้เกิด) แล้วแต่สภาพของจิต แต่เวลาที่เกิดจะเกิดพร้อมกันเสมอ (จะเกิดคู่กันเสมอ) เจตสิกลักษณะนี้เรียกว่า สหกทาจิเจตสิก

*เจตสิกอีก ๔๑ ตัวที่เหลือ (นอกเหนือจาก ๑๑ ตัวข้างต้น) เป็นเจตสิกที่เข้าประกอบกับจิตได้แน่นอน ชื่อว่า **นิยตโยคีเจตสิก** (นิ-ยะ-ตะ-โย-คี-เจ-ตะ-สิก)*

ขยายความ : อนิยตโยคีเจตสิก ประเภทนานากทาจิเจตสิก

อนิยตโยคีเจตสิก ประเภทนานากทาจิเจตสิก แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ...เป็นเจตสิกใน**กลุ่มโทจตุกะ ๔**

กลุ่มที่ ๒ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ...เป็นเจตสิกใน**กลุ่มวิรตี ๓**

กลุ่มที่ ๓ กรุณา มุทิตา...เป็นเจตสิกใน**กลุ่มอัปปมัญญา ๒**

กลุ่มที่ ๑ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ

เจตสิกทั้ง ๓ นี้เกิดได้ในโทสมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น (คือเกิดกับจิตหมายเลข ๙ และ ๑๐) แต่เกิดไม่แน่นอนและไม่พร้อมกัน ขึ้นกับสถานการณ์ตามตัวอย่างดังนี้

ขณะใดที่ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ชอบใจ ไม่พอใจ อันเป็นเหตุให้โทสมูลจิตดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้น แต่ไม่มีความอิจฉาริษยาหรือความตระหนี่ถี่เหนียว หรือความเดือดร้อนใจ ขณะนั้นจะไม่มีอิสสาเจตสิก มัจฉริยะเจตสิกและกุกกุจจเจตสิกเข้าประกอบในโทสมูลจิตนั้น

ขณะใดที่มีความไม่ชอบใจเพราะเกิดความอิจฉาริษยาในความสำเร็จของผู้อื่น ขณะนั้นโทสมูลจิตย่อมเกิดขึ้นโดยมีอิสสาเจตสิกเข้าประกอบ แต่ไม่มีมัจฉริยเจตสิกและกุกกุจจเจตสิกเข้าประกอบ

ขณะที่มีผู้มาเรี่ยไรบ่อย ๆ แล้วเกิดความไม่พอใจ ไม่อยากบริจาค ขณะนั้นโทสมูลจิตย่อมเกิดขึ้นโดยมีมัจฉริยเจตสิกเข้าประกอบ แต่จะไม่มีอิสสาเจตสิกและกุกกุจจเจตสิกเข้าประกอบ

ขณะใดที่มีความเดือดร้อนใจเพราะนึกถึงกรรมชั่วที่ได้ทำไว้แล้ว ขณะนั้นโทสมูลจิตย่อมเกิดขึ้นโดยมีกุกกุจจเจตสิกเข้าประกอบ แต่ไม่มีอิสสาเจตสิกและมัจฉริยเจตสิกเข้าประกอบ

อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ จะเข้าประกอบกับโทสมูลจิต ๒ ได้ไม่แน่นอน (บางครั้งก็เกิดร่วมกับโทสมูลจิต ๒ บางครั้งก็ไม่เกิด) และจะเกิดพร้อม ๆ กันไม่ได้เด็ดขาด เจตสิกลักษณะนี้เรียกว่า นานากทาจิเจตสิก

กลุ่มที่ ๒ คือ วิรตีเจตสิก ๓
(สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ)

เจตสิกกลุ่มนี้จะประกอบกับมหากุศลจิตได้เป็นบางครั้งบางคราวและไม่พร้อมกัน ขณะที่มีวิรมิตัพพวัตถุ (วิ-ระ-มิ-ตับ-พะ-วัด-ถุ) **หรือสิ่งที่พึงงดเว้นอยู่เฉพาะหน้าจึงจะมีวิรตีเจตสิกเกิดขึ้น** เพื่องดเว้นการกระทำบาปทุจริตนั้น ๆ แต่หากไม่มีวิรมิตัพพวัตถุอยู่เฉพาะหน้า วิรตีเจตสิกก็จะไม่เกิดขึ้น **และวิรตีเจตสิกทั้ง ๓ นี้จะไม่เกิดพร้อมกัน** เช่น

ขณะที่มหากุศลจิตอาศัยบุญกิริยาวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นโดยไม่มีการงดเว้นจากบาปทุจริตใด ๆ ขณะนั้นจะไม่มีวิรตีเจตสิกทั้ง ๓ เข้าประกอบด้วยเลย

ขณะที่งดเว้นจากวจีทุจริต เช่น ไม่โกหก (ในเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ) มหากุศลจิตที่เกิดขึ้นในขณะนั้นจะมี**สัมมาวาจาเจตสิก**เข้าประกอบ แต่ไม่มีสัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวเจตสิกเข้าประกอบ

ขณะที่งดเว้นจากกายทุจริต เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ (ในเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ) มหากุศลจิตที่เกิดขึ้นในขณะนั้นจะมี**สัมมากัมมันตเจตสิก**เข้าประกอบ แต่ไม่มีสัมมาวาจา และสัมมาอาชีวเจตสิกเข้าประกอบ

ขณะที่งดเว้นมิจฉาอาชีพ ที่เกี่ยวข้องกับการฆ่าสัตว์ งดเว้นที่จะไม่โกงตาชั่ง งดเว้นการโฆษณาสินค้าเกินความจริง งดเว้นที่จะไม่หลอกลวงลูกค้า งดเว้นที่จะไม่เอารัดเอาเปรียบลูกค้า งดเว้นการค้ายาเสพติด ค้าอาวุธ ค้ามนุษย์โดยเด็ดขาด ฯลฯ มหากุศลจิตที่เกิดขึ้นในขณะนั้นจะมี**สัมมาอาชีวเจตสิก**เข้าประกอบ แต่ไม่มีสัมมาวาจา และสัมมากัมมันตะเจตสิกเข้าประกอบ

ข้อยกเว้น

๑. ในโลกุตตรจิต ๘ (๔๐) วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ จะต้องเกิดขึ้นพร้อมกันอย่างแน่นอน เนื่องจากโลกุตตรจิต ๘ (๔๐) จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อองค์มรรคทั้ง ๘ จะต้องเกิดขึ้นครบสมบูรณ์เท่านั้น วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งขององค์มรรค ๘ ดังนั้น หากวิรตีเจตสิกทั้ง ๓ เกิดขึ้นไม่ครบ อริยมรรคทั้ง ๘ ก็จะไม่สมบูรณ์

ดังนั้น วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ จึงเป็นได้ทั้งนิยตโยคี และ อนิยตโยคีเจตสิก

เป็นนิยตโยคีเจตสิก เมื่อประกอบกับ โลกุตตรจิต ๘ (๔๐)

เป็นอนิยตโยคีเจตสิก เมื่อประกอบกับ มหากุศลจิต ๘

๒. วิรตีเจตสิก ๓ ไม่ประกอบกับมหากิริยาจิต ๘ เพราะมหากิริยาจิต ๘ เป็นจิตของพระอรหันต์ ซึ่งท่านได้ละกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ ได้โดยเด็ดขาดแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องใช้วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ในการงดเว้นจากทุจริตดังกล่าว

๓. วิรตีเจตสิก ๓ ไม่ประกอบกับมหาวิปากจิต ๘ เพราะมหาวิปากจิตมิได้มีบทบาทหน้าที่ในการละเว้นกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔

๔. วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ย่อมไม่ประกอบกับมหัคคตจิต ๒๗ เพราะมหัคคจิตเป็นจิตที่ตั้งมั่นของบุคคลผู้มีกายวาจาบริสุทธิ์อยู่ในฌานสมาบัติ ดังนั้น วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ จึงไม่มีโอกาสเกิดขึ้นกับมหัคคจิต ๒๗ ได้เลย

กลุ่มที่ ๓ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ (กรุณา และมุทิตา)

เจตสิก ๒ ชนิดนี้ประกอบกับจิตได้ ๒๘ ดวง คือ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นรูปาวจรปัญจมฌานจิต ๓ เพราะกรุณาและมุทิตาไม่สามารถเป็นอารมณ์ของปัญจมฌานได้) **เจตสิกสองชนิดนี้จะเกิดขึ้นไม่แน่นอนและไม่เกิดพร้อมกันด้วย** กล่าวคือ

๑. ขณะใดที่มหากุศลจิต ๘ และมหากิริยาจิต ๘ มิได้มีสัตว์ที่ได้รับความทุกข์ หรือสัตว์ที่ได้รับความสุขเป็นอารมณ์ และรูปาวจรจิต ๑๒ ที่มิได้ใช้กรุณาหรือมุทิตาเป็นอารมณ์กรรมฐาน ขณะนั้นกรุณาเจตสิกและมุทิตาเจตสิกย่อมไม่เกิดขึ้น

๒. ขณะที่จิต ๒๘ ดวงในข้อ ๑ เกิดขึ้นโดยมีสัตว์ที่ได้รับความทุกข์เดือดร้อนเป็นอารมณ์ และเกิดความสงสารอยากจะช่วยเหลือ ขณะนั้นกรุณาเจตสิกย่อมเข้าประกอบกับจิต แต่มุทิตาเจตสิกจะไม่เกิดขึ้น

๓. ขณะใดที่จิต ๒๘ ดวงในข้อ ๑ เกิดขึ้นโดยอาศัยสัตว์ที่มีความสุขเป็นอารมณ์ และเราก็มีความยินดีร่วมด้วย ขณะนั้นมุทิตาเจตสิกย่อมเข้าประกอบกับจิต แต่กรุณาเจตสิกจะไม่เกิดขึ้น

๔. อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ย่อมไม่ประกอบกับโลกุตตรจิต เพราะโลกุตตรจิตมีนิพพานเป็นอารมณ์ แต่อัปปมัญญาเจตสิก ๒ มีสัตว์ที่ได้รับความทุกข์หรือสัตว์ที่ได้รับความสุขเป็นอารมณ์

๕. อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ย่อมไม่ประกอบกับมหาวิปากจิต ๘ เพราะสัตว์ที่ได้รับความทุกข์และสัตว์ที่ได้รับความสุขไม่สามารถเป็นอารมณ์ของมหาวิปากจิต ๘ ได้

นิยตโยคีเจตสิก

นิยตโยคีเจตสิก คือ เจตสิกที่เกิดประกอบกับจิตได้แน่นอน มี ๔๑ ชนิด ประกอบด้วย

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก	๗	ชนิด
ปกิณณกเจตสิก	๖	ชนิด
โมจตุกเจตสิก	๔	ชนิด
โลภเจตสิก	๑	ชนิด
ทิฏฐิเจตสิก	๑	ชนิด
โทสเจตสิก	๑	ชนิด
วิจิกิจฉาเจตสิก	๑	ชนิด
โสภณสาธารณเจตสิก	๑๙	ชนิด
ปัญญาเจตสิก	๑	ชนิด
รวม	๔๑	ชนิด

ขยายความ

๑. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ ย่อมเกิดร่วมกับจิตทั้งหมด (๑๒๑ ดวง) อย่างแน่นอน

๒. ปกิณณกเจตสิก ๖ คือ วิตก วิจาร อธิโมกข์ วิริยะ ปีติ ฉันทะ ย่อมเกิดร่วมกับจิตบางดวงอย่างแน่นอนเสมอ

๓. โมจตุกเจตสิก ๔ คือ โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ ย่อมประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ อย่างแน่นอน ครบทั้งชุด (จิตหมายเลข ๑ ถึง ๑๒)

๔. โลภเจตสิก ย่อมเกิดร่วมกันกับโลภมูลจิต ๘ อย่างแน่นอน (จิตหมายเลข ๑ ถึง ๘)

๕. ทิฏฐิเจตสิก ย่อมเกิดร่วมกันกับโลภมูลจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง อย่างแน่นอน (จิตหมายเลข ๑, ๒, ๕, ๖)

๖. โทสเจตสิก ย่อมประกอบกับโทสมูลจิต ๒ อย่างแน่นอน (จิตหมายเลข ๙, ๑๐)

๗. วิจิกิจฉาเจตสิก ย่อมเกิดร่วมกันกับโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความสงสัย (จิตหมายเลข ๑๑) อย่างแน่นอน

๘. โสภณสาธารณเจตสิกทั้ง ๑๙ ชนิด ย่อมเกิดร่วมกันกับโสภณจิต ๙๑ อย่างแน่นอน (จิตหมายเลข ๓๑ ถึง ๑๒๑)

๙. ปัญญาเจตสิก ย่อมเกิดร่วมกันกับจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ๗๙ ดวง อย่างแน่นอน (ดูข้อ ๔.๔ หน้า ๒๑๐)

เมื่อเข้าใจเรื่อง *อนิยตโยคีเจตสิก* และ *นิยตโยคีเจตสิก* เป็นอย่างดีแล้ว ก็สามารถสร้างตารางสัมปโยคนัยเพื่อดูว่าเจตสิกแต่ละตัวสามารถเข้าประกอบกับจิตดวงใดได้บ้าง ดังนี้

ตารางสัมปโยคนัย

แสดงจำนวนจิตที่เจตสิกแต่ละชนิดเข้าประกอบได้ โดยยกเจตสิกขึ้นเป็นประธาน

จิต / เจตสิก			กามาวจรจิต ๕๔												มหัคคตจิต ๒๗					โลกุตตรจิต ๔๐					จำนวนจิตที่เจตสิกแต่ละชนิดเข้าประกอบได้
			อกุศลจิต ๑๒				อเหตุกจิต ๑๘					กามโสภณจิต ๒๔			รูปา-อรูปาวจรจิต										
			โลภมูลจิต ๘	โทสมูลจิต ๒	วิจิกิจฉาสัม ๑	อุทธัจจสัม ๑	ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐	สัมปฏิจฉนจิต ๒	สันตีรณจิต ๓	ปัญจทวาราวัชชน ๑	มโนทวาราฯ และ หสิ ๒	มหากุศล ๘	มหาวิปาก ๘	มหากิริยา ๘	ปฐมฌาน ๓	ทุติยฌาน ๓	ตติยฌาน ๓	จตุตถฌาน ๓	ปัญจมฌาน ๑๕	ปฐมฌาน ๘	ทุติยฌาน ๘	ตติยฌาน ๘	จตุตถฌาน ๘	ปัญจมฌาน ๘	
อัญญสมานเจตสิก ๑๓	สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗		๘	๒	๑	๑	๑๐	๒	๓	๑	๒	๘	๘	๘	๓	๓	๓	๓	๑๕	๘	๘	๘	๘	๘	๑๒๑
	ปกิณณกเจตสิก ๖	วิตก	๘	๒	๑	๑		๒	๓	๑	๒	๘	๘	๘	๓					๘					๕๕
		วิจาร	๘	๒	๑	๑		๒	๓	๑	๒	๘	๘	๘	๓	๓				๘	๘				๖๖
		อธิโมกข์	๘	๒		๑		๒	๓	๑	๒	๘	๘	๘	๓	๓	๓	๓	๑๕	๘	๘	๘	๘	๘	๑๑๐
		วิริยะ	๘	๒	๑	๑					๒	๘	๘	๘	๓	๓	๓	๓	๑๕	๘	๘	๘	๘	๘	๑๐๕
		ปีติ	๔						๑		๑	๔	๔	๔	๓	๓	๓			๘	๘	๘			๕๑
		ฉันทะ	๘	๒								๘	๘	๘	๓	๓	๓	๓	๑๕	๘	๘	๘	๘	๘	๑๐๑
อกุศลเจตสิก ๑๔	โมจตุกเจตสิก ๔	โมหะ	๘	๒	๑	๑																			๑๒
		อหิริกะ	๘	๒	๑	๑																			๑๒
		อโนตตัปปะ	๘	๒	๑	๑																			๑๒
		อุทธัจจะ	๘	๒	๑	๑																			๑๒
	โลติกเจตสิก ๓	โลภะ	๘																						๘
		ทิฏฐิ	๔																						๔
		มานะ	๔																						๔
	โทจตุกเจตสิก ๔	โทสะ		๒																					๒
		อิสสา		๒																					๒
		มัจฉริยะ		๒																					๒
		กุกกุจจะ		๒																					๒
	ถีทุกเจตสิก ๒	ถีนะ	๔	๑																					๕
		มิทธะ	๔	๑																					๕
	วิจิกิจฉาเจตสิก ๑	วิจิกิจฉา			๑																				๑
โสภณเจตสิก ๒๕	โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙											๘	๘	๘	๓	๓	๓	๓	๑๕	๘	๘	๘	๘	๘	๙๑
	วิรตีเจตสิก ๓	สัมมาวาจา										๘								๘	๘	๘	๘	๘	๔๘
		สัมมากัมมันตะ										๘								๘	๘	๘	๘	๘	๔๘
		สัมมาอาชีวะ										๘								๘	๘	๘	๘	๘	๔๘
	อัปปมัญญาเจตสิก ๒	กรุณา										๘		๘	๓	๓	๓	๓							๒๘
		มุทิตา										๘		๘	๓	๓	๓	๓							๒๘
	ปัญญาเจตสิก ๑	ปัญญา										๔	๔	๔	๓	๓	๓	๓	๑๕	๘	๘	๘	๘	๘	๗๙

ขยายความ

๑. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ จะเข้าประกอบกับจิตทุกดวง (ทั้ง ๑๒๑ ดวง) อย่างแน่นอน

๒. ปกิณณกเจตสิก ๖ คือ วิตก วิจาร อธิโมกข์ วิริยะ ปีติ ฉันทะ จะเข้าประกอบกับจิตได้ต่างกัน (ดูรายละเอียดในตารางสัมปโยคนัย หน้า ๒๐๗)

๓. อกุศลเจตสิก ๑๔ จะเข้าประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ เท่านั้น เจตสิกตัวไหนจะเข้าประกอบกับอกุศลจิตดวงใดได้บ้างนั้น มีหลักเกณฑ์ดังนี้

๓.๑ โมจตุกเจตสิก ๔ คือ โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ จะเข้าประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ ทุกดวง

๓.๒ โลติกเจตสิก ๓ คือ โลภะ ทิฏฐิ มานะ จะเข้าประกอบกับโลภมูลจิต ๘ เท่านั้น โดยมีหลักเกณฑ์ดังนี้

โลภเจตสิก จะเข้าประกอบกับโลภมูลจิต ๘ ทุกดวง

ทิฏฐิเจตสิก จะเข้าประกอบกับโลภมูลจิต ๔ ดวง เฉพาะที่ประกอบด้วยความเห็นผิดเท่านั้น

มานะเจตสิก จะเข้าประกอบกับโลภมูลจิต ๔ ดวงที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด และเข้าประกอบเป็นบางครั้งเฉพาะในขณะที่เย่อหยิ่งถือตัว ทะนงตัว แข่งดี หรือมีการเปรียบเทียบสถานะของตนกับผู้อื่น

๓.๓ โทจตุกเจตสิก ๔ คือ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ จะเข้าประกอบกับโทสมูลจิต ๒ เท่านั้น โดยมีหลักเกณฑ์ดังนี้

โทสเจตสิก จะเข้าประกอบกับโทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง อย่างแน่นอน

อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ จะเข้าประกอบกับโทสมูลจิต ๒ เป็นบางครั้งบางคราว และเจตสิกทั้ง ๓ นี้จะไม่เกิดพร้อมกันเป็นอันขาด

๓.๔ ถีทุกเจตสิก ๒ คือ ถีนะ และ มิทธะ จะเข้าประกอบกับอกุศลจิต ๕ ดวงที่เกิดขึ้นได้เพราะมีการชักชวน (จิตหมายเลข ๒, ๔, ๖, ๘, ๑๐) และเจตสิกคู่นี้จะเข้าประกอบพร้อมกันเสมอ (เกิดขึ้นพร้อมกันเสมอ)

๓.๕ วิจิกิจฉาเจตสิก จะเข้าประกอบกับจิตได้เพียงดวงเดียว คือ โมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความสงสัยเท่านั้น (จิตหมายเลข ๑๑)

๔. โสภณเจตสิก ๒๕ จะเข้าประกอบกับโสภณจิต ๙๑ ดวงเท่านั้น แต่เจตสิกตัวไหนจะเข้าประกอบกับจิตดวงใดได้บ้างนั้น มีหลักเกณฑ์ดังนี้

๔.๑ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ คือ สัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ อโลภะ อโทสะ ตัตตรมัชฌัตตตา กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายุชุกตา จิตตุชุกตา จะเข้าประกอบกับโสภณจิตทั้ง ๙๑ ดวง อย่างแน่นอนพร้อมกันทั้งชุด

๔.๒ วิรตีเจตสิก ๓ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จะประกอบได้กับจิตได้ ๑๖ ดวง (โดยย่อ) คือ มหากุศลจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๘ เมื่อประกอบกับมหากุศลจิต ๘ วิรตีเจตสิก ๓ จะเข้าประกอบได้ทีละอย่าง หรืออาจไม่เข้าประกอบสักอย่างก็เป็นได้ แต่ในโลกุตตรจิต ๘ (โดยย่อ) เจตสิกทั้ง ๓ นี้จะเข้าประกอบพร้อมกันอย่างแน่นอน นั่นคือทุกครั้งที่โลกุตตรจิต ๘ (๔๐) เกิดขึ้นจะต้องมีวิรตีเจตสิกทั้ง ๓ เกิดร่วมด้วยเสมอ

๔.๓ อัปปมัญญาเจตสิกมี ๒ คือ กรุณา มุทิตา จะเข้าประกอบกับจิตได้ ๒๘ ดวง คือ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ และรูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นปัญจมฌานจิต ๓)

เจตสิกทั้ง ๒ ชนิดนี้จะประกอบกับจิตเป็นบางครั้งบางคราว (ไม่แน่นอน) และไม่เกิดพร้อมกันด้วย

๔.๔ ปัญญาเจตสิก จะเข้าประกอบกับจิตได้ ๔๗ ดวง (โดยย่อ) อย่างแน่นอน คือ มหากุศลจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ๔ ดวง มหาวิปากจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ๔ ดวง มหากิริยาที่ประกอบด้วยปัญญา ๔ ดวง มหัคคตจิต ๒๗ ดวง และโลกุตตรจิต ๘ (โดยย่อ)

สังคหนัย

สังคหนัย คือ การแสดงโดยยกจิตแต่ละดวงขึ้นเป็นประธานเพื่อดูว่าในจิตแต่ละดวงนั้นมีเจตสิกใดเข้าประกอบบ้าง

เมื่อเข้าใจเรื่องสัมปโยคนัยมาเป็นอย่างดีแล้วก็ย่อมเข้าใจสังคหนัยได้โดยง่าย

จิตแต่ละดวงมีเจตสิกชนิดใดเข้าประกอบได้บ้างนั้นได้สรุปไว้ให้แล้วในตารางสังคหนัย (หน้า ๒๑๑ - ๒๑๒)

ตารางสังคหนัย

แสดงจำนวนเจตสิกที่เข้าประกอบในจิตแต่ละดวง โดย<u>ยกจิตขึ้นเป็นประธาน</u>

เจตสิก / จิต		อัญญสมานเจตสิก ๑๓							อกุศลเจตสิก ๑๔							โสภณเจตสิก ๒๕				รวมจำนวนเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิต	จิตหมายเลข (ดูรูปที่ หน้า ๓๖-๓๗)
		สัพพจิตตสาธารณะ ๗	วิตก ๑	วิจาร ๑	อธิโมกข์ ๑	วิริยะ ๑	ปีติ ๑	ฉันทะ ๑	โมจตุกะ ๔	โลภะ ๑	ทิฏฐิ ๑	มานะ ๑	โทจตุกะ ๔	ถีนะมิทธะ ๒	วิจิกิจฉา ๑	โสภณสาธารณะ ๑๙	วิรตี ๓	อัปปมัญญา ๒	ปัญญา ๑		
อกุศลจิต ๑๒	โลภมูล ดวงที่ ๑	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑	๑									๑๙	๑
	โลภมูล ดวงที่ ๓	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑		๑								๑๙	๓
	โลภมูล ดวงที่ ๒	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑	๑			๒						๒๑	๒
	โลภมูล ดวงที่ ๔	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑		๑		๒						๒๑	๔
	โลภมูล ดวงที่ ๕	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑	๑									๑๘	๕
	โลภมูล ดวงที่ ๗	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑		๑								๑๘	๗
	โลภมูล ดวงที่ ๖	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑	๑			๒						๒๐	๖
	โลภมูล ดวงที่ ๘	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑		๑		๒						๒๐	๘
	โทสะมูล ดวงที่ ๑	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔				๔							๒๐	๙
	โทสะมูล ดวงที่ ๒	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔				๔	๒						๒๒	๑๐
	โมหมูล ดวงที่ ๑	๗	๑	๑		๑			๔						๑					๑๕	๑๑
	โมหมูล ดวงที่ ๒	๗	๑	๑	๑	๑			๔											๑๕	๑๒
อเหตุกจิต ๑๘	ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐	๗																		๗	๑๓ - ๑๗, ๒๐ - ๒๔
	อุเบกขาสันตีรณ ๒	๗	๑	๑	๑															๑๐	๑๙, ๒๖
	มโนธาตุ ๓	๗	๑	๑	๑															๑๐	๑๘, ๒๕, ๒๘
	โสมนัสสันตีรณ ๑	๗	๑	๑	๑		๑													๑๑	๒๗
	มโนทวาราวัชชน ๑	๗	๑	๑	๑	๑														๑๑	๒๙
	หสิตุปปาท ๑	๗	๑	๑	๑	๑	๑													๑๒	๓๐
มหากุศลจิต ๘	มหากุศล คู่ที่ ๑	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙	๓	๒	๑	๓๘	๓๑, ๓๒
	มหากุศล คู่ที่ ๒	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙	๓	๒		๓๗	๓๓, ๓๔
	มหากุศล คู่ที่ ๓	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙	๓	๒	๑	๓๗	๓๕, ๓๖
	มหากุศล คู่ที่ ๔	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙	๓	๒		๓๖	๓๗, ๓๘
มหาวิปากจิต ๘	มหาวิปาก คู่ที่ ๑	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙			๑	๓๓	๓๙, ๔๐
	มหาวิปาก คู่ที่ ๒	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙				๓๒	๔๑, ๔๒
	มหาวิปาก คู่ที่ ๓	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙			๑	๓๒	๔๓, ๔๔
	มหาวิปาก คู่ที่ ๔	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙				๓๑	๔๕, ๔๖

ตารางสังคหนัย (ต่อ)

แสดงจำนวนเจตสิกที่เข้าประกอบในจิตแต่ละดวง โดยยกจิตขึ้นเป็นประธาน

จิต \ เจตสิก		อัญญสมานเจตสิก ๑๓							อกุศลเจตสิก ๑๔							โสภณเจตสิก ๒๕				รวมจำนวนเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิต	จิตหมายเลข (ดูรูปที่หน้า ๓๖-๓๗)
		สัพพจิตตสาธารณะ ๗	วิตก ๑	วิจาร ๑	อธิโมกข์ ๑	วิริยะ ๑	ปีติ ๑	ฉันทะ ๑	โมจตุกะ ๔	โลภะ ๑	ทิฏฐิ ๑	มานะ ๑	โทจตุกะ ๔	ถีนะมิทธะ ๒	วิจิกิจฉา ๑	โสภณสาธารณะ ๑๙	วิรตี ๓	อัปปมัญญา ๒	ปัญญา ๑		
มหากิริยาจิต ๘	มหากิริยา คู่ที่ ๑	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙		๒	๑	๓๕	๔๗, ๔๘
	มหากิริยา คู่ที่ ๒	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙		๒		๓๔	๔๙, ๕๐
	มหากิริยา คู่ที่ ๓	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙		๒	๑	๓๔	๕๑, ๕๒
	มหากิริยา คู่ที่ ๔	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙		๒		๓๓	๕๓, ๕๔
ฌานโลกียจิต ๒๗	ปฐมฌาน ๓	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙		๒	๑	๓๕	๕๕, ๖๐, ๖๕
	ทุติยฌาน ๓	๗		๑	๑	๑	๑	๑								๑๙		๒	๑	๓๔	๕๖, ๖๑, ๖๖
	ตติยฌาน ๓	๗			๑	๑	๑	๑								๑๙		๒	๑	๓๓	๕๗, ๖๒, ๖๗
	จตุตถฌาน ๓	๗			๑	๑		๑								๑๙		๒	๑	๓๒	๕๘, ๖๓, ๖๘
	ปัญจมฌาน ๑๕	๗			๑	๑		๑								๑๙			๑	๓๐	๕๙, ๖๔, ๖๙, ๗๐ - ๘๑
ฌานโลกุตตรจิต ๔๐	ปฐมฌาน ๘	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙	๓		๑	๓๖	๘๒, ๘๗, ๙๒, ๙๗, ๑๐๒, ๑๐๗, ๑๑๒, ๑๑๗
	ทุติยฌาน ๘	๗		๑	๑	๑	๑	๑								๑๙	๓		๑	๓๕	๘๓, ๘๘, ๙๓, ๙๘, ๑๐๓, ๑๐๘, ๑๑๓, ๑๑๘
	ตติยฌาน ๘	๗			๑	๑	๑	๑								๑๙	๓		๑	๓๔	๘๔, ๘๙, ๙๔, ๙๙, ๑๐๔, ๑๐๙, ๑๑๔, ๑๑๙
	จตุตถฌาน ๘	๗			๑	๑		๑								๑๙	๓		๑	๓๓	๘๕, ๙๐, ๙๕, ๑๐๐, ๑๐๕, ๑๑๐, ๑๑๕, ๑๒๐
	ปัญจมฌาน ๘	๗			๑	๑		๑								๑๙	๓		๑	๓๓	๘๖, ๙๑, ๙๖, ๑๐๑, ๑๐๖, ๑๑๑, ๑๑๖, ๑๒๑

จบอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ (เจตสิกปรมัตถ์)

บทที่ ๑๒
รูปปรมัตถ์

ได้อธิบายความจริงอย่างที่สุด (ปรมัตถธรรม) จบไปแล้ว ๒ เรื่อง คือ จิตปรมัตถ์ และเจตสิกปรมัตถ์ ในบทนี้จะอธิบายเรื่อง **รูปปรมัตถ์** ซึ่งเป็นปริจเฉทที่ ๖ ของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นลำดับต่อไป

รูปปรมัตถ์ คืออะไร

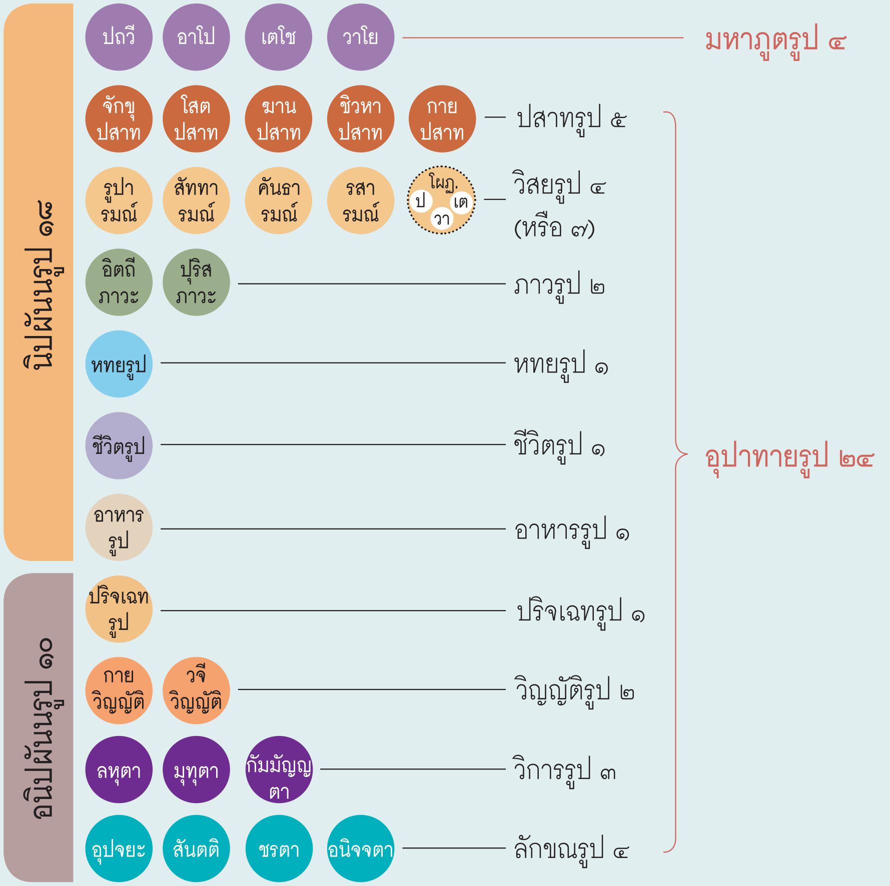
คำว่ารูป มี ๒ ความหมาย คือ

๑. รูป หมายถึง รูปบัญญัติ คือ รูปที่มีชื่อเรียกตามรูปร่างสัณฐานที่ปรากฏ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ รถยนต์ วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ อาคารบ้านเรือน ถนน ต้นไม้ ภูเขา แผ่นดิน แม่น้ำ ทะเล บุคคลต่าง ๆ และสัตว์ประเภทต่าง ๆ เป็นต้น

ดังนั้น รูปบัญญัติก็คือสิ่งที่มองเห็นได้ด้วยตาทั้งหมด และมีชื่อเรียกต่าง ๆ นานา ไปตามภาษาของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งล้วนเป็นบัญญัติธรรมทั้งสิ้น (ยังไม่ใช่ปรมัตถธรรมซึ่งเป็นความจริงอันเป็นที่สุด)

๒. รูป หมายถึง รูปปรมัตถ์ คือ สภาวลักษณะที่ซ่อนอยู่ภายในรูปบัญญัติ เช่น ความแข็ง ความอ่อน ความเย็น ความร้อน ความหย่อน ความตึง สี กลิ่น รส และรูปที่เป็นปัจจัยให้เกิดการเห็น การได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส การคิดนึก ตลอดจนรูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นหญิงเป็นชาย เป็นต้น

รูปปรมัตถ์มีทั้งหมด ๒๘ ชนิด แบ่งออกเป็น ๑๑ กลุ่ม ดังนี้

ความหมายของรูปทั้ง ๒๘ ชนิด โดยสังเขป (รายละเอียดจะอธิบายในหัวข้อถัดไป)

๑. ปถวี (ดิน) คือ สภาวะที่แข็ง หรืออ่อน (ไม่ใช่ดินที่ปลูกต้นไม้)

๒. อาโป (น้ำ) คือ สภาวะที่ไหล หรือเกาะกุม (ไม่ใช่น้ำที่อาบ หรือดื่มกิน)

๓. เตโช (ไฟ) คือ สภาวะที่ร้อน หรือเย็น (ไม่ใช่เปลวไฟที่มองเห็น)

๔. วาโย (ลม) คือ รูปที่เคร่งตึง หรือเคลื่อนไหว (มิใช่ลมที่พัดไปมา)

๕. จักขุปสาท คือ ความใสที่สามารถรับสีต่าง ๆ (รูปารมณ์) ได้

๖. โสตปสาท คือ ความใสที่สามารถรับเสียงต่าง ๆ (สัททารมณ์) ได้

๗. ฆานปสาท คือ ความใสที่สามารถรับกลิ่นต่าง ๆ (คันธารมณ์) ได้

๘. ชิวหาปสาท คือ ความใสที่สามารถรับรสต่าง ๆ (รสารมณ์) ได้

๙. กายปสาท คือ ความใสที่สามารถรับสิ่งที่มากระทบทางกาย (โผฏฐัพพารมณ์) ได้

๑๐. รูปารมณ์ คือ วัณณรูป (วัน-นะ-รูป) หรือสีต่าง ๆ ที่เป็นอารมณ์ทางตา

๑๑. สัททารมณ์ คือ สัททรูป (สัด-ทะ-รูป) หรือเสียงต่าง ๆ ที่เป็นอารมณ์ทางหู

๑๒. คันธารมณ์ คือ คันธรูป (คัน-ทะ-รูป) หรือกลิ่นต่าง ๆ ที่เป็นอารมณ์ทางจมูก

๑๓. รสารมณ์ คือ รสรูป (ระ-สะ-รูป) หรือรสต่าง ๆ ที่เป็นอารมณ์ทางลิ้น

๑๔. โผฏฐัพพารมณ์ คือ รูปที่มากระทบกาย ได้แก่ แข็ง-อ่อน, ร้อน-เย็น, เคร่งตึง-เคลื่อนไหว (ซึ่งก็คือ ปถวี เตโช วาโย ที่เป็นมหาภูตรูปนั่นเอง) ซึ่งเป็นอารมณ์ทางกาย

๑๕. อิตถีภาวะ คือ รูปที่ทำให้เกิดความเป็นหญิง

๑๖. ปุริสภาวะ คือ รูปที่ทำให้เกิดความเป็นชาย

๑๗. หทยรูป คือ รูปที่เกิดอยู่ในหัวใจและเป็นที่อาศัยเกิด (ที่ตั้ง) ของจิตที่เกิดทางมโนทวาร (ทางใจ)

๑๘. ชีวิตรูป คือ รูปที่ทำหน้าที่รักษากัมมชรูปทั้งหลาย

๑๙. อาหารรูป คือ คุณค่าทางโภชนาการที่อยู่ในอาหาร

๒๐. ปริจเฉทรูป คือ อากาสรูป (ช่องว่าง) ที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป

๒๑. กายวิญญัติ คือ การเคลื่อนไหวกายในลักษณะต่าง ๆ (จิตเป็นผู้สั่งการ)

๒๒. วจีวิญญัติ คือ การเคลื่อนไหวเพื่อให้เกิดเสียง (จิตเป็นผู้สั่งการ)

๒๓. ลหุตา คือ ความเบาของนิปผันนรูป (ดูความหมายของนิปผันนรูปในหน้าที่ ๒๓๓-๒๓๔)

๒๔. มุทุตา คือ ความอ่อนพลิ้วของนิปผันนรูป

๒๕. กัมมัญญตา คือ ความเหมาะควรแก่การงาน (ความพร้อม) ของนิปผันนรูป

๒๖. อุปจยะ คือ การเกิดขึ้นครั้งแรก และเกิดขึ้นครั้งหลัง ๆ จนกระทั่งครบจำนวนนิปผันนรูปที่จะพึงมีได้ในสัตว์แต่ละจำพวก

๒๗. สันตติ คือ การเกิดสืบต่อกันของนิปผันนรูปจนกระทั่งตาย

๒๘. ชรตา คือ ความแก่ของนิปผันนรูป

๒๙. อนิจจตา คือ การดับของนิปผันนรูป

หมายเหตุ : ลำดับที่ ๑๔ โผฏฐัพพารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ ปถวี เตโช วาโย ซึ่งรูปทั้ง ๓ นี้ ถูกนับไว้ในมหาภูตรูปแล้ว จึงไม่นับซ้ำอีก ดังนั้น รูปทั้งหมดจึงมีเพียง ๒๘ ชนิด เท่านั้น (หักโผฏฐัพพารมณ์ออกไป)

สภาวลักษณะของรูปปรมัตถ์ทั้ง ๒๘

หมวดที่ ๑ มหาภูตรูป ๔

มหาภูตรูป หมายถึง รูปที่เป็นใหญ่ รูปที่เป็นประธาน มี ๔ ชนิด ได้แก่

๑. ปถวี หรือ ธาตุดิน

ปถวี หรือ ธาตุดิน มี ๔ ความหมาย คือ

๑. ปรมัตถปถวี (ปะ-ระ-มัด-ถะ-ปะ-ถะ-วี) คือ ความแข็ง-กระด้าง-หนัก หรือ อ่อน-นิ่ม-เบา ซึ่งเป็นความหมายของปถวีในพระอภิธรรม เป็นสภาวลักษณะที่มีปรากฏในสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย

๒. สสัมภารปถวี (สะ-สัม-พา-ระ-ปะ-ถะ-วี) หรือ **สุตตันตปถวี** (สุด-ตัน-ตะ-ปะ-ถะ-วี) เป็นความหมายของปถวีในพระสูตรเพื่อการเจริญกายคตาสติกรรมฐาน หมายถึง อวัยวะหรือส่วนของร่างกายที่มีธาตุดินปรากฏชัด มีอยู่ ๒๐ อย่าง ได้แก่ เกสา (ผม), โลมา (ขน), นะขา (เล็บ), ทันตา (ฟัน), ตะโจ (หนัง), มังสัง (เนื้อ), นะหารู (เอ็น), อัฏฐิ (กระดูก), อัฏฐิมิญชัง (เยื่อในกระดูก), วักกัง (ไต), หะทะยัง (หัวใจ), ยะกะนัง (ตับ), กิโลมะกัง (พังผืด), ปิหะกัง (ม้าม), ปัปผาสัง (ปอด), อันตัง (ไส้ใหญ่), อันตะคุณัง (ไส้น้อย), อุทะริยัง (อาหารใหม่), กะรีสัง (อาหารเก่า), มัตถะลุงคัง (มันสมอง)

นอกจากนี้ยังรวมไปถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอกร่างกายสัตว์ ซึ่งมีธาตุดินปรากฏชัด เช่น ก้อนดิน ก้อนหิน ก้อนกรวด เหล็ก โลหะต่าง ๆ อัญมณี และแร่ธาตุต่าง ๆ เป็นต้น

สสัมภาระ หมายถึง สิ่งที่ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ แต่จะมีสภาวลักษณะของธาตุใดธาตุหนึ่งปรากฏชัด เช่น กระดูก มีสภาวลักษณะของปถวีปรากฏชัด จึงเรียกว่าสสัมภารปถวี เป็นต้น

๓. กสิณปถวี (กะ-สิ-นะ-ปะ-ถะ-วี) คือ ดินที่นำมาทำเป็นแผ่นกลม เพื่อใช้เป็นบริกรรมนิมิต (ใช้เพ่ง) ในการเจริญปถวีกสิณ

๔. สมมุติปถวี (สม-มุ-ติ-ปะ-ถะ-วี) คือ พื้นแผ่นดินที่กล่าวตามโวหารของชาวโลก

ปถวีที่จะกล่าวถึงในหนังสือเล่มนี้ คือ **ปรมัตถปถวี** ซึ่งหมายถึงสภาวะลักษณะที่แข็ง-กระด้าง-หนัก หรือ อ่อน-นิ่ม-เบา (พูดสั้น ๆ ว่าสภาวะที่แข็งหรืออ่อน) อันเป็นสภาวลักษณะตามธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ที่ปราศจากความหมายว่าเป็นนั่น เป็นนี่

สิ่งใดมีปรมัตถปถวีมากก็จะมีลักษณะแข็งมาก เช่น ไม้ หิน เหล็ก เป็นต้น แต่หากมีปรมัตถปถวีน้อยก็จะมีลักษณะอ่อนหรือนิ่ม เช่น สำลี ยาง ฟองน้ำ เป็นต้น

๒. อาโป หรือ ธาตุน้ำ

อาโป เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่มีสภาวลักษณะไหลหรือเกาะกุม ถ้ามีอยู่เป็นจำนวนมากในสิ่งหนึ่งสิ่งใด ย่อมทำให้สิ่งนั้นเหลวและไหลไปได้ ถ้ามีอยู่จำนวนน้อยก็ทำให้สิ่งนั้น ๆ เกาะกุมกันเป็นกลุ่มก้อนเกิดเป็นรูปร่างสัณฐานต่าง ๆ อุปมาเหมือนกาวหรือยางเหนียวที่สามารถเชื่อมสิ่งของต่าง ๆ ให้ติดกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน

น้ำในแม่น้ำลำคลองไหลไปมาได้ก็เพราะมีอาโปธาตุมากกว่าปถวีธาตุ แต่ขอให้เข้าใจว่า**สิ่งที่ไหล คือ ปถวีธาตุ มิใช่อาโปธาตุ** แต่ไหลได้ด้วยอำนาจของอาโปธาตุ

เมื่อจุ่มมือลงไปในน้ำที่กำลังไหล เราจะสัมผัสได้เฉพาะปถวีธาตุ (ความแข็ง ความอ่อน) เท่านั้น แต่ไม่สามารถจะสัมผัสกับอาโปธาตุได้ เพราะอาโปธาตุไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยกาย หรือเห็นได้ด้วยตา ขณะเห็นน้ำที่กำลังไหลก็ไม่สามารถรู้อาโปธาตุได้ แต่การเห็นจะเป็นข้อมูลให้ใจรู้ว่ามีอาโปธาตุอยู่ในน้ำนั้นมากน้อยเพียงใด เพราะ**อาโปธาตุเป็นธาตุที่รู้ได้ด้วยใจเท่านั้น**

อาโป หรือ ธาตุน้ำ มี ๔ ความหมาย คือ

๑. ปรมัตถอาโป (ปะ-ระ-มัด-ถะ-อา-โป) คือ สภาวะที่ไหล หรือเกาะกุม ซึ่งเป็นความหมายของอาโปในพระอภิธรรมจะรู้ได้ด้วยใจเท่านั้น ไม่ใช่ด้วยการเห็น หรือการสัมผัส

๒. สสัมภารอาโป (สะ-สัม-พา-ระ-อา-โป) หรือ **สุตตันตอาโป** คือ ส่วนของร่างกายที่มีธาตุน้ำปรากฏชัด ซึ่งกล่าวไว้ในพระสูตรเพื่อใช้ในการเจริญกายคตาสติกรรมฐาน มีอยู่ ๑๒ อย่าง ได้แก่ ปิตตัง (น้ำดี), เสมหัง (น้ำเสลด), ปุพโพ (น้ำหนอง), โลหิตัง (เลือด), เสโท (เหงื่อ), เมโท (มันข้น), อัสสุ (น้ำตา), วะสา (มันเหลว), เขโฬ (น้ำลาย), สิงฆาณิกา (น้ำมูก), ลสิกา (ไขข้อ), มุตตัง (น้ำมูตร)

๓. กสิณอาโป (กะ-สิ-นะ-อา-โป) คือ น้ำที่ใส่ในบาตร หรือหม้อน้ำ หรือขันน้ำ เพื่อใช้เป็นบริกรรมนิมิต (ใช้เพ่ง) ในการเจริญอาโปกสิณ

๔. สมมุติอาโป (สม-มุ-ติ-อา-โป) คือ น้ำในความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไป เช่น น้ำในแม่น้ำ ลำคลอง น้ำค้าง น้ำฝน น้ำผลไม้ น้ำดื่ม น้ำใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น

๓. เตโช หรือ ธาตุไฟ

มีลักษณะร้อน หรือ เย็น

ลักษณะร้อน เรียกว่า **อุณหเตโช**

ลักษณะเย็น เรียกว่า **สีตเตโช**

เตโช หรือ ธาตุไฟ มี ๔ ความหมาย คือ

๑. ปรมัตถเตโช (ปะ-ระ-มัด-ถะ-เต-โช) คือ ความร้อน หรือ ความเย็น ที่ปรากฏในสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย ซึ่งเป็นความหมายของเตโชในพระอภิธรรม

๒. สสัมภารเตโช (สะ-สัม-พา-ระ-เต-โช) หรือ **สุตตันตเตโช** คือ ส่วนของร่างกายที่มีธาตุไฟปรากฏชัดซึ่งแสดงไว้ในพระสูตร มี ๕ อย่าง คือ

- **๑) อุสมาเตโช** (อุด-สะ-มา-เต-โช) ไออุ่นภายในร่างกาย
- **๒) สันตัปปนเตโช** (สัน-ตับ-ปะ-นะ-เต-โช) ไฟธาตุที่ทำให้อุณหภูมิในร่างกายสูงผิดปกติ (เช่น ขณะที่มีไข้สูง ตัวร้อนผิดปกติ)
- **๓) ทหนเตโช** (ทะ-หะ-นะ-เต-โช) ไฟธาตุที่มีความร้อนสูงจัดจนสะบัดร้อนสะบัดหนาว ถึงขั้นกระวนกระวายจนเพ้อได้
- **๔) ชิรณเตโช** (ชิ-ระ-นะ-เต-โช) ไฟธาตุที่ทำให้ร่างกายแก่ชราทรุดโทรม
- **๕) ปาจกเตโช** (ปา-จะ-กะ-เต-โช) ไฟธาตุที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร

๓. กสิณเตโช (กะ-สิ-นะ-เต-โช) คือ เปลวไฟที่ทำให้เป็นวงกลม (โดยเจาะรูฉากที่บังไฟเพื่อให้เห็นเปลวไฟเป็นวงกลม) และใช้เป็นบริกรรมนิมิต (ใช้เพ่ง) ในการเจริญเตโชกสิณ

๔. สมมุติเตโช (สม-มุ-ติ-เต-โช) คือ ไฟในความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไป เช่น ไฟไหม้ฟืน ไฟไหม้หญ้า ไฟไหม้แกลบ ไฟจากแก๊ส ไฟจากตะเกียง ไฟจากเทียน เป็นต้น

๔. วาโย หรือ ธาตุลม

วาโย เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า ธาตุลม มีลักษณะเคร่งตึงหรือเคลื่อนไหว

ธาตุลมที่มีลักษณะเคร่งตึง เรียกว่า **วิตถัมภนวาโย** (วิด-ถำ-พะ-นะ-วา-โย)

วิตถัมภนวาโยจะทำให้รูปที่เกิดพร้อมกับตนมีอาการเคร่งตึง ตั้งมั่นไม่เคลื่อนไหว เช่น ธาตุลมที่ค้ำจุนให้ร่างกายเคร่งตึงอยู่ในอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ โดยไม่เคลื่อนไหว

ธาตุลมที่มีลักษณะเคลื่อนไหว เรียกว่า **สมีรณวาโย** (สะ-มี-ระ-นะ-วา-โย)

สมีรณวาโยจะทำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนเคลื่อนไหวไปมาได้ เช่น ธาตุลมที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ และ อิริยาบถย่อยทั้งหลาย

วาโย คือ ธาตุลม มี ๔ ความหมาย คือ

๑. ปรมัตถวาโย (ปะ-ระ-มัด-ถะ-วา-โย) คือ ลักษณะเคร่งตึงหรือเคลื่อนไหว ซึ่งเป็นความหมายของวาโยในพระอภิธรรม

๒. สสัมภารวาโย (สะ-สัม-พา-ระ-วา-โย) หรือ **สุตตันตวาโย** คือ ส่วนของร่างกายที่มีธาตุลมปรากฏชัด ที่กล่าวไว้ในพระสูตรมี ๖ ลักษณะ คือ

๑) **อุทธังคมวาโย** (อุด–ธัง–คะ–มะ–วา–โย) วาโยธาตุที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน ทำให้เกิดการเรอ การหาว การไอ การจาม เป็นต้น

๒) **อโธคมวาโย** (อะ–โท–คะ–มะ–วา–โย) วาโยธาตุที่พัดลงสู่เบื้องต่ำ ทำให้เกิดการผายลม การเบ่ง(ลมเบ่ง) เป็นต้น

๓) **กุจฉิฏฐวาโย** (กุด–ฉิด–ถะ–วา–โย) วาโยธาตุที่อยู่ในช่องท้อง ทำให้จุก เสียด แน่นท้อง ปวดท้อง เป็นต้น

๔) **โกฏฐาสยวาโย** (โกด–ถา–สะ–ยะ–วา–โย) วาโยธาตุที่อยู่ในลำไส้ใหญ่ ทำให้ท้องลั่น ท้องร้อง เป็นต้น

๕) **อังคมังคานุสารีวาโย** (อัง–คะ–มัง–คา–นุ–สา–รี–วา–โย) วาโยธาตุที่อยู่ทั่วร่างกายจะทำให้มหาภูตรูปที่เกิดพร้อมกับตนเคลื่อนไหวไปมาได้ ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของอิริยาบถทั้ง ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และอิริยาบถย่อย เช่น คู้ เหยียด ก้ม เงย กะพริบตา อ้าปาก ขยับแขน ขยับขา ฯลฯ การที่สัตว์เคลื่อนไหวไปมาได้นั้นก็เพราะวาโยธาตุ เช่น การเดินเกิดขึ้นได้เพราะมีวาโยธาตุผลักดันให้เดิน วาโยธาตุที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวมีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า **สมีรณวาโย** ซึ่งเกิดขึ้นได้เพราะมีเจตนาที่อยากจะเดิน

ขณะที่มีอาการเก็งแขน ขา หรือขณะที่เพ่งมองดูสิ่งใดโดยไม่กะพริบตาก็เป็นอาการของธาตุลมที่ทำให้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย**ตั้งมั่นไม่เคลื่อนไหว** (มีอาการเคร่งตึงนั่นเอง) เช่น ในขณะที่อยู่ในอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่งโดยไม่เคลื่อนไหว หากเกิดในวัตถุสิ่งของต่าง ๆ (ภายนอกร่างกาย)

ก็จะทำให้สิ่งนั้นตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง เช่น ในยางรถยนต์ หรือในลูกบอลที่สูบลมเข้าไปจนเต็มก็จะเกิดภาวะเคร่งตึงขึ้นมา วาโยธาตุที่ทำให้เกิดการเคร่งตึงมีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า **วิตถัมภนวาโย**

๖) **อัสสาสปัสสาสวาโย** (อัด-สา-สะ-ปัด-สา-สะ-วา-โย) คือ วาโยธาตุที่อยู่ในลักษณะของลมหายใจเข้าออก

๓. กสิณวาโย (กะ-สิ-นะ-วา-โย) คือ ลมตามธรรมชาติที่นำมาเป็นอารมณ์ในการเพ่งกสิณ โดยอาศัยการไหวของใบไม้บ้าง ของยอดหญ้าบ้าง หรือการไหวของวัตถุใด ๆ ก็ตามที่นำมาเป็นอารมณ์ในการเจริญวาโยกสิณ

๔. สมมุติวาโย (สม-มุ-ติ-วา-โย) คือ ลมในความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไป หรือลมตามธรรมชาติที่พัดไปมา เช่น ลมบก ลมทะเล ลมเหนือ ลมพายุ เป็นต้น

มหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ หากสังเกตให้ดีจะเห็นว่าแต่ละรูปจะมีสภาวลักษณะที่ตรงข้ามกันอยู่ในตัวเอง กล่าวคือ

ปถวี มีลักษณะทั้งแข็ง และอ่อน (สิ่งใดมีปถวีมากก็จะแข็ง มีปถวีน้อยก็จะอ่อน)

อาโป มีลักษณะทั้งไหล และเกาะกุม (สิ่งใดมีอาโปมากก็จะเหลวจนไหลได้ มีอาโปน้อยก็แค่ทำหน้าที่เกาะกุมจับตัวกันให้เป็นก้อนเท่านั้น)

เตโช มีลักษณะทั้งร้อน และเย็น (สิ่งใดมีเตโชมากก็จะร้อน มีเตโชน้อยก็จะเย็น)

วาโย มีลักษณะทั้งเคร่งตึง และเคลื่อนไหว (เมื่อวาโยมากจะเกิดอาการเคร่งตึง หากมีวาโยไม่มากจนเกินไปก็จะทำให้เคลื่อนไหวได้)

ธาตุทั้ง ๔ นี้ ต้องเกิดพร้อมกันเสมอ จะเกิดอย่างเอกเทศไม่ได้เด็ดขาด จึงรวมเรียกว่า มหาภูตรูป ๔

มหาภูตรูป ๔ เป็นรูปพื้นฐานซึ่งเป็นประธานของรูปอื่น ๆ และเป็นรูปที่ปรากฏชัดเจน กล่าวคือ วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นรูปร่างสัณฐานขึ้นมาได้นั้นก็เพราะอาศัยมหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้เอง

อุปาทายรูป หมายถึง รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด ถ้าไม่มีมหาภูตรูปแล้ว อุปาทายรูปก็ไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้ ซึ่งได้แก่รูปที่เหลืออีก ๒๔ รูป (หมวดที่ ๒ ถึง ๑๑) ได้แก่ ปสาทรูป ๕, วิสยรูป ๔ (หรือ ๗), ภาวรูป ๒, หทยรูป ๑, ชีวิตรูป ๑, อาหารรูป ๑, ปริจเฉทรูป ๑, วิญญัติรูป ๒, วิการรูป ๓, ลักขณรูป ๔

หมวดที่ ๒ ปสาทรูป ๕

คำว่า **ปสาท** (ปะ–สา–ทะ) แปลว่า ความใส

ปสาทรูป เป็นรูปที่เกิดจากกรรมในอดีต (มีกรรมเป็นสมุฏฐาน) มีลักษณะเป็นเพียงความใสที่รับกระทบอารมณ์ได้ ไม่ใช่เส้นประสาทที่ทางการแพทย์อธิบายไว้ มีทั้งหมด ๕ ชนิด คือ

๑. จักขุปสาทรูป (จัก–ขุ–ปะ–สา–ทะ–รูป) อยู่กลางตาดำ มีความสามารถในการรับคลื่นแสงต่าง ๆ (รูปารมณ์) ที่มากระทบ เป็นที่ตั้งของจิตที่ทำหน้าที่เห็น (จักขุวิญญาณ)

๒. โสตปสาทรูป (โส–ตะ–ปะ–สา–ทะ–รูป) อยู่ภายในช่องหู มีความสามารถในการรับคลื่นเสียงต่าง ๆ (สัททารมณ์) ที่มากระทบ เป็นที่ตั้งของจิตที่ทำหน้าที่ได้ยิน (โสตวิญญาณ)

๓. ฆานปสาทรูป (คา-นะ-ปะ-สา-ทะ-รูป) อยู่ภายในช่องจมูก มีความสามารถในการรับกลิ่นต่าง ๆ (คันธารมณ์) ที่มากระทบ เป็นที่ตั้งของจิตที่ทำหน้าที่รู้กลิ่น (ฆานวิญญาณ)

๔. ชิวหาปสาทรูป (ชิว-หา-ปะ-สา-ทะ-รูป) อยู่ที่ลิ้น มีความสามารถในการรับรสต่าง ๆ (รสารมณ์) ที่มากระทบ เป็นที่ตั้งของจิตที่ทำหน้าที่รู้รส (ชิวหาวิญญาณ)

๕. กายปสาทรูป (กา-ยะ-ปะ-สา-ทะ-รูป) ประสาทกายนี้จะเกิดอยู่ทั่วร่างกาย (ยกเว้นที่ปลายผม ขน เล็บ หนังที่หนากระด้าง) มีความสามารถในการรับสิ่งสัมผัสต่าง ๆ คือ รับรูปเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง (โผฏฐัพพารมณ์) ที่มากระทบ เป็นที่ตั้งของจิตที่รับรู้การกระทบสัมผัสทางกาย (กายวิญญาณ)

ขยายความเพิ่มเติม

๑. จักขุปสาทรูป

จักขุปสาทรูป ไม่ได้หมายถึงนัยน์ตา หรือลูกตาทั้งลูก แต่หมายถึงเฉพาะจักขุปสาทรูป (ความใส) ที่ตั้งอยู่กลางตาดำเท่านั้น (ลูกตาทั้งลูกจะเรียกว่า **สสัมภารจักขุ** ซึ่งหมายถึง ก้อนรูปที่มีจักขุปสาทรูปเป็นประธาน)

จักขุปสาทรูปเป็นรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม กรรมในอดีตจะส่งผลให้มีจักขุปสาทรูปที่ดีหรือไม่ดี (ตาดี หรือตาบอด) บางคนเกิดมาเป็นคนตาดี แต่พอโตขึ้นกลับกลายเป็นคนตาบอดก็เพราะจักขุปสาทมีกรรมในอดีตเป็นสมุฏฐาน (เป็นต้นเหตุ) นั่นเอง

อเหตุกจิต ๑๘

๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ อกุศลวิปากจิต ๗

๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘

๒๘ ๒๙ ๓๐ อเหตุกกิริยาจิต ๓

จักขุปสาทรูปเป็นที่ตั้งของจักขุวิญญาณ ๒ ดวง คือ **จิตหมายเลข ๑๓ และ ๒๐ เพื่อทำหน้าที่รับอารมณ์ทางตา (รูปารมณ์) ที่ไม่ดีและที่ดีตามลำดับ** จักขุปสาทรูปจะทำหน้าที่รับรูปารมณ์ที่มากระทบเท่านั้น แต่ไม่สามารถเห็นรูปารมณ์ได้ จักขุวิญญาณต่างหากที่เป็นผู้เห็นรูปารมณ์

จักขุปสาทรูป มีหน้าที่ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นที่ตั้งของจักขุวิญญาณในการเห็นรูปารมณ์ต่าง ๆ

๒. เป็นทวาร คือ ประตูให้จักขุทวารวิถีเกิดขึ้นเพื่อรับรู้รูปารมณ์ต่าง ๆ

๒. โสตปสาทรูป

เป็นรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม อยู่ภายในช่องหูส่วนลึกมีลักษณะใส เป็นที่ตั้งของโสตวิญญาณ ๒ ดวง คือ **จิตหมายเลข ๑๔ และ ๒๑ เพื่อรับเสียง (สัททารมณ์) ที่ไม่ดีและที่ดีตามลำดับ** โสตปสาทรูปไม่สามารถได้ยินเสียงได้ แต่โสตวิญญาณที่เกิดขึ้นโดยอาศัยโสตปสาทรูปต่างหากที่เป็นผู้ได้ยิน โสตปสาทรูปมีหน้าที่รับกระทบเสียงที่มาปรากฏ และเป็นที่ตั้งของโสตวิญญาณ ซึ่งจะมาทำหน้าที่ได้ยินเสียง

โสตปสาทรูป มีหน้าที่ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นที่ตั้งของโสตวิญญาณในการรับรู้เสียงต่าง ๆ

๒. เป็นทวาร คือ ประตูให้โสตทวารวิถีเกิดขึ้นเพื่อรับรู้เสียงต่าง ๆ

๓. ฆานปสาทรูป

เป็นรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม อยู่ภายในช่องจมูกมีลักษณะใส เป็นที่ตั้งของฆานวิญญาณ ๒ ดวง คือ**จิตหมายเลข ๑๕ และ ๒๒ เพื่อรับกลิ่น (คันธารมณ์) ที่ไม่ดีและที่ดีตามลำดับ** ฆานปสาทรูปไม่สามารถรู้กลิ่นได้ แต่ฆานวิญญาณที่เกิดขึ้นโดยอาศัยฆานปสาทรูปต่างหากที่เป็นผู้รับรู้กลิ่น

ฆานปสาทรูป มีหน้าที่ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นที่ตั้งของฆานวิญญาณในการรับรู้กลิ่นต่าง ๆ

๒. เป็นทวาร คือ ประตูให้ฆานทวารวิถีเกิดขึ้นเพื่อรับรู้กลิ่นต่าง ๆ

๔. ชิวหาปสาทรูป

เป็นรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม อยู่กลางลิ้นมีลักษณะใส เป็นที่ตั้งของชิวหาวิญญาณ ๒ ดวง คือ **จิตหมายเลข ๑๖ และ ๒๓ เพื่อรับรส (รสารมณ์) ที่ไม่ดีและที่ดีตามลำดับ** ชิวหาปสาทรูปไม่สามารถรู้รสได้ แต่ชิวหาวิญญาณที่เกิดขึ้นโดยอาศัยชิวหาปสาทรูปต่างหากที่เป็นผู้รับรู้รสต่าง ๆ

ชิวหาปสาทรูป มีหน้าที่ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นที่ตั้งของชิวหาวิญญาณในการรับรู้รสต่าง ๆ

๒. เป็นทวาร คือ ประตูให้ชิวหาทวารวิถีเกิดขึ้นเพื่อรับรู้รสต่าง ๆ

๕. กายปสาทรูป

เป็นรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรมแผ่ซ่านอยู่ทั่วร่างกาย (ยกเว้นที่ปลายผม ขน เล็บ หนังที่หนากระด้าง) มีลักษณะใส เป็นที่ตั้งของกายวิญญาณ ๒ ดวง คือ **จิตหมายเลข ๑๗ และ ๒๔ ทำให้รู้สัมผัสต่าง ๆ คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ที่ไม่ดีและที่ดีตามลำดับ** กายปสาทรูปไม่สามารถรับรู้สัมผัสต่าง ๆ ได้ แต่กายวิญญาณที่เกิดขึ้นโดยอาศัยกายปสาทรูปต่างหากที่เป็นผู้รับรู้สัมผัสต่าง ๆ นั้น

กายปสาทรูป มีหน้าที่ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นที่ตั้งของกายวิญญาณเพื่อรับรู้สัมผัสต่าง ๆ ทางกาย

๒. เป็นทวาร คือ ประตูให้กายทวารวิถีเกิดขึ้นเพื่อรับรู้สัมผัสต่าง ๆ ทางกาย

โปรดเข้าใจว่า ปสาทรูปทั้ง ๕ นี้ไม่ใช่เส้นประสาทที่ทางการแพทย์ได้อธิบายไว้ เพราะเส้นประสาทที่ทางการแพทย์อธิบายไว้นั้น เป็นบัญญัติธรรมที่เรียกว่า **สมมุติสัจจะ** (Artificial Truth) ส่วนปสาทรูปในพระอภิธรรมเป็นความจริงในชั้นปรมัตถ์ที่เรียกว่า **ปรมัตถสัจจะ** (Absolute Truth) ซึ่งมีสภาพเป็นความใสอันปราศจากรูปร่างสัณฐาน และไม่สามารถจับต้องได้ แต่สามารถรับกระทบรูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสได้ เป็นรูปที่เกิดจากอดีตกรรม มีการเกิด–ดับ–เกิด–ดับ สืบเนื่องกันไปตลอดเวลา โดยปราศจากอัตตาตัวตน และไม่มีใครเป็นเจ้าของ สามารถยกมาเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา คือนำมาพิจารณาโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้

หมวดที่ ๓ วิสยรูป ๔ (หรือ ๗)

วิสยะ (วิ–สะ–ยะ) แปลว่า อำนาจ

วิสยรูป หมายถึง รูปที่มีอำนาจชักนำจิตให้มารับอารมณ์ (ทางทวารทั้ง ๕) หรือรูปที่เป็นอารมณ์ (ของจิต) ทางทวารทั้ง ๕ คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย มีทั้งหมด ๗ รูป ได้แก่

๑. **รูปารมณ์** คือ คลื่นสีต่าง ๆ (วัณณรูป) ที่มากระทบกับจักขุปสาท และทำให้เกิดจักขุวิญญาณ (เกิดการเห็น)

๒. **สัททารมณ์** คือ คลื่นเสียงต่าง ๆ (สัททรูป) ที่มากระทบกับโสตปสาท และทำให้เกิดโสตวิญญาณ (เกิดการได้ยิน)

๓. **คันธารมณ์** คือ กลิ่นต่าง ๆ (คันธรูป) ที่มากระทบกับฆานปสาท และทำให้เกิดฆานวิญญาณ (ได้กลิ่น)

๔. **รสารมณ์** คือ รสต่าง ๆ (รสรูป) ที่กระทบกับชิวหาปสาท และทำให้เกิดชิวหาวิญญาณ (รู้รส)

๕. โผฏฐัพพารมณ์ คือ ความแข็ง–อ่อน (ปถวีธาตุ), ความเย็น–ร้อน (เตโชธาตุ), ความหย่อน–ตึง (วาโยธาตุ) ที่มากระทบกับกายปสาท และทำให้กายวิญญาณเกิดขึ้นเพื่อรับรู้อารมณ์เหล่านั้น

โผฏฐัพพารมณ์มี ๓ ลักษณะ คือ

๑) ปถวีโผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ อารมณ์ที่มีสภาพแข็งหรืออ่อน องค์ธรรมคือ ปถวีธาตุ

๒) เตโชโผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ อารมณ์ที่มีสภาพเย็นหรือร้อน องค์ธรรมคือ เตโชธาตุ

๓) วาโยโผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ อารมณ์ที่มีสภาพหย่อน (เคลื่อนไหว) หรือเคร่งตึง องค์ธรรมคือ วาโยธาตุ

สาเหตุที่ไม่มีอาโปธาตุเพราะอาโปธาตุไม่สามารถกระทบกายปสาทได้ คือ สัมผัสถูกต้องไม่ได้ (รู้ได้ด้วยใจเท่านั้น) ดังนั้น จึงไม่มีอาโปโผฏฐัพพารมณ์

ดังนั้น วิสยรูป ๗ จึงประกอบด้วย ๑. รูปารมณ์ ๒. สัททารมณ์ ๓. คันธารมณ์ ๔. รสารมณ์ บวกกับโผฏฐัพพารมณ์ อีก ๓ รูป คือ ๕. ปถวีโผฏฐัพพารมณ์ ๖. เตโชโผฏฐัพพารมณ์ และ ๗. วาโยโผฏฐัพพารมณ์ รวมทั้งหมดเป็น ๗ รูป

วิสยรูป ๗ ถูกเรียกว่า วิสยรูป ๔ (หรือ ๗) เพราะประกอบด้วยรูป ๗ ชนิด แต่นับเพียง ๔ เพราะ ๓ รูปหลังนั้นมีองค์ธรรมคือ ปถวี เตโช วาโย ซึ่งนับอยู่ในมหาภูตรูป ๔ แล้ว จึงไม่นำมานับซ้ำอีก

วิสยรูป เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โคจรรูป (โค–จะ–ระ–รูป) ก็ได้

โคจรรูป หมายถึง รูปที่ชักนำจิต และเจตสิกให้โคจร (เคลื่อน หมุน) ไปยังทวารทั้ง ๕ นั่นเอง

หมายเหตุ : วัณณรูป (คลื่นแสงต่างๆ) , สัททรูป (เสียง), คันธรูป (กลิ่น), รสรูป (รส), ปถวี, เตโช, วาโย จะเป็น รูปารมณ์, สัททารมณ์, คันธารมณ์, รสารมณ์, ปถวีโผฏฐัพพารมณ์, เตโชโผฏฐัพพารมณ์, วาโยโผฏฐัพพารมณ์ ก็ต่อเมื่อมาปรากฏเป็นอารมณ์ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย แล้วเท่านั้น

เนื่องจากปสาทรูป ๕ และ วิสยรูป ๗ เป็นรูปหยาบทั้งคู่ จึงมีชื่อเรียกรวมกันว่า โอฬาริกรูป ๑๒

จิตที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น จะมีเวทนาเพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือ อุเบกขาเวทนา แต่จิตที่เกิดทางกาย จะมีเวทนา ๒ อย่าง คือ ทุกขเวทนา (ทุกข์กาย) และสุขเวทนา (สุขกาย)

เมื่อมีโผฏฐัพพารมณ์ที่ไม่ดีมากระทบกายปสาท กายวิญญาณฝ่ายอกุศลวิบาก (จิตหมายเลข ๑๗) จะเกิดขึ้นพร้อมด้วยทุกขเวทนา

เมื่อมีโผฏฐัพพารมณ์ที่ดีมากระทบกายปสาท กายวิญญาณฝ่ายกุศลวิบาก (จิตหมายเลข ๒๔) จะเกิดขึ้นพร้อมด้วยสุขเวทนา

หมวดที่ ๔ ภาวรูป ๒

ภาวรูป (พา-วะ-รูป) คือ รูปที่เป็นเหตุให้เกิดความเป็นหญิง หรือเป็นชาย ซึ่งรู้ได้ด้วยใจ โดยอาศัยรูปร่างสัณฐาน นิสัย และกิริยาอาการต่าง ๆ เป็นเครื่องแสดงออก มี ๒ ลักษณะ คือ อิตถีภาวรูป และปุริสภาวรูป

อิตถีภาวรูป คือ รูปที่เป็นเหตุให้เกิดความเป็นหญิง

ปุริสภาวรูป คือ รูปที่เป็นเหตุให้เกิดความเป็นชาย

} ในบุคคลหนึ่ง ๆ จะมีภาวรูปได้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น

ภาวรูปทั้ง ๒ เกิดจากกรรมในอดีตและจะแผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย การตัดสินความเป็นเพศหญิง หรือเพศชายจากสิ่งที่ตาเห็น เช่น หนวดเครา หรือเครื่องหมายที่แสดงเพศ อาจไม่เพียงพอที่จะตัดสินได้อย่างถูกต้องว่า เขาเป็นหญิงหรือชายกันแน่ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องสังเกตกิริยาอาการ เช่น การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การกิน การพูด และอุปนิสัยส่วนตัวด้วย จึงจะตัดสินได้ถูกต้อง

ถ้าอิตถีภาวรูปเป็นผู้ปกครอง แม้ว่ารูปร่างสัณฐานและอวัยวะเพศ จะเป็นชาย แต่อากัปกิริยาท่าทาง และนิสัยใจคอจะเป็นหญิง

ถ้าปุริสภาวรูปเป็นผู้ปกครอง แม้ว่ารูปร่างสัณฐานและอวัยวะเพศ จะเป็นหญิง แต่อากัปกิริยาท่าทางและนิสัยใจคอจะเป็นชาย

หมวดที่ ๕ หทยรูป ๑

หทยรูป (หะ–ทะ–ยะ–รูป) เป็นรูปชนิดหนึ่งซึ่งเกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน อยู่ภายในหัวใจ มีความสำคัญมากเพราะเป็นที่ตั้งของจิตที่เกิดทางมโนทวาร ๗๕ ดวง ได้แก่ มโนธาตุ ๓ ดวง และมโนวิญญาณธาตุ ๗๒ ดวง (เว้น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐, อรูปาวจรวิปากจิต ๔)

หทยรูป เป็นรูปที่สัมผัสไม่ได้ เพราะเป็นสุขุมรูป

หมวดที่ ๖ ชีวิตรูป ๑

ชีวิตรูป (ชี–วิ–ตะ–รูป) เป็นรูปที่มีหน้าที่รักษากัมมชรูป (รูปที่เกิดจากกรรม) ชีวิตรูปจะแผ่ปกคลุมไปทั่วร่างกายของสัตว์ การที่กัมมชรูปทั้งหลายตั้งอยู่ได้ก็เพราะมีชีวิตรูปเป็นผู้รักษา กัมมชรูปเหล่านี้แม้จะเกิด

จากกรรมก็จริง แต่กรรมไม่ได้เป็นผู้รักษา เพราะกรรมที่เป็นต้นเหตุให้เกิดกัมมชรูปเหล่านี้เป็นอดีตที่ดับไปแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีรูปโดยเฉพาะ คือ ชีวิตรูปมาทำหน้าที่เป็นผู้รักษา เปรียบเสมือนน้ำในแจกันที่รักษาความสดของดอกไม้ที่ปักไว้ในแจกัน

ส่วนจิตตชรูป อุตุชรูป และอาหารรูป ไม่ต้องมีรูปโดยเฉพาะเป็นผู้อนุบาลรักษา เพราะรูปเหล่านี้มีสมุฏฐานของตนเป็นผู้อนุบาลรักษาไว้

หมวดที่ ๗ อาหารรูป ๑

กพฬีการ แปลว่า อาหารที่กระทำให้เป็นคำ

อาหาร แปลว่า อาหารที่กลืนกิน

กพฬีการาหาร (กะ-พะ-ลี-กา-รา-หาน) แปลว่า อาหารที่กระทำให้เป็นคำด้วยและกลืนกินด้วย ซึ่งหมายถึงอาหารที่อยู่ในจานนั่นเอง เช่น ข้าว เนื้อสัตว์ ผัก ผลไม้ เป็นต้น แต่ในทางปรมัตถ์ (ความจริงอันเป็นที่สุด) อาหารที่แท้จริงคือคุณค่าทางโภชนาการที่อยู่ในกพฬีการาหาร เช่น วิตามินและแร่ธาตุต่าง ๆ ที่อยู่ในกพฬีการาหาร ภาษาธรรมเรียกว่า **อาหารรูป (อา-หา-ระ-รูป) หรือ โอชา**

เมื่ออาหารรูป (โอชา) เข้าไปอยู่ในร่างกายของสัตว์แล้วย่อมทำให้ **อาหารชรูป** (อา-หา-ระ-ชะ-รูป) เกิดขึ้น กล่าวคือเมื่อบุคคลบริโภคอาหารเข้าไป ปาจกเตโชธาตุจะทำหน้าที่ย่อยอาหาร คั้นเอาแต่โอชาไปบำรุงร่างกายเพื่อทำให้ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายมีกำลังวังชา เจริญเติบโต แข็งแรง และดำรงชีวิตอยู่ได้ **รูปที่เกิดจากอาหารรูป เรียกว่า อาหารชรูป**

ก่อนจะกล่าวถึงรูปปรมัตถ์หมวดต่อไป จะขออธิบายเรื่องรูปปรมัตถ์แท้และรูปปรมัตถ์เทียมให้ทราบเสียก่อน ดังนี้

รูปปรมัตถ์แท้ และ รูปปรมัตถ์เทียม

รูปที่อธิบายมาแล้วทั้งหมดตั้งแต่ต้น คือ มหาภูตรูป ๔, ปสาทรูป ๕, วิสยรูป ๔ (หรือ ๗), ภาวรูป ๒, หทยรูป ๑, ชีวิตรูป ๑ และอาหารรูป ๑ รวม ๑๘ รูป (ดูที่หน้า ๒๑๔) เป็น **รูปปรมัตถ์แท้ มีชื่อเรียกว่า นิปผันนรูป ๑๘** รูปเหล่านี้มีคุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัว คือ

๑. เป็นรูปที่มีสภาวลักษณะประจำตัวโดยเฉพาะ เช่น ปถวี (ธาตุดิน) มีลักษณะแข็งหรืออ่อน, อาโป (ธาตุน้ำ) มีลักษณะไหล หรือเกาะกุม, เตโช (ธาตุไฟ) มีลักษณะร้อน หรือเย็น เป็นต้น รูปเหล่านี้จะทรงสภาวลักษณะของตนไว้โดยไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

๒. เป็นรูปที่เกิดจากสมุฏฐาน (เหตุ) ทั้ง ๔ คือ เกิดจากกรรม จิต อุตุ อาหาร (จะอธิบายโดยละเอียดในเรื่องสมุฏฐานของรูปขันธ์ หน้า ๒๔๘)

๓. เป็นรูปที่มีสามัญลักษณะ ๓ ประการ (ไตรลักษณ์) กล่าวคือ

- ไม่เที่ยง (อนิจจลักษณะ)
- ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขลักษณะ)
- ไม่ใช่ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ (อนัตตลักษณะ)

๔. นำมาใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานได้ เพราะมีอาการของไตรลักษณ์มาปรากฏ

นิปผันนรูป แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. อินทริยนิปผันนรูป (อิน-ทะ-ริ-ยะ-นิบ-ผัน-นะ-รูป) หมายถึง รูปปรมัตถ์แท้ที่เป็นส่วนประกอบของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย มีทั้งหมด ๑๘ รูป ดังกล่าวมาแล้ว

๒. อนินทริยนิปผันนรูป (อะ-นิน-ทะ-ริ-ยะ-นิบ-ผัน-นะ-รูป) หมายถึง รูปปรมัตถ์แท้ที่เป็นส่วนประกอบของสิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหลาย เช่น โต๊ะ เก้าอี้ รถยนต์ อาคารบ้านเรือน ภูเขา ต้นไม้ เป็นต้น มีทั้งหมดเพียง ๘ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ และอาหารรูป (โอชา)

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๑๐ รูป ได้แก่ ปริจเฉทรูป ๑, วิญญัติรูป ๒, วิการรูป ๓, ลักขณรูป ๔ เป็น **รูปปรมัตถ์เทียม มีชื่อเรียกว่า อนิปผันนรูป** (อะ-นิบ-ผัน-นะ-รูป) คือ รูปที่ไม่ใช่รูปปรมัตถ์แท้ แต่เกี่ยวเนื่องโดยความเป็นอาการ หรือเป็นเครื่องหมายของนิปผันนรูป **อนิปผันนรูปจะต้องอาศัยนิปผันนรูปเป็นที่เกิด** ไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง เป็นรูปที่ไม่มีลักษณะประจำตัวโดยเฉพาะ ไม่ได้เกิดจากกรรม จิต อุตุ อาหาร ไม่มีอาการของไตรลักษณ์มาปรากฏ และใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานไม่ได้

ส่วนรูปในหมวดที่ ๘ ถึง ๑๑ เป็นอนิปผันนรูปทั้งหมด มีรายละเอียด ดังนี้

หมวดที่ ๘ ปริจเฉทรูป ๑

ปริจเฉทรูป (ปะ-ริด-เฉ-ทะ-รูป) คือ อากาศธาตุ หรือ ช่องว่างที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป (คล้ายกับช่องว่างที่คั่นระหว่างเซลล์ต่อเซลล์) ไม่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง มีแต่ช่องว่างซึ่งเป็นอากาศ

หมวดที่ ๙ วิญญัติรูป ๒

วิญญัติรูป (วิน-ยัด-ติ-รูป) คือ อาการพิเศษของนิปผันนรูป ซึ่งมีจิตเป็นผู้บงการ มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. กายวิญญัติรูป คือ การเคลื่อนไหวกาย โดยมีจิตเป็นผู้บงการ

กายวิญญัติรูป เป็นรูปที่เกิดจากจิต (จิตตชรูป) เช่น เมื่อจิตคิดจะเดิน จิตตชวาโยธาตุ (ธาตุลมที่เกิดจากจิต) จะผลักดันขาทั้งสองข้างให้ก้าวไปข้างหน้า ซึ่งเป็นอาการเคลื่อนไหวของนิปผันนรูป โดยปราศจากบัญญัติว่า นาย ก กำลังเดิน การเคลื่อนไหวของนิปผันนรูปโดยมีจิตเป็นผู้บงการนี้เรียกว่า กายวิญญัติ

กายวิญญัติมี ๒ ลักษณะ คือ

๑. การเคลื่อนไหวกายที่จงใจให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ของตน เช่น กวักมือ (เป็นการเรียกให้เข้ามาหา) โบกมือไล่ (ไม่ต้องการให้เข้ามา) หรือการใช้ภาษามือเพื่อการสื่อสาร เป็นต้น

๒. การเคลื่อนไหวกายที่เป็นไปตามปกติ โดยมิได้มุ่งหมายให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ของตน เช่น การเดิน การยืน การนั่ง การนอน ฯลฯ แต่ถึงแม้จะมิได้จงใจให้ผู้อื่นรู้ความหมาย แต่อาการเหล่านี้ก็ย่อมทำให้ผู้อื่นรู้ได้ว่าเรากำลังเดิน ยืน นั่ง นอน อยู่ในขณะนั้น

๒. วจีวิญญัติรูป คือ การเปล่งวาจา โดยมีจิตเป็นผู้บงการ

วจีวิญญัติ เป็นรูปที่เกิดจากจิต (จิตตชรูป) เมื่อจิตคิดจะเปล่งวาจา จิตตชวาโยธาตุจะทำให้นิปผันนรูปสร้างเสียงตามที่จิตบงการ ธาตุลมที่เกิดจากจิตจะผลักดันให้มีการขยับปาก ขยับลิ้น และขับลมออกมาเป็นเสียงต่าง ๆ ตามที่จิตต้องการ เสียงที่เปล่งออกมาเป็นรูปปรมัตถ์ (สัททรูป)

อาการของนิปผันนรูปที่ทำให้เสียงเกิดขึ้น คือ วจีวิญญัติ (เป็นรูปปรมัตถ์) ส่วนความหมายของเสียงเป็นบัญญัติธรรม

ถ้าทำปากเคลื่อนไหวแต่ไม่มีเสียงไม่เรียกว่า วจีวิญญัติ แต่เป็นกายวิญญัติ

วจีวิญญัติมี ๒ ลักษณะ คือ

๑. การเปล่งวาจาที่ต้องการให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์หรือความหมาย เช่น การตะโกนเรียก การพูดคุย การเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้ผู้อื่นฟัง เป็นต้น

๒. การเปล่งวาจาที่ไม่ต้องการสื่อความหมาย เช่น การเปล่งเสียง (อุทาน) ออกมาขณะตกใจ หรือการท่องหนังสืออยู่คนเดียว ซึ่งมิได้เจาะจงให้เกิดความหมายแก่ผู้ใด โดยผู้ที่ได้ยินเสียงจะทราบความหมายของเสียงหรือไม่ก็ตาม

หมวดที่ ๑๐ วิการรูป ๓

วิการรูป (วิ-กา-ระ-รูป) คือ รูปที่แสดงอาการพิเศษ ได้แก่ อาการเบากาย อาการอ่อนพลิ้ว และอาการที่พร้อมในการทำกิจต่าง ๆ มี ๓ ลักษณะ ดังนี้

๑. รูปลหุตา คือ รูปที่ทำให้ร่างกายเบา คล่องแคล่วในการเคลื่อนไหวหรือเปล่งวาจา (การพูด)

๒. รูปมุทุตา คือ รูปที่ทำให้ร่างกายอ่อนพลิ้วไม่แข็งทื่อ ในเวลาที่เคลื่อนไหว หรือเปล่งวาจา

๓. รูปกัมมัญญตา คือ รูปที่ทำให้ร่างกายมีความพร้อมในการทำกิจต่าง ๆ เช่น การเคลื่อนไหว หรือการเปล่งวาจา

การที่เราเคลื่อนไหวกาย (กายวิญญัติ) หรือเปล่งวาจา (วจีวิญญัติ) ได้อย่างคล่องแคล่ว ว่องไว ก็เพราะวิการรูปทั้ง ๓ หากไม่มีวิการรูป การเคลื่อนไหวกาย และการพูดได้อย่างคล่องแคล่ว ว่องไว จะเกิดขึ้นไม่ได้

วิการรูป ๓ เกิดได้ทั่วร่างกาย ถ้าเกิดก็ต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๓ รูป ถ้าไม่เกิดก็ไม่เกิดด้วยกันทั้ง ๓ รูป ไม่ได้เกิดตลอดเวลา และเกิดได้ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น โดยเกิดจาก ๓ สมุฏฐาน คือ เกิดจากจิต หรืออุตุ หรืออาหาร

หากเกิดจากจิต ก็จะเกิดในขณะที่จิตใจสบาย ปลอดโปร่ง การทำงาน และการพูดก็พลอยคล่องแคล่ว ไม่ติดขัด

หากเกิดจากอุตุ คือ ความเย็น ความร้อน เช่น ถ้าอากาศร้อนมากเกินไป หรือร่างกายร้อนจัดจนเป็นไข้ก็จะทำอะไรได้ไม่กระฉับกระเฉง หากเย็นเกินไปก็จะหนาวสั่นไม่คล่องแคล่วว่องไว หรือทำให้เป็นไข้ วิการรูป ๓ ก็เกิดไม่ได้

หากเกิดจากอาหาร เช่น อดอาหาร หรืออาหารเป็นพิษ ทำให้ไม่สบาย ไม่กระปรี้กระเปร่า วิการรูป ๓ ก็เกิดไม่ได้

หมายเหตุ : วิญญัติรูป ๒ และวิการรูป ๓ เกิดได้ในสัตว์ที่มีชีวิตเท่านั้น

หมวดที่ ๑๑ ลักขณรูป ๔

ลักขณรูป (ลัก-ขะ-หนะ-รูป) คือ เครื่องหมายที่แสดงความเป็นสังขตธรรม (สังขารธรรม)

สังขตธรรม คือ ธรรมทั้งหลายที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔[๒๕] คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร

[๒๕] ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ เรียกว่า "อสังขตธรรม" ได้แก่ นิพพาน และบัญญัติ ธรรมทั้ง ๒ นี้จะไม่มีลักขณรูป

สังขตธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป (รวมเรียกว่าขันธ์ ๕)

จิต เจตสิก รูปเท่านั้น ที่มีลักขณรูป คือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป

อสังขตธรรม คือ ธรรมทั้งหลายที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ นิพพาน บัญญัติ

นิพพานและบัญญัติ จะไม่มีลักขณรูป คือ ไม่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป

ลักขณะของนามธรรม คือ จิตและเจตสิก มี ๓ อย่าง คือ

๑. ชาติ คือ การเกิดขึ้น (อุปปาทะ)
๒. ชรตา คือ การตั้งอยู่ (ฐิติ)
๓. อนิจจตา คือ การดับไป (ภังคะ)

ลักขณะของรูปธรรม มี ๔ อย่าง ที่เรียกว่า ลักขณรูป ๔ ได้แก่

๑. ชาติ คือ การเกิดขึ้น แยกได้เป็น ๒ ขั้นตอน คือ อุปจยะ และสันตติ
๒. ชรตา คือ การตั้งอยู่
๓. อนิจจตา คือ การดับไป

๑. อุปจยรูป (อุ-ปะ-จะ-ยะ-รูป) คือ การเกิดขึ้นครั้งแรก และการเกิดขึ้นครั้งหลัง ๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้นได้ของนิปผันนรูป ชื่อว่า อุปจยะ

๒. สันตติรูป (สัน-ตะ-ติ-รูป) หลังจากขั้นตอนที่ ๑ แล้ว การเกิดขึ้นสืบต่อกันของนิปผันนรูป ชื่อว่า สันตติ

๓. ชรตารูป (ชะ-ระ-ตา-รูป) คือ ภาวะแห่งความแก่ของนิปผันนรูป ชื่อว่า ชรตา

๔. อนิจจตารูป (อะ-นิด-จะ-ตา-รูป) คือ ภาวะแห่งความดับของนิปผันนรูป ชื่อว่า อนิจจตา

ลักขณะรูปทั้ง ๔ นี้แสดงให้เห็นธรรมชาติของนิปผันนรูปว่าจะต้องเกิด–ดับ..เกิด–ดับ สืบต่อกันไปตลอดเวลา เพราะนิปผันนรูปเป็นสังขตธรรม จึงมีลักษณะสามัญ ๓ ประการ คือ อนิจจัง (ไม่เที่ยง), ทุกขัง (ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้) และอนัตตา (มิใช่ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้)

การเกิดขึ้นของรูป เรียกว่า อุปจยะ ไม่เรียกว่า อุปปาทะ เพราะอะไร

อุปจยะ แปลตามศัพท์ หมายถึง การเข้าไปสั่งสม คือ การเข้าไปสั่งสมหลาย ๆ กลาป จนกว่าจะครบจำนวนของนิปผันนรูปที่จะพึงมีได้ในสัตว์แต่ละประเภท

สำหรับพวกคัพภเสยยกะ (ผู้อาศัยครรภ์มารดาเกิด)

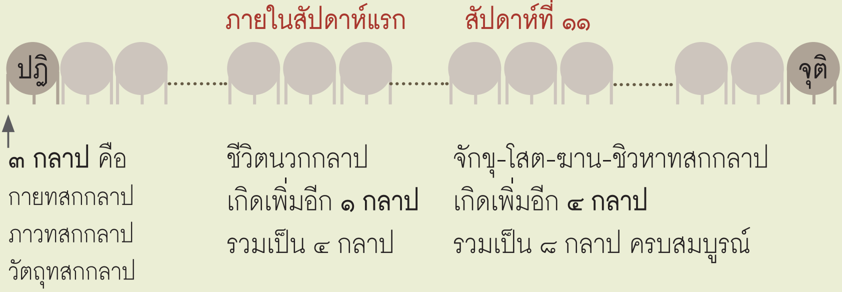
- นิปผันนรูปเกิดขึ้นครั้งแรกที่ปฏิสนธิจิต มี ๓ กลาป[๒๖] คือ กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป วัตถุทสกกลาป
- ผ่านไปหนึ่งสัปดาห์ จะมีชีวิตนวกกลาปเกิดเพิ่มอีก ๑ กลาป
- ในสัปดาห์ที่ ๑๑ จักขุทกสกกลาป โสตทกสกกลาป ฆานทกสกกลาป ชิวหาทกสกกลาป จะเกิดเพิ่มอีก ๔ กลาป รวมเป็น ๘ กลาป (ดูภาพในหน้าถัดไป)

การเกิดขึ้นของรูปเหล่านี้ ตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นไปจนถึงสัปดาห์ที่ ๑๑ ซึ่งจะมีจำนวนกลาปเกิดขึ้นครบสมบูรณ์เรียกว่า **อุปจยะ**

ต่อจากนั้นการเกิดขึ้นสืบต่อกันของรูปกลาปทั้งหมดไปจนกระทั่งตายจะเรียกว่า **สันตติ** (ไม่เรียกว่าอุปจยะ)

[๒๖] ความหมายของ "กลาป" ให้ดูที่หน้า ๒๖๙

ยกตัวอย่างสัตว์ที่เกิดจากครรภ์มารดา เช่น มนุษย์

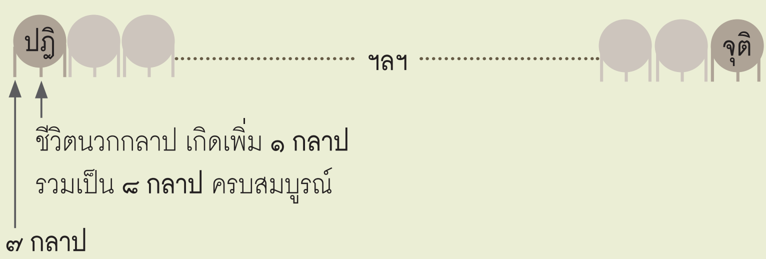

ที่ว่าเกิด ๓ กลาปนั้น จะเรียกว่า ๓ ประเภทก็ได้ คือ กายะประเภทหนึ่ง ภาวะประเภทหนึ่ง และหทยวัตถุประเภทหนึ่ง เพราะในความเป็นจริงแล้ว แต่ละประเภทจะเกิดจากการรวมตัวของรูปหลายล้านกลาป มิใช่เกิดขึ้นเพียงอย่างละ ๑ กลาป (ดูภาพในหน้า ๒๗๔)

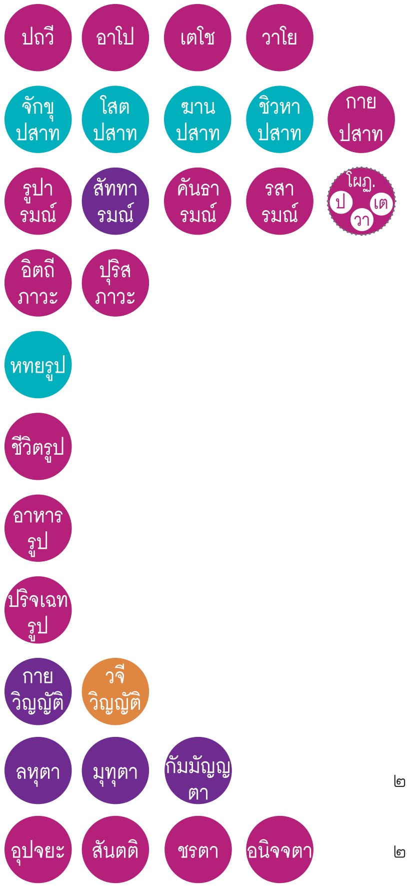
หากเป็นพวกโอปปาติกปฎิสนธิ เช่น เทวดา เปรต สัตว์นรก อสุรกาย

- นิปผันนรูปเกิดขึ้นครั้งแรกตอนปฏิสนธิมี ๗ กลาป คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป และวัตถุทสกกลาป
- เมื่อถึงฐิติขณะของปฏิสนธิจิต ชีวิตนวกกลาปเกิดเพิ่มอีก ๑ กลาป รวมเป็น ๘ กลาป ครบสมบูรณ์

การเกิดขึ้นของรูปกลาปเหล่านี้ หลังจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนกระทั่งตาย เรียกว่า **สันตติ**

ตำแหน่งที่เกิดของรูป ๒๘ ในร่างกายมนุษย์

๑-๔. มหาภูตรูป ๔	เกิดอยู่ทั่วร่างกาย
๕. จักขุปสาท	เกิดอยู่ในลูกตา
๖. โสตปสาท	เกิดอยู่ในช่องหู
๗. ฆานปสาท	เกิดอยู่ในช่องจมูก
๘. ชิวหาปสาท	เกิดอยู่ที่ลิ้น
๙. กายปสาท ๑๐. รูปารมณ์	เกิดอยู่ทั่วร่างกาย
๑๑. สัททารมณ์	เกิดได้ทั่วร่างกาย
๑๒. คันธารมณ์ ๑๓. รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ๑๔. อิตถีภาวะ ๑๕. ปุริสภาวะ	เกิดอยู่ทั่วร่างกาย
๑๖. หทยรูป	เกิดอยู่ที่หัวใจ
๑๗. ชีวิตรูป ๑๘. อาหารรูป ๑๙. ปริจเฉทรูป	เกิดอยู่ทั่วร่างกาย
๒๐. กายวิญญัติ	เกิดได้ทั่วร่างกาย
๒๑. วจีวิญญัติ	เกิดได้ในขณะที่เปล่งวาจา หรือร้องเพลง (เกิดได้ที่ปาก)
๒๒-๒๔. วิการรูป ๓	เกิดได้ทั่วร่างกาย
๒๕-๒๘. ลักขณรูป ๔	เกิดอยู่ทั่วร่างกาย

- ๑. รูปที่เกิดอยู่ตลอดเวลา และเกิดได้ทั่วร่างกาย มี ๑๗ รูป (๑๘ รูป)
- ๒. รูปที่เกิดอยู่ตลอดเวลา แต่เกิดได้เฉพาะที่ มี ๕ รูป
- ๓. รูปที่เกิดเป็นบางครั้งบางคราว แต่เกิดได้ทั่วร่างกาย มี ๕ รูป
- ๔. รูปที่เกิดเป็นบางครั้งบางคราว และเกิดได้เฉพาะที่ มี ๑ รูป

ข้อสังเกต

คำอธิบายมี ๒ ลักษณะ คือ

๑. เกิดอยู่ หมายถึง เกิดอยู่ตลอดเวลา

๒. เกิดได้ หมายถึง เกิดได้เป็นบางครั้งบางคราว

หากพิจารณาร่างกายของเราจะพบรูป ๒๘ กระจายอยู่ทั่วร่างกาย ดังนี้

๑. รูปที่เกิดอยู่ตลอดเวลาและเกิดได้ทั่วร่างกาย มีทั้งหมด ๑๗ รูป (หรือ ๑๘ ถ้านับโผฏฐัพพารมณ์ด้วย) ได้แก่

มหาภูตรูป ๔, กายปสาท, รูปารมณ์, คันธารมณ์, รสารมณ์, โผฏฐัพพารมณ์, ภาวรูป ๒, ชีวิตรูป, อาหารรูป, ปริจเฉทรูป และลักขณรูป ๔

ขยายความ

มหาภูตรูป ๔ ย่อมเกิดอยู่ทั่วร่างกายตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นส่วนไหนของร่างกายจะต้องมีมหาภูตรูปเกิดครบ ทั้ง ๔ เสมอ

กายปสาท ย่อมเกิดอยู่ทั่วร่างกายตลอดเวลา (ยกเว้นที่ปลายผม ขน เล็บ หนังที่หนาด้าน) แม้ในขณะนอนหลับเมื่อมีอะไรมากระทบย่อมรู้สึกตัวตื่นขึ้นมาได้

รูปารมณ์ คือ สีต่าง ๆ ต้องมีอยู่ทั่วร่างกายตลอดเวลา เช่น สีผิวหนัง หรือสีของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกาย

คันธารมณ์ กลิ่นตัวย่อมมีอยู่ทั่วร่างกายตลอดเวลา

รสารมณ์ รสของเนื้อหนังมังสาและอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายก็ย่อมมีอยู่ทั่วร่างกายตลอดเวลา

โผฏฐัพพารมณ์ ความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ของตัวเราย่อมปรากฏอยู่ทั่วร่างกายตลอดเวลา

ภาวรูป ๒ สภาวะที่เป็นเพศหญิงหรือเพศชาย (อย่างใดอย่างหนึ่ง) ย่อมเกิดอยู่ทั่วร่างกายตลอดเวลา

ชีวิตรูป ย่อมเกิดอยู่ทั่วร่างกายตลอดเวลา เพื่อรักษารูปที่เกิดจากกรรม ถ้าไม่มีก็ตาย

อาหารรูป ย่อมเกิดอยู่ทั่วร่างกายตลอดเวลา (ทุกส่วนของร่างกายย่อมเป็นอาหารรูปให้แก่สัตว์อื่นได้)

ปริจเฉทรูป จะคั่นระหว่างรูปกลาปทั่วร่างกายอยู่ตลอดเวลา

ลักขณรูป ๔ การเกิดขึ้น–ตั้งอยู่–ดับไปของรูปนาม ย่อมมีอยู่ตลอดเวลา

๒. รูปที่เกิดอยู่ตลอดเวลา แต่เกิดได้เฉพาะที่ มี ๕ รูป คือ

จักขุปสาท เกิดอยู่ในลูกตาเท่านั้น แม้ขณะหลับก็มีจักขุปสาทเกิดอยู่ตลอดเวลา

โสตปสาท เกิดอยู่ในช่องหูเท่านั้น แม้ขณะหลับก็มีโสตปสาทเกิดอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีใครมาเรียกจึงได้ยินเสียงได้

ฆานปสาท เกิดอยู่ในช่องจมูกเท่านั้น

ชิวหาปสาท เกิดอยู่ที่ลิ้นเท่านั้น

หทยรูป เกิดอยู่ที่หัวใจเท่านั้น

} แม้ในขณะหลับก็เกิดได้ตลอดเวลา

๓. รูปที่เกิดเป็นบางครั้งบางคราว แต่เกิดได้ทั่วร่างกาย มี ๕ รูป คือ

สัททารมณ์ (เสียง) เกิดได้ในเวลาที่เอามือตีส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย จะตีตรงไหนก็มีเสียงเกิดขึ้นทุกที่

กายวิญญัติ การเคลื่อนไหวกาย สามารถเคลื่อนไหวได้ทั่วร่างกายตามที่ต้องการ

วิการรูป ๓ เมื่ออากาศร้อน หรือเย็นจัด เมื่อจิตใจขุ่นมัว หรือกินอิ่มมากเกินไปจนง่วงเหงาหาวนอน ไม่คล่องแคล่ว ไม่กระฉับกระเฉง ฯลฯ ขณะนั้นวิการรูป ๓ ย่อมไม่เกิด (วิการรูป ๓ เกิดได้เป็นบางครั้งบางคราวเท่านั้น)

๔. รูปที่เกิดเป็นบางครั้งบางคราว แต่เกิดได้เฉพาะที่

มีเพียง ๑ คือ **วจีวิญญัติ** เพราะเกิดได้ในขณะที่มีการพูด หรือเปล่งเสียงจากปากเท่านั้น

คำศัพท์สำคัญที่ควรรู้ในเรื่องรูปปรมัตถ์

๑. วัตถุรูป

วัตถุรูป หมายถึง รูปอันเป็นที่ตั้งของจิต หรือเป็นที่เกิดของจิต มี ๖ รูป ได้แก่

๑) **จักขุวัตถุ** องค์ธรรมคือ จักขุปสาท ซึ่งเป็นที่เกิดของจิตทางตา
๒) **โสตวัตถุ** องค์ธรรมคือ โสตปสาท ซึ่งเป็นที่เกิดของจิตทางหู
๓) **ฆานวัตถุ** องค์ธรรมคือ ฆานปสาท ซึ่งเป็นที่เกิดของจิตทางจมูก
๔) **ชิวหาวัตถุ** องค์ธรรมคือ ชิวหาปสาท ซึ่งเป็นที่เกิดของจิตทางลิ้น
๕) **กายวัตถุ** องค์ธรรมคือ กายปสาท ซึ่งเป็นที่เกิดของจิตทางกาย
๖) **หทัยวัตถุ** องค์ธรรมคือ หทยรูป ซึ่งเป็นที่เกิดของจิตทางใจ

กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ

จักขุวิญญาณ ๒ ดวง อาศัย **จักขุวัตถุ** เป็นที่เกิด
โสตวิญญาณ ๒ ดวง อาศัย **โสตวัตถุ** เป็นที่เกิด
ฆานวิญญาณ ๒ ดวง อาศัย **ฆานวัตถุ** เป็นที่เกิด
ชิวหาวิญญาณ ๒ ดวง อาศัย **ชิวหาวัตถุ** เป็นที่เกิด
กายวิญญาณ ๒ ดวง อาศัย **กายวัตถุ** เป็นที่เกิด

จิต ๗๕ ดวง ที่เหลือ (เว้นอรูปาวจรวิปากจิต ๔) อาศัย **หทัยวัตถุเป็นที่เกิด**

วัตถุรูป กับ วัตถุธรรม มีความหมายต่างกัน กล่าวคือ

วัตถุรูป มีความหมายดังแสดงมาแล้วข้างต้น

วัตถุธรรม หมายถึง ธรรม ๗๒ ประการ ได้แก่

จิต ๑ (จิตทั้ง ๘๙ ดวง นับรวมเป็น ๑ เพราะมีสภาวะอย่างเดียวกัน คือ เป็นธาตุรู้)

เจตสิก ๕๒

นิปผันนรูป ๑๘ (นับเฉพาะรูปปรมัตถ์แท้เท่านั้น)

และนิพพาน ๑

๒. โคจรัคคาหกรูป

โคจรัคคาหกรูป คือ รูปที่รับกระทบปัญจารมณ์ได้ มี ๕ รูป ได้แก่ ปสาทรูป ๕ คือ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท และกายปสาท

๑. **จักขุปสาท** รับกระทบรูปารมณ์ (สีต่าง ๆ) การเห็นจึงเกิดขึ้น (จักขุวิญญาณ ทำหน้าที่เห็น)

๒. **โสตปสาท** รับกระทบสัททารมณ์ (เสียงต่าง ๆ) การได้ยินจึงเกิดขึ้น (โสตวิญญาณ ทำหน้าที่ได้ยิน)

๓. **ฆานปสาท** รับกระทบคันธารมณ์ (กลิ่นต่าง ๆ) การได้กลิ่นจึงเกิดขึ้น (ฆานวิญญาณ ทำหน้าที่รู้กลิ่น)

๔. **ชิวหาปสาท** รับกระทบรสารมณ์ (รสต่าง ๆ) การรู้รสจึงเกิดขึ้น (ชิวหาวิญญาณ ทำหน้าที่รู้รส)

๕. **กายปสาท** รับกระทบโผฏฐัพพารมณ์ (สิ่งที่มากระทบกาย) ความรู้สึกต่าง ๆ ทางกายจึงเกิดขึ้น (กายวิญญาณ ทำหน้าที่รู้การกระทบสัมผัส)

๓. โอฬาริกรูป

โอฬาริกรูป คือ รูปหยาบ หรือรูปที่ปรากฏชัด ได้แก่ ปสาทรูป ๕ และ วิสยรูป ๗ รวมเรียกว่า โอฬาริกรูป ๑๒ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นอายตนะภายใน ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นอายตนะภายนอก ซึ่งเป็นสภาวะที่รู้ได้ง่าย จึงจัดเป็นรูปหยาบ

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๑๖ รูป เป็นรูปที่ไม่ปรากฏชัดเจน พิจารณาได้ยากกว่าโอฬาริกรูป และรับรู้ได้เฉพาะทางมโนทวารเท่านั้น จึงจัดเป็นรูปละเอียด (สุขุมรูป)

๔. อินทริยรูป

อินทริยรูป หมายถึง รูปที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ละรูปก็มีบทบาทหน้าที่เป็นพิเศษเฉพาะของตน โดยไม่ก้าวก่ายกัน มีทั้งหมด ๘ รูป ได้แก่ ปสาทรูป ๕, ภาวรูป ๒, ชีวิตรูป ๑ ด้วยเหตุผล ดังนี้

๑. **จักขุปสาท** คือ รูปที่เป็นใหญ่ในการเห็น เพราะการเห็นจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยจักขุปสาท ถ้าขาดจักขุปสาทเสียแล้วการเห็นจะเกิดขึ้นไม่ได้ การเห็นชัดไม่ชัด เห็นได้ใกล้หรือไกล ก็ขึ้นกับจักขุปสาทอีกเช่นกัน ถ้าจักขุปสาทดีก็เห็นได้ชัดเจนและเห็นได้ไกล เนื่องจากจักขุปสาทเป็นใหญ่ในการเห็น จึงจัดเป็นอินทริยรูปอย่างหนึ่ง

๒. **โสตปสาท ๓. ฆานปสาท ๔. ชิวหาปสาท ๕. กายปสาท** ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับจักขุปสาท จึงจัดเป็นอินทริยรูปด้วยเช่นกัน

๖. อิตถีภาวรูป เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในความเป็นเพศหญิง

๗. ปุริสภาวรูป เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในความเป็นเพศชาย

๘. ชีวิตรูป คือ รูปที่เป็นใหญ่และเป็นผู้ปกครองในการรักษากัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับตนให้ตั้งอยู่จนครบอายุ คือ ๕๑ อนุขณะของจิต

กัมมชรูปเกิดจากกรรมในอดีต เมื่อกัมมชรูปเกิดขึ้นชีวิตรูปจะทำหน้าที่รักษากัมมชรูปที่เกิดขึ้นแทนอดีตกรรมทันที เนื่องจากชีวิตรูปเป็นใหญ่และเป็นผู้ปกครองในการรักษากัมมชรูป จึงจัดเป็นอินทริยรูปด้วยเช่นกัน

๕. อวินิพโภครูป

อวินิพโภครูป คือ รูปที่แยกจากกันไม่ได้ ประกอบด้วยรูป ๘ ชนิด ได้แก่ มหาภูตรูป ๔, รูปารมณ์, คันธารมณ์, รสารมณ์ และโอชา (อาหารรูป) รูปทั้ง ๘ นี้จะแยกจากกันไม่ได้เด็ดขาด ต้องเกิดร่วมกันเสมอ แม้ในอณูที่เล็กที่สุดของสิ่งต่าง ๆ ก็ต้องประกอบด้วยอวินิพโภครูปทั้ง ๘ นี้

บรรดารูปทั้งหลายที่มีอยู่ในจักรวาล ไม่ว่าจะเป็นรูปของสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต จะขาดอวินิพโภครูป ๘ ไม่ได้เลย อย่างน้อยที่สุดจะต้องประกอบด้วยรูปทั้ง ๘ นี้

อวินิพโภครูป ๘ นี้ มีมหาภูตรูป ๔ เป็นประธาน (เป็นตัวหลัก) และมีอุปาทายรูปเกิดร่วมด้วยอีก ๔ ได้แก่ รูปารมณ์ คือ สีของมหาภูตรูป, คันธารมณ์ คือ กลิ่นของมหาภูตรูป, รสารมณ์ คือ รสของมหาภูตรูป และโอชา (อาหารรูป) ที่แฝงอยู่ในมหาภูตรูป โอชานี้ก็คือคุณค่าทางโภชนาการที่มีประโยชน์แก่สัตว์อื่น เช่น ไม้เป็นโอชาของปลวก เป็นต้น

บทที่ ๑๓
สมุฏฐานของรูปขันธ์

สมุฏฐาน คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิดขึ้น รูปทั้งหลายจะเกิดขึ้นได้และทรงตัวอยู่ได้จะต้องมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งคอยชักนำและสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง

สมุฏฐาน หรือเหตุที่ทำให้รูปเกิดขึ้น มี ๔ ประการ คือ ๑. กรรม ๒. จิต ๓. อุตุ ๔. อาหาร

รูปที่เกิดจาก **กรรมเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า กัมมชรูป** ในรูป ๒๘ จะมี **กัมมชรูปอยู่ ๑๘ รูป**

รูปที่เกิดจาก **จิตเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า จิตตชรูป** ในรูป ๒๘ จะมี **จิตตชรูปอยู่ ๑๕ รูป**

รูปที่เกิดจาก **อุตุเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า อุตุชรูป** ในรูป ๒๘ จะมี **อุตุชรูปอยู่ ๑๓ รูป**

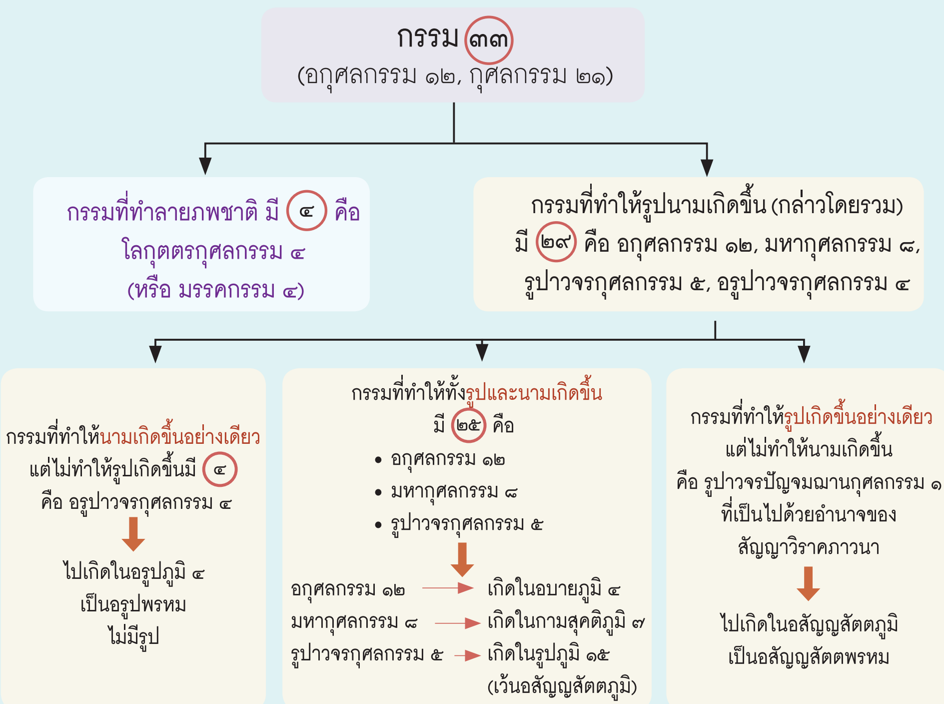
รูปที่เกิดจาก **อาหารเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า อาหารชรูป** ในรูป ๒๘ จะมี **อาหารชรูปอยู่ ๑๒ รูป**

๑. กัมมชรูป

กัมมชรูป คือ รูปที่เกิดจากกรรมในอดีต

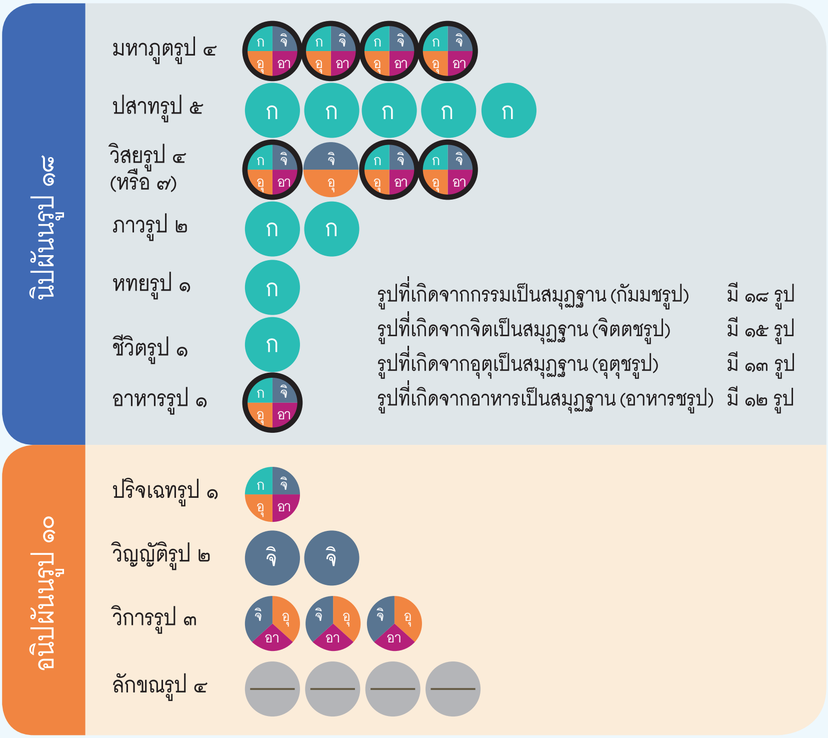
กรรม คือ การกระทำทางกาย วาจา ใจ เป็นอกุศลบ้าง เป็นกุศลบ้าง ได้แก่ กรรม ๓๓ คือ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒, มหากุศลจิต ๘, รูปาวจรกุศลจิต ๕, อรูปาวจรกุศลจิต ๔ และโลกุตตรกุศลกรรม ๔

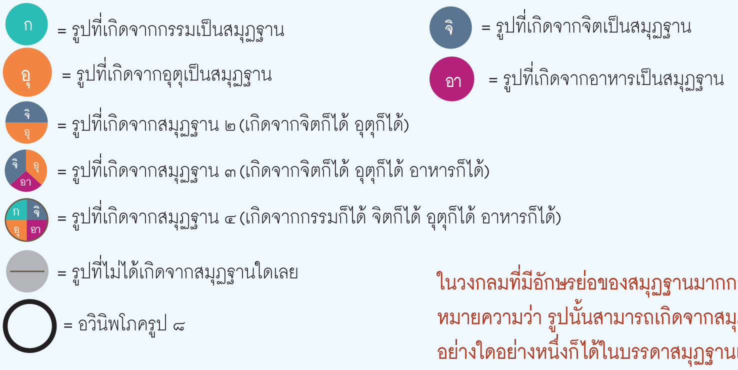
แต่กรรมที่เป็นต้นเหตุให้เกิดกัมมชรูปมีเพียง ๒๕ ชนิด คือ เจตนาในอกุศลจิต ๑๒, เจตนาในมหากุศลจิต ๘ และเจตนาในรูปาวจรกุศลจิต ๕ ส่วนเจตนาในอรูปาวจรกุศลจิต ๔ จะนำเกิดใน อรูปภูมิ ๔ จึงไม่เป็นเหตุให้เกิดรูป และเจตนาในโลกุตตรกุศลกรรม ๔ ก็เป็นกรรมที่ตัดภพตัดชาติ จึงไม่เป็นเหตุให้เกิดกัมมชรูปใด ๆ เช่นกัน

ในบรรดารูป ๒๘ มีรูปที่เกิดจากกรรมในอดีต (กัมมชรูป) เพียง ๑๘ รูป เรียกว่า **กัมมชรูป ๑๘** ได้แก่ ปสาทรูป ๕, ภาวรูป ๒, หทยรูป ๑, ชีวิตรูป ๑, อวินิพโภครูป ๘ และปริจเฉทรูป ๑ ดังภาพ

แสดงการเกิดขึ้นของรูป ๒๘ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

ในวงกลมที่มีอักษรย่อของสมุฏฐานมากกว่า ๑ อย่าง หมายความว่า รูปนั้นสามารถเกิดจากสมุฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ในบรรดาสมุฏฐานเหล่านั้น

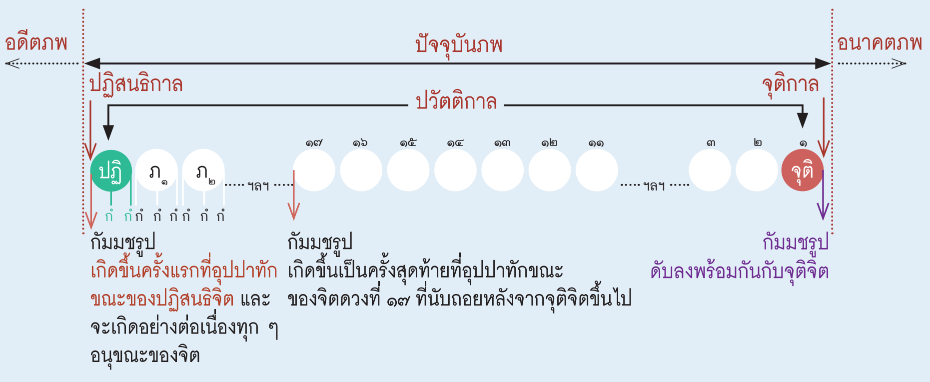
กัมมชรูป ๑๘ นี้ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑

๒. รูปที่ไม่ได้เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานเพียงอย่างเดียว (เกิดได้จากหลายสมุฏฐาน) ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ และปริจเฉทรูป ๑

สัตว์บางพวกมีกัมมชรูปเกิดขึ้นได้ครบทั้ง ๑๘ รูป แต่บางพวกก็มีไม่ครบ เช่น ในรูปภูมิ ๑๕ จะไม่มีฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท และไม่มีภาวรูปทั้ง ๒ (ไม่มีเพศ) ส่วนสัตว์ในอสัญญสัตตภูมิจะไม่มีปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ และหทยรูป ๑ ดังภาพในหน้า ๒๙๓ - ๒๙๔

กัมมชรูป (กํ) จะเกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลายทุก ๆ อนุขณะ[๒๗] ของจิตแต่ละดวง นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป

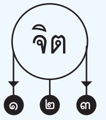
---

[๒๗] จิตแต่ละดวงจะมี ๓ อนุขณะ คือ

๑. อุปปาทักขณะ = ขณะเกิดขึ้น

๒. ฐิติขณะ = ขณะที่กำลังตั้งอยู่

๓. ภังคักขณะ = ขณะดับลง

ปฏิสนธิกาล คือ ที่อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิตเพียงขณะเดียวเท่านั้น

ปวัตติกาล คือ ช่วงเวลานับตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิต จนถึงฐิติขณะของจุติจิต

จุติกาล คือ ที่ภังคักขณะของจุติจิตเพียงขณะเดียวเท่านั้น

ร่างกายของสัตว์จะต้องอาศัยกัมมชรูปเป็นพื้นก่อน หากไม่มีกัมมชรูปเป็นพื้นรองรับแล้วร่างกายของสัตว์ทั้งหลายก็จะไม่ต่างไปจากต้นไม้หรือท่อนไม้

๒. จิตตชรูป

ในรูป ๒๘ จะมีรูปที่เกิดจากจิตเพียง ๑๕ รูปเท่านั้น เรียกว่า **จิตตชรูป ๑๕** ได้แก่ วิญญัติรูป ๒, สัททารมณ์ ๑, วิการรูป ๓, อวินิพโภครูป ๘ และปริจเฉทรูป ๑ ดังภาพในหน้า ๒๕๐

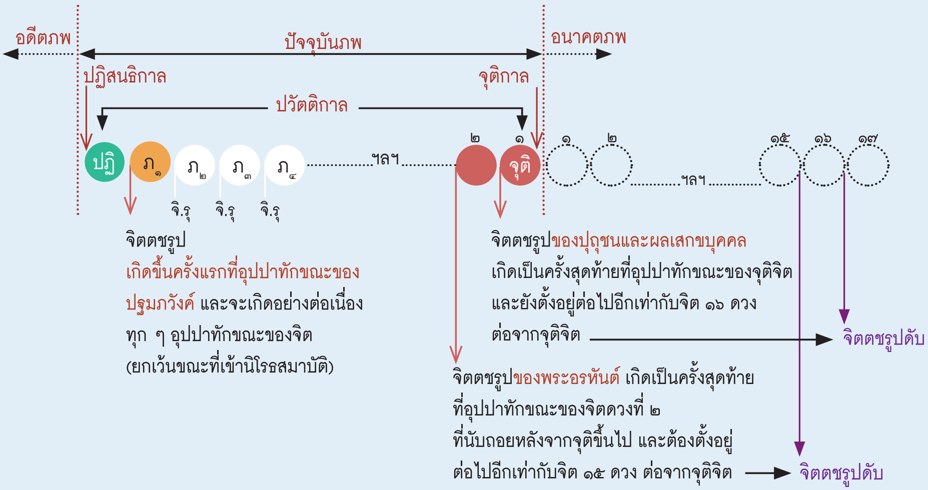
จิตตชรูปทั้ง ๑๕ นี้ แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานเพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือ วิญญัติรูป ๒

๒. รูปที่ไม่ได้เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานเพียงอย่างเดียว ได้แก่ สัททารมณ์ ๑, วิการรูป ๓, อวินิพโภครูป ๘ และปริจเฉทรูป ๑

จิตทั้งหมดมี ๘๙ ดวง แต่จิตที่ทำให้เกิดจิตตชรูปได้นั้นมีเพียง ๗๕ ดวง เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ (เพราะมีกำลังอ่อน), เว้นอรูปาวจรวิปากจิต ๔ (เพราะนำเกิดในอรูปภูมิ), เว้นปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย (เพราะมีกำลังอ่อน) และจุติจิตของพระอรหันต์ (เพราะทำลายกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว)

จิตตชรูปจะเกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลายทุก ๆ อุปปาทักขณะ (ขณะเกิดขึ้น) ของจิตแต่ละดวง นับตั้งแต่ภวังค์ดวงแรก (ปฐมภวังค์) ที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป

จิตตชรูปมีทั้งหมด ๗ อย่าง ดังนี้

๑. **จิตตชรูปสามัญ** หมายถึง จิตตชรูปที่ต้องเกิดขึ้นตามธรรมชาติ เพื่อให้รูปตั้งอยู่ได้ (ทำให้มีชีวิตอยู่ได้) เช่น การหายใจเข้าออก การเต้นของหัวใจ การทำงานของระบบต่าง ๆ ในร่างกาย รวมไปถึงภาวะในขณะที่นอนหลับสนิท (ไม่ฝัน) เป็นต้น

๒. **จิตตชรูปขณะหัวเราะ หรือ ยิ้ม** อาการที่หัวเราะ หรือ ยิ้ม เป็นรูปที่เกิดจากจิต

๓. **จิตตชรูปขณะร้องไห้** อาการร้องไห้ก็เป็นรูปที่เกิดจากจิต

๔. **จิตตชรูปขณะเคลื่อนไหวอิริยาบถย่อย** เช่น การคู้ เหยียด ก้ม เงย เหลียวซ้าย แลขวา เดินหน้า ถอยหลัง กะพริบตา อ้าปาก เคี้ยว เป็นต้น การเคลื่อนไหวอิริยาบถย่อย (กายวิญญัติ) ก็เป็นรูปที่เกิดจากจิต

๕. **จิตตชรูปขณะที่เปล่งเสียงพูด ร้องเพลง ท่องหนังสือ** (วจีวิญญัติ) ก็เป็นรูปที่เกิดจากจิต

๖. จิตตชรูปขณะกำลังเปลี่ยนอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ เช่น จากนอนเป็นนั่ง จากนั่งเป็นยืน จากยืนเป็นเดิน จากเดินเป็นยืน จากยืนเป็นนั่ง จากนั่งเป็นนอน เป็นต้น (กายวิญญัติในขณะเปลี่ยนอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ก็เป็นรูปที่เกิดจากจิต)

๗. จิตตชรูปขณะที่อยู่นิ่ง ๆ ในอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง คือ ขณะอยู่ในท่านั่ง ท่านอน ท่ายืน (ยกเว้นเดิน) อาการที่กายตั้งมั่นอยู่นิ่ง ๆ ในอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่งโดยไม่เคลื่อนไหว ก็เป็นรูปที่เกิดจากจิต

หมายเหตุ : จิตตชรูปทั้ง ๗ อย่างนี้ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมแล้ว ได้แก่จิตตชรูป ๑๕ นั่นเอง

จิตตชรูปทั้ง ๗ อย่างนี้เกิดจากจิตประเภทต่าง ๆ ดังนี้

๑. จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้น ได้แก่ จิต ๗๕ ดวง ทั้งหมด (ดูที่หน้า ๒๕๘ – ๒๕๙)

๒. จิตที่ทำให้หัวเราะ หรือ ยิ้ม มี ๑๓ ดวง คือ

- โลภมูลโสมนัส ๔
- โสมนัสหสิตุปปาทจิต ๑
- มหากุศลโสมนัส ๔
- มหากิริยาโสมนัส ๔

หมายเหตุ

๑) พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ยิ้มด้วยจิต ๕ ดวง คือ โสมนัสหสิตุปปาทจิต ๑, มหากิริยาโสมนัส ๔

๒) พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี หัวเราะด้วยจิต ๖ ดวง คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตโสมนัส ๒, มหากุศลโสมนัส ๔

๓) ปุถุชนหัวเราะด้วยจิต ๘ ดวง คือ โลภมูลโสมนัส ๔,
มหากุศลโสมนัส ๔

การยิ้มแย้มและการหัวเราะนั้น ในคัมภีร์อลังการะจำแนกได้ ๖ อย่าง คือ

๑. สิตะ ยิ้มอยู่ในใบหน้า ไม่เห็นไรฟัน

๒. หสิตะ ยิ้มแย้มพอเห็นไรฟัน

๓. วิหสิตะ หัวเราะเบา ๆ

๔. อุปหสิตะ หัวเราะจนกายไหว

๕. อปหสิตะ หัวเราะจนน้ำตาไหล

๖. อติหสิตะ หัวเราะจนสั่นพลิ้ว และโยกโคลงไปทั้งตัว

พระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ ยิ้มได้ ๒ แบบ คือ แบบที่ ๑ และ ๒

พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ยิ้มได้ ๔ แบบ คือ แบบที่ ๑, ๒, ๓ และ ๔

ปุถุชน ยิ้มได้ทั้ง ๖ แบบ

๓. จิตที่ทำให้ร้องไห้ มี ๒ ดวง คือ

- โทสมูลจิต ๒

๔. จิตที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวอิริยาบถย่อย มี ๓๒ ดวง คือ

- มโนทวาราวัชชนจิต ๑
- กามชวนะ ๒๙ (ดังภาพในหน้า ๒๕๘ - ๒๕๙)
- อภิญญาจิต ๒ (คือ รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิต ๑ และ รูปาวจรปัญจมฌานกริยาจิต ๑)

๕. จิตที่ทำให้เปล่งเสียงพูด ร้องเพลง ท่องหนังสือ มี ๓๒ ดวง เหมือนข้อ ๔

๖. จิตที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ มี ๓๒ ดวง เหมือนข้อ ๔

๗. จิตที่ทำให้อิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่งตั้งมั่น (คือ อยู่นิ่ง ๆ โดยไม่เคลื่อนไหว) มี ๕๘ ดวง คือ

- มโนทวาราวัชชนจิต ๑
- กามชวนะ ๒๙
- อภิญญาจิต ๒

} รวม ๓๒ ดวง

- อัปปนาชวนะ ๒๖ เป็นฌานจิตที่หนุนให้อิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง (เว้นการเดิน) ตั้งมั่นโดยไม่เคลื่อนไหวได้เป็นเวลานาน ๆ

ข้อสังเกต : มโนทวาราวัชชนจิต ๑, กามชวนะ ๒๙ และอภิญญาจิต ๒ จะมี ๔ บทบาท คือ

๑. ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางกาย (กายวิญญัติ) ทั้งอิริยาบถใหญ่และอิริยาบถย่อย

๒. ทำให้เกิดวจีวิญญัติ (การพูด ร้องเพลง ท่องหนังสือ เป็นต้น)

๓. ทำให้อิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่งตั้งมั่น (คืออยู่นิ่ง ๆ โดยไม่เคลื่อนไหว)

๔. ทำให้เกิดจิตตชรูปสามัญ

แสดงจิตที่ทำให้เกิดจิตตชรูป ๗ อย่าง

โลภมูลโสมนัสสหคตจิต ๔	๖	๖	๖	๖	← เว้นร้องไห้
โลภมูลอุเบกขาสหคตจิต ๔	๕	๕	๕	๕	← เว้นหัวเราะ, เว้นร้องไห้
โทสมูลจิต ๒	๖	๖			← เว้นหัวเราะ
โมหมูลจิต ๒	๕	๕			← เว้นหัวเราะ, เว้นร้องไห้

แสดงจิตที่ทำให้เกิดจิตตชรูป ๗ อย่าง (ต่อ)

จิต	จิตตชรูป	หมายเหตุ
ทวิ.๑๐ สัมปฏิจ. ๒ สันตี.๓	— — — — — ๑ ๑ — — — — — ๑ ๑ ๑	จิตตชรูปสามัญ
ปัญจ.๑ มโน.๑ หสิตุป.๑	๑ ๕ ๖	๖ เว้นร้องไห้; ๕ เว้นหัวเราะ, เว้นร้องไห้
มหากุศลโสมนัสสหคตจิต ๔	๖ ๖ ๖ ๖	เว้นร้องไห้
มหากุศลอุเบกขาสหคตจิต ๔	๕ ๕ ๕ ๕	เว้นหัวเราะ, เว้นร้องไห้
มหาวิปากจิต ๘	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	จิตตชรูปสามัญ
มหากิริยาโสมนัสสหคตจิต ๔	๖ ๖ ๖ ๖	เว้นร้องไห้
มหากิริยาอุเบกขาสหคตจิต ๔	๕ ๕ ๕ ๕	เว้นหัวเราะ, เว้นร้องไห้
รูปาวจรกุศลจิต ๕	๒ ๒ ๒ ๒ ๒/๕	
รูปาวจรวิปากจิต ๕	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	
รูปาวจรกิริยาจิต ๕	๒ ๒ ๒ ๒ ๒/๕	
อรูปาวจรกุศลจิต ๔	๒ ๒ ๒ ๒	
อรูปาวจรวิปากจิต ๔	— — — —	
อรูปาวจรกิริยาจิต ๔	๒ ๒ ๒ ๒	
โลกุตตรจิต ๘ (โดยย่อ)	๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒	

จิต ๒ ดวงนี้ เป็นอภิญญาจิตได้ด้วย กล่าวคือ
- เมื่อเป็นรูปาวจรปัญจมฌานกุศลหรือกิริยาทำให้เกิดจิตตชรูปได้ ๒ อย่าง คือ จิตตชรูปสามัญ และจิตตชรูปที่หนุนให้อิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง(เว้นการเดิน) ตั้งมั่นโดยไม่เคลื่อนไหวได้เป็นเวลานาน ๆ
- เมื่อเป็นอภิญญาจิต ทำให้เกิดจิตตชรูปได้ ๕ อย่าง (เว้นหัวเราะ, เว้นร้องไห้)

คำอธิบายภาพ

- ๖ = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๖ อย่าง (เว้นร้องไห้) เกิดขึ้นได้
- ๖ (วงกลมสีชมพู) = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๖ อย่าง (เว้นหัวเราะ) เกิดขึ้นได้
- ๕ = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๕ อย่าง (เว้นหัวเราะ, เว้นร้องไห้) เกิดขึ้นได้
- ๒ = ฌานจิตที่ทำให้เกิดจิตตชรูปได้ ๒ อย่าง คือ จิตตชรูปสามัญ และจิตตชรูปที่หนุนให้อิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง (เว้นการเดิน) ตั้งมั่นโดยไม่เคลื่อนไหวได้เป็นเวลานาน ๆ
- ๒/๕ = รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิต หรือรูปาวจรปัญจมฌานกิริยาจิต ที่เป็นอภิญญาจิตได้ด้วย
- ๑ = จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้อย่างเดียว
- — = จิตที่ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นได้เลย

แสดงจิตตชรูป ๗๕ ดวง

จิตที่ทำหน้าที่ชวนะมีทั้งหมด ๕๕ ดวง คือ

๑. กามชวนะ ๒๙

๒. อัปปนาชวนะ ๒๖

ก กามชวนะ ๒๙ คือ

- อกุศลจิต ๑๒
- หสิตุปปาทจิต ๑
- มหากุศลจิต ๘
- มหากิริยาจิต ๘

อ อัปปนาชวนะ ๒๖ คือ

- มหัคคตกุศลจิต ๙
- มหัคคตกิริยาจิต ๙
- โลกุตตรจิต ๘

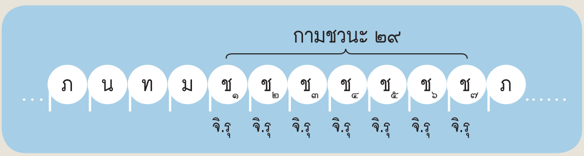
จิตที่ไม่ใช่ชวนะแต่ทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ มี ๒๐ ดวง คือ

- มโนธาตุ ๓ (สัมปฏิจฉนจิต ๒, ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑)
- สันตีรณจิต ๓
- มโนทวาราวัชชนจิต ๑
- มหาวิปากจิต ๘
- รูปาวจรวิปากจิต ๕

จิตที่ไม่ทำให้เกิดจิตตชรูปใด ๆ เลย มี ๑๔ ดวง คือ

- ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐
- อรูปาวจรวิปากจิต ๔

หมายเหตุ : ทางปัญจทวารวิถี จิตตชรูปที่เกิดจากชวนจิตจะมีกำลังอ่อน ไม่สามารถทำให้รูปเคลื่อนไหวได้ รูปจะเคลื่อนไหวได้ด้วยชวนจิตที่เกิดในมโนทวารวิถีเท่านั้น ดังเช่นตัวอย่างในกามชวนมโนทวารวิถี

สรุป :

๑. จิตที่ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้เลย คือ ทวิปัญจ-วิญญาณจิต ๑๐, อรูปาวจรวิปากจิต ๔, ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์

๒. จิตที่เหลืออีก ๗๕ ดวงเท่านั้น ที่ทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ และทั้ง ๗๕ ดวงนี้ สามารถทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้ทุกดวง

๓. ทางปัญจทวารวิถี จิตตชรูปที่เกิดจากชวนจิตมีกำลังอ่อน ไม่สามารถทำให้รูปเคลื่อนไหวได้ รูปจะเคลื่อนไหวได้โดยชวนจิตที่เกิดทางมโนทวารวิถีเท่านั้น

๔. จิตแต่ละดวงทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ไม่เท่ากัน โดยจำแนกจิตได้เป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่	จิต	ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้	ทำให้กายเคร่งตึงอยู่นิ่ง ๆ ในอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง (เว้นการเดิน)	ทำให้เกิดกายวิญญัติและวจีวิญญัติได้
๑	จิต ๑๙ ดวง คือ • มโนธาตุ ๓ • สันตีรณจิต ๓ • มหาวิปากจิต ๘ • รูปาวจรวิปากจิต ๕ (๑๙)	✓		
๒	อัปปนาชวนะ (๒๖)	✓	✓	
๓	จิต ๓๒ ดวง คือ • มโนทวาราวัชชนจิต ๑ • กามชวนะ ๒๙ • อภิญญาจิต ๒ (๓๒)	✓	✓	✓
		จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้มี ๗๕ ดวง (๑๙+๒๖+๓๐) เว้นอภิญญาจิต ๒	จิตที่ทำให้กายเคร่งตึงอยู่นิ่ง ๆ ในอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่ง (เว้นการเดิน) มี ๕๘ ดวง (๒๖+๓๒)	จิตที่ทำให้เกิดวิญญัติรูป (คือการเคลื่อนไหวกายและการเปล่งวาจา) มี ๓๒ ดวง

ตัวอย่างการทำงานของจิตตชรูป

๑. ขณะที่กำลังนอนหลับสนิท (ไม่ฝัน) ท่านอนที่ปรากฏนั้นไม่ใช่อิริยาบถนอน เพราะอิริยาบถนอนจะต้องเกิดจากกามชวนะ ๒๙ หรืออัปปนาชวนะ ๒๖ ที่เกิดในมโนทวารวิถีเท่านั้น สำหรับบุคคลปกติจิตที่เกิดขึ้นในขณะหลับ (ไม่ฝัน) คือ มหาวิปากจิต ๘ ดวงใดดวงหนึ่งที่เป็นภวังคจิตของบุคคลนั้น.....มหาวิปากจิต ๘ เป็นจิตตชรูปกลุ่มที่ ๑ หากเกิดขึ้นติดต่อกันนาน ๆ จะรู้สึกง่วง แม้ขณะนั่งก็จะทำให้เกิดอาการสัปหงก โงกเงก หรือหน้าวูบลง เพราะจิตกลุ่มนี้ไม่สามารถจะทำให้อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ เกิดขึ้นได้เลย

๒. เมื่อลืมตาตื่นขึ้นแต่ยังไม่ขยับตัว กามชวนะ ๒๙ ในจิตกลุ่มที่ ๓ ที่ต้องการจะนอนเฉย ๆ จะทำให้เกิดธาตุลม (วิตถัมภนวาโย) มาค้ำจุนกายให้เคร่งตึงอยู่ในอิริยาบถนอนโดยที่ยังไม่มีการเคลื่อนไหวใด ๆ ทั้งสิ้น

๓. เมื่อมีเจตนาจะเปลี่ยนอิริยาบถจากนอนเป็นนั่ง กามชวนะ ๒๙ ในจิตกลุ่มที่ ๓ ที่ต้องการจะเปลี่ยนอิริยาบถ (กายวิญญัติ) จะทำให้เกิดธาตุลม (สมีรณวาโย) ดันกายให้ตั้งขึ้นจากนอนเป็นนั่ง หลังจากนั้นกามชวนะ ๒๙ ที่ต้องการจะนั่งอยู่นิ่ง ๆ ก็จะทำให้เกิดธาตุลม (วิตถัมภนวาโย) มาค้ำจุนกายให้เคร่งตึงอยู่ในอิริยาบถนั่งนิ่ง ๆ ต่อไป

๔. สำหรับจิตกลุ่มที่ ๒ คือ อัปปนาชวนะ ๒๖ (ดูภาพในหน้า ๒๕๘ – ๒๕๙) ซึ่งเป็นฌานจิตทั้งหมด ซึ่งนอกจากจะทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้แล้วยังทำให้กายเคร่งตึงอยู่นิ่ง ๆ ในอิริยาบถใด อิริยาบถหนึ่ง (เว้นการเดิน) ได้เป็นเวลานาน ๆ หลาย ๆ ชั่วโมง หรือเป็นวันได้อีกด้วย

๕. จิตที่ทำให้เกิดจิตตชรูปได้หลายอย่างนั้น อย่างน้อยที่สุดต้องทำให้เกิดจิตตชรูปสามัญได้หนึ่งอย่าง เพื่อรักษาภพชาติเอาไว้ ตัวอย่างเช่นโทสมูลจิตจะทำให้เกิดจิตตชรูปได้ ๖ อย่าง (เว้นการหัวเราะ) ขณะที่โทสมูลจิตกำลังเกิดขึ้นนั้น อย่างน้อยก็ต้องทำให้เกิดจิตตชรูปสามัญ คือ การหายใจเข้าออก

และทำให้หัวใจเต้นอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ขณะเดียวกันอาจมีจิตตชรูปอื่น ๆ เกิดขึ้นพร้อม ๆ กันได้ด้วย เช่น การแสดงอาการโกรธ การร้องไห้ การเปล่งวาจาด่าทอออกไป หรือการทำร้ายร่างกายผู้อื่น เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าในขณะที่โทสมูลจิตกำลังเกิดขึ้นนั้น อาจทำให้เกิดจิตตชรูปได้หลายอย่างในเวลาเดียวกัน (อาจครบทั้ง ๖ อย่าง หรือไม่ก็ได้)

ส่วนจิตดวงอื่น ๆ ก็สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้หลาย ๆ อย่างในขณะเดียวกันได้เช่นกัน ดังภาพในหน้า ๒๕๖ – ๒๕๗

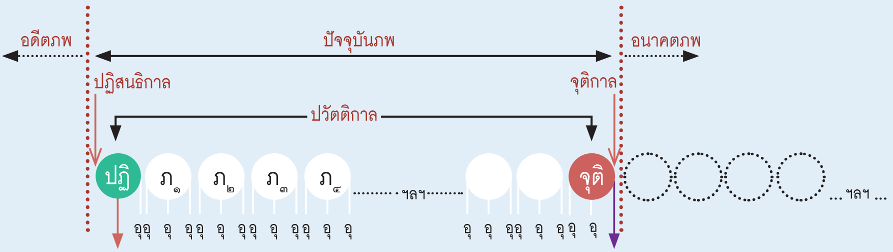
๖. จิตตชรูปจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยกัมมชรูป อุตุชรูป และอาหารชรูป เป็นที่ตั้ง กล่าวคือ จิตตชรูปไม่สามารถเกิดตามลำพังได้ ต้องอาศัยร่างกายของสัตว์เป็นที่เกิด หากไม่มีร่างกายแล้ว จิตตชรูปก็เกิดขึ้นไม่ได้

๓. อุตุชรูป

อุตุ ได้แก่ สีหเตโช (ความเย็น) และ อุณหเตโช (ความร้อน) ที่อยู่ภายในสัตว์ และภายนอกสัตว์ **อุตุชรูป จึงหมายถึง รูปต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ได้โดยอาศัยเตโชธาตุเป็นผู้สนับสนุนหรืออุปถัมภ์ไว้** ตัวอย่างเช่น น้ำจะไม่กลายเป็นไอต้องมีอุณหเตโช (ความร้อน) ที่เหมาะสม (ไม่เกิน ๑๐๐°c) หรือน้ำแข็งจะไม่ละลายกลายเป็นน้ำต้องมีสีหเตโช (ความเย็น) ที่เหมาะสม (๐°c หรือต่ำกว่า) รูปธรรมทั้งหลายก็เช่นกัน จะดำรงสถานะของตนอยู่ได้ก็ต้องมีเตโชธาตุที่เหมาะสมเป็นผู้อุปถัมภ์ไว้

อุตุ เป็นสมุฏฐานทำให้เกิดรูปได้ ๑๓ ชนิด ที่เรียกว่า อุตุชรูป ๑๓ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ สัททารมณ์ ๑ ปริจเฉทรูป ๑ และวิการรูป ๓ ดังภาพในหน้า ๒๕๐

อุตุชรูป เกิดขึ้นครั้งแรกที่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิต และจะเกิดขึ้นต่อไปทุก ๆ อนุขณะของจิตแต่ละดวง

อุตุชรูป
เกิดขึ้นครั้งแรกที่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิต
และจะเกิดอย่างต่อเนื่องทุก ๆ อนุขณะของจิต ตลอดไปจนตาย

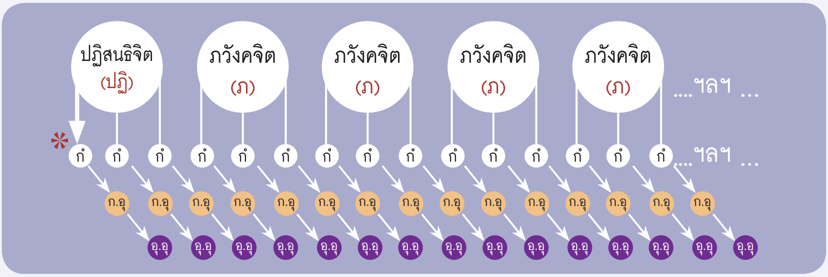
อุตุชรูปของพวกสังเสทชะ และคัพภเสยยกะ หลังจุติจิตแล้วก็ยังคงเกิดได้ตลอดไป (คือเป็นซากศพนั่นเอง)
ส่วนของพวกโอปปาติกะเมื่อตายลง อุตุชรูปย่อมดับลงพร้อมกับจุติจิต เพราะพวกนี้จะไม่มีซากศพเหลืออยู่

ร่างกายของมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลาย จะมีอุตุชรูปปกคลุมไปทั่วร่างกาย เพราะรูปที่เกิดจากกรรม เกิดจากจิต เกิดจากอุตุ และเกิดจากอาหาร ในที่สุดจะไปทำให้เกิดอุตุชรูปเหมือนกันทั้งหมด ดังนั้น **อุตุชรูปจึงเกิดได้จาก ๔ สมุฏฐาน และมีชื่อเรียกต่างกัน ดังนี้**

๑. กัมมปัจจยอุตุชรูป = อุตุชรูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน
๒. จิตตปัจจยอุตุชรูป = อุตุชรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน
๓. อุตุปัจจยอุตุชรูป = อุตุชรูปที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน
๔. อาหารปัจจยอุตุชรูป = อุตุชรูปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

ดังแสดงในภาพจำลองต่อไปนี้

ก) ภาพจำลอง แสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก และครั้งต่อ ๆ ไปของกัมมชรูป กัมมปัจจยอุตุชรูป และอุตุปัจจยอุตุชรูป

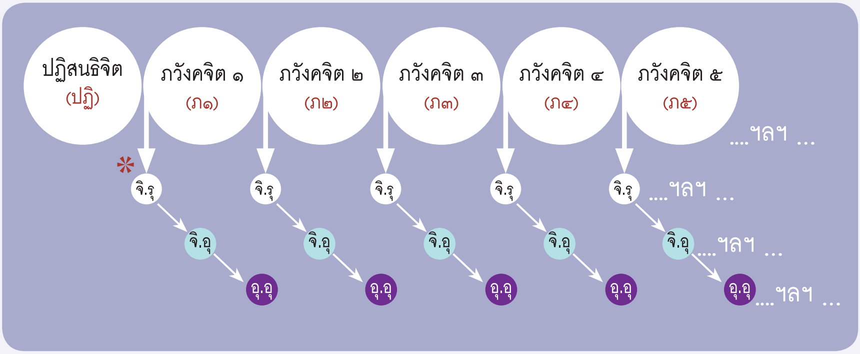

* กัมมชรูป เกิดขึ้นครั้งแรกที่อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต และจะเกิดขึ้นต่อไปทุก ๆ อนุขณะของจิต ติดต่อกันเรื่อยไป

กัมมชรูป (กํ) เป็นปัจจัยให้เกิด ➔ กัมมปัจจยอุตุชรูป (ก.อุ) ถัดไป ๑ อนุขณะเรื่อยไป

กัมมปัจจยอุตุชรูป (ก.อุ) เป็นปัจจัยให้เกิด ➔ อุตุปัจจยอุตุชรูป (อุ.อุ) ถัดไป ๑ อนุขณะเรื่อยไป

ข) ภาพจำลอง แสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก และครั้งต่อ ๆ ไปของจิตตชรูป จิตตปัจจยอุตุชรูป และอุตุปัจจยอุตุชรูป

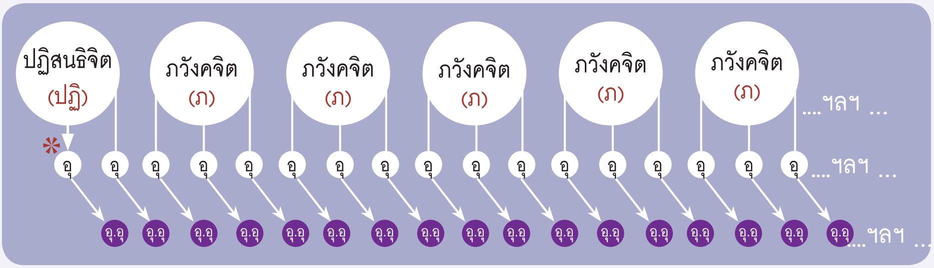

* จิตตชรูป เกิดขึ้นครั้งแรกที่อุปปาทักขณะของปฐมภวังค์ (ภ๑) และจะเกิดขึ้นต่อไปทุก ๆ อุปปาทักขณะของจิต

จิตตชรูป (จิ.รุ) เป็นปัจจัยให้เกิด ➔ จิตตปัจจยอุตุชรูป (จิ.อุ) ถัดไป ๑ อนุขณะ

จิตตปัจจยอุตุชรูป (จิ.อุ) เป็นปัจจัยให้เกิด ➔ อุตุปัจจยอุตุชรูป (อุ.อุ) ถัดไป ๑ อนุขณะ

ค) ภาพจำลอง แสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก และครั้งต่อ ๆ ไปของอุตุชรูป และอุตุปัจจยอุตุชรูป

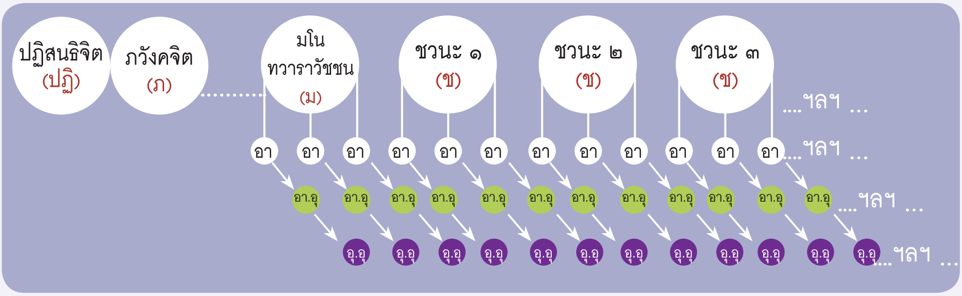

* อุตุชรูป เกิดขึ้นครั้งแรกที่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิต และจะเกิดขึ้นต่อไปทุก ๆ อนุขณะของจิตตลอดไปจนตาย

อุตุชรูป (อุ) เป็นปัจจัยให้เกิด ➔ อุตุปัจจยอุตุชรูป (อุ.อุ) ถัดไป ๑ อนุขณะเรื่อยไป

ง) ภาพจำลอง แสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก และครั้งต่อ ๆ ไปของอาหารชรูป อาหารปัจจยอุตุชรูป และอุตุปัจจยอุตุชรูป

๑. สำหรับสังเสทชะ และโอปปาติกะ (เว้นพรหม) อาหารชรูปจะเกิดขึ้นครั้งแรกที่มโนทวารวิถีหลังจากปฏิสนธิจิต และภวังคจิต และจะเกิดต่อไปทุก ๆ อนุขณะของจิต

อาหารชรูป (อา) เป็นปัจจัยให้เกิด ➔ อาหารปัจจยอุตุชรูป (อา.อุ) ถัดไป ๑ อนุขณะเรื่อยไป

อาหารปัจจยอุตุชรูป (อา.อุ) เป็นปัจจัยให้เกิด ➔ อุตุปัจจยอุตุชรูป (อุ.อุ) ถัดไป ๑ อนุขณะเรื่อยไป

๒. สำหรับคัพภเสยยกบุคคล อาหารชรูปของพวกคัพภเสยยกะเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่ออาหารต่าง ๆ ที่มารดาบริโภคเข้าไปแผ่ซึมซาบไปในร่างกายของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์มารดา ราวสัปดาห์ที่ ๒ หรือที่ ๓ นับแต่ปฏิสนธิ และย่อมเกิดต่อไปทุก ๆ อนุขณะของจิต อาหารชรูปนี้จะเป็นปัจจัยให้เกิดอาหารปัจจยอุตุชรูป และอาหารปัจจยอุตุชรูปจะเป็นปัจจัยให้เกิดอุตุปัจจยอุตุชรูป เช่นเดียวกับข้อ ๑ ทุกประการ

ด้วยเหตุนี้ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายจึงมีอุตุชรูปปกคลุมอยู่ทั่วไปหมด เมื่อสัตว์ตายลง อุตุชรูปจะยังคงปรากฏอยู่ตลอดไป ส่วนกัมมชรูป จิตตชรูป และอาหารชรูปนั้น ปรากฏอยู่ได้ในระหว่างที่สัตว์ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อสัตว์ตายลงรูปทั้ง ๓ นี้ก็จะดับลงทั้งหมด

๔. อาหารชรูป

อาหารก็เป็นต้นเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดรูป เพราะอาหารที่รับประทานเข้าไปจะช่วยหล่อเลี้ยงร่างกายให้เจริญเติบโตและมีพละกำลัง เมื่อเติบโตเต็มที่แล้วก็หล่อเลี้ยงให้คงรูปร่างอยู่ต่อไปได้ อาหารทุกประเภทจะมีคุณค่าทางโภชนาการมากบ้าง น้อยบ้าง ขึ้นอยู่กับชนิดและประเภทของอาหาร **คุณค่าทางโภชนาการของอาหารนี้ภาษาธรรมเรียกว่า โอชา หรือ อาหารรูป** (อา-หา-ระ-รูป) ดังนั้น คำว่าอาหารในที่นี้จึงหมายถึงอาหารรูป หรือคุณค่าทางโภชนาการที่แฝงอยู่ในอาหารเหล่านั้น มิได้หมายถึงอาหารที่มองเห็นด้วยตา

เมื่อบุคคลบริโภคอาหารเข้าไป **ปาจกเตโชธาตุ** จะทำหน้าที่ย่อยอาหาร คั้นเอาแต่โอชาไปบำรุงร่างกาย เพื่อทำให้ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายมีกำลังวังชา เจริญเติบโต แข็งแรง และดำรงชีวิตอยู่ได้ **รูปที่เกิดจากอาหารเรียกว่า อาหารชรูป** (อา-หา-ระ-ชะ-รูป)

โอชา หรือ อาหารรูป ที่ทำให้อาหารชรูปเกิดนั้น ไม่ใช่เฉพาะแต่โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ เท่านั้น ในยาต่าง ๆ ที่รับประทาน หรือฉีด หรือทา ก็ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นได้เช่นกัน

โอชาในอาหารและในยาจากภายนอกนี้รวมเรียกว่า **รูปอาหารภายนอก หรือ พหิทธโอชา** คือ โอชารูปที่อยู่ในอาหาร เครื่องดื่ม หรือยาที่บริโภคด้วยการรับประทาน หรือทา หรือฉีดเข้าไป โอชารูปนี้จะไปสร้างอาหารชรูปในร่างกายสัตว์ **องค์ธรรมของอาหารชรูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ วิการรูป ๓ หรือที่เรียกว่า อาหารชรูป ๑๒** ดังภาพในหน้า ๒๕๐

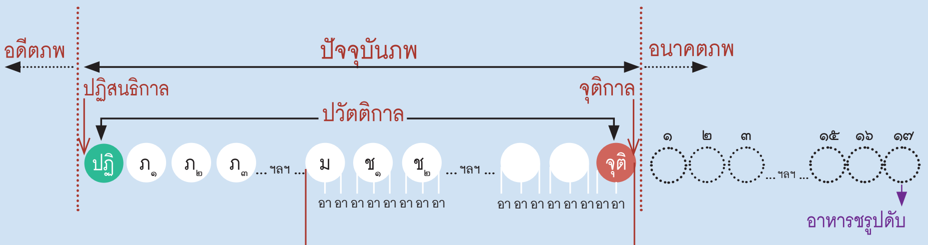
อาหารชรูปที่เกิดจากอาหารภายนอกนี้ยังช่วยอุปถัมภ์รูปที่เกิดจากสมุฏฐานอื่น ๆ ให้มีกำลังตั้งอยู่เป็นอย่างดีอีกด้วย เช่น อาหารชรูปไปอุปถัมภ์รูปที่เกิดจากกรรม มีจักขุปสาทรูป เป็นต้น ทำให้ตาดีแจ่มใสแลเห็นได้ชัดเจนเพราะได้อาหารสมบูรณ์ ถ้าจักขุปสาทรูปขาดอาหารก็ทำให้เกิดโรคตา ตามัว ตาฝ้าฟาง เป็นต้น อาหารชรูปยังช่วยอุปถัมภ์รูปที่เกิดจากจิต เช่น รูปอิริยาบถ ๔ ทำให้ยืน เดิน นั่ง นอน ได้สะดวกคล่องแคล่ว แต่ถ้าขาดอาหารชรูปก็จะผอมแห้งไม่มีเรี่ยวมีแรง อาหารชรูปยังไปอุปถัมภ์รูปที่เกิดจากอุตุ ทำให้รูปนั้นไม่เย็นไม่ร้อนเกินไปเพราะได้อาหารสมบูรณ์ ทำให้ไม่เป็นโรคที่เกิดจากอุตุ นอกจากนี้อาหารชรูปยังอุปถัมภ์รูปที่เกิดจากอาหารด้วยกันให้มีกำลังเพิ่มขึ้นอีกด้วย

ส่วนรูปอาหารภายใน หรือ อัชฌัตตโอชา ก็คือโอชารูปที่เกิดร่วมกันในอวินิพโภครูป ๘ ที่ตั้งอยู่ภายในร่างกายสัตว์นั่นเอง หากโอชานั้นอยู่ในกลุ่มกัมมชรูปก็เรียกว่า **กัมมชโอชา** หากโอชานั้นอยู่ในกลุ่มอุตุชรูปก็เรียกว่า **อุตุชโอชา**

ในคัมภีร์สุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ แสดงว่า “ในมนุษย์โลกผู้ที่ได้กินอาหารเต็มที่ครั้งหนึ่งจะรักษาร่างกายของผู้นั้นให้อยู่ได้นาน ๗ วัน

โดยไม่ต้องกินอะไรอีก สำหรับในเทวโลกนั้น อาหารทิพย์ของพวกเทวดาที่เสวยครั้งหนึ่งจะรักษาร่างกายให้อยู่ได้ตลอดหนึ่งเดือน หรือสองเดือน โดยไม่ต้องเสวยอีกเช่นเดียวกัน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะโอชาที่อยู่ในอาหารที่กินเข้าไป ผสมกับกัมมชโอชาที่อยู่ภายในร่างกาย จะทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นได้ตลอด ๗ วันในมนุษย์โลก และเกิดขึ้นตลอดหนึ่งเดือน หรือสองเดือนในเทวโลก สำหรับทารกที่อยู่ในครรภ์มารดา เมื่อมารดากินอาหารเข้าไปแล้วภายใน ๒-๓ สัปดาห์ โอชาก็จะแผ่ซึมซาบเข้าสู่ร่างกายของทารก และจะทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นแก่ทารกได้"

การเกิดขึ้นของอาหารชรูป ดังแสดงในภาพ

อาหารชรูป

- ของพวกสังเสทชะ และโอปปาติกะ (เว้นพรหม) เกิดขึ้นครั้งแรกที่มโนทวารวิถี หลังจากปฏิสนธิจิต และภวังคจิต และเกิดขึ้นต่อไปทุก ๆ อนุขณะของจิต
- ของพวกคัพภเสยยกะ เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่ออาหารต่าง ๆ ที่มารดาบริโภคเข้าไปได้แผ่ซึมซาบเข้าสู่ในร่างกายของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์ (ราวสัปดาห์ที่ ๒ หรือ ๓ นับตั้งแต่ปฏิสนธิ) และจะเกิดอย่างต่อเนื่องทุก ๆ อนุขณะของจิต

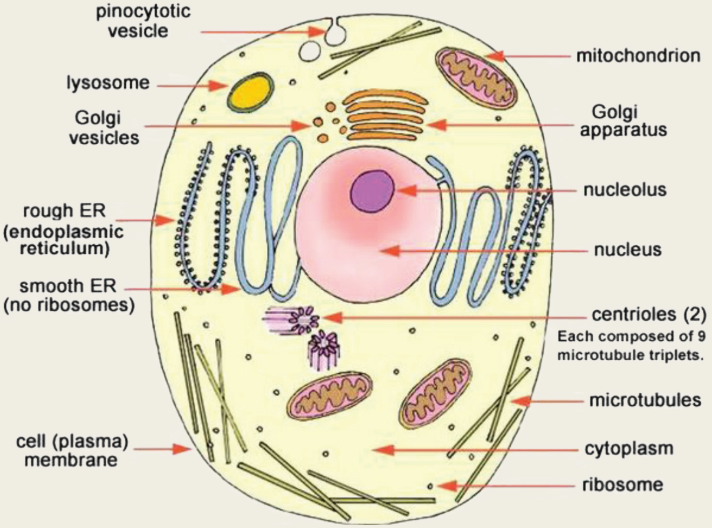
อาหารชรูปเกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายที่ภังคักขณะของจุติจิต แล้วยังคงตั้งอยู่ได้อีก เท่ากับ จิต ๑๗ ดวง แต่ไม่เต็มที่ (เพียง ๕๐ อนุขณะเท่านั้น)

อาหารชรูป (อา) จะเป็นปัจจัยให้เกิด ➔ อาหารปัจจยอุตุชรูป (อา.อุ)
และอาหารปัจจยอุตุชรูป (อา.อุ) จะเป็นปัจจัยให้เกิด ➔ อุตุปัจจยอุตุชรูป (อุ.อุ)
ดังรายละเอียดที่แสดงไว้ในหัวข้อก่อนหน้านี้แล้ว

บทที่ ๑๔
กลาปของรูปขันธ์

ในทางชีววิทยา **เซลล์** (Cell) คือ หน่วยย่อยพื้นฐานที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า และเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของสิ่งมีชีวิต เซลล์สัตว์ก็เป็นส่วนที่เล็กที่สุดของสัตว์ อวัยวะต่าง ๆ ของสัตว์จะเกิดจากการรวมตัวของเซลล์หลาย ๆ ล้านเซลล์นั่นเอง เซลล์เหล่านี้สามารถเห็นได้จากกล้องจุลทรรศน์ ซึ่งมีส่วนประกอบต่าง ๆ ดังรูป

ส่วนประกอบพื้นฐานของเซลล์สัตว์

แต่ในพระอภิธรรมจะเรียกหน่วยที่เล็กที่สุดว่า **กลาป**

รูปกลาป ก็คือส่วนที่เล็กที่สุดของรูป ซึ่งไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า (ดูภาพสมมุติของจักขุทสกกลาปในหน้า ๒๗๓)

ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายจะเกิดจากการรวมตัวของกลาปต่าง ๆ หลายล้านกลาปเช่นกัน แต่ขนาดของกลาปจะเล็กกว่าขนาดของเซลล์มาก จึงไม่สามารถเห็นได้ด้วยกล้องจุลทรรศน์

รูปทั้งหลายไม่ว่าจะเกิดจากสมุฏฐานใดก็ตาม ย่อมเกิดขึ้นเป็นกลุ่ม ในแต่ละกลุ่มจะมีรูปมาประชุมกันมากบ้าง น้อยบ้าง กลุ่มของรูปทั้งหลายนี้เรียกว่า กลาป (คำว่า กลาป แปลว่า กลุ่ม) ในแต่ละกลาปอย่างน้อยที่สุดจะต้องมีรูปเกิดขึ้นพร้อมกัน ๘ รูปเสมอ ได้แก่ ปถวี อาโป เตโช วาโย สี กลิ่น รส และโอชา รูปทั้ง ๘ นี้จะแยกจากกันไม่ได้และมีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า **อวินิพโภครูป ๘** ซึ่งเป็นกลุ่มรูปพื้นฐานของทุกสมุฏฐาน จึงเรียกกลุ่มรูปนี้ว่า **สุทธัฏฐกกลาป** (กลาปที่มีรูป ๘ ชนิด คือ อวินิพโภครูป ๘ ล้วน ๆ)

การเกิดขึ้นของรูปกลาปจะต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ

๑. เกิดพร้อมกัน

๒. ดับพร้อมกัน

๓. มีที่อาศัย คือ มหาภูตรูปเดียวกัน

รูปกลาปมีอยู่ทั้งหมด ๒๓ กลาป คือ

กัมมชกลาป ๙	รวม ๒๓ กลาป
จิตตชกลาป ๘	
อุตุชกลาป ๔	
อาหารชกลาป ๒	

รูปกลาปทั้ง ๒๓ นี้ เกิดจากการรวมตัวกันของรูป ๒๓ รูป (เว้นปริจเฉทรูป ๑ และลักขณรูป ๔) **เนื่องจากปริจเฉทรูปเป็นเพียงช่องว่างระหว่างกลาป จึงไม่นับเป็นองค์ประกอบของรูปกลาป ส่วนลักขณรูป ๔ เป็นเพียงความเป็นไป (การเกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป) ของรูปกลาป จึงไม่นับเป็นองค์ประกอบของกลาปเช่นกัน**

กัมมชกลาป ๙

กัมมชกลาป คือ กลุ่มของกัมมชรูปที่รวมตัวกันเพื่อทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง ในแต่ละกลุ่ม (กลาป) จะมีจำนวนรูปมากบ้าง น้อยบ้างแตกต่างกันไป

เนื่องจากกัมมชรูปเป็นรูปที่เกิดจากกรรม ดังนั้น กัมมชกลาป **จึงเกิดได้เฉพาะในสัตว์ที่มีชีวิตเท่านั้น**

กัมมชรูปทั้ง ๑๘ จะเป็นองค์ประกอบของกัมมชกลาปได้เพียง ๑๗ รูปเท่านั้น (เว้นปริจเฉทรูป ๑)

ดังนั้น กัมมชรูปที่ทำให้เกิดกัมมชกลาปจึงมีเพียง อวินิพโภครูป ๘ ปสาทรูป ๕, ภาวรูป ๒, หทยรูป ๑ และชีวิตรูป ๑ (รวม ๑๗ รูป)

กัมมชรูปทั้ง ๑๗ นี้ อุปมาเหมือนชิ้นส่วนของนาฬิกาที่ยังไม่ได้ประกอบเข้าด้วยกัน จึงยังใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ ต่อเมื่อนำมาประกอบเข้าด้วยกันจึงเป็นนาฬิกาที่สามารถบอกเวลาได้ กัมมชรูป ๑๗ ก็เช่นกัน จะทำงานได้ก็ต่อเมื่อรวมตัวกันเป็นกลาป (กลุ่มของรูป) จึงจะทำหน้าที่ต่าง ๆ ได้

กัมมชรูป ๑๗ (เว้นปริจเฉทรูป) จะทำให้เกิดกัมมชกลาปได้ ๙ กลาป ดังนี้

กัมมชกลาป ๙	ความหมาย	องค์ธรรม คือ
๑. จักขุทสกกลาป (จัก-ขุ-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ)	กลาปที่ประกอบด้วยกัมมชรูป ๑๐ ชนิด โดยมีจักขุปสาทเป็นประธาน	อวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑, จักขุปสาท ๑
๒. โสตทสกกลาป (โส-ตะ-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ)	กลาปที่ประกอบด้วยกัมมชรูป ๑๐ ชนิด โดยมีโสตปสาทเป็นประธาน	อวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑, โสตปสาท ๑
๓. ฆานทสกกลาป (ฆา-นะ-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ)	กลาปที่ประกอบด้วยกัมมชรูป ๑๐ ชนิด โดยมีฆานปสาทเป็นประธาน	อวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑, ฆานปสาท ๑
๔. ชิวหาทสกกลาป (ชิว-หา-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ)	กลาปที่ประกอบด้วยกัมมชรูป ๑๐ ชนิด โดยมีชิวหาปสาทเป็นประธาน	อวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑, ชิวหาปสาท ๑
๕. กายทสกกลาป (กา-ยะ-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ)	กลาปที่ประกอบด้วยกัมมชรูป ๑๐ ชนิด โดยมีกายปสาทเป็นประธาน	อวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑, กายปสาท ๑
๖. อิตถีภาวทสกกลาป (อิต-ถี-ภา-วะ-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ)	กลาปที่ประกอบด้วยกัมมชรูป ๑๐ ชนิด โดยมีอิตถีภาวรูปเป็นประธาน	อวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑, อิตถีภาวรูป ๑
๗. ปุริสภาวทสกกลาป (ปุ-ริ-สะ-ภา-วะ-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ)	กลาปที่ประกอบด้วยกัมมชรูป ๑๐ ชนิด โดยมีปุริสภาวรูปเป็นประธาน	อวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑, ปุริสภาวรูป ๑

กัมมชกลาป ๙	ความหมาย	องค์ธรรม คือ
๘. วัตถุทสกกลาป (วัด-ถุ-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ)	กลาปที่ประกอบด้วยกัมมชรูป ๑๐ ชนิด โดยมีหทยวัตถุรูปเป็นประธาน	อวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑, หทยวัตถุรูป ๑
๙. ชีวิตนวกกลาป (ชี-วิ-ตะ-นะ-วะ-กะ-กะ-หลาบ)	กลาปที่ประกอบด้วยกัมมชรูป ๙ ชนิด โดยมีชีวิตรูปเป็นประธาน	อวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑

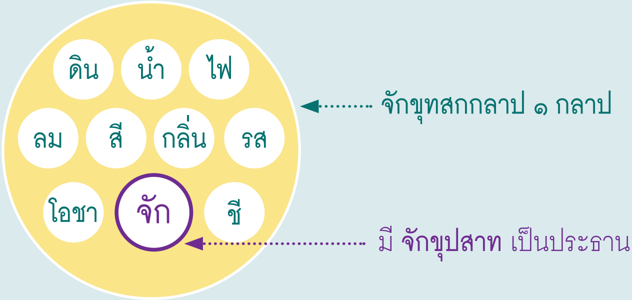
อวินิพโภครูป ๘ เป็นรูปที่ไม่สามารถแยกจากกันได้ ประกอบด้วยรูป ๘ ชนิด ได้แก่ ปถวี อาโป เตโช วาโย วัณณะ (คือ สีต่าง ๆ หรือรูปารมณ์) คันธะ (คือ กลิ่นต่าง ๆ หรือคันธารมณ์) รสะ (คือ รสต่าง ๆ หรือรสารมณ์) และโอชา (คือ คุณค่าทางโภชนาการของอาหาร หรืออาหารรูป) ยกตัวอย่างเช่น กลีบกุหลาบ ๑ กลีบ จะมีมหาภูตรูป ๔ (ปถวี อาโป เตโช วาโย) เป็นรูปหลัก (เป็นรูปมูลฐาน) ส่วนสี กลิ่น รส และโอชา เป็นคุณสมบัติที่ประกอบอยู่ในกลีบกุหลาบนั้น (เป็นอุปาทายรูป) โดยไม่สามารถจะแยกรูปทั้ง ๘ ชนิดนี้ออกจากกันได้เลย

ในที่นี้จะขอยก จักขุทสกกลาป ขึ้นแสดงเป็นตัวอย่าง

จักขุทสกกลาป หมายถึง กลาปที่ประกอบด้วยกัมมชรูป ๑๐ ชนิด (ทสกะ = กลุ่ม ๑๐)[๒๘] **โดยมีจักขุปสาทเป็นประธาน** มีมหาภูตรูป ๔ คือ ปถวี อาโป เตโช วาโย เป็นรูปมูลฐาน มีสี กลิ่น รส โอชา เป็นรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับมหาภูตรูปทั้ง ๔ และมีชีวิตรูปเป็นผู้รักษากลุ่มรูปนี้ให้มีชีวิตอยู่ได้

จักขุปสาท เป็นความใสของมหาภูตรูปที่สามารถรับรูปารมณ์ได้ แต่การเห็นเกิดได้เพราะจักขุวิญญาณที่อาศัยจักขุปสาทเป็นที่ตั้ง

ภาพสมมุติของจักขุทสกกลาป (เพียงกลาปเดียว) เป็นดังนี้

๒๘

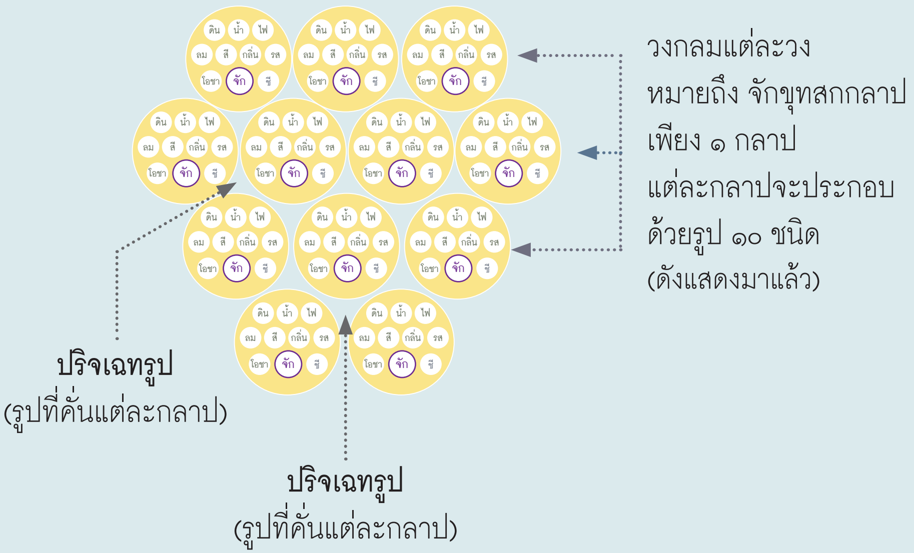
จำนวนเลขบาลีในรูปกลาป	
จำนวนเลข	**บาลี**
๘	อฏฺฐ
๙	นว
๑๐	ทส
๑๑	เอกาทส
๑๒	ทฺวาทส, พารส
๑๓	เตรส

อักษรตัว "ก" ตรง ทสก เป็น "ก-ปัจจัย" แปลว่า **หมวด**

ดังนั้น **จักขุทสกกลาป** จึงแปลว่า **กลาปหมวด ๑๐ ซึ่งมีจักขุปสาท เป็นประธาน**

หมายเหตุ : การเขียนรูปทั้ง ๑๐ แยกกันเช่นนี้ก็เพื่อให้เห็นว่าในจักขุทสกกลาปประกอบด้วยรูปอะไรบ้าง แต่ในความเป็นจริงแล้วรูปทั้ง ๑๐ นี้จะแยกออกจากกันไม่ได้โดยเด็ดขาด เช่นเดียวกับกาแฟร้อนจะมีความร้อน ความขม ความหวาน ความหอม และคุณค่าทางโภชนาการหลอมรวมอยู่ด้วยกัน โดยไม่สามารถแยกออกจากกันได้

การเกิดขึ้นของจักขุทสกกลาปนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงกลาปเดียว แต่จะเกิดพร้อมกันครั้งละหลายล้านกลาป ในที่นี้จะแสดงการเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันของ ๑๒ กลาป เท่านั้น พอเป็นตัวอย่าง ดังรูป

จักขุทสกกลาป จะรวมตัวกันเพื่อเป็นที่ตั้งของ **จักขุวิญญาณ**

กัมมชกลาปที่เหลืออีก ๘ กลาปก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

ฐานที่ตั้งของกัมมชกลาป ๙ ในร่างกายมนุษย์

ในร่างกายของคนเรานี้แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. **อุปริมกาย** กายส่วนบน นับตั้งแต่คอขึ้นไปตลอดศีรษะ
๒. **มัชฌิมกาย** กายส่วนกลาง นับตั้งแต่คอลงมาถึงสะดือ
๓. **เหฏฐิมกาย** กายส่วนล่าง นับตั้งแต่สะดือลงมาถึงเท้า

ในอุปริมกาย มีกัมมชกลาป เกิดได้ ๗ กลาป คือ

๑. จักขุ
๒. โสต
๓. ฆาน
๔. ชิวหา
๕. กาย
๖. ภาว
๗. ชีวิต

ในมัชฌิมกาย มีกัมมชกลาป เกิดได้ ๔ กลาป คือ

๑. วัตถุ
๒. กาย
๓. ภาว
๔. ชีวิต

ในเหฏฐิมกาย มีกัมมชกลาป เกิดได้ ๓ กลาป คือ

๑. กาย
๒. ภาว
๓. ชีวิต

ในอุปริมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๗ กลาป คือ

๑. จักขุทสกกลาป ๒. โสตทสกกลาป ๓. ฆานทสกกลาป ๔. ชิวหาทสกกลาป ๕. กายทสกกลาป ๖. ภาวทสกกลาป ๗. ชีวิตนวกกลาป

ในมัชฌิมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ

๑. วัตถุทสกกลาป ๒. กายทสกกลาป ๓. ภาวทสกกลาป ๔. ชีวิตนวกกลาป

ในเหฏฐิมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๓ กลาป คือ

๑. กายทสกกลาป ๒. ภาวทสกกลาป ๓. ชีวิตนวกกลาป

ข้อสังเกต

๑. จะเห็นว่ากลาปทั้ง ๓ คือ กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป และชีวิตนวกกลาป จะมีปรากฏอยู่ทั่วทุกส่วนของร่างกาย

ส่วนกัมมชกลาปที่เหลืออีก ๕ กลาป คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป และวัตถุทสกกลาป จะมีฐานที่ตั้งของตนโดยเฉพาะ มิได้กระจายอยู่ทั่วร่างกาย

๒. กัมมชกลาป มี ๙ กลาป แต่ในคนคนหนึ่งจะมีกลาปเกิดได้อย่างมากที่สุดเพียง ๘ กลาปเท่านั้น เพราะอิตถีภาวทสกกลาป (รูปกลาปที่แสดงความเป็นหญิง) และปุริสภาวทสกกลาป (รูปกลาปที่แสดงความเป็นชาย) จะเกิดพร้อมกันในคนคนเดียวไม่ได้

จิตตชกลาป ๘

จิตตชกลาป คือ กลุ่มของจิตตชรูปที่รวมตัวกันเพื่อทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยในแต่ละกลุ่ม (กลาป) จะมีจำนวนรูปมากบ้าง น้อยบ้างแตกต่างกันไป **จิตตชกลาปจะเกิดได้เฉพาะในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น**

จิตตชรูปทั้ง ๑๕ จะเป็นองค์ประกอบของจิตตชกลาปได้เพียง ๑๔ รูปเท่านั้น (เว้นปริจเฉทรูป ๑) ดังนั้น จิตตชรูปที่ทำให้เกิดจิตตชกลาปจึงมีเพียง วิญญัติรูป ๒, สัททารมณ์ ๑, วิการรูป ๓ และอวินิพโภครูป ๘ (รวม ๑๔ รูป)

การแสดงกัมมชกลาปในหัวข้อที่แล้วเป็นการแสดงโดยการยกเอารูปที่เกิดจากกรรมโดยแน่นอนขึ้นมากล่าวเป็นประธาน เช่น จักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ฯลฯ แล้วบวกด้วยอวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑

ส่วนการแสดงจิตตชกลาป อุตุชกลาป อาหารชกลาป เป็นการแสดงโดยความเป็นมูล **(มู-ละ) คือ บทตั้ง** และ **มูลี คือ บทตาม** ซึ่งในบทตามนี้จะมีวิการรูป ๓ เข้าประกอบด้วย **โดยจะใช้คำว่า ลหุตาทิ เพื่อแสดงให้รู้ว่าประกอบด้วยวิการรูป ๓** ดังแสดงในตารางหน้าถัดไป

หมายเหตุ
มูลกลาป หมายถึง กลาปเดิม
มูลีกลาป หมายถึง กลาปที่มีองค์ประกอบเพิ่มจากกลาปเดิม

จิตตชรูป ๑๔ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) ทำให้เกิดจิตตชกลาปได้ ๘ กลาป ดังนี้

จิตตชกลาป ๘ คือ	
มูลกลาป	มูลีกลาป
๑. สุทธัฏฐกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๘ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ เท่านั้น	๕. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๑ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, วิการรูป ๓
๒. สัททนวกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๙ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, สัททรูป ๑	๖. สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๒ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, สัททรูป ๑, วิการรูป ๓
๓. กายวิญญัตินวกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๙ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, กายวิญญัติ ๑	๗. กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๒ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, กายวิญญัติ ๑, วิการรูป ๓
๔. วจีวิญญัติสัททสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, วจีวิญญัติ ๑, สัททรูป ๑	๘. วจีวิญญัติสัททลหุตาทิเตรสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๓ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, วจีวิญญัติ ๑, สัททรูป ๑, วิการรูป ๓

ความหมายของจิตตชกลาปทั้ง ๘

๑. สุทธัฏฐกกลาป (สุด–ทัด–ถะ–กะ–กะ–หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยจิตตชรูป ๘ ชนิด ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ล้วน ๆ เช่น เวลาที่หายใจ เมื่อเกิดอาการหน้าแดงในขณะที่โกรธ อาการขนลุกในขณะเกลียดหรือกลัว เป็นต้น กลาปนี้จะไม่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวร่างกาย การพูดหรือการออกเสียงแต่อย่างใด

๒. สัททนวกกลาป (สัด-ทะ-นะ-วะ-กะ-กะ-หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๙ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ที่เกิดพร้อมด้วยสัททรูป เป็นรูปกลาปที่เกิดขึ้นในขณะที่มีเสียงปรากฏโดยไม่เกี่ยวกับการพูด เช่น เสียงที่เกิดจากลมหายใจ เสียงไอ จาม หาวเพราะง่วงนอน เสียงละเมอที่ไม่รู้เรื่อง เป็นต้น

๓. กายวิญญัตินวกกลาป (กา-ยะ-วิน-ยัด-นะ-วะ-กะ-กะ-หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๙ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ที่เกิดพร้อมด้วยกายวิญญัติรูป ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวกาย เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน คู้ เหยียด ก้ม เงย เหลียวซ้าย แลขวา เดินหน้า ถอยหลัง ที่ไม่กระฉับกระเฉง เป็นต้น สาเหตุที่ทำให้ไม่กระฉับกระเฉงอาจเป็นเพราะความเจ็บป่วย ฯลฯ

๔. วจีวิญญัติสัททสกกลาป (วะ-จี-วิน-ยัด-สัด-ทะ-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๑๐ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ที่เกิดพร้อมด้วยวจีวิญญัติรูป และสัททรูป ทำให้เกิดเสียงพูด เสียงอ่านหนังสือ เสียงร้องเพลง เสียงสวดมนต์ ที่ไม่แคล่วคล่อง เนื่องจากอยู่ในอาการที่ไม่สบาย เช่น หนาวเกินไป ป่วยเป็นไข้ หรืออยู่ในอาการที่ไม่เต็มใจพูด ไม่เต็มใจอ่าน เป็นต้น

๕. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป (ละ-หุ-ตา-ทิ-เอ-กา-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๑๑ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ที่เกิดพร้อมด้วยวิการรูป ๓ ทำให้เกิดอาการหน้าตาสดชื่น ยิ้มแย้มแจ่มใส จะเกิดขึ้นในขณะที่จิตใจสบาย ดีใจ หรืออาการขนลุกชูชันอันเนื่องมาจากปีติ กลาปนี้จะไม่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหว การพูด หรือการออกเสียงแต่อย่างใด

๖. สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป (สัด–ทะ–ละ–หุ–ตา–ทิ–ทะ–วา–ทะ–สะ–กะ–กะ–หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๑๒ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, สัททรูป ๑, วิการรูป ๓ ซึ่งก็คือสัททนวกกลาปที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมด้วยนั่นเอง จะเกิดในเวลาที่จิตใจสบาย เข้มแข็ง เช่น เสียงหายใจที่เบาสบาย เสียงละเมอที่เป็นเรื่องเป็นราว เป็นต้น แสดงถึงจิตใจในขณะที่มีความสบายใจ แต่เสียงเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเสียงที่เกี่ยวกับการพูด

๗. กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป (กา–ยะ–วิน–ยัด–ละ–หุ–ตา–ทิ–ทะ–วา–ทะ–สะ–กะ–กะ–หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๑๒ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, กายวิญญัติ ๑, วิการรูป ๓ ซึ่งก็คือกายวิญญัตินวกกลาปที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมด้วยนั่นเอง ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวกายในอิริยาบถต่าง ๆ ทั้งอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ และอิริยาบถย่อยที่รวดเร็ว คล่องแคล่ว กระฉับกระเฉง อันเนื่องมาจากจิตใจที่สบาย ไม่ป่วย ไม่ทุกข์

๘. วจีวิญญัติสัททลหุตาทิเตรสกกลาป (วะ–จี–วิน–ยัด–สัด–ทะ–ละ–หุ–ตา–ทิ–เต–ระ–สะ–กะ–กะ–หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๑๓ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, วจีวิญญัติ ๑, สัททรูป ๑, วิการรูป ๓ ซึ่งก็คือ วจีวิญญัติสัททาทสกกลาปที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมด้วยนั่นเอง จะทำให้เกิดเสียงพูด เสียงอ่านหนังสือ เสียงร้องเพลง เสียงสวดมนต์ เป็นต้น ที่เป็นปกติ เกิดขึ้นในขณะที่จิตใจสบาย ไม่ป่วย ไม่ทุกข์ ทำให้การพูด การอ่านเหล่านั้น เป็นไปโดยสะดวก คล่องแคล่ว ฉะฉาน ชัดถ้อยชัดคำ ฯลฯ

ฐานที่ตั้งของจิตตชกลาป ๘ ในร่างกายมนุษย์

ในอุปริมกาย มีจิตตชกลาปเกิดได้ ๘ กลาป คือ

๑. สุทธัฏฐกกลาป
๒. สัททนวกกลาป
๓. กายวิญญัตินวกกลาป
๔. วจีวิญญัติสัททสกกลาป
๕. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป
๖. สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป
๗. กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป
๘. วจีวิญญัติสัททลหุตาทิเตรสกกลาป

อุปริมกาย
(กายส่วนบน)

มัชฌิมกาย
(กายส่วนกลาง)

เหฏฐิมกาย
(กายส่วนล่าง)

ในมัชฌิมกาย และ เหฏฐิมกาย
มีจิตตชกลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ

๑ สุทธัฏฐกกลาป
๒. กายวิญญัตินวกกลาป
๓. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป
๔. กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป

(เว้นกลาปที่เกี่ยวกับสัททะ
เพราะจะเกิดได้เฉพาะที่ปากเท่านั้น)

อุตุชกลาป ๔

อุตุชรูป หมายถึง รูปที่เกิดจากอุณหภูมิ คือ ความร้อน หรือ ความเย็น ที่เรียกว่า อุณหเตโช หรือ สีตเตโช

อุตุชกลาป คือ กลุ่มของอุตุชรูปที่รวมตัวกันเพื่อทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง ในแต่ละกลุ่ม (กลาป) จะมีจำนวนรูปมากบ้าง น้อยบ้าง แตกต่างกันไป

อุตุชรูปทั้ง ๑๓ จะเป็นองค์ประกอบของจิตตชกลาปได้เพียง ๑๒ รูปเท่านั้น (เว้นปริจเฉทรูป ๑) ดังนั้น อุตุชรูปที่ทำให้เกิดอุตุชกลาปจึงมีเพียง อวินิพโภครูป ๘ สัททารมณ์ ๑ และวิการรูป ๓ (รวม ๑๒ รูป)

อุตุชรูปนี้เกิดได้ทั้งภายในและภายนอกร่างกายสัตว์ คือ เกิดได้ทั้งในสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต

อุตุชรูป ๑๒ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) ทำให้เกิดอุตุชกลาปได้ ๔ กลาป ดังนี้

อุตุชกลาป ๔ คือ	
มูลกลาป (เกิดได้ทั้งในสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต)	มูลีกลาป (เกิดได้เฉพาะในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น)
๑. สุทธัฏฐกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๘ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ เท่านั้น ๒. สัททนวกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๙ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, สัททรูป ๑	๓. <u>ลหุตาทิ</u>เอกาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๑ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, <u>วิการรูป ๓</u> ๔. สัทท<u>ลหุตาทิ</u>ทวาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๒ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, สัททรูป ๑, <u>วิการรูป ๓</u>

อุตุชกลาปนี้สามารถเกิดในร่างกายของสัตว์ได้ครบทั้ง ๔ กลาป

ความหมายของอุตุชกลาปทั้ง ๔

๑. **สุทธัฏฐกกลาป** (สุด-ทัด-ถะ-กะ-กะ-หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๘ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ล้วน ๆ

สุทธัฏฐกกลาป ได้แก่ ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง เพราะอุตุชกลาปนี้เป็นกลาปพื้นฐานที่รองรับกลาปอื่น ๆ ถ้าไม่มีอุตุชกลาปแล้ว กลาปอื่นๆ เช่น กัมมชกลาป จิตตชกลาป ฯลฯ ก็ไม่สามารถปรากฏขึ้นได้ สุทธัฏฐกกลาปนี้จะเกิดขึ้นในเวลาที่ร่างกายของสัตว์ไม่เป็นปกติ เช่น อ่อนเพลีย ไม่สบาย เป็นต้น

๒. **สัททนวกกลาป** (สัด-ทะ-นะ-วะ-กะ-กะ-หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๙ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ที่เกิดพร้อมด้วยสัททรูป ๑

สัททนวกกลาปนี้เกิดเมื่อเวลาที่มีเสียงปรากฏออกมาจากร่างกายบางส่วน เช่น ท้องร้อง กรน หรือเสียงที่เกิดจากการตบมือ ดีดนิ้วมือ และเสียงที่เกิดจากการตีที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย เป็นต้น แต่เสียงเหล่านั้นจะไม่ค่อยชัดเจนนัก

๓. **ลหุตาทิเอกาทสกกลาป** (ละ-หุ-ตา-ทิ-เอ-กา-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๑๑ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ที่เกิดพร้อมด้วยวิการรูป ๓ ซึ่งก็คือ สุทธัฏฐกกลาปที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมด้วยนั่นเอง คือ ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายในเวลาที่เป็นปกติสบาย มีความคล่องแคล่ว กระฉับกระเฉง ไม่อืดอาด ไม่ท้อถอย ไม่เซื่องซึม เป็นต้น

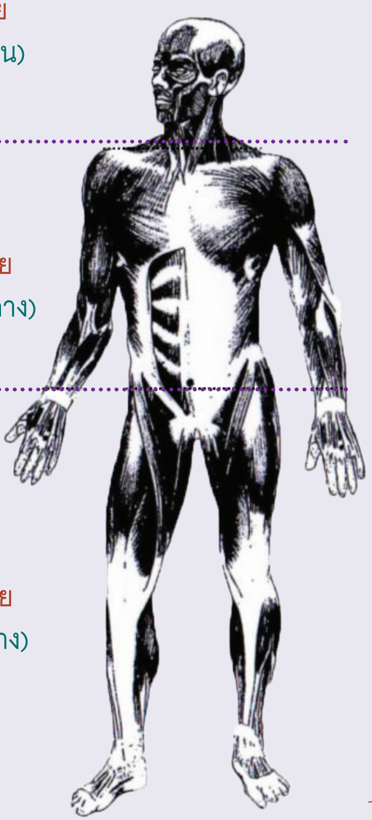
๔. สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป (สัด-ทะ-ละ-หุ-ตา-ทิ-ทะ-วา-ทะ-สะ-กะ-กะ-หลาบ) คือ กลาปที่ประกอบด้วยกลุ่มรูป ๑๒ รูป ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, สัททรูป ๑, วิการรูป ๓ ซึ่งก็คือ สัททนวกกลาปที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมด้วยนั่นเอง คือ เสียงต่าง ๆ ที่ได้กล่าวไว้แล้วในสัททนวกกลาปนั่นเอง แต่เสียงนั้นจะปรากฏแจ่มใส ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในร่างกายสัตว์จะมีอุตุชกลาปเกิดได้ ๔ กลาป แต่ภายนอกร่างกายสัตว์ (ในสิ่งที่ไม่มีชีวิต) จะมีอุตุชกลาปเกิดได้เพียง ๒ กลาปเท่านั้น คือ

๑. สุทธัฏฐกกลาป ได้แก่ วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ เช่น พื้นดิน ภูเขา ทะเล แม่น้ำ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ต้นไม้ พืช ผัก ผลไม้ บ้าน อาคาร รถยนต์ โต๊ะ เก้าอี้ โทรศัพท์ พัดลม เตารีด กระจก แว่นตา ปากกา อัญมณี ธนบัตร ระฆัง รวมถึงซากศพต่าง ๆ ที่เสียชีวิตแล้วด้วย เป็นต้น

๒. สัททนวกกลาป ได้แก่ เสียงลมพัด เสียงฟ้าร้อง เสียงน้ำไหล เสียงรถ เสียงเรือ เสียงระฆัง เป็นต้น

ฐานที่ตั้งของอุตุชกลาป ๔ ในร่างกายของมนุษย์

ในร่างกาย ๓ ส่วน คือ
อุปริมกาย
มัชฌิมกาย
และเหฏฐิมกาย
อุตุชกลาปทั้ง ๔ ย่อมเกิดขึ้นได้
หมายความว่า **อุตุชกลาปทั้ง ๔ มีอยู่ทั่วไปในร่างกายของมนุษย์**

โดยที่สุทธัฏฐกกลาป
และ **ลหุตาทิ**เอกาทสกกลาป
**จะเกิดอยู่ทั่วร่างกาย
เป็นประจำตลอดเวลา**

แต่สัททนวกกลาป
และสัทท**ลหุตาทิ**ทวาทสกกลาป
จะเกิดเป็นบางครั้งบางคราวเท่านั้น ไม่ได้เกิดเป็นประจำ
ตลอดเวลา

อาหารชกลาป ๒

อาหารชกลาป คือ กลุ่มของอาหารชรูปที่รวมตัวกันเพื่อทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง ในแต่ละกลุ่ม (กลาป) จะมีจำนวนรูปมากบ้าง น้อยบ้าง แตกต่างกันไป

อาหารชรูปทั้ง ๑๒ จะเป็นองค์ประกอบของอาหารชกลาปได้เพียง ๑๑ รูปเท่านั้น (เว้นปริจเฉทรูป ๑) ดังนั้น อาหารชรูปที่ทำให้เกิดอาหารชกลาปจึงมีเพียง อวินิพโภครูป ๘ และวิการรูป ๓ (รวม ๑๑ รูป)

อาหารชรูป ๑๑ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) ทำให้เกิดอาหารชกลาปได้ ๒ กลาป ดังนี้

อาหารชกลาป ๒ (เกิดได้เฉพาะในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น)	
มูลกลาป	มูลีกลาป
๑. สุทธัฏฐกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๘ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘	๒. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๑ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘, วิการรูป ๓

ข้อสังเกต : เอาข้อ ๒ และ ๔ ของอุตุชกลาปออก ที่เหลือนอกนั้นเป็นอาหารชกลาป

ความหมายของอาหารชกลาปทั้ง ๒ มีดังนี้

๑. สุทธัฏฐกกลาป เกิดขึ้นเมื่อเวลาที่รับประทานอาหาร หรือยาเข้าไป แล้วยังไม่เกิดความสดชื่นกระปรี้กระเปร่า หรือเมื่อรับประทานเข้าไปแล้วทำให้ร่างกายรู้สึกไม่สบาย แน่น อึดอัด อาการต่างๆ เหล่านี้ แสดงว่า อาหารชกลาปที่เกิดจากอาหาร หรือยาที่รับประทาน ยังไม่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมด้วย

๒. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป เกิดขึ้นเมื่ออาหารต่าง ๆ หรือยาต่าง ๆ เมื่อกินเข้าไปแล้วทำให้ร่างกาย รู้สึกสดชื่น แข็งแรง สบาย กระปรี้กระเปร่า อาการต่าง ๆ เหล่านี้ หมายความว่า อาหารชกลาปที่เกิดจากยา หรืออาหารเหล่านี้มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมด้วย

อาหารชกลาปทั้ง ๒ นี้จะเกิดภายนอกสัตว์ไม่ได้ เพราะอาหารชกลาปจะเกิดได้นั้นต้องอาศัยกัมมชโอชาที่อยู่ในร่างกายของสัตว์เป็นผู้อุปการะแก่โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ ที่บริโภคเข้าไปอีกทอดหนึ่ง ดังนั้น รูปกลาปที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ เมื่อยังไม่ได้บริโภคเข้าไปนั้น จึงยังไม่ใช่อาหารชกลาป แต่เป็นอุตุชกลาปทั้งสิ้น

โอชาที่ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นนั้นมี ๒ อย่างคือ พหิทธโอชา และอัชฌัตตโอชา

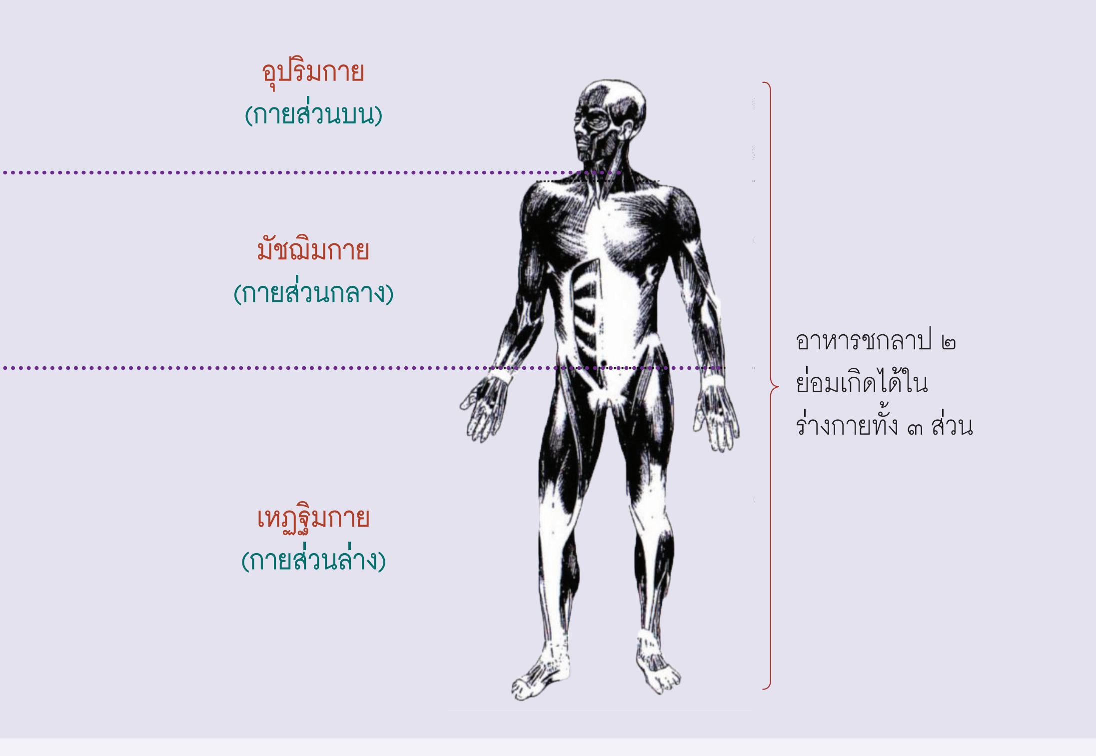
๑. พหิทธโอชา ได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ ที่กินเข้าไป เป็นตัวทำให้อาหารชกลาปเกิดโดยตรง เรียกว่า **ชนกสัตติ**

๒. อัชฌัตตโอชา ได้แก่ กัมมชโอชา ที่เกิดอยู่ภายในร่างกายของสัตว์ กัมมชโอชาจะทำหน้าที่อุปถัมภ์ให้อาหารชกลาปเกิดขึ้น เรียกว่า **อุปถัมภกสัตติ**

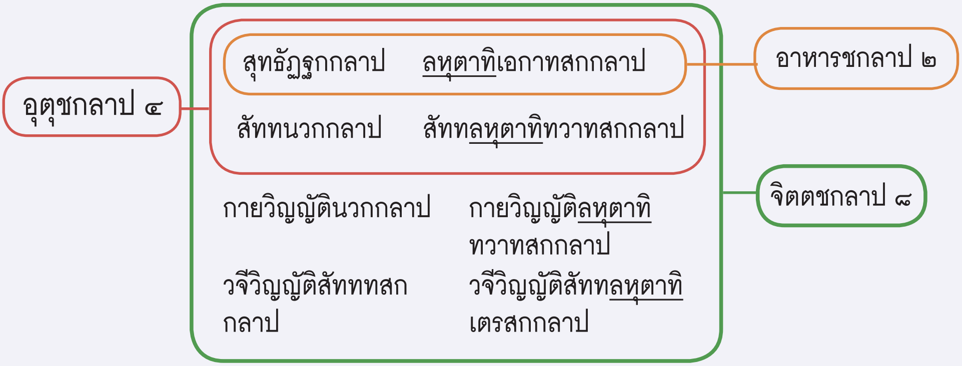
ต้นไม้ต่าง ๆ ที่เจริญงอกงามเติบโต ออกดอก ออกผลได้ โดยอาศัยดิน น้ำ ปุ๋ย เหล่านี้ มักมีผู้เข้าใจกันว่า ดิน น้ำ และปุ๋ย ทำให้อาหารชกลาปเกิดแก่ต้นไม้ได้ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ดิน น้ำ และปุ๋ยเหล่านั้น ไม่ได้ทำให้อาหารชกลาปเกิดแก่ต้นไม้แต่อย่างใดเลย เพียงแต่ทำให้อุตุชกลาปเกิดขึ้นเท่านั้น เพราะพืชไม่มีกัมมชโอชาที่จะช่วยอุปการะให้เกิดอาหารชกลาปขึ้นมาได้

หมายเหตุ : อาหารในจาน หรืออาหารที่มองเห็นด้วยตาเปล่าเป็นอุตุชกลาปภายนอกสัตว์ ไม่ใช่อาหารชกลาป

ฐานที่ตั้งของอาหารชกลาป ๒ ในร่างกายของมนุษย์

จิตตชกลาป ๘ อุตุชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒ มีความสัมพันธ์กัน ดังนี้

แสดงจำนวนรูปที่ประกอบอยู่ในแต่ละกลาป

ชื่อกลาป	จำนวนรูปในแต่ละกลาป	รูปที่เกิดได้ตามสมควรในแต่ละกลาป													
		อวินิพโภครูป ๘	ชีวิตรูป ๑	จักขุปสาท ๑	โสตปสาท ๑	ฆานปสาท ๑	ชิวหาปสาท ๑	กายปสาท ๑	อิตถีภาวรูป ๑	ปุริสภาวรูป ๑	หทยรูป ๑	กายวิญญัติ ๑	วจีวิญญัติ ๑	สัททรูป ๑	วิการรูป ๓
๑. กัมมชกลาป ๙															
๑. จักขุทสกกลาป	๑๐	๘	๑	๑											
๒. โสตทสกกลาป	๑๐	๘	๑		๑										
๓. ฆานทสกกลาป	๑๐	๘	๑			๑									
๔. ชิวหาทสกกลาป	๑๐	๘	๑				๑								
๕. กายทสกกลาป	๑๐	๘	๑					๑							
๖. อิตถีภาวทสกกลาป	๑๐	๘	๑						๑						
๗. ปุริสภาวทสกกลาป	๑๐	๘	๑							๑					
๘. วัตถุทสกกลาป	๑๐	๘	๑								๑				
๙. ชีวิตนวกกลาป	๙	๘	๑												

แสดงจำนวนรูปที่ประกอบอยู่ในแต่ละกลาป (ต่อจากหน้าที่แล้ว)

ชื่อกลาป	จำนวนรูปในแต่ละกลาป	รูปที่เกิดได้ตามสมควรในแต่ละกลาป													
		อวินิพโภครูป ๘	ชีวิตรูป ๑	จักขุปสาท ๑	โสตปสาท ๑	ฆานปสาท ๑	ชิวหาปสาท ๑	กายปสาท ๑	อิตถีภาวรูป ๑	ปุริสภาวรูป ๑	หทยรูป ๑	กายวิญญัตติ ๑	วจีวิญญัตติ ๑	สัททรูป ๑	วิการรูป ๓
๒. จิตตชกลาป ๘															
๑. สุทธัฏฐกกลาป	๘	๘													
๒. สัททนวกกลาป	๙	๘												๑	
๓. กายวิญญัตินวกกลาป	๙	๘										๑			
๔. วจีวิญญัติสัททหสกกลาป	๑๐	๘											๑	๑	
๕. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป	๑๑	๘													๓
๖. สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป	๑๒	๘												๑	๓
๗. กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป	๑๒	๘										๑			๓
๘. วจีวิญญัติสัททลหุตาทิเตรสกกลาป	๑๓	๘											๑	๑	๓
๓. อุตุชกลาป ๔															
๑. สุทธัฏฐกกลาป	๘	๘													
๒. สัททนวกกลาป	๙	๘												๑	
๓. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป	๑๑	๘													๓
๔. สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป	๑๒	๘												๑	๓
๔. อาหารชกลาป ๒															
๑. สุทธัฏฐกกลาป	๘	๘													
๒. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป	๑๑	๘													๓

การเกิดขึ้นของรูป ๒๘ ในภพภูมิต่าง ๆ

ภพภูมิที่สัตว์จะไปเกิดได้นั้นมีทั้งหมด ๓๑ ภพภูมิ ดังรูปในหน้า ๑๑๔

ภูมิใด จะมีรูปชนิดใดเกิดขึ้นได้นั้น (ดูภาพประกอบในหน้า ๒๙๖ - ๒๙๗) รายละเอียดมีดังนี้

๑. ในกามภูมิ ๑๑ (อบายภูมิ ๔, มนุษยภูมิ ๑, เทวภูมิ ๖) รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดขึ้นได้ทั้งหมด แต่ในบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะมีรูปเกิดได้สูงสุดเพียง ๒๗ รูปเท่านั้น เพราะหากเป็นเพศหญิงก็จะไม่มีปุริสภาวรูป หากเป็นเพศชายก็จะไม่มีอิตถีภาวรูป

นอกจากนี้ บางคนเกิดมาตาบอดก็จะไม่มีจักขุปสาทรูป บางคนหูหนวกก็จะไม่มีโสตปสาทรูป แต่เมื่อกล่าวโดยรวมแล้ว **รูปทั้ง ๒๘ ชนิดย่อมเกิดได้ครบในกามภูมิ ๑๑**

๒. ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) ซึ่งเป็นที่เกิดของพวกพรหมทั้งหลายนั้น ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป อิตถีภาวรูป และปุริสภาวรูป ย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะรูปเหล่านี้เป็นรูปที่สนับสนุนการรับรู้กามคุณอารมณ์โดยส่วนเดียว แต่พรหมทั้งหลายเป็นบุคคลที่เกิดด้วยอำนาจของรูปฌานซึ่งปราศจากความยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์แล้ว ธรรมชาติจึงไม่สร้างรูปเพื่อรับกามคุณมาให้ ด้วยเหตุนี้รูปทั้ง ๕ ดังกล่าวจึงไม่เกิดในรูปภูมิ

สำหรับจักขุปสาทรูปและโสตปสาทรูปที่เกิดกับรูปพรหมได้นั้น เพราะรูปทั้ง ๒ นี้มิได้มีไว้รับรู้กามคุณอารมณ์เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีคุณประโยชน์อย่างอื่นด้วย กล่าวคือ จักขุปสาทรูปมีประโยชน์ในการมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ส่วนโสตปสาทรูปก็มีประโยชน์ในการฟังเสียงต่าง ๆ ดังนั้นรูปทั้ง ๒ คือ จักขุปสาทรูปและโสตปสาทรูป จึงเกิดขึ้นได้ในรูปภูมิโดยไม่มีขาดตกบกพร่องเลย

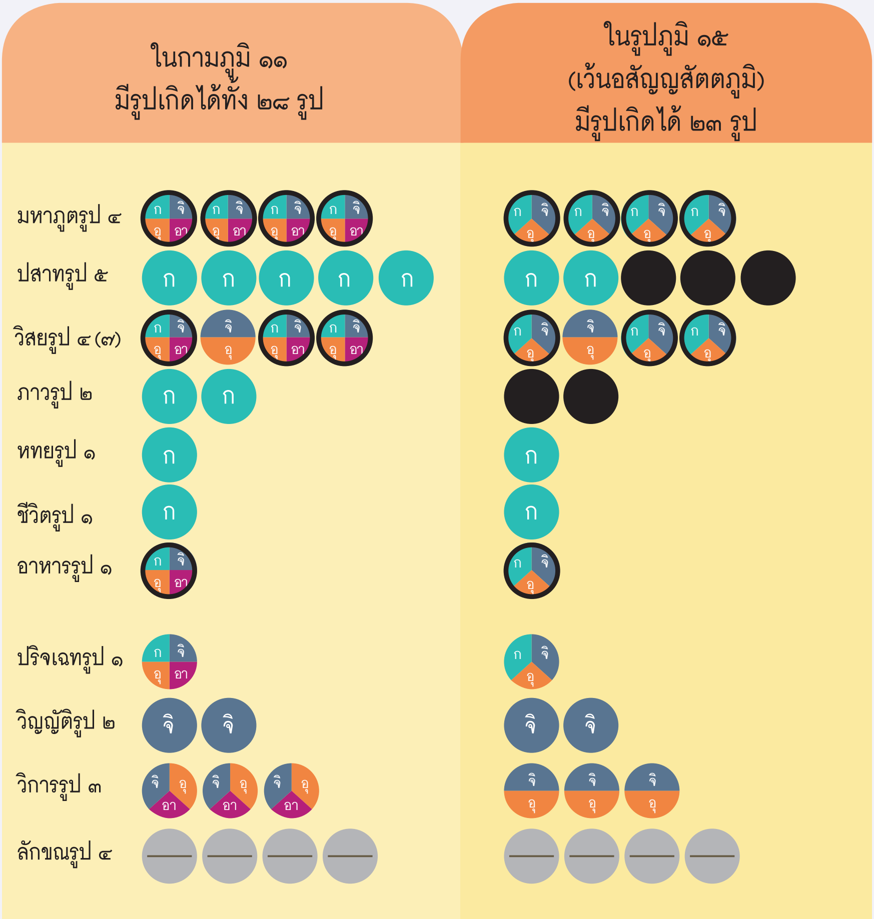
สรุปแล้วรูปที่เกิดได้ในรูปภูมิ ๑๕ มีทั้งหมด ๒๓ รูป (เว้นฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป อิตถีภาวรูป และปุริสภาวรูป) และรูปที่เกิดได้นี้จะเกิดมาจาก ๓ สมุฏฐาน (เว้นอาหารสมุฏฐาน) เพราะบรรดารูปพรหมทั้งหลายไม่ได้กินอาหารอย่างพวกมนุษย์หรือเทวดา แต่รูปพรหมทั้งหลายดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยอำนาจของรูปาวจรกุศลเจตนาในระดับฌานจากอดีตภพ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีอาหารชรูปเกิดขึ้นในรูปภูมิ ๑๕

๓. ในอสัญญสัตตภูมิ ๑ ย่อม**มีรูปเกิดได้เพียง ๑๗ รูปเท่านั้น** คือ อวินิพโภครูป ๘, ชีวิตรูป ๑, ปริจเฉทรูป ๑, วิการรูป ๓ และลักขณรูป ๔ ที่เป็นเช่นนี้เพราะอสัญญสัตตพรหมทั้งหลาย เป็นพรหมที่ไม่มีนามธรรม คือไม่มีจิตและเจตสิกเกิดขึ้นเลย เพราะเป็นบุคคลซึ่ง**เกิดขึ้นด้วยอำนาจของการเจริญสัญญาวิราคภาวนาที่ปราศจากความยินดีในนามขันธ์** ด้วยเหตุนี้รูปซึ่งเป็นที่อาศัยเกิดของจิตและเจตสิก อันได้แก่ ปสาทรูป ๕ และหทยรูป ๑ จึงไม่เกิดขึ้นแก่อสัญญสัตตพรหม ส่วนภาวรูป ๒ แม้จะไม่เกี่ยวกับจิตและเจตสิก แต่สำหรับพรหมทั้งหลายนั้นปกติก็ไม่มีเพศอยู่แล้วจึงไม่มีภาวรูป ๒ นอกจากนี้สัททารมณ์ (เสียงต่าง ๆ) ก็จะไม่มีปรากฏออกมาจากอสัญญสัตตพรหมด้วย

ดังนั้น รูปที่เกิดได้ในอสัญญสัตตภูมิจึงมีเพียง ๑๗ รูปเท่านั้น โดยเกิดมาจาก ๒ สมุฏฐาน คือ กรรมสมุฏฐาน และอุตุสมุฏฐาน

๔. ในอรูปภูมิ ๔ อันเป็นที่เกิดของอรูปพรหมทั้งหลาย ซึ่ง**เกิดด้วยอำนาจของการเจริญรูปวิราคภาวนาที่ปราศจากความยินดีในรูปขันธ์** ดังนั้น อรูปพรหมทั้งหลายจึงไม่มีรูปใด ๆ เกิดขึ้นได้เลย อีกทั้งในภูมิที่อยู่นี้ก็ไม่มีรูปอย่างหนึ่งอย่างใดปรากฏเกิดขึ้นเช่นกัน

แสดงรูปที่เกิดได้ในกามภูมิ๑๑ และ รูปภูมิ ๑๕ พร้อมทั้งสมุฏฐานของรูป

- ก = รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน
- อุ = รูปที่เกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน
- จิ/อุ = รูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๒ (เกิดจากจิตก็ได้ อุตุก็ได้)
- จิ/อุ/อา = รูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๓ (เกิดจากจิตก็ได้ อุตุก็ได้ อาหารก็ได้)
- ก/จิ/อุ = รูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๓ (เกิดจากกรรมก็ได้ จิตก็ได้ อุตุก็ได้)
- ก/จิ/อุ/อา = รูปที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔ (เกิดจากกรรมก็ได้ จิตก็ได้ อุตุก็ได้ อาหารก็ได้)
- (วงกลมสีเทา) = รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานใดเลย
- (วงกลมสีดำ) = รูปที่เกิดไม่ได้ในภูมินั้น ๆ
- จิ = รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน
- อา = รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน
- (วงกลมขอบดำ) = อวินิพโภครูป ๘

ในวงกลมที่มีอักษรย่อของสมุฏฐานมากกว่า ๑ อย่าง หมายความว่ารูปนั้นสามารถเกิดจากสมุฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ในบรรดาสมุฏฐานเหล่านั้น

แสดงรูปที่เกิดได้ในอสัญญสัตตภูมิ และอรูปภูมิ ๔ พร้อมทั้งสมุฏฐานของรูป

การกำเนิดของสัตว์

กำเนิดของสัตว์ทั้งหลาย มี ๔ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

๑. สังเสทชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยสังเสทชะกำเนิดนี้ ไม่ต้องอาศัยบิดา มารดา เพราะอาศัยเกิดจากต้นไม้ ผลไม้ ดอกไม้ที่มียางเหนียว โลหิต น้ำโสโครก ที่ชื้นแฉะ เช่น พวกหนอนต่าง ๆ ที่เกิดจากผลไม้หรือสิ่งโสโครก เป็นต้น สัตว์ที่เป็นสังเสทชะกำเนิดนี้จะเกิดเป็นตัวเล็ก ๆ ก่อน แล้วจึงค่อย ๆ โตขึ้น

๒. โอปปาติกะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยโอปปาติกะกำเนิดนี้ จะเกิดผุดขึ้นแล้วโตเป็นหนุ่มเป็นสาวทันที คล้ายกับถูกเนรมิตขึ้นมาโดยไม่ต้องค่อย ๆ เจริญเติบโตทีละเล็กละน้อย

๓. อัณฑชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยอัณฑชะกำเนิดนี้ จะเกิดจากครรภ์มารดา เมื่อปฏิสนธิแล้ว ในระยะแรกต้องอยู่ในฟองไข่เสียก่อน เมื่อมารดาคลอดฟองไข่ออกมาแล้ว สัตว์นั้นจึงจะฟักตัวออกจากฟองไข่อีกทีหนึ่ง แล้วค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่ พวกไก่ เป็ด นก จิ้งจก งู จระเข้ เป็นต้น

๔. ชลาพุชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยชลาพุชะกำเนิดนี้ จะเกิดจากครรภ์มารดาเช่นกัน แต่ไม่ต้องมีฟองไข่หุ้มห่ออย่างอัณฑชะกำเนิด เมื่อคลอดออกมาจะเป็นทารกตัวเล็ก ๆ ก่อน แล้วจึงค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่ พวกมนุษย์ ภุมมัฏฐเทวดา (เป็นเทวดาจำพวกหนึ่งในชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ ซึ่งอาศัยอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ในโลกมนุษย์ เช่น ภูเขา แม่น้ำ บ้าน เจดีย์ ศาลา เป็นต้น) และสัตว์เดรัจฉานบางจำพวก ได้แก่ สิงโต ช้าง ม้า วัว สุนัข แมว เป็นต้น

อัณฑชะกำเนิด และชลาพุชะกำเนิด รวมเรียกว่า **คัพภเสยยกะกำเนิด** ซึ่งหมายถึง กำเนิดจากครรภ์มารดา

จำแนกภูมิโดยกำเนิด ๔ และกำเนิด ๔ กับกัมมชกลาป ๙

<table>
<tr><th rowspan="3">กำเนิด</th><th rowspan="3" colspan="3">ภูมิ</th><th colspan="6">กัมมชกลาป</th></tr>
<tr><th colspan="3">ที่เกิดขึ้นได้</th><th colspan="3">ที่อาจขาดตกบกพร่องได้</th></tr>
<tr><th>ในปฏิสนธิกาล</th><th>ในปวัตติกาล</th><th>รวม</th><th>ในปฏิสนธิกาล</th><th>ในปวัตติกาล</th><th>รวม</th></tr>
<tr><td>สังเสทชะ</td><td colspan="3">เปรต (เว้นนิชฌามตัณหิกเปรต*), อสุรกาย, สัตว์เดรัจฉาน, มนุษย์, ภุมมัฏฐเทวดา**</td><td>จัก. โส. ฆา. ชิว.กาย. ภาว. วัตถุ. ๗</td><td>ชี. ๑</td><td>๘</td><td>จัก.โส.ฆา. ภาว. ๔</td><td>-</td><td>๔</td></tr>
<tr><td rowspan="5">โอปปาติกะ</td><td rowspan="3">กามภูมิ</td><td>ทุคติ</td><td>สัตว์นรก, เปรตทุกจำพวก (รวมนิชฌามตัณหิกเปรตด้วย) อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน</td><td>จัก. โส. ฆา. ชิว.กาย. ภาว. วัตถุ. ๗</td><td>ชี. ๑</td><td>๘</td><td>จัก. โส.ภาว. ๓</td><td>-</td><td>๓</td></tr>
<tr><td rowspan="2">สุคติ</td><td>มนุษย์ (สมัยต้นกัป)</td><td>จัก. โส. ฆา. ชิว.กาย. ภาว. วัตถุ. ๗</td><td>ชี. ๑</td><td>๘</td><td>ภาว. ๑</td><td>-</td><td>๑</td></tr>
<tr><td>เทวดาทุกชั้น (รวมภุมมัฏฐเทวดาด้วย)</td><td>จัก. โส. ฆา. ชิว.กาย. ภาว. วัตถุ. ๗</td><td>ชี. ๑</td><td>๘</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td rowspan="2">รูปภูมิ</td><td colspan="2">รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ ๑)</td><td>จัก.โส. วัตถุ.ชี. ๔</td><td>-</td><td>๔</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td colspan="2">อสัญญสัตตภูมิ ๑</td><td>ชี. ๑</td><td>-</td><td>๑</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
</table>

กำเนิด	ภูมิ	กัมมชกลาป					
		ที่เกิดขึ้นได้			ที่อาจขาดตกบกพร่องได้		
		ในปฏิสนธิกาล	ในปวัตติกาล	รวม	ในปฏิสนธิกาล	ในปวัตติกาล	รวม
คัพภเสยยกะ (อัณฑชะและชลาพุชะ)	สัตว์เดรัจฉาน, เปรต (เว้นนิชฌามตัณหิกเปรต), อสุรกาย, มนุษย์, ภุมมัฏฐเทวดา	กาย. ภาว. วัตถุ. ๓	จัก. โส.ฆา. ชิว.ชี. ๕	๘	ภาว. ๑	จัก. โส.ฆา. ๓	๔

* นิชฌามตัณหิกเปรต เป็นเปรตจำพวกหนึ่งที่ถูกไฟเผาอยู่เป็นนิตย์ จะแตกต่างจากเปรตจำพวกอื่น เพราะเกิดโดยโอปปาติกะกำเนิดได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

** ภุมมัฏฐเทวดา เป็นเทวดาจำพวกหนึ่งในชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ ซึ่งอาศัยอยู่ในโลกมนุษย์ตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ บ้าน เจดีย์ ศาลา เป็นต้น จะแตกต่างจากเทวดาจำพวกอื่น เพราะมีกำเนิดได้ทั้ง ๔ แบบ

จบเรื่องรูปปรมัตถ์

บทที่ ๑๕
พระนิพพาน
(นิพพานปรมัตถ์)

บัดนี้ได้มาถึงความจริงอันเป็นที่สุด เรื่องสุดท้ายแล้ว คือเรื่อง **นิพพานปรมัตถ์**

ความหมายของนิพพาน

นิพพาน มาจากคำว่า นิ + วาน

นิ แปลว่า ออกไป หรือ พ้นไป

วาน แปลว่า ธรรมชาติที่เกี่ยวโยงไว้ หมายถึง ตัณหาที่เกี่ยวโยงร้อยรัดสัตว์ทั้งหลายให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ

นิพพาน จึงแปลว่า ธรรมชาติที่พ้นไปจากเครื่องเกี่ยวโยงร้อยรัด คือ พ้นจากตัณหานั่นเอง

เมื่อกล่าวโดยสามัญลักษณะ (ลักษณะพื้นฐานทั่วไป) นิพพานมีเพียง**อนัตตลักษณะ** เท่านั้น เพราะนิพพานมีลักษณะที่ว่างเปล่า ปราศจากตัวตน (อนัตตา) บังคับบัญชาไม่ได้

นิพพาน ไม่มีอนิจจลักษณะ เพราะนิพพานมีลักษณะมั่นคง ยั่งยืน ไม่แปรผัน ไม่แตกดับ (นิจจัง)

นิพพาน ไม่มีทุกขลักษณะ เพราะนิพพานมีลักษณะที่ว่างเปล่า และจะคงอยู่ในสภาพที่ว่างเปล่านั้นตลอดไป

สรุปแล้วสามัญลักษณะของนิพพาน คือ นิจจัง สุขขัง อนัตตา

วิเสสลักขณะ (ลักษณะพิเศษเฉพาะตัว) ของพระนิพพาน

๑. มีความสงบจากกิเลส และรูปนามขันธ์ ๕ (สงบจากทุกข์ทั้งปวง) ... **เป็นลักษณะ**

๒. มีความไม่แตกดับ ... **เป็นกิจ** (เพราะมีลักษณะที่ว่างเปล่า)

๓. ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย (ไม่มีรูปร่าง สัณฐาน ไม่ใช่สถานที่ใด ๆ) ... **เป็นอาการปรากฏ** (หรือ) มีการสลัดออกจากภพ (คือ พ้นจาก ๓๑ ภพภูมิ) เพราะไม่มีตัวตนที่จะไปเวียนว่ายตายเกิด อีกต่อไปแล้ว ... **เป็นผล**

๔. ไม่มีเหตุใกล้ให้เกิด เพราะ**นิพพานเป็นอสังขตธรรม** (ธรรมที่ไม่ต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่ง)

จิต เจตสิก และรูป เป็นสังขตธรรม คือ เป็นธรรมที่ต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้นได้ กล่าวคือ

จิต และเจตสิก ต้องมีทวาร อารมณ์ วัตถุ และมนสิการ เป็นปัจจัยจึงจะเกิดขึ้นได้

รูป ต้องมีกรรม จิต อุตุ หรืออาหาร เป็นปัจจัย จึงจะเกิดขึ้นได้

ส่วน นิพพาน เป็นธรรมที่พ้นจากปัจจัยปรุงแต่งทั้งปวง (อสังขตธรรม) คือ ไม่ต้องอาศัยปัจจัยใด ๆ ทั้งสิ้น

ปรมัตถธรรม ๔
- ๑. จิต
- ๒. เจตสิก
- ๓. รูป

(๑–๓) สังขตธรรม

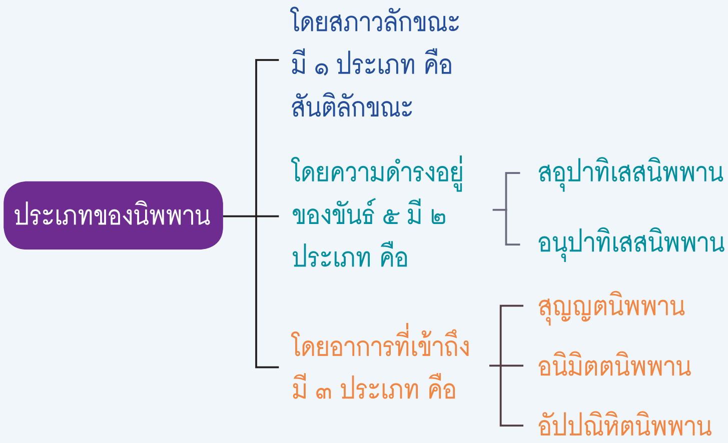
- ๔. นิพพาน → อสังขตธรรม

คาถาแสดงนิพพานปรมัตถ์

ปทมจฺจุตมจฺจนฺตํ อสงฺขตมนุตฺตรํ

นิพฺพานมิติ ภาสนฺติ วานมุตฺตา มเหสโยฯ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้พ้นแล้วจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ทรงกล่าวว่ามีสภาวธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ ไม่ใช่สังขตธรรม เป็นธรรมที่ไม่ตาย (ไม่มีเกิด ไม่มีดับ) พ้นจากขันธ์ ๕ (ขันธวิมุติ) ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยใด ๆ (อสังขตธรรม) และเป็นธรรมที่ประเสริฐที่สุด สภาวธรรมนั้น ได้แก่ **นิพพาน**

นิพพาน ว่าโดยสภาวลักขณะ มีเพียงประเภทเดียว คือ สันติลักขณะ

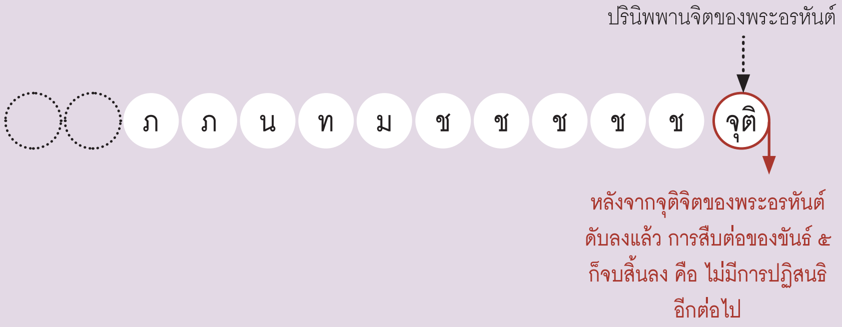
สันติลักขณะ หมายถึง ธรรมชาติที่สงบจากกิเลส และขันธ์ ๕

พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อปรินิพพานแล้ว ย่อมเข้าถึงสันติสุข (สันติลักขณะ) ด้วยกันทั้งสิ้น

นิพพาน เป็นสภาวะที่พ้นจากตัณหาเครื่องร้อยรัด เป็นสภาวะที่พ้นจากกิเลสและขันธ์ ๕ ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความแปรปรวน มีสภาพคงที่ สงบเยือกเย็น เป็นบรมสุข **เป็นอนัตตา** คือไม่มีรูปร่างสัณฐานที่จะรู้ได้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ไม่ใช่ภพภูมิใด ๆ ไม่ใช่สถานที่แห่งหนึ่งแห่งใด ไม่ใช่แดนสุขาวดีที่มีชีวิตสุขสบายเป็นอมตะชั่วนิรันดร

สรุปง่าย ๆ ก็คือ หลังจากที่พระอรหันต์ปรินิพพานแล้ว การสืบต่อของรูปนาม (ขันธ์ ๕) จะจบสิ้นลงทันที โดยไม่มีการปฏิสนธิ (การเกิด) ในภพใหม่ชาติใหม่อีกต่อไป อุปมาดังเปลวเทียนที่ดับลงเพราะหมดไส้ เปลวเทียนสุดท้ายที่ดับลง ย่อมไม่มีเปลวเทียนใหม่มาสืบต่ออีกแล้ว และเปลวเทียนสุดท้ายที่ดับลงนั้น ก็มิได้ย้ายไปเกิดใหม่ ณ ที่แห่งหนึ่งแห่งใดอีกเลย (ดูภาพปรินิพพานวิถีของพระอรหันต์ในหน้าถัดไป)

ภาพปรินิพพานวิถี

นิพพาน (โดยความดำรงอยู่ของขันธ์ ๕) มี ๒ ประเภท

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ยังมีอุปาทิเหลืออยู่ (อุปาทิหมายถึง ขันธ์ ๕ อันได้แก่ วิบากและกัมมชรูป) สอุปาทิเสสนิพพาน จึงหมายถึงนิพพานที่เป็นไปกับขันธ์ ๕ เมื่อกล่าวโดยบุคลาธิษฐานก็คือพระอรหันต์ทั้งหลายที่ทำลายกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว (กิเลสนิพพานแล้ว) แต่ท่านยังมีชีวิตอยู่นั่นเอง

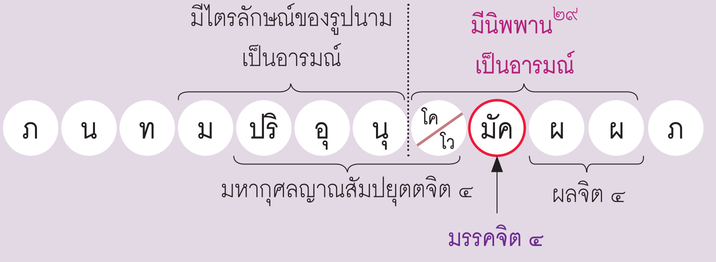
๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นนิพพานของพระอรหันต์ หลังจากที่ท่านละสังขารไปแล้ว (ปรินิพพานแล้ว) จะไม่มีอุปาทิ (ขันธ์ ๕) เหลืออยู่อีกต่อไป กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ดับสิ้นทั้งกิเลส และดับสิ้นทั้งขันธ์ ๕ โดยไม่มีเหลือ

นิพพาน โดยอาการที่เข้าถึง

ก่อนจะอธิบายเรื่องนี้ จำเป็นต้องทราบมรรควิถีโดยสังเขปเสียก่อน

มรรควิถี คือ วิถีจิตที่มีโลกุตตรจิต (มรรคจิตและผลจิต) เกิดขึ้นในวิถีนั้น โดยมรรคจิตจะทำหน้าที่ประหาณกิเลสแบบขุดรากถอนโคน (สมุจเฉทประหาณ) ตามอำนาจของมรรคจิตที่เกิดขึ้น โลกุตตรจิตนี้จะมีนิพพานเป็นอารมณ์ ดังรูป

รูปแสดงมรรควิถี

จิตที่เกิดได้ในมรรควิถี ได้แก่ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มรรคจิต ๔ และผลจิต ๔

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ นี้ ในขณะทำหน้าที่ปริกรรม อุปจาร และอนุโลม มีไตรลักษณ์ของรูปนามเป็นอารมณ์ แต่ในขณะที่ทำหน้าที่ **โคตรภู (หรือโวทาน) จะมีนิพพานเป็นอารมณ์**

มรรคจิต ๔ และผลจิต ๔ จะมีนิพพานเป็นอารมณ์เท่านั้น

---

[๒๙] นิพพานเป็นธรรมารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ของโคตรภูจิต โวทานจิต มรรคจิต และผลจิต ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวว่า **พระนิพพานเป็นปรมัตถธรรมที่มีอยู่จริง และเข้าถึงได้**

นิพพาน เมื่อกล่าวโดยอาการที่เข้าถึงจะมี ๓ ประเภท คือ

๑. สุญญตนิพพาน

๒. อนิมิตตนิพพาน

๓. อัปปณิหิตนิพพาน

๑. สุญญตนิพพาน

คือ พระนิพพานของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาที่**เห็นไตรลักษณ์ของรูปนามโดยความเป็นอนัตตา** คือเห็นรูปนามโดยความไม่ใช่ตัวตน (อนัตตลักษณะ) เมื่อเพ่งรูปนามโดยความเป็นอนัตตาต่อไป จนบรรลุมรรคผลซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์ นิพพานที่เป็นอารมณ์ของผู้ที่เห็นอนัตตาชัด ชื่อว่า **สุญญตนิพพาน** (เห็นสภาวะของนิพพานว่าสูญสิ้นจากกิเลส และอุปาทานขันธ์ ๕)

วิปัสสนาภาวนาที่มีสุญญตนิพพานเป็นอารมณ์นี้จะเกิดกับผู้ที่สั่งสมบารมีด้านปัญญามามาก

๒. อนิมิตตนิพพาน

คือ พระนิพพานของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาที่**เห็นไตรลักษณ์ของรูปนามโดยความไม่เที่ยง** ไม่มีเครื่องหมายแห่งความเที่ยง (อนิจจลักษณะ) เมื่อเพ่งรูปนามโดยความเป็นอนิจจังต่อไป จนบรรลุมรรคผลซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์ นิพพานที่เป็นอารมณ์ของผู้เห็นอนิจจังชัด ชื่อว่า **อนิมิตตนิพพาน** (คือจะเห็นสภาวะของนิพพานว่า ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย และรูปร่างสัณฐานแต่อย่างใด)

วิปัสสนาภาวนาที่มีอนิมิตตนิพพานเป็นอารมณ์นี้จะเกิดกับผู้ที่สั่งสมบารมีด้านศีลมามาก

๓. อัปปณิหิตนิพพาน

คือ พระนิพพานของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาที่**เห็นไตรลักษณ์ของรูปนามโดยอาการเป็นทุกข์** คือลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้ จะต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ต้องแตกดับไป (ทุกขลักษณะ) เมื่อเพ่งรูปนามโดยความเป็นทุกข์ต่อไป จนบรรลุมรรคผลซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์ นิพพานที่เป็นอารมณ์ของผู้เห็นทุกข์ชัด ชื่อว่า **อัปปณิหิตนิพพาน** (คือจะเห็นสภาวะของนิพพานว่าไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนา ไม่มีตัณหา ไม่มีความดิ้นรนอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์)

วิปัสสนาภาวนาที่มีอัปปณิหิตตนิพพานเป็นอารมณ์นี้จะเกิดกับผู้ที่สั่งสมบารมีด้านสมาธิมามาก

ความหมายของพระนิพพานยังมีอีกหลายประการ เช่น

๑. ราคกฺขโย	=	นิพพานเป็นสภาวะที่ปราศจากราคะ
๒. โทสกฺขโย	=	นิพพานเป็นสภาวะที่ปราศจากโทสะ
๓. โมหกฺขโย	=	นิพพานเป็นสภาวะที่ปราศจากโมหะ
๔. ตณฺหกฺขโย	=	นิพพานเป็นสภาวะที่ปราศจากตัณหา
๕. อนุปฺปาโท	=	นิพพานเป็นที่ดับขันธ์ทั้ง ๕
๖. อปวตฺตํ	=	นิพพานเป็นที่ดับรูป-นาม
๗. อนิมิตฺตํ	=	ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย (ไม่มีรูปร่างสัณฐาน)
๘. อปฺปฏิสนฺธิ	=	ปราศจากการปฏิสนธิ
๙. อนุปฺปตฺติ	=	ปราศจากการอุบัติ
๑๐. อคติ	=	ไม่เป็นที่ไปเกิดของสัตว์
๑๑. อชาตํ	=	ไม่มีความเกิดของรูป-นาม
๑๒. อเสสภวนิโรโธ	=	ธรรมที่ดับภพโดยไม่มีเหลือ เป็นต้น

พระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้วไปไหน ?

หลังจากพระอรหันต์ปรินิพพานแล้ว การสืบต่อของขันธ์ ๕ ก็จบสิ้นลง ไม่มี รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อีกต่อไป นั่นคือ ไม่มีการเกิดใหม่ ไม่มีภพใหม่ชาติใหม่ของท่านอีกต่อไปแล้ว จบการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ พ้นจากวัฏฏทุกข์โดยสิ้นเชิง เช่นเดียวกับเปลวไฟที่ดับลงและหายไปเมื่อหมดเชื้อ

จะขอยกเรื่องพระโคธิกะ และพระวังคีสะ มาเป็นตัวอย่างสัก ๒ เรื่อง ดังนี้

๑. เรื่องพระโคธิกะเถระ

มีพระเถระเจ้าองค์หนึ่งชื่อว่า “พระโคธิกะ” ได้บรรลุเจโตวิมุติอันเป็นโลกียฌานสมาบัติ แต่ท่านเสื่อมจากฌานถึง ๖ ครั้ง พอครั้งที่ ๗ ก็คิดอยากจะตายในขณะที่ฌานยังไม่เสื่อม จึงหยิบมีดโกนแล้วนอนลงที่เตียงเพื่อจะเชือดคอตนเองให้ตาย มารจึงเข้าไปห้าม ด้วยเห็นว่าพระเถระเจ้ารูปนี้จะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ แต่เมื่อห้ามไม่ฟัง จึงจำแลงเป็นคนแก่ไปขอให้พระพุทธเจ้าทรงห้าม แต่ขณะนั้นพระโคธิกะได้ลงมือเชือดคอตนเองไปแล้ว และขณะที่กำลังเชือดคอนั้น วิปัสสนาญาณของท่านก็มีกำลังแก่กล้าอย่างเต็มที่ จึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วปรินิพพานทันที

พระพุทธเจ้าเสด็จไปพร้อมด้วยพระภิกษุเป็นอันมาก ณ ที่นั้น มารได้จำแลงตนเป็นควันไฟ เที่ยวค้นหาวิญญาณของพระโคธิกะอยู่ พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็น จึงตรัสบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ เมื่อมารค้นหาวิญญาณพระโคธิกะไม่พบ จึงจำแลงเป็นเด็กหนุ่มเข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

พระโคธิกะไปอยู่ที่ไหน พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า *พระโคธิกะปรินิพพานแล้ว* มารก็เสียใจ แล้วหายวับไป พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า *"มารเอ๋ยไม่มีผู้ใดจะค้นพบวิญญาณของพระโคธิกะได้อีกต่อไป เพราะพระโคธิกะได้ดับไปจากสังสารวัฏแล้ว"* ดังนี้

เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า**นิพพานเป็นที่สุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิด เมื่อพระอรหันต์ปรินิพพานแล้ว ก็จะไม่มีการสืบต่อของขันธ์ ๕ อีกต่อไป ไม่มีการเกิดใหม่ ไม่มีที่อยู่ใหม่ และไม่มีภพใหม่ ชาติใหม่ อีกตลอดไป**

๒. พระวังคีสะเถระ

พระวังคีสะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ นครสาวัตถี เรียนจบไตรเพท และได้เรียนมนต์พิเศษอีกอย่างหนึ่งชื่อว่า ฉวสีสมนต์ ซึ่งเป็นมนต์ที่ใช้นิ้วเคาะหรือดีดที่หัวของศพหรือกะโหลก ก็จะรู้ว่าเจ้าของศีรษะหรือกะโหลกนั้น ตายแล้วไปเกิดเป็นอะไร เกิดที่ไหน ท่านมีความเชี่ยวชาญในมนต์นี้มาก จึงได้อาศัยมนต์นี้เป็นเครื่องเลี้ยงชีพ จนมีชื่อเสียงเลื่องลือไปทั่วและมีฐานะร่ำรวยขึ้น และแล้ววันหนึ่งคณะของเขาได้กลับมาที่เมืองสาวัตถีพักอยู่ในที่ไม่ไกลจากประตูพระเชตวันมหาวิหารมากนัก ได้เห็นประชาชนถือดอกไม้และเครื่องสักการะไปยังวัดพระเชตวัน จึงถามว่า

"ท่านทั้งหลาย จะไปไหนกัน ?" คณะของวังคีสะพราหมณ์ถาม

"พวกเรา จะไปฟังเทศน์ที่วัดพระเชตวัน" พุทธบริษัทตอบ

"ท่านทั้งหลาย ไปหาวังคีสะดีกว่า เพราะท่านสามารถรู้ว่าคนที่ตายไปแล้ว ไปเกิดเป็นอะไร ไปเกิดที่ไหน" พวกคณะของวังคีสะชักชวน

"ในโลกนี้ ไม่มีผู้ใดจะรู้เท่าเทียมพระพุทธเจ้าของพวกเราได้หรอก" พุทธบริษัทแย้งขึ้น

การโต้ตอบกลายเป็นการโต้เถียงและเริ่มทวีความรุนแรงขึ้น ไม่เป็นที่ยุติ กลุ่มของวังคีสะพราหมณ์จึงตามไปที่พระเชตวันมหาวิหาร เพื่อพิสูจน์ความสามารถว่าใครจะเหนือกว่ากัน พระพุทธองค์ทรงล่วงรู้ดีถึงวัตถุประสงค์ของกลุ่มวังคีสะพราหมณ์ได้ดี จึงทรงรับสั่งให้นำกะโหลกคนตายมา ๕ กะโหลก คือ

๑. กะโหลกคนที่ตายไปเกิดในนรก

๒. กะโหลกคนที่ตายไปเกิดในสวรรค์

๓. กะโหลกคนที่ตายไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

๔. กะโหลกคนที่ตายไปเกิดเป็นมนุษย์

๕. กะโหลกของพระอรหันต์

เมื่อได้กะโหลกศีรษะมาครบแล้ว ทรงได้มอบให้วังคีสะพราหมณ์ตรวจสอบดูว่าเจ้าของกะโหลกเหล่านั้นไปเกิดที่ไหนกันบ้าง

วังคีสะพราหมณ์เคาะกะโหลกเหล่านั้นมาตามลำดับ และทราบสถานที่ที่ไปเกิดถูกต้องทั้ง ๔ กะโหลก แต่พอมาถึงกะโหลกสุดท้าย ซึ่งเป็นกะโหลกของพระอรหันต์ เขาไม่สามารถจะทราบได้ ไม่มีเสียงตอบจากเจ้าของกะโหลกว่าไปเกิดที่ไหน จึงนิ่งอยู่ครู่หนึ่ง พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า :-

"วังคีสะ เธอไม่รู้หรือ ?"

"ข้าพระพุทธเจ้า ไม่รู้ พระเจ้าข้า"

"วังคีสะ ตถาคต รู้"

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงทราบด้วยมนต์อะไรพระเจ้าข้า"

"ด้วยกำลังมนต์ของตถาคตเอง"

ลำดับนั้น วังคีสะพราหมณ์ได้กราบทูลขอเรียนมนต์นั้นจากพระบรมศาสดา ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงรับที่จะสอนมนต์นั้นให้ แต่มีข้อแม้ว่าผู้เรียนจะต้องบวชเสียก่อนจึงจะทรงสอนให้ วังคีสะพราหมณ์คิดว่าถ้าเรียนมนต์นี้จบก็จะไม่มีผู้ใดเทียบเทียมได้เลย จะเป็นประโยชน์แก่อาชีพของตนเป็นอย่างยิ่ง จึงยอมบวช

เมื่อวังคีสะบวชแล้ว พระบรมศาสดาได้สอนให้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เวลาล่วงไปไม่นานนัก ท่านก็ได้บรรลุอรหัตผล เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ท่านดำรงอายุสังขารสมควรแก่กาลเวลาก็ดับขันธปรินิพพาน

เรื่องนี้ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่**แสดงให้เห็นว่าหลังจากที่พระอรหันต์ได้ปรินิพพานแล้ว (อนุปาทิเสสนิพพาน) จะไม่มีภพใหม่ ชาติใหม่ ให้ไปเกิดอีกต่อไปแล้ว เพราะกระแสแห่งการสืบต่อของรูปนามขันธ์ ๕ ได้ดับสิ้นลงชั่วนิรันดร**

จบเรื่องนิพพานปรมัตถ์

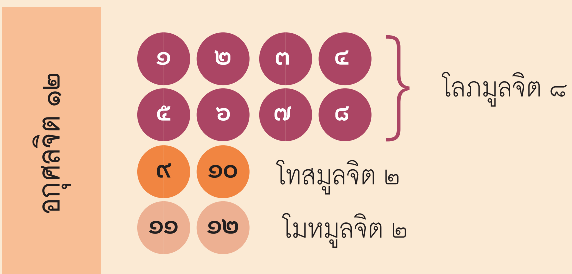
จบอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๖ (รูปปรมัตถ์ และนิพพานปรมัตถ์)

ภาคผนวก ก

ชื่อจิต ๑๒๑ ดวง
เป็นภาษาบาลี พร้อมคำแปล

อกุศลจิต ๑๒

ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒

โลภมูลจิต ๘ ดวง คือ

จิตดวงที่ **ชื่อจิตเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปล**

๑ **โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด

๒ **โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ
ประกอบด้วยความเห็นผิด

๓ **โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ
ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๔ **โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ
ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๕ **อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ
ประกอบด้วยความเห็นผิด

๖ **อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ
ประกอบด้วยความเห็นผิด

๗ **อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ
ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๘ **อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ**
จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ
ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

โทสมูลจิต ๒ ดวง คือ

จิตดวงที่	ชื่อจิตเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปล
๙	**โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ
๑๐	**โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

โมหมูลจิต ๒ ดวง คือ

จิตดวงที่	ชื่อจิตเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปล
๑๑	**อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ** จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความสงสัย
๑๒	**อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ** จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน

อเหตุกจิต ๑๘

ได้แก่ อกุศลวิปากจิต ๗ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ อเหตุกกิริยาจิต ๓

อเหตุกจิต ๑๘

๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ อกุศลวิปากจิต ๗

๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘

๒๘ ๒๙ ๓๐ อเหตุกกิริยาจิต ๓

อกุศลวิปากจิต ๗ ดวง คือ

จิตดวงที่	ชื่อจิตเป็นภาษาบาลี	คำแปล
๑๓	**อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ**	จิตที่อาศัยจักขุวัตถุ เห็นรูปารมณ์ที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
๑๔	**อุเปกฺขาสหคตํ โสตวิญฺญาณํ**	จิตที่อาศัยโสตวัตถุ ได้ยินเสียงที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
๑๕	**อุเปกฺขาสหคตํ ฆานวิญฺญาณํ**	จิตที่อาศัยฆานวัตถุ รู้กลิ่นที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
๑๖	**อุเปกฺขาสหคตํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ**	จิตที่อาศัยชิวหาวัตถุ รู้รสที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๑๗	**ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ**	จิตที่อาศัยกายวัตถุ รู้สึกโผฏฐัพพารมณ์ (ความแข็ง-อ่อน, เย็น-ร้อน, หย่อน-ตึง) ที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความทุกข์กาย
๑๘	**อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ**	จิตที่รับปัญจารมณ์ที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
๑๙	**อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ**	จิตที่ไต่สวนปัญจารมณ์ที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวง คือ

จิตดวงที่	ชื่อจิตเป็นภาษาบาลี	คำแปล
๒๐	**อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ**	จิตที่อาศัยจักขุวัตถุ เห็นรูปารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
๒๑	**อุเปกฺขาสหคตํ โสตวิญฺญาณํ**	จิตที่อาศัยโสตวัตถุ ได้ยินเสียงที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
๒๒	**อุเปกฺขาสหคตํ ฆานวิญฺญาณํ**	จิตที่อาศัยฆานวัตถุ รู้กลิ่นที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
๒๓	**อุเปกฺขาสหคตํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ**	จิตที่อาศัยชิวหาวัตถุ รู้รสที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
๒๔	**สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ**	จิตที่อาศัยกายวัตถุ รู้สึกโผฏฐัพพารมณ์ (ความแข็ง-อ่อน, เย็น-ร้อน, หย่อน-ตึง) ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความสุขกาย

๒๕ **อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ** จิตที่รับปัญจารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๒๖ **อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ** จิตที่ไต่สวนปัญจารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๒๗ **โสมนสฺสสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ** จิตที่ไต่สวนปัญจารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ

อเหตุกกิริยาจิต ๓ ดวง คือ

จิตดวงที่ ชื่อจิตเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปล

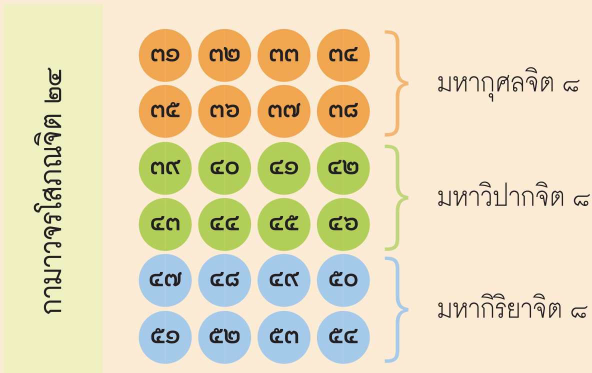
๒๘ **อุเปกฺขาสหคตํ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ**
จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวาร (ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย) ที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๒๙ **อุเปกฺขาสหคตํ มโนทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ**
จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางมโนทวาร (ทางใจ) ที่ดี และไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ

๓๐ **โสมนสฺสสหคตํ หสิตุปฺปาทจิตฺตํ**
จิตที่ทำให้เกิดการยิ้มของพระอรหันต์ เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ

กามาวจรโสภณจิต ๒๔

ได้แก่ มหากุศลจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘

จิตดวงที่	ชื่อจิตเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปล	
๓๑, ๓๙, ๔๗	**โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา	มหากุศลจิต (๓๑) มหาวิปากจิต (๓๙) มหากิริยาจิต (๔๗)
๓๒, ๔๐, ๔๘	**โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา	มหากุศลจิต (๓๒) มหาวิปากจิต (๔๐) มหากิริยาจิต (๔๘)

จิตดวงที่	ชื่อจิตเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปล	
๓๓, ๔๑, ๔๙	**โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา	มหากุศลจิต (๓๓) มหาวิปากจิต (๔๑) มหากิริยาจิต (๔๙)
๓๔, ๔๒, ๕๐	**โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา	มหากุศลจิต (๓๔) มหาวิปากจิต (๔๒) มหากิริยาจิต (๕๐)
๓๕, ๔๓, ๕๑	**อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา	มหากุศลจิต (๓๕) มหาวิปากจิต (๔๓) มหากิริยาจิต (๕๑)
๓๖, ๔๔, ๕๒	**อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา	มหากุศลจิต (๓๖) มหาวิปากจิต (๔๔) มหากิริยาจิต (๕๒)
๓๗, ๔๕, ๕๓	**อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา	มหากุศลจิต (๓๗) มหาวิปากจิต (๔๕) มหากิริยาจิต (๕๓)
๓๘, ๔๖, ๕๔	**อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ** จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา	มหากุศลจิต (๓๘) มหาวิปากจิต (๔๖) มหากิริยาจิต (๕๔)

รูปาวจรจิต ๑๕

ได้แก่ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปาวจรวิปากจิต ๕ รูปาวจรกิริยาจิต ๕

จิตดวงที่ **ชื่อจิตเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปล**

วิตกฺกวิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌาน กุสลจิตฺตํ (๕๕) วิปากจิตฺตํ (๖๐) กฺริยจิตฺตํ (๖๕)

๕๕ ปฐมฌานกุศลจิต
๖๐ ปฐมฌานวิปากจิต
๖๕ ปฐมฌานกิริยาจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕
คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

วิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌาน กุสลจิตฺตํ (๕๖) วิปากจิตฺตํ (๖๑) กฺริยจิตฺตํ (๖๖)

๕๖ ทุติยฌานกุศลจิต
๖๑ ทุติยฌานวิปากจิต
๖๖ ทุติยฌานกิริยาจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔
คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌาน กุสลจิตฺตํ (๕๗) วิปากจิตฺตํ (๖๒) กฺริยจิตฺตํ (๖๗)

๕๗ ตติยฌานกุศลจิต
๖๒ ตติยฌานวิปากจิต
๖๗ ตติยฌานกิริยาจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓
คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุขเอกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌาน กุสลจิตฺตํ (๕๘) วิปากจิตฺตํ (๖๓) กฺริยจิตฺตํ (๖๘)

๕๘ จตุตถฌานกุศลจิต
๖๓ จตุตถฌานวิปากจิต
๖๘ จตุตถฌานกิริยาจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒
คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌาน กุสลจิตฺตํ (๕๙) วิปากจิตฺตํ (๖๔) กฺริยจิตฺตํ (๖๙)

๕๙ ปัญจมฌานกุศลจิต
๖๔ ปัญจมฌานวิปากจิต
๖๙ ปัญจมฌานกิริยาจิต

ที่เกิดพร้อมด้วย
องค์ฌาน ๒
คือ อุเบกขา เอกัคคตา

รูปาวจรจิต ๑๕

รูปาวจรปฐมฌานจิต ๓	รูปาวจรทุติยฌานจิต ๓	รูปาวจรตติยฌานจิต ๓	รูปาวจรจตุตถฌานจิต ๓	รูปาวจรปัญจมฌานจิต ๓	
๕๕	๕๖	๕๗	๕๘	๕๙	รูปาวจรกุศลจิต ๕
๖๐	๖๑	๖๒	๖๓	๖๔	รูปาวจรวิปากจิต ๕
๖๕	๖๖	๖๗	๖๘	๖๙	รูปาวจรกิริยาจิต ๕

อรูปาวจรจิต ๑๒

ได้แก่ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

จิตดวงที่ — ชื่อจิตเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปล

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากาสานญฺจายตน — กุสลจิตฺตํ (๗๐) วิปากจิตฺตํ (๗๔) กฺริยจิตฺตํ (๗๘)

๗๐ อากาสานัญจายตนกุศลจิต
๗๔ อากาสานัญจายตนวิปากจิต
๗๘ อากาสานัญจายตนกิริยาจิต
ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ วิญฺญาณญฺจายตน — กุสลจิตฺตํ (๗๑) วิปากจิตฺตํ (๗๕) กฺริยจิตฺตํ (๗๙)

๗๑ วิญญาณัญจายตนกุศลจิต
๗๕ วิญญาณัญจายตนวิปากจิต
๗๙ วิญญาณัญจายตนกิริยาจิต
ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากิญฺจญฺญายตน — กุสลจิตฺตํ (๗๒) วิปากจิตฺตํ (๗๖) กฺริยจิตฺตํ (๘๐)

๗๒ อากิญจัญญายตนกุศลจิต
๗๖ อากิญจัญญายตนวิปากจิต
๘๐ อากิญจัญญายตนกิริยาจิต
ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตน — กุสลจิตฺตํ (๗๓) วิปากจิตฺตํ (๗๗) กฺริยจิตฺตํ (๘๑)

๗๓ เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต
๗๗ เนวสัญญานาสัญญายตนวิปากจิต
๘๑ เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาจิต
ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อรูปาวจรจิต ๑๒

อากาสานัญจายตนจิต ๓
วิญญาณัญจายตนจิต ๓
อากิญจัญญายตนจิต ๓
เนวสัญญานาสัญญายตนจิต ๓

๗๐	๗๑	๗๒	๗๓	อรูปาวจรกุศลจิต ๔
๗๔	๗๕	๗๖	๗๗	อรูปาวจรวิปากจิต ๔
๗๘	๗๙	๘๐	๘๑	อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

มรรคจิต ๔ (๒๐)

ได้แก่ โสดาปัตติมรรคจิต ๑ (๕) สกทาคามิมรรคจิต ๑ (๕)
อนาคามิมรรคจิต ๑ (๕) อรหัตตมรรคจิต ๑ (๕)

จิตดวงที่ **ชื่อจิตเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปล**

วิตกฺกวิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌาน
- โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ (๘๒)
- สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ (๘๗)
- อนาคามิมคฺคจิตฺตํ (๙๒)
- อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ (๙๗)

๘๒ ปฐมฌานโสดาปัตติมรรคจิต
๘๗ ปฐมฌานสกทาคามิมรรคจิต
๙๒ ปฐมฌานอนาคามิมรรคจิต
๙๗ ปฐมฌานอรหัตตมรรคจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

วิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌาน
- โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ (๘๓)
- สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ (๘๘)
- อนาคามิมคฺคจิตฺตํ (๙๓)
- อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ (๙๘)

๘๓ ทุติยฌานโสดาปัตติมรรคจิต
๘๘ ทุติยฌานสกทาคามิมรรคจิต
๙๓ ทุติยฌานอนาคามิมรรคจิต
๙๘ ทุติยฌานอรหัตตมรรคจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌาน
- โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ (๘๔)
- สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ (๘๙)
- อนาคามิมคฺคจิตฺตํ (๙๔)
- อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ (๙๙)

๘๔ ตติยฌานโสดาปัตติมรรคจิต
๘๙ ตติยฌานสกทาคามิมรรคจิต
๙๔ ตติยฌานอนาคามิมรรคจิต
๙๙ ตติยฌานอรหัตตมรรคจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุขเอกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌาน
- โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ (๘๕)
- สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ (๙๐)
- อนาคามิมคฺคจิตฺตํ (๙๕)
- อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ (๑๐๐)

๘๕ จตุตถฌานโสดาปัตติมรรคจิต
๙๐ จตุตถฌานสกทาคามิมรรคจิต
๙๕ จตุตถฌานอนาคามิมรรคจิต
๑๐๐ จตุตถฌานอรหัตตมรรคจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌาน
- โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ (๘๖)
- สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ (๙๑)
- อนาคามิมคฺคจิตฺตํ (๙๖)
- อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ (๑๐๑)

๘๖ ปัญจมฌานโสดาปัตติมรรคจิต
๙๑ ปัญจมฌานสกทาคามิมรรคจิต
๙๖ ปัญจมฌานอนาคามิมรรคจิต
๑๐๑ ปัญจมฌานอรหัตตมรรคจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

มรรคจิต ๔ (๒๐)

ปฐมฌานมรรคจิต ๔	ทุติยฌานมรรคจิต ๔	ตติยฌานมรรคจิต ๔	จตุตถฌานมรรคจิต ๔	ปัญจมฌานมรรคจิต ๔	
๘๒	๘๓	๘๔	๘๕	๘๖	โสดาปัตติมรรคจิต ๑ หรือ ๕
๘๗	๘๘	๘๙	๙๐	๙๑	สกทาคามิมรรคจิต ๑ หรือ ๕
๙๒	๙๓	๙๔	๙๕	๙๖	อนาคามิมรรคจิต ๑ หรือ ๕
๙๗	๙๘	๙๙	๑๐๐	๑๐๑	อรหัตตมรรคจิต ๑ หรือ ๕

ผลจิต ๔ (๒๐)

ได้แก่ โสดาปัตติผลจิต ๑ (๕) สกทาคามิผลจิต ๑ (๕)
อนาคามิผลจิต ๑ (๕) อรหัตตผลจิต ๑ (๕)

จิตดวงที่ **ชื่อจิตเป็นภาษาบาลีพร้อมคำแปล**

วิตกฺกวิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌาน
- โสตาปตฺติผลจิตฺตํ (๑๐๒)
- สกทาคามิผลจิตฺตํ (๑๐๗)
- อนาคามิผลจิตฺตํ (๑๑๒)
- อรหตฺตผลจิตฺตํ (๑๑๗)

๑๐๒ ปฐมฌานโสดาปัตติผลจิต
๑๐๗ ปฐมฌานสกทาคามิผลจิต
๑๑๒ ปฐมฌานอนาคามิผลจิต
๑๑๗ ปฐมฌานอรหัตตผลจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕
คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

วิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌาน
- โสตาปตฺติผลจิตฺตํ (๑๐๓)
- สกทาคามิผลจิตฺตํ (๑๐๘)
- อนาคามิผลจิตฺตํ (๑๑๓)
- อรหตฺตผลจิตฺตํ (๑๑๘)

๑๐๓ ทุติยฌานโสดาปัตติผลจิต
๑๐๘ ทุติยฌานสกทาคามิผลจิต
๑๑๓ ทุติยฌานอนาคามิผลจิต
๑๑๘ ทุติยฌานอรหัตตผลจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔
คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌาน
- โสตาปตฺติผลจิตฺตํ (๑๐๔)
- สกทาคามิผลจิตฺตํ (๑๐๙)
- อนาคามิผลจิตฺตํ (๑๑๔)
- อรหตฺตผลจิตฺตํ (๑๑๙)

๑๐๔ ตติยฌานโสดาปัตติผลจิต
๑๐๙ ตติยฌานสกทาคามิผลจิต
๑๑๔ ตติยฌานอนาคามิผลจิต
๑๑๙ ตติยฌานอรหัตตผลจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓
คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุขเอกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌาน
- โสตาปตฺติผลจิตฺตํ (๑๐๕)
- สกทาคามิผลจิตฺตํ (๑๑๐)
- อนาคามิผลจิตฺตํ (๑๑๕)
- อรหตฺตผลจิตฺตํ (๑๒๐)

๑๐๕ จตุตถฌานโสดาปัตติผลจิต
๑๑๐ จตุตถฌานสกทาคามิผลจิต
๑๑๕ จตุตถฌานอนาคามิผลจิต
๑๒๐ จตุตถฌานอรหัตตผลจิต

ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒
คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌาน
- โสตาปตฺติผลจิตฺตํ (๑๐๖)
- สกทาคามิผลจิตฺตํ (๑๑๑)
- อนาคามิผลจิตฺตํ (๑๑๖)
- อรหตฺตผลจิตฺตํ (๑๒๑)

๑๐๖ ปัญจมฌานโสดาปัตติผลจิต
๑๑๑ ปัญจมฌานสกทาคามิผลจิต
๑๑๖ ปัญจมฌานอนาคามิผลจิต
๑๒๑ ปัญจมฌานอรหัตตผลจิต

ที่เกิดพร้อมด้วย
องค์ฌาน ๒
คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ผลจิต ๔ (๒๐)
- ปฐมฌานผลจิต ๔
- ทุติยฌานผลจิต ๔
- ตติยฌานผลจิต ๔
- จตุตถฌานผลจิต ๔
- ปัญจมฌานผลจิต ๔

๑๐๒	๑๐๓	๑๐๔	๑๐๕	๑๐๖	โสดาปัตติผลจิต ๑ หรือ ๕
๑๐๗	๑๐๘	๑๐๙	๑๑๐	๑๑๑	สกทาคามิผลจิต ๑ หรือ ๕
๑๑๒	๑๑๓	๑๑๔	๑๑๕	๑๑๖	อนาคามิผลจิต ๑ หรือ ๕
๑๑๗	๑๑๘	๑๑๙	๑๒๐	๑๒๑	อรหัตตผลจิต ๑ หรือ ๕

ภาคผนวก ข

คำถามบางส่วน
จากนักศึกษาออนไลน์

ข้อ ๑

จิตในทางจิตวิทยา และจิตในพระอภิธรรมมีความหมายต่างกันอย่างไร?

ตอบ

จิตในทางจิตวิทยา หมายถึง สิ่งที่กำหนดกระบวนการของพฤติกรรม (Behavior) ที่แสดงออกของมนุษย์ วิชาจิตวิทยาเป็นสาขาหนึ่งของวิชาวิทยาศาสตร์ชีวภาพที่พยายามจะศึกษาพฤติกรรมการแสดงออก (Behavior) ของมนุษย์และสัตว์อย่างเป็นระบบ โดยใช้หลักเหตุและผลตามทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ควบคู่ไปกับการทดลอง (Experiment) แต่ก็ยังมีข้อจำกัดที่จะตอบคำถามในสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น เรื่องอำนาจจิต จิตขณะใกล้ตาย จิตที่นำเกิดในภพชาติใหม่ จิตที่อยู่ในฌานสมาบัติ เป็นต้น

ส่วนในพระอภิธรรม จิต หมายถึง ธรรมชาติที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ ซึ่งจะเกิดได้ ๖ แห่ง คือ

๑. เกิดที่ตา......เพื่อทำหน้าที่เห็น
๒. เกิดที่หู........เพื่อทำหน้าที่ได้ยิน
๓. เกิดที่จมูก...เพื่อทำหน้าที่รับกลิ่น
๔. เกิดที่ลิ้น.....เพื่อทำหน้าที่รับรส
๕. เกิดที่กาย... เพื่อทำหน้าที่รับรู้สัมผัสทางกาย

๖. เกิดที่ใจ...เพื่อทำหน้าที่คิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ และสั่งการให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ทั้งทางกาย และทางวาจา

การศึกษาเรื่องจิตในพระอภิธรรมจะสามารถตอบได้ทุกคำถามที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของนามธรรม ซึ่งทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถจะให้คำตอบได้

ข้อ ๒

ขอเรียนถามว่า จิตกับใจคือสิ่งเดียวกันหรือไม่ จากประสบการณ์ที่ผมเคยทำธุรกิจขายตรงจนมีความก้าวหน้าในระดับหนึ่ง รู้สึกสนุกและมุ่งมั่นกับงาน แต่อยู่มาวันหนึ่ง (หลังปฏิบัติกรรมฐานได้เดือนเศษ) จิตกลับมองเห็นว่างานดังกล่าวต้องใช้กิเลสเป็นแรงขับ ทำให้อยากได้ อยากมี อยากเป็นตลอดเวลา ซึ่งก็พอยอมรับได้ เพราะธุรกิจก็ต้องมีกิเลสเป็นตัวขับเคลื่อน ผมเป็นหัวหน้าทีมซึ่งจะต้องคอยกระตุ้นให้ลูกทีมเกิดกิเลสตลอดเวลาเช่นกัน ยิ่งมากเท่าไรก็ยิ่งดี ความรู้สึกขณะนั้น ใจอยากทำต่ออย่างยิ่ง แต่จิตปฏิเสธอย่างเดียว เหมือนคนสองคนทะเลาะกันเอาเป็นเอาตาย ซึ่งสภาวะดังกล่าวเป็นทุกข์มาก ในที่สุดจึงตัดสินใจหยุดทำ เหมือนยกภูเขาออกจากอก ในสภาวะแบบนี้เหมือนจิตและใจแยกออกจากกันใช่ไหมครับ?

ตอบ

จิต คือ ธรรมชาติที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ หรือธาตุรู้ มีสถานที่ทำงานอยู่ ๖ แห่ง คือ ๑) เกิดที่ตา ๒) เกิดที่หู ๓) เกิดที่จมูก ๔) เกิดที่ลิ้น ๕) เกิดที่กาย ๖) เกิดที่ใจ

<u>ใจจึงเป็นเพียงสถานที่ทำงานแห่งหนึ่งของจิตเท่านั้น</u> เหตุที่มีความรู้สึกเหมือนคนสองคนทะเลาะกัน คนหนึ่งชื่อจิต ส่วนอีกคนชื่อใจ แท้จริงแล้วเป็นการเถียงกันระหว่างจิตกับจิต เพราะจิตเกิดดับเร็วมาก แต่ละขณะของจิตใช้เวลาเพียง ๑/๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ วินาที (เศษหนึ่งส่วนล้านล้านวินาที) เท่านั้น จิตที่กำลังพิจารณาปัญหานี้...ขณะหนึ่งอาจเป็น YES

แต่อีกขณะหนึ่งอาจเป็น NO...เดี๋ยวเป็น YES เดี๋ยวเป็น NO เถียงกันอยู่ไม่จบ เหมือนคนสองคนกำลังทะเลาะกันอย่างเอาเป็นเอาตาย สิ่งนี้คืออาการที่จิตกำลังต่อสู้กับจิต...หากไม่มีสติ กิเลสจะเป็นฝ่ายชนะ...แต่หากมีสติ กิเลสก็จะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ครับ

ข้อ ๓

เข้าใจว่าจิตคือกระแสไฟฟ้าที่วิ่งในสมองระหว่างเซลล์หนึ่งไปอีกเซลล์หนึ่ง ทำให้เกิดการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น และเกิดความนึกคิด ความจำ ไม่ทราบว่าถูกต้องหรือไม่ โดยมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นตัวรับกระทบก่อนแล้วจึงส่งไปยังสมอง

ตอบ

หากมองในแง่วิทยาศาสตร์ก็อาจจะอธิบายได้เช่นนั้น แต่ในพระอภิธรรมจะอธิบายการทำงานของชีวิตในอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็นความจริงของธรรมชาติในระดับปรมัตถ์ ซึ่งเป็นความจริงระดับลึกสุดของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เป็นความจริงอย่างที่สุด โดยกล่าวว่าชีวิตคือการทำงานของขันธ์ ๕ (หรือจิต เจตสิก รูป) ที่เกิด–ดับ–เกิด–ดับ....สืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา หาความเป็นสัตว์ ความเป็นบุคคล เป็นตัวตนมิได้เลย แม้แต่ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย ก็ไม่มีรูปร่างสัณฐานที่จับต้องได้หรือมองเห็นได้ แต่เป็นเพียงความใสที่สามารถรับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ได้เท่านั้น ทุกอย่างล้วนอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง ต้องเปลี่ยนแปลงผันแปรอยู่ตลอด ไม่มีตัวตนและบังคับบัญชาไม่ได้...ความจริงระดับปรมัตถ์นี้ไม่สามารถรู้ได้ด้วยการเรียน การฟัง การคิด...แต่สามารถรู้ได้ด้วยภาวนามยปัญญา อันเกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น...ผู้ที่เข้าถึงความจริงระดับปรมัตถ์จะสามารถละอัตตาตัวตน และสามารถทำลายกิเลสให้หมดสิ้นได้ครับ

ข้อ ๔

ที่กล่าวว่า "จิตจะว่างจากอารมณ์ไม่ได้" หมายความว่า เมื่อจิตทำหน้าที่เห็นทางตา ได้ยินทางหู ได้กลิ่นทางจมูก รับรสทางลิ้น หรือรู้การสัมผัสทางกาย จะทำให้เกิดปฏิกิริยา คืออารมณ์ดี หรืออารมณ์ไม่ดีติดตามมาด้วยทุกครั้งใช่หรือไม่?

ตอบ

ผู้ถามยังเข้าใจความหมายของคำว่า "อารมณ์" ไม่ถูกต้องครับ ในทางธรรมะ "อารมณ์" หมายถึง สิ่งที่ถูกรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่กระทบทางกาย และเรื่องที่ใจคิดนึก มิได้หมายถึง อารมณ์ดี อารมณ์ไม่ดี ตามความหมายที่ใช้กันในภาษาไทยนะครับ

ที่กล่าวว่าจิตจะว่างจากอารมณ์ไม่ได้ หมายความว่าจิตเป็นตัวรู้ อารมณ์เป็นสิ่งที่ถูกจิตรู้ เมื่อมีการรู้ก็ต้องมีสิ่งที่ถูกรู้ การรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีสิ่งใดให้รู้

ข้อ ๕

หากจิตมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เหตุใดกิเลสและบุญบาปจึงไม่สูญหายไปกับการเกิดดับของจิต?

ตอบ

ผมอยากให้ลองพิจารณากฎธรรมชาติสักเรื่องหนึ่ง

สมมุตินำเม็ดมะม่วงจากมะม่วงอกร่องต้นที่ ๑ ไปปลูก...ก็จะได้มะม่วงอกร่องต้นที่ ๒...นำเม็ดจากต้นที่ ๒ ไปปลูก...ก็จะได้มะม่วง

ต้นที่ ๓...นำเม็ดจากต้นที่ ๓ ไปปลูก...ก็จะได้มะม่วงต้นที่ ๔...ทำเช่นนี้ต่อไปเรื่อย ๆ จนนำเม็ดจากต้นที่ ๙๙ ไปปลูก...ก็จะได้มะม่วงต้นที่ ๑๐๐...ขอถามว่ามะม่วงต้นที่ ๑๐๐ จะเป็นมะม่วงพันธุ์อะไร?

แน่นอนมะม่วงต้นที่ ๑๐๐ ก็ยังคงเป็น “มะม่วงอกร่อง” เหมือนเดิม แต่รสชาติอาจผิดเพี้ยนไปบ้างตามเหตุและปัจจัยแวดล้อม...ถึงแม้ว่าเม็ดมะม่วงหมายเลข ๑ หมายเลข ๒ หมายเลข ๓ หมายเลข ๔ จนถึงเม็ดมะม่วงหมายเลข ๙๙ จะเป็นคนละเม็ดกัน แต่ก็สามารถสืบทอดความเป็น “อกร่อง” จากต้นที่หนึ่งไปยังต้นที่ ๑๐๐ ได้ สิ่งนี้เป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “พีชนิยาม” (กฎธรรมชาติของพืช)

การทำงานของจิตก็มีลักษณะเดียวกัน จิตขณะที่ ๑...จิตขณะที่ ๑๐๐...จิตขณะที่ ๑,๐๐๐...จิตขณะที่ ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐...ก็สามารถสืบทอดกิเลสและบุญและบาปที่ได้กระทำไว้จากอดีตไปสู่อนาคตข้ามภพข้ามชาติได้ (เช่นเดียวกับการสืบทอดความเป็น “อกร่อง” จากเม็ดที่ ๑ ถึงเม็ดที่ ๙๙)

กฎธรรมชาติของชีวิตที่สืบทอดกิเลสและอุปนิสัยได้ทั้ง ๆ ที่จิตเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เรียกว่า “จิตนิยาม”

กฎธรรมชาติของชีวิตที่สืบทอดบุญบาปได้ทั้ง ๆ ที่จิตเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เรียกว่า “กรรมนิยาม”

พระพุทธองค์มิได้เป็นผู้ตั้งกฎเหล่านี้ขึ้นมา กฎเหล่านี้เป็นกฎของธรรมชาติ จะมีพระพุทธเจ้ามาเสด็จอุบัติหรือไม่ก็ตาม กฎธรรมชาติเหล่านี้ก็ทำหน้าที่ของเขาอยู่ตลอดเวลา พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้และทรงนำมาเปิดเผยให้ทราบเท่านั้น แม้แต่พระองค์เองก็ยังต้องอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเหล่านี้เช่นกัน

ข้อ ๖

การที่เรามีความทุกข์ใจ หรือเกิดความกังวลใจจากคำพูด หรือการบอกเล่าจากบุคคลอื่น เพราะเรื่องที่ได้ยินมานั้นทำให้ต้องเก็บเอามาคิด... ไม่ทราบว่าจะสามารถนำเรื่องอกุศลวิปากจิต ๗ มาอธิบายได้หรือไม่ อย่างไร?

ตอบ

ต้องเข้าใจก่อนว่าเสียงที่ได้ยิน (ทางหู) เป็นคำ ๆ นั้นยังไม่สามารถทำให้เกิดทุกข์ทางใจได้ ทุกข์ทางใจจะเกิดขึ้นต่อเมื่อเสียงที่ได้ยินแต่ละคำถูกนำไปปะติดปะต่อเป็นประโยคที่ใจ (ทางมโนทวาร) จากนั้นความหมายของแต่ละประโยคก็จะปะติดปะต่อเป็นเรื่องราว (ทางมโนทวารเช่นกัน) ถ้าเรื่องราวนั้นทำให้เกิดทุกข์ทางใจแสดงว่าเสียงที่รับมาเป็นคำ ๆ นั้นรับมาด้วยจิตหมายเลข ๑๔ (จิตที่เกิดทางหู ได้ยินเสียงที่ไม่ดี และรู้สึกเฉย ๆ) ซึ่งเป็นหนึ่งในอกุศลวิปากจิต ๗ ส่วนความทุกข์ที่เกิดตามมานั้นเกิดจากจิตหมายเลข ๑๐ คือ โทสมูลจิต (จิตที่เกิดขึ้นทางใจโดยมีเหตุชักนำให้เกิดอาการทุกข์ใจ กลุ้มใจ ร้อนใจ กังวลใจ) แม้เหตุการณ์จะผ่านไปแล้วหลายวัน แต่เสียงในอดีตที่ดับไปแล้วก็ยังสามารถย้อนกลับมาปรากฏทางใจ (มโนทวาร) ด้วยจิตหมายเลข ๑๐ (มีเสียงในอดีตเป็นอารมณ์) และทำให้เกิดความทุกข์ใจขึ้นได้อีกทุกครั้งที่นึกถึงคำพูดหรือคำบอกเล่านั้น

ข้อ ๗

ขอแย้งว่าการรับรู้ทางหูก็เกิดความทุกข์ที่หูได้โดยไม่ต้องส่งต่อไปยังมโนทวาร เช่น การได้ยินเสียงประทัดที่ดังมากจนต้องเอานิ้วอุดหูไว้

ตอบ

จิตที่ออกมารับเสียงดังมาก ๆ คือจิตหมายเลข ๑๔ ซึ่งเป็นจิตฝ่ายอกุศลวิบาก จิตดวงนี้จะรับเสียงด้วยความรู้สึกเฉย ๆ (อุเบกขาเวทนา) แต่ความกลัว หรือความรำคาญนั้นเกิดมาจากโทสมูลจิตหมายเลข ๑๐ ที่เกิดติดตามมาทางใจ (มิได้เกิดจากจิตหมายเลข ๑๔) การเคลื่อนนิ้วขึ้นมาอุดหูเพราะกลัวหูจะแตกก็ดี หรือกลัวเสียงประทัดก็ดี คือจิตตชรูปที่เกิดจากโทสมูลจิตหมายเลข ๑๐ นั่นเอง

ข้อ ๘

การรับรู้ทางกายอาจทำให้เกิดทุกข์ทางใจก็เป็นได้ เช่น คนที่เป็นมะเร็งในสมอง ทุกครั้งที่มีอาการปวดจะเกิดความทุกข์ใจและตัดพ้อว่าเหตุใดจึงต้องมาประสบเคราะห์กรรมเช่นนี้ ทำให้ไม่อยากมีชีวิตอยู่บนโลกใบนี้ และอาการที่ปวดมาก ๆ นี้จะส่งผลเสียต่อสภาพจิตใจของผู้ป่วยด้วย

ตอบ

การรับรู้อาการปวดของมะเร็งในสมอง เป็นหน้าที่ของจิตหมายเลข ๑๗ แต่ความทุกข์ทางใจเป็นผลมาจากโทสมูลจิตหมายเลข ๑๐ จิตหมายเลข ๑๗ และหมายเลข ๑๐ จะเกิดดับสลับกันไปอย่างรวดเร็ว จนทำให้รู้สึกว่าอาการปวดของมะเร็งในสมองและความทุกข์ทางใจนั้นเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน แต่ในความเป็นจริงแล้วอาการปวดที่สมองกับใจที่เป็นทุกข์นั้นเกิดจากจิตคนละดวงกันครับ

ข้อ ๙

เมื่อมีอาการปวดและได้รับยาชา หรือยาระงับอาการปวดจะทำให้หายปวดเป็นปลิดทิ้ง อยากทราบว่าในขณะที่ยากำลังออกฤทธิ์ เหตุใดจิตหมายเลข ๑๗ จึงไม่ทำงาน?

ตอบ

อาจเป็นเพราะผู้ป่วยรายนี้เคยทำบุญไว้มากในอดีต ในขณะที่เกิดอาการปวด (อันเนื่องจากบาปที่ทำไว้ในอดีตกำลังส่งผล) บุญที่เคยทำไว้มากจะมีกำลังแรงกว่าบาป และจะมาช่วยส่งผลให้ได้รับการบำบัดด้วยยาชาจนพ้นจากอาการปวดได้ จิตหมายเลข ๑๗ อันเป็นผลของบาปจึงไม่สามารถให้ผลได้

ข้อ ๑๐

ในขณะที่ทานอาหารร้อน ๆ ลิ้นก็จะได้รับความร้อนจากอาหารนั้นด้วย แสดงว่านอกจากชิวหาปสาทจะรับรสของอาหารได้แล้ว ยังรับรู้ความร้อนของอาหารได้อีกด้วยใช่หรือไม่

ตอบ

ที่ลิ้นนั้น นอกจากจะมีชิวหาปสาทแล้ว ยังมีกายปสาทด้วย เพราะกายปสาทสามารถเกิดได้ทุกส่วนของร่างกาย (ยกเว้นที่ผม ขน เล็บ และหนังที่หนาด้าน)

ขณะที่รับประทานอาหารร้อน ๆ รูปที่รับกระทบความร้อน คือกายปสาท (มิใช่ชิวหาปสาท) และจิตที่รับรู้ความร้อน คือจิตหมายเลข ๑๗ (กายวิญญาณที่เป็นอกุศลวิบากซึ่งเกิดพร้อมด้วยความทุกข์กาย) ต้องอย่าลืมว่าชิวหาปสาทรับรสชาติของอาหารได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น จะรับความเย็น ความร้อน ความอ่อน ความแข็ง ฯลฯ ไม่ได้เด็ดขาด

ข้อ ๑๑

อยากให้อาจารย์ช่วยยกตัวอย่าง “โลภมูลจิต” ที่เกิดพร้อมด้วยความเฉย ๆ และโลภมูลจิตที่เกิดพร้อมด้วยความดีใจ ว่าจะเกิดในเหตุการณ์หรือสถานการณ์ใดบ้าง?

ตอบ

นิยามของ “โลภะ” คือ ความอยาก ความต้องการ ความปรารถนา ความเพลิดเพลิน ความยึดมั่น ความหวัง ความยินดีพอใจ

ตัวอย่างของโลภะที่เกิดพร้อมด้วยความเฉย ๆ เช่น อยากไปซื้อของ อยากเดิน อยากยืน อยากนั่ง อยากนอน อยากทาน อยากดื่ม อยากหล่อ อยากสวย อยากรวย อยากอายุยืน เป็นต้น

ส่วนโลภะที่เกิดพร้อมด้วยความดีใจ เช่น ขณะที่ตรวจลอตเตอรี่และพบว่าตนเองถูกรางวัลที่ ๑ แล้วดีใจ...ขณะที่ทราบข่าวว่าได้รับทุนให้ไปศึกษาต่อต่างประเทศแล้วดีใจ...ขณะที่ตกได้ปลาตัวใหญ่แล้วดีใจ เป็นต้น

ข้อ ๑๒

กรณีเราให้ทานนาย ก และ นาย ข ด้วยความเมตตา ต่อมา นาย ก นำทานของเราไปทำกุศลกรรมต่อ...ส่วนนาย ข นำทานของเราไปทำอกุศลกรรม เรียนถามว่า กรรมของนาย ก และนาย ข จะเป็นของเราหรือไม่? และถ้าเรารับทราบกับไม่รับทราบกรรมของนาย ก และนาย ข กรรมของทั้งสองคนจะมีผลต่อกรรมของเราไหมคะ จิตจะบันทึกกรรมอย่างไรคะ

ตอบ

กรรมคือเจตนาที่อยู่เบื้องหลังการกระทำ ยกตัวอย่างเช่น คุณลุงสองคนใส่บาตรตอนเช้าทุกวันเหมือนกัน แต่เจตนาที่อยู่เบื้องหลังการใส่บาตรอาจต่างกัน เช่น คนแรกใส่บาตรเพื่อต้องการบุญ โดยหวังว่าบุญนี้จะช่วยให้ได้รับความสุขสบายในชาติต่อ ๆ ไป...ส่วนคนที่สองทำบุญเพื่อเป็นเหตุให้เข้าถึงมรรคผลนิพพานโดยเร็วพลัน

เมื่อมีเจตนาในการใส่บาตรที่แตกต่างกัน ผลที่คุณลุงทั้งสองจะได้รับจึงต่างกันไปด้วย คุณลุงคนแรกถึงจะเกิดมาพบกับความสุขสบายแต่ก็ยังต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ส่วนคุณลุงคนที่สองปรารถนามรรคผลนิพพาน บุญกุศลที่ทำไว้จะมาหนุนนำให้เข้าสู่หนทางของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน สามารถทำลายกิเลส และบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ในอนาคตกาลโดยไม่เนิ่นช้า ตามเจตนาที่ตั้งไว้

จากคำถามที่ถามมา เมื่อให้ทานแก่นาย ก และนาย ข ด้วยความเมตตาปรารถนาจะให้ นาย ก และนาย ข มีความสุข เจตนานี้ก็จะย้อนกลับมาหาเราทำให้ได้รับความสุขในอนาคต ไม่ว่านาย ก หรือ นาย ข จะนำเงินนั้นไปทำอะไรก็ตาม...จาคะ คือ การให้ หรือการสละละวางที่จะทำให้หมดความยึดติด หรือเพื่อสลายความมีใจคับแคบหวงแหน การติดตามดูว่าผู้รับนำเงินที่เราให้ไปใช้ทำอะไรนั้นยังมิใช่เป็นจาคะที่แท้จริง นอกจากนี้หากไปเห็นว่าผู้รับมีพฤติกรรมที่เราไม่พอใจ นอกจากจะเกิดอกุศลขึ้นในใจเราแล้ว ยังทำให้อปรเจตนาของเราเสียหายยับเยินอีกด้วย

ข้อ ๑๓

ภาพที่ปรากฏในความฝันบางภาพก็ไม่เคยพบเห็นมาก่อน เช่น ภูเขาที่สวยงาม ร่มรื่น เย็นสบาย แล้วในฝันก็รู้สึกมีความสุขที่ได้ไปที่นั่น แต่ในบทเรียนกล่าวว่าจิตจะมีความสุขหรือดีใจนั้นต้องผ่านอายตนะ เช่น ตามองเห็น เป็นต้น แต่ในฝัน คนเรานอนหลับ หลับตา แล้วภาพในฝันมาจากไหน? ความรู้สึกดีใจในฝันมาจากจิตดวงไหน?

ตอบ

ในบทเรียนเป็นการกล่าวถึงการทำงานของจิตในขณะปัจจุบันเท่านั้น เช่น การเห็นเกิดขึ้นทางตา การได้ยินเกิดขึ้นทางหู เป็นต้น แต่สิ่งต่าง ๆ ที่ประสบมาในอดีต ไม่ว่าจะเป็นการเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รวมถึงเหตุการณ์และเรื่องราวต่าง ๆ จิตสามารถที่จะหวนระลึกนึกถึงเรื่องราวและเหตุการณ์เหล่านั้นได้ตลอด (หากยังไม่ลืม) โดยอาศัยจิตที่เกิดทางใจเป็นผู้คิดนึกขึ้นมาอีกครั้ง บางเรื่องเราอาจจะลืมไปแล้วเพราะเป็นเรื่องตั้งแต่สมัยเด็ก ๆ แต่วันดีคืนดี เรื่องนั้นก็กลับมาปรากฏทางใจในรูปของความฝันได้อีกครั้ง

หากฝันว่าไปเที่ยวชายทะเลที่สวยงามแล้วมีความสุข ขณะนั้นโลภมูลจิตที่เกิดพร้อมด้วยความสุขใจกำลังเกิดขึ้นในสุบินวิถี (วิถีจิตทางใจในขณะฝัน)

หากฝันว่าเข้าไปในบ้านร้างและเกิดความกลัว ขณะนั้นโทสมูลจิตกำลังเกิดขึ้นในสุบินวิถี

หากฝันว่าไปทำบุญตักบาตรที่วัด ขณะนั้นมหากุศลจิตกำลังเกิดขึ้นในสุบินวิถี

ข้อ ๑๔

อยากทราบความหมายของคำต่อไปนี้

- อรหัตตมรรค
- อรหัตตผล
- ฌานสมาบัติ
- ผลสมาบัติ
- นิโรธสมาบัติ

ตอบ

๑. "อรหัตตมรรค" เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพื่อทำลายกิเลสเป็นครั้งสุดท้าย หลังจากที่อรหัตตมรรคดับลงแล้ว กิเลสจะถูกทำลายจนพินาศย่อยยับและไม่มีเศษหลงเหลืออีกแม้แต่น้อย

๒. "อรหัตตผล" เป็นจิตที่เกิดต่อจาก "อรหัตตมรรค" เมื่อบุคคลใดสามารถทำลายกิเลสให้พินาศย่อยยับทั้งหมดด้วย "อรหัตตมรรค" แล้ว "อรหัตตผล" จะเกิดแก่บุคคลนั้นทันที (เป็นพระอรหันต์)

๓. "ฌานสมาบัติ" คือการทำสมาธิจนถึงระดับฌาน (เกิดจากการเพ่งอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งจนใจแน่วแน่เป็นอัปปนาสมาธิ)

๔. "ผลสมาบัติ" คือการเข้าสมาบัติโดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ผู้ที่จะเข้าผลสมาบัติได้จะต้องเป็นพระอริยบุคคลเท่านั้น

๕. "นิโรธสมาบัติ" คือ การเข้าสมาบัติเพื่อดับจิต + เจตสิก และจิตตชรูป เป็นการเข้าสู่ความดับสนิทแห่งนามขันธ์ โดยไม่มีสิ่งใดมาทำอันตรายได้ และสามารถอยู่ในสมาบัตินี้ได้สูงสุดถึง ๗ วัน

ผู้ที่จะเข้า "นิโรธสมาบัติ" ได้นั้นจะต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้

๑. ต้องเป็นพระอนาคามี หรือ พระอรหันต์

๒. ต้องได้ฌานสมาบัติขั้นสูงสุด (ถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน)

๓. ชำนาญในวิปัสสนาญาณ

๔. ชำนาญในฌานสมาบัติ

หมายเหตุ คำว่า "สมาบัติ" หมายถึง สภาวะที่สงบประณีต "สมาบัติ" มีหลายอย่าง เช่น ฌานสมาบัติ ผลสมาบัติ นิโรธสมาบัติ

ข้อ ๑๕

ขอเรียนถามว่าเวลาตายจิต หรือวิญญาณจะออกจากร่างทางไหน ? ทางการแพทย์เมื่อสมองตายและวัดสัญญาณชีพไม่ได้ จะถือว่าสิ้นชีวิต อยากทราบว่าทางอภิธรรมใช้อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินการตาย ?

ตอบ

การที่เข้าใจว่าจิต หรือวิญญาณจะออกจากร่างขณะที่ตาย ยังเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน เพราะจิตไม่มีตัวตน จิตเป็นเพียงธาตุรู้ เป็นนามธรรมที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และคิดนึกเท่านั้น จิตจะเกิด-ดับ-เกิด-ดับ-เกิด-ดับ...อยู่ตลอดเวลา เมื่อจิตดวงสุดท้าย (จุติจิต) ในชาตินี้ดับลง (ตาย) จิตดวงใหม่ (ปฏิสนธิจิต) ซึ่งเกิดขึ้นติดต่อกันในทันทีทันใดจะนำเกิดในภพภูมิใหม่ในเสี้ยววินาทีนั้นเอง โดยไม่มีสิ่งใดล่องลอยออกจากร่างทั้งสิ้น

ที่ถามว่าการตายใช้อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินนั้น ตามหลักพระอภิธรรม จะใช้ "จุติจิต" เป็นเกณฑ์ตัดสิน เมื่อจุติจิตดับลงขณะใด ณ ขณะนั้นคือการดับของชีวิตในภพภูมินั้นโดยสมบูรณ์

ข้อ ๑๖

เวลาคนจะตาย จิตจะออกจากกายหยาบไป ๑๒๑ ดวง หรือออกไปดวงเดียว? กรณีที่ถูกฆาตกรรม หรือตายเพราะอุบัติเหตุ (ตายโหง) อยากทราบว่าถ้าไม่ทำพิธีอัญเชิญวิญญาณ ผู้ตายจะไม่สามารถออกไปจากสถานที่ที่เสียชีวิตใช่หรือไม่คะ?

ตอบ

จิตเกิดได้ครั้งละดวงเท่านั้น ขณะตายก็ใช้เพียงหนึ่งดวง คือ จุติจิต ไปเกิดใหม่ก็ใช้จิตนำเกิดเพียงหนึ่งดวง คือ ปฏิสนธิจิต ไม่ว่าจะเป็นกรณีตายโหง หรือ ตายตามธรรมชาติ ทันทีที่ตายลง (จุติจิตดับลง) ปฏิสนธิจิตที่เกิดสืบต่อจากจุติจิตภายในเสี้ยววินาทีจะทำหน้าที่นำเกิดในภพใหม่ชาติใหม่ทันทีตามวิถีแห่งกรรมของแต่ละบุคคล โดยไม่จำเป็นจะต้องให้ใครมาทำพิธีอัญเชิญวิญญาณใด ๆ ทั้งสิ้นครับ

ข้อ ๑๗

ผู้ที่กำลังจะตายคนหนึ่งมีจิตเป็นอกุศล อีกคนหนึ่งมีจิตเป็นสมาธิ สองคนนี้จะไปเกิดต่างกันอย่างไร?

ตอบ

ผู้ที่กำลังจะตาย หากมีจิตเป็นอกุศลก่อนตาย ก็จะไปเกิดในทุคติภูมิ (เป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉาน)...หากมีจิตเป็นมหากุศลก็จะไปเกิดในกามสุคติภูมิ ๗ ได้แก่ มนุษยภูมิ ๑ และเทวภูมิ ๖ ...หากได้ฌานสมาบัติและยังไม่เสื่อมจะไปเกิดในรูปภูมิหรืออรูปภูมิ ขึ้นอยู่กับว่าได้ฌานสมาบัติถึงขั้นไหน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). **ลักขณาทิจตุกะแห่งปรมัตถธรรม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์สโฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗.

________________. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๑ จิตปรมัตถ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๓.

________________. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกปรมัตถ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๕.

________________. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๖ รูปปรมัตถ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๖.

ธนิต อยู่โพธิ์. **ตำนานพระอภิธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๒๗.

พระครูสังวรสมาธิวัตร. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๐.

พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ). **ปรมัตถธรรม ๔ (จิต เจตสิก รูป นิพพาน)**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

________________. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สื่อตะวัน จำกัด, ๒๕๔๓.

พระมหาชินวัฒน์ จกฺกวโร. **พระอภิธรรมจิตโดยพิสดาร “๑๒๑ ดวง”**. นนทบุรี : จารุชา ๑๙๘ การพิมพ์, ๒๕๕๔.

________________. **พระอภิธรรม เจตสิกปรมัตถ์**. นครปฐม : สาละพิมพการ, ๒๕๕๖.

พระศรีคัมภีรญาณ. **อภิธัมมัตถสังคหะ ๙ ปริจเฉท เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : สำนักวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร, ๒๕๓๙.

พระสัทธัมมโชติกะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑–๒–๖**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์การพิมพ์, ๒๕๔๓.

พระอนุรุทธเถระ, พระญาณธชะ. **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวัน กราฟฟิคเพลท, ๒๕๔๖.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎก : ประวัติความเป็นมา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มูลนิธิว่องวานิช. **คู่มือฟังสวดพระอภิธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖.

วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี. **คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑ จิตปรมัตถ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๔๒.

________________. **คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังควิภาค**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์การพิมพ์, ๒๕๔๒.

________________. **คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๖ รูปสังคหวิภาค และนิพพานปรมัตถ์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๔๒.

วินัย อ.ศิวะกุล. **พุทธจิตวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : อภิธรรมมูลนิธิ, ๒๕๒๕.

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. **สาระน่ารู้เกี่ยวกับพระอภิธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท บิกไลน์ จำกัด, ๒๕๖๐.

ส.บุญอารักษ์. **พจนานุกรมพระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์**. กรุงเทพมหานคร : อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย.

ส.สายเกษม. **พระอภิธรรมโดยพิสดารภาค ๑ – ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีสำราญการพิมพ์, ๒๕๓๒.

สรรค์ชัย พรหมฤาษี. **สภาวธรรม ๗๒**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕.

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ

Bodhi, Bhikkhu. **A Comprehensive Manual of Abhidhamma.** Kandy : Buddhist Publication Society, 1999.

Mehm Tin Mon. **The Essence of Buddha Abhidhamma**. Yangon : U Tin Maung Win, 2010.

Narada. **A Manual of Abhidhamma**. Taiwan : The Corporate Body of the Buddha Education Foundation, 2002.

ประวัติผู้เรียบเรียง

ดร.วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ

- เกิดวันพฤหัสบดีที่ ๓ กันยายน ๒๔๙๖ ที่กรุงเทพมหานคร
- สำเร็จมัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนสาธิต มศว ปทุมวัน
- ปริญญาตรีวิศวกรรมไฟฟ้า จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ปริญญาโทวิศวกรรมไฟฟ้า จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- MBA (ด้านบริหารการเงิน) จากสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA)
- ประกาศนียบัตรอภิธรรมบัณฑิต จากอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปริญญาเอกสาขาวิชาพระพุทธศาสนา จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ได้รับโล่และเกียรติบัตร **"คนดีศรีแผ่นดินตามรอยธรรมราชา"** ประจำปี พ.ศ. ๒๕๖๒ สาขาการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม จากมูลนิธิ ๑๐๐ พระชันษา สมเด็จพระญาณสังวรานุสรณ์ ในพระสังฆราชูปถัมภ์

ปัจจุบัน

- ประธานกรรมการบริษัท เอสเทล จำกัด (ผู้ผลิตหม้อแปลงไฟฟ้า) โดยการร่วมทุนกับ Wagner + Grimm AG (Switzerland) และได้รางวัลธรรมาภิบาลด้านการปฏิบัติต่อพนักงาน จากสถาบันป๋วย อึ๊งภากรณ์ และสมาคมธนาคารไทย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๘
- ประธานกรรมการบริษัท นิธิภูมิ จำกัด (ประกอบธุรกิจด้านอสังหาริมทรัพย์)
- ประธานกรรมการมูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม (เป็นสถาบันสอนพระไตรปิฎกและภาษาบาฬี ทั้งหลักสูตรในห้องเรียน (on-site), หลักสูตร on-line และหลักสูตรทางไปรษณีย์ โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน)
- กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- กรรมการบริหารหลักสูตรปริญญาเอก (ภาคพิเศษ) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ที่ปรึกษาคณะอนุกรรมการวิชาการ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์
- ผู้บรรยายวิชาพระพุทธศาสนา ได้แก่

  ๑. พุทธศาสนาเถรวาท

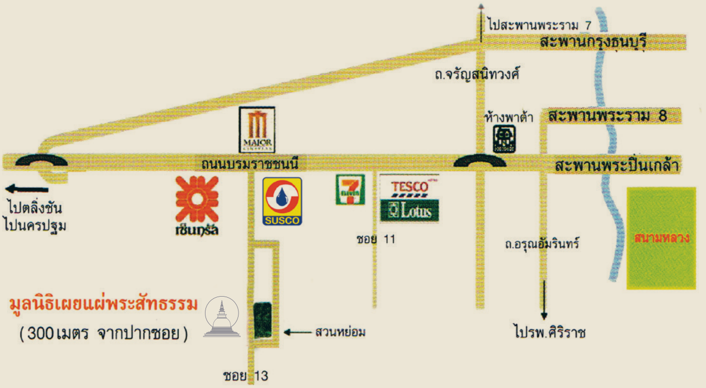
  ๒. ทัวร์พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม

  ๓. อภิธัมมัตถสังคหะ

  ๔. การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

  ๕. The Essence of Abhidhammatthasaṅgaha

ที่ตั้งมูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม
สถาบันสอนพระไตรปิฎก และภาษาบาฬี
ติดกับห้างเซ็นทรัล ปิ่นเกล้า

ที่อยู่ : ๕/๑๐๘ ซอยบรมราชชนนี ๑๓ แขวงอรุณอมรินทร์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

โทรศัพท์ : ๐-๒๘๘๔-๕๐๙๒, ๐-๒๔๔๙-๙๔๘๔

Facebook : มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม สอนพระไตรปิฎก-บาฬี-หลักสูตรเร่งรัด

YouTube : มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม

เรียบเรียงโดย ดร.วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๓

จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ISBN 978-616-572-758-7

แยกสีและพิมพ์ที่
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ แขวงตลิ่งชัน
เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ ๐-๒๔๒๒-๙๐๐๐, ๐-๒๘๘๒-๑๐๑๐
โทรสาร ๐-๒๔๓๓-๒๗๔๒, ๐-๒๔๓๔-๑๓๘๕
Homepage : https://amarin.co.th
E-mail : aprint@amarin.co.th

จัดจำหน่ายโดย
บริษัทอมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด
๑๐๘ หมู่ ๒ ถนนบางกรวย-จงถนอม
ตำบลมหาสวัสดิ์ อำเภอบางกรวย
จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๓๐
โทรศัพท์ ๐-๒๔๒๓-๙๙๙๙
โทรสาร ๐-๒๔๔๙-๙๕๐๐-๑
Homepage : https://www.naiin.com

สิ่งทั้งหลายที่ห้อมล้อมตัวเราในชีวิตประจำวัน เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ ทะเล ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ อาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง รถยนต์ คน สัตว์ ตลอดจนวัตถุสิ่งของรอบตัวเรา ฯลฯ แม้กระทั่งตัวตนของเรา ชื่อนามสกุล ยศถาบรรดาศักดิ์ เกียรติยศชื่อเสียง ญาติมิตร บริวาร ทรัพย์สินเงินทอง ฯลฯ เหล่านี้ล้วนเป็น ความจริงชั้นเปลือกนอกที่เรียกว่า "บัญญัติธรรม" หรือ "สมมุติบัญญัติ" หรือ "สมมุติสัจจะ" ซึ่งเป็นความจริงโดยสมมุติ (Artificial Truth, Conventional Truth) ทั้งสิ้น

ยังมีความจริงอีกระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นความจริงในระดับลึกสุดของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เป็นความจริงอันเป็นที่สุดที่เรียกว่า "ปรมัตถสัจจะ" (Absolute Truth, Ultimate Reality) ความจริงในระดับนี้คือการทำงานของจิต+เจตสิก และรูป ที่มีการเกิด-ดับ-เกิด-ดับ.....ฯลฯ สืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา เป็นความจริงของธรรมชาติที่พ้นจากสมมุติบัญญัติ เป็นความจริงที่มิได้มีบุคคล หรือมีอัตตาตัวตนตามที่หลงเข้าใจผิดมาตลอด ความรู้ในเรื่องนี้ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่พระพุทธองค์ทรงเข้าถึงได้ ตรัสรู้ได้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ แล้วทรงนำมาแสดงให้พวกเราได้รู้ตาม ผู้ที่ประจักษ์แจ้งความจริงขั้นนี้จะสามารถละอัตตาตัวตน ละกิเลส และเข้าถึงความดับทุกข์ คือ มรรค ผล นิพพาน ได้ในที่สุด

หากท่านต้องการทราบความจริงอันเป็นที่สุดของชีวิตในระดับปรมัตถสัจจะ หนังสือเล่มนี้มีคำตอบให้ท่านแล้ว ด้วยการอธิบายแบบย่อ กระชับ ลัด สั้น ง่าย สามารถศึกษาได้ด้วยตนเอง

หมวดธรรมะ ศาสนา และปรัชญา

ISBN: 978-616572-758-7
9 786165 727587
ราคา ๑๕๐ บาท

**รายได้จากการจำหน่ายทั้งหมดจะนำไปจัดซื้อเครื่องมือแพทย์
ให้แก่โรงพยาบาลที่ขาดแคลนในส่วนภูมิภาค
โดยไม่หักค่าใช้จ่าย**